

บทที่ ๒

การศึกษาในแนววรรณคดีเปรียบเทียบ

๒.๑ ฉบับภาษาอังกฤษที่ไซ่เปรียบเทียบ

การที่จะศึกษาลิลิตนิทราชาคริตในแนววรรณคดีเปรียบเทียบนี้ อันที่จริงควรจะ
ได้เปรียบเทียบกับต้นฉบับที่ทรงแปลโดยตรง แต่ด้วยเหตุที่ต้นฉบับภาษาอังกฤษพระบาทสม
เด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแปลและทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนิทราชาคริตนั้น ผู้เขียน
ไม่สามารถนำมาไซ่ศึกษาเปรียบเทียบได้ เพื่อให้การศึกษาพระราชนิพนธ์ลิลิตนิทราชาคริต
ในแนววรรณคดีเปรียบเทียบนี้ได้ผลดีที่สุด จึงได้นำเรื่องอาบูหะซัน นิยายอาหรับราตรีใน
ฉบับภาษาอังกฤษฉบับอื่น ๆ ๓ ฉบับมาไซ่เปรียบเทียบแทน

ฉบับภาษาอังกฤษ ๓ ฉบับ มีดังนี้

1. Edward William Lane, "The Story of Abu-l-Hasan the
Wag" or "The Sleeper Awakened," The Thousand and One Nights,
(The Arabian Nights' Entertainments) Vol. 2 Chapter 12 (London:
Charles Knight and Co., Ludgate Street, 1840), pp. 352 - 376.

2. Sir Richard F. Burton, "The Sleeper and the Waker,"
The Book of the Thousand Nights and a Night. Vol. 9, Chapter 1.
(London: H.S. Nicholas Ltd. 1897), pp. 1 - 27.

3. Anon, "The Sleeper Awakened," The Arabian Nights
Entertainments. (London: Ward, Lock and Co., Limited, n.d.),
pp. 217 - 278.

เหตุผลที่ไซ่ฉบับภาษาอังกฤษทั้ง ๓ ฉบับนี้ เปรียบเทียบมีดังนี้

ก. ผู้แต่ง

เอ็ดเวิร์ด วิลเลียม เลน และเซอร์ ริชาร์ด เอฟ. เบอร์ตัน เป็นนักปราชญ์
ชาวอังกฤษผู้ชำนาญภาษาอาหรับ และเป็นผู้ที่สนใจใคร่รู้เกี่ยวกับเรื่องนิทานอาหรับ ไซ่
แปลและเรียบเรียงขึ้นเป็นชุดนิยายอาหรับราตรีหลายเล่ม ดังที่ประจักษ์เป็นงานอมตะอยู่ใน
ปัจจุบัน เรื่องอาบูหะซันอันเป็นนิยายเรื่องหนึ่งในชุดนิยายอาหรับราตรีนี้ ทั้งสองท่านได้ถาย

ทอดจากต้นฉบับอาหรับ และไต่เปรียบเทียบกับฉบับอื่นที่เขียนไว่ก่อนแล้วควย แล้วจึงไต่นำมาเขียนใหม่ในแนวความคิดของท่านซึ่งต่างก็เป็นฉบับที่ตีไปคนละอย่างตามความคิดและแนวการเขียน

ส่วนฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด นั้น แม้จะไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง แต่ก็มีความสำคัญที่เป็นฉบับที่มีข้อความตรงกันกับฉบับพระราชนิพนธ์ลิลิตนิทราชาคริต ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเปรียบเทียบอย่างยิ่ง เหตุผลอีกข้อหนึ่งก็คือ ฉบับภาษาอังกฤษฉบับนี้เป็นต้นฉบับแปลของวรรณกรรมปัจจุบัน เรื่องอาบุหะซันของนายชิต สุนทรโรทยาน

ข. ความดีเกิน

ความดีเกินของฉบับภาษาอังกฤษ ๓ ฉบับ ข้างต้นนี้มีดังนี้คือ

ฉบับของเลน มีชื่อเสียงที่เป็นฉบับภาษาอังกฤษฉบับแรกและได้รับการยกย่องว่าเป็นฉบับที่ดีที่สุด วิธีเขียนเป็นแบบสั้น ๆ ใ้ภาษาเรียบ ๆ ผู้อ่านสามารถอ่านรู้เรื่องไต่เร็ว คำอธิบายหายเรื่องทีเล่นเขียนไต่มีค่าแกผู้อ่านมาก เพราะไต่ให้ความกระจ่างในประวัติของเรื่อง ศัพท์อาหรับ ขนบธรรมเนียมประเพณีของมุสลิมตลอดจนความเป็นอยู่ของชาวอาหรับ

ฉบับของเบอร์ตัน มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันทั่วโลก เพราะเป็นฉบับที่ใ้ภาษาร้อยแก้วทีดี ใ้สำนวนประพันธ์ทีไพเราะ เป็นฉบับที่ยาวทีสุดควย ผู้แต่งพยายามเขียนไต่ตรงตามฉบับอาหรับมากที่สุด เก็บรายละเอียดทีมากกว่าฉบับอื่น ๆ เพราะผู้เขียนไต่คนควมาจากหลายเล่ม ฉบับนี้จึงมีคุณค่าแกผู้อ่านมาก คือไต่เนื้อเรื่องบริบูรณ์ แนวการเขียนและสำนวนโวหารที พยายามรักษาท่วงทำนองเขียนแบบนิยายอาหรับราตรี และไต่แทรกถ้อยคำสำนวนอาหรับตลอดจนเรื่องเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีของอาหรับ มีคำอธิบายในเชิงอรรถอย่างละเอียด นับว่าไต่ความรู้เพียงพอทีจะใช้ในการเปรียบเทียบต่าง ๆ

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด เป็นฉบับทีใหม่กว่าสองฉบับแรก สำนวนภาษาทีใ้เป็นภาษาทีใหม่กว่า และไต่พยายามทำไต่ให้เรื่องเขาใจง่าย ไม่ใ้ศัพท์อาหรับนอกจากคำทีเป็นชื่อตัวละครทีมีบทบาทสำคัญ เรื่องเกี่ยวกับประเพณีและศาสนาซึ่งเป็นเรื่องยากทีกล่าวไว่น้อย เพิ่มบทบรรยายและบทพรรณนาซึ่งใ้ถ้อยคำไพเราะ จึงเป็นเรื่องบันเทิงคดีทีสนุกสนาน

ค. ประโยชน์จากการเปรียบเทียบ

ตามหลักของวิชาวรรณคดีเปรียบเทียบนั้น เรื่องบอเกิด (Source) และเรื่องอิทธิพล (influence) เป็นเรื่องสำคัญ เรื่องอาบุญหะชั้นนิยายอาหรับราตรีนี้มีข้อความบอกอยู่ชัดเจนแล้วว่าแปลจากฉบับภาษาอังกฤษซึ่งเป็นการรับอิทธิพลวรรณคดีอาหรับทางอ้อม การเปรียบเทียบกับฉบับภาษาอังกฤษทั้ง ๓ ฉบับนี้เท่ากับศึกษาและพิจารณาว่า อิทธิพลของวรรณคดีอาหรับที่มีอยู่ในฉบับภาษาอังกฤษมากน้อยเพียงไร และเมื่อใดแปลและนำมาแต่งเป็นฉบับภาษาไทยแล้ว อิทธิพลของวรรณคดีอาหรับเหลืออยู่มากน้อยเพียงไร

เนื่องจากการเปรียบเทียบครั้งนี้เป็นการเปรียบเทียบหลายฉบับ จะได้อะไรเนื้อเรื่องโดยย่อไว้เป็นพื้นฐานของความเข้าใจเสียก่อน ดังนี้

๒.๒ เนื้อเรื่องย่อของเรื่องอาบุญหะชั้น

สมัยกาหลิบฮารูนอาลราชจิดครองนครแบกแดดนั้นมีชายหนุ่มคนหนึ่งชื่ออาบุญหะชั้น เป็นบุตรนายพณิชยน์ตั้ง เมื่อบิดาตายไปแล้วได้รับมรดกจากบิดา และอาศัยอยู่ในกรุงแบกแดดกับมารดาต่อมา

ทรัพย์สิ้นมรดกที่ได้นั้น อาบุญหะชั้นได้จัดการแบ่งออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งเก็บไว้อีกส่วนหนึ่งนำมาใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือยด้วยการสนุก และเลี้ยงเพื่อนฝูงเพียงระยะ ๑ ปี ทรัพย์สิ้นส่วนนั้นก็หมดสิ้นไป เพื่อนฝูงก็หลบหน้าหนีไปหมด หาเพื่อนที่สักคนไม่ได้ มีแต่มารดาที่คอยปลอบใจและให้อาวาสั่งสอน ต่อจากนั้นอาบุญหะชั้นจึงตั้งสัตย์ปฏิญาณตนว่าจะไม่คบค้าสมาคมกับใครในกรุงแบกแดดอีกต่อไป จะคบพอกาตางเมือง คบไว้ครั้งละคนเดียว เชื้อเชิญให้พักที่บ้านและเลี้ยงดูเพียงคืนเดียว ครั้งหลังถ้าได้พบปะกันอีกก็จะไม่ยอมรับรู้จักทักทาย

วันหนึ่งกาหลิบทรงปลอมพระองค์เป็นพอกาตางเมืองเสด็จมาพบกับอาบุญหะชั้น จึงได้รับคำเชื้อเชิญให้เป็นแขกพักที่บ้าน อาบุญหะชั้นไม่ทราบว่าเป็นกาหลิบ จึงได้สนุกสนานเต็มที่ และได้เล่าเรื่องความประพฤตินิดของอีมานและศิษย์ที่ฟาตเกเร รมกวนเพื่อนบ้าน ทั้งยังได้แสดงความปรารถนาว่า หากคนใดเป็นกาหลิบแล้วจะลงโทษอีมานและศิษย์พวกนี้ กาหลิบทรง

^๑René Wellek and Austin Warren, "General Comparative, And National Literature," Theory Of Literature (3rd ed., New York: Harcourt, Brace and world. Inc., 1956), pp. 46 - 53.

ไปรักที่จะเล่นสนุกกับอายุหะชั้น จึงวางยานอนหลับในถ้วยสุราให้อายุหะชั้นดื่ม รับประทานให้ทาส
แบกตัวอายุหะชั้น เขาวิ่งแล้วแต่งอายุหะชั้นให้เป็นกาหลิบ พระองค์ทรงชักซ้อมกับฝ่ายในและ
ฝ่ายหน้าให้เป็นที่เข้าใจว่าจะต้องปฏิบัติต่ออายุหะชั้นเหมือนคังองค์กาหลิบในเวลา ๑ วัน และ
ไปปกปิดเป็นความลับด้วย

ส่วนอายุหะชั้นพอฟื้นคืนขึ้นก็คิดว่าคนฉันทันไป เหล่าขุนนางมหาดเล็กและนางกำนัลช่วย
กันพูดว่าเป็นกาหลิบ และไคทูลเชิญให้ทรงปฏิบัติราชการของกาหลิบ เมื่อมั่นใจว่ามีไคฉันทันไปและ
ขณะนั้นคืนอายุหะชั้นก็เลยปฏิบัติตนตามคำทูลเชิญนั้น คือไคเสด็จออกวาราชการ คำสั่งของ
อายุหะชั้นก็คือให้จับอ๊อมนและศิษย์มาลงโทษเสีย โดยให้เขียน ชื่อฎกลงหน้ามาหลัง เพื่อ
ประจานและให้เนรเทศและสั่งให้ไคยฟา แกรนด์ วิเชียร นำทองคำไปให้มารดาของอายุหะชั้น
เมื่อเสด็จจากราชการแล้วหัวหน้าขุนนางไคนำเข้าไปในพระราชฐานฝ่ายใน ไคเข้าชมห้องเสวยหลาย
ห้อง เพลิดเพลินอยู่กับความงามและความครึกครื้นในพระราชฐานฝ่ายในอยู่จนดึก นางกำนัล
ผู้หนึ่งจึงลอบโรยยานอนหลับลงในถ้วยสุราให้อายุหะชั้นดื่ม อายุหะชั้นก็ล้มลงหลับไม่ไคสติ ทาส
คนเคิมไคแบกอายุหะชั้นกลับมาส่งที่บานคังเคิม

รุ่งเช้าอายุหะชั้นตื่นขึ้นก็ยังหลงว่าตนนั้นเป็นกาหลิบอยู่ในวังจึงส่งเสียงร้องเรียก
ชื่อ นางกำนัลในวังและอ้างว่าตนเป็นกาหลิบ มารดาจึงเคืองสติและห้ามปรามแต่อายุหะชั้นลืมน
ไคหุบตีมารดา ชาวบ้านจึงเข้ามาช่วยและควาอายุหะชั้น อายุหะชั้นก็ยื่นกรานว่าตนเป็นกาหลิบ
ทำให้ทุกคนมั่นใจว่าอายุหะชั้นเสียสติ จึงช่วยกันจับตัวอายุหะชั้นมัดส่งไปสถานคนวิกลจริต
อายุหะชั้นต้องถูกทรมานอยู่หลายวันก็รู้สึกสำนึกคนที่ไคหุบตีมารดา มารดาเห็นบุตรมีสติดีแล้วจึง
รับตัวกลับมา

ถึงคนเคิมไคกำหนดเวลา กาหลิบทรงปลอมพระองค์เป็นพ่อค้าเสด็จมาที่บ้าน
อายุหะชั้นอีก เพื่อทรงฟังเรื่องที่เกิดขึ้นแก่อายุหะชั้น ขณะนั้นอายุหะชั้นออกมาคอยดักพบพ่อค้า
คางเมืองอยู่ จึงพอดีพบกับกาหลิบ อายุหะชั้นเลยหลบไม่ทัน กาหลิบจึงเข้ามาทักทายและขอพัก
ด้วยอีก อายุหะชั้นเสียอ้อนวอนไม่ไคก็เลยให้กาหลิบพักที่บ้านอีกเป็นครั้งที่สอง โดยให้สาวบานว่า
ครั้งนี้จะไม่ลืมละเลยปิดประตูห้องนอนให้ตนคังครั้งก่อน เพราะการเปิดประตูทิ้งไว้ทำให้เป็น
ช่องทางให้ปีศาจเข้ามาในห้องไค และทำให้คนเสียสติ แล้วก็ไคเล่าถึงเหตุร้ายที่เกิดขึ้นแก่ตน
ในครั้งก่อนให้กาหลิบฟัง ในครั้งนี้กาหลิบก็ไคโรยยานอนหลับในถ้วยสุราให้อายุหะชั้นดื่มอีก แล้ว
รับประทานให้ทาสเขาวิ่งคังครั้งก่อน

พอรุ่งเช้าอาบุญหะชันก็กลับเห็นภาพรั้ววังดังที่เคยเห็นมาเมื่อเดือนก่อน ตนก็กลับเป็นกาหลิบอีกครั้งหนึ่ง ความรู้สึกทวาคกลัวว่าจะเสียสติทำให้คิดทบทวนถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นครั้งก่อน กับการเป็นกาหลิบครั้งนี้ว่าอะไรคือความฝัน และอะไรคือความจริง ทาทางของอาบุญหะชันตอนนี้เป็นที่น่าขบขัน ทำให้กาหลิบกลิ่นพระสรवलไว้มได้จึงปรากฏพระองค์ และทรงชี้แจงให้อาบุญหะชันได้ทราบความจริง

ต่อจากนั้นกาหลิบทรงโปรดให้อาบุญหะชันได้เข้ารับราชการใกล้ชิดเขาเฝ้าได้ทุกเวลา เป็นที่โปรดปรานมาก เมื่อเสด็จมาตำหนักพระนางโซบิเค พระมเหสี อาบุญหะชันก็ได้เข้าเฝ้าถวาย ต่อมาทั้งสองพระองค์จึงได้ทรงจัดวิวาห์อาบุญหะชันและนอชาตอล อ้าวัดัก นางข้าหลวงคนโปรดของพระนางโซบิเค

อาบุญหะชันกับนางนอชาตอล อ้าวัดัก อยู่กินด้วยกันอย่างมีความสุขสำราญ แต่เนื่องด้วยการใช้จ่ายฟุ่มเฟือยทำให้ทรัพย์สินที่ได้รับพระราชทานมาหมดไป ความยากจนทำให้อาบุญหะชันวางอุบายแสร้งทำเป็นตาย เพื่อปลัดถิ่น เขาเฝ้าขอร้องพระราชทานทรัพย์สินจากกาหลิบและพระนางโซบิเค

เมื่อกาหลิบได้ทรงทราบจากอาบุญหะชันว่านอชาตอล อ้าวัดัก ตายก็เสด็จมาทรงปลอบมเหสี ทำให้ทั้งสองพระองค์ทรงโต้แย้งกันในเรื่องความตายของสามีภรรยาผู้นี้ ทั้งสองพระองค์รับสั่งให้เมศเรอและพระนมไปสอบสวนดูความจริงที่บ้านอาบุญหะชัน โดยที่กาหลิบรับสั่งให้เมศเรอไปก่อน และพระนมโคไปอยู่ที่หลังคดียเหตุว่าไม่ทรงยอมแพะนั้นกาหลิบ เมศเรอและพระนมจึงเกิดโต้เถียงกันอีกดูหนึ่ง กาหลิบและพระนางโซบิเคจึงเสด็จไปบ้านอาบุญหะชัน พร้อมทั้งเมศเรอและพระนมตามเสด็จไปด้วย อาบุญหะชันและนอชาตอลเห็นดังนั้นจึงลงนอนคลุมผ้าที่ได้รับพระราชทานมาและแสร้งทำตายทั้งคู่ กาหลิบและพระนางโซบิเคเห็นเรื่องแปรเปลี่ยนไปเช่นนั้น ก็ทรงเกรงว่าจะแพะนั้นมเหสี จึงทรงประกาศว่าถ้าใครสามารถบอกได้ว่าสามีและภรรยาผู้นี้ ผู้ใดเป็นผู้ตายก่อนใครจะทรงพระราชทานรางวัล อาบุญหะชันจึงพูดขึ้นมาดัง ๆ ว่า ตนเองเป็นผู้ตายก่อนแล้วคลานมาเฝ้ากาหลิบ ส่วนนอชาตอล อ้าวัดัก ก็ลุกขึ้นทั้งไปงกลานมาเฝ้าพระนางโซบิเค ทั้งสองคนเป็นที่โปรดปรานของกาหลิบและพระนางโซบิเค จึงไม่มีโทษอันใด กาหลิบได้พระราชทานทรัพย์สินให้อาบุญหะชันเป็นรางวัลที่ข้างมีความคิดหาเรื่องสนุกมาทำให้ทรงพระสรवलได้ และพระนางโซบิเคก็ได้ประทานเงินค่าทำขวัญให้นอชาตอลเท่า ๆ กับที่กาหลิบพระราชทานแก้อาบุญหะชัน สามีภรรยาผู้นี้จึงเป็นผู้โชคดีที่กาหลิบและพระนางโซบิเคทรงอุปถัมภ์ ได้มีชีวิตต่อไปอย่างมีความสุขจนชั่วชีวิต

ความแตกต่างกันของเนื้อเรื่องในฉบับต่าง ๆ นั้น อยู่ที่รายละเอียดบางตอนที่ได้เพิ่มเติมขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฉบับของโรงพิมพ์วอร์ค ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด ได้เพิ่มเติมรายละเอียดขึ้นในเนื้อเรื่องหลายตอน ทำให้แตกต่างไปจากฉบับของเลน และฉบับของเบอร์ตัน

ฉบับลิลิตนิทราชาคริตนั้นมีรายละเอียดของเรื่องตรงกันกับในฉบับภาษาอังกฤษของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด เป็นส่วนมาก ที่เห็นได้ชัดก็คือเรื่องตัวเลขแสดงจำนวนตรงกันทุกตอน

ข้อความที่แตกต่างกัน จะไดกลาวในตอนเปรียบเทียบอย่างละเอียดต่อไป

๒.๓ ท่วงทำนองเขียน (Style)

ก. โครงเรื่อง

เรื่องอาบุญหะชั้นเห็นนิทานเรื่องหนึ่งในชุดนิยายอาหรับราตรี ซึ่งมีโครงเรื่องแบบที่วางนิทานเรื่องใหญ่เป็นแกนของเรื่องเสียก่อน แล้วมีนิทานเรื่องย่อยแต่งชอนอยู่ในนิทานเรื่องนั้นอีกทีหนึ่ง โดยให้ตัวละครในเรื่องนั้นเองเป็นผู้เล่า อันที่จริงเรื่องอาบุญหะชั้นก็เป็นนิทานย่อยเรื่องหนึ่งที่ชอนอยู่ในนิยายอาหรับราตรีชุดใหญ่ แต่เมื่อได้นำมาแปลและแต่งเป็นฉบับใหม่จึงเป็นเรื่องเดี่ยว ลักษณะของโครงเรื่องบางฉบับก็คงเป็นแบบเรื่องย่อย (sub-plot) ของนิยายอาหรับราตรีและบางฉบับก็ให้เป็นแบบเรื่องใหญ่ มีโครงเรื่องเดี่ยว (plot) ไม่เกี่ยวข้องกับนิยายอาหรับราตรี

การพิจารณาโครงเรื่อง ดูจากการขึ้นต้นและการลงท้ายของเรื่องว่ามีข้อความอ้างอิงนิทานเรื่องใหญ่ของอาหรับราตรีหรือไม่

ฉบับภาษาอังกฤษ

ฉบับของเลน การขึ้นต้นเรื่องของฉบับนี้ได้เริ่มต้นด้วยเรื่องชีวิตส่วนตัวของอาบุญหะชั้น กล่าวว่าเป็นสมัยที่อยู่ในรัชกาลของกาหลิบฮารูนอาลราชิจิด ดังนี้

"There was a merchant in Baghdad, in the reign of the Khaleefeh Haroon Er-Rasheed, and he had a son named Abu-l-Hasan the Wag....."^๑

ตอนท้ายเรื่องจบลงในตอนที่อาบูหะซันและนอฮาตอล อัครคัต ได้รับพระราชทานเงินทองมากมายจากกาหลิบและพระนางโซบีเค และสองสามีภรรยาใช้ชีวิตอย่างมีความสุขตลอดไปจนวาระสุดท้ายของชีวิต ดังนั้นเรื่องนี้มีได้มีลักษณะเป็นนิทานย่อยที่ซ่อนอยู่ในนิยายอาหรับราตรี แต่มีลักษณะการวางโครงเรื่องเป็นเรื่องเดียว

ตอนจบเรื่องในฉบับของเลนมีดังนี้

".....Then the Khaleefeh allotted to Abu-l-Hasan an ample salary and ample supplies, and he ceased not to live with his wife in joy and happiness, until they were visited by the terminator of delights, and the separator of companions, the devastator of palaces and houses, and the replenishers of the graves."^๒

ฉบับของเบอร์ตัน มีข้อความแสดงไว้อย่างชัดเจนว่าเรื่องนี้เป็นนิทานเรื่องย่อยเรื่องหนึ่งในชุดนิยายอาหรับราตรี โดยที่กล่าวเป็นคำพูดเล่านิทานถวายแด่กษัตริย์พระองค์หนึ่ง แล้วจึงเริ่มเรื่องชีวิตของอาบูหะซันดังนี้

"It hath reached me, O auspicious King, that there was once at Bagdad, in the Caliphate of Harun al-Rashid, a man and a merchant, who had a son Abu al-Hasan-al-Khali'a by name....."^๓

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ Edward William Lane, "The Sleeper Awakened," The Thousand and One Nights. Vol. 2. (London: Charles Knight and Co., 1840), p.352.

^๒ E.W. Lane, op. cit., p. 377.

^๓ Sir Richard F. Burton, "The Sleeper and the Waker," The Book of the Thousand Nights and a Night. Vol. 9. (London: M.S. Nicholas Ltd., 1897), p. 1.

ในฉบับนี้มีนิทานย่อยเล่าซ้อนอยู่ในเรื่องอีกเรื่องหนึ่ง ได้แก่เรื่อง "ชายเสเพลกับพอคัว" (The Larrikin and the Cook) นับว่ามีโครงเรื่องที่เป็นลักษณะของนิทานอาหรับราตรีดั้งเดิม คือในตัวเรื่องเป็นนิทานเรื่องย่อยของชุดนิยายอาหรับราตรีอยู่แล้ว ยังมีนิทานเรื่องย่อยซ้อนอยู่ในเรื่องควยอีกเรื่องหนึ่ง

ตอนจบเรื่องมีข้อความเหมือนกับฉบับของเลน เพียงแก้ไขถ้อยคำผิดแปลกกันไปบ้างดังนี้

".....Moreover, the Caliph increased the Wag in his slode and supplies, and he and his wife ceased not to live in joy and contentment till there came to them the Destroyer of delights and severer of societies, the Plunderer of palaces, and the Garnerer of graves."^๑

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด การวางโครงเรื่องมีลักษณะเป็นนิทานเรื่องย่อยในชุดนิยายอาหรับราตรีอย่างชัดเจน มีข้อความคล้องกับตอนจบของเรื่องข้างต้นคือ "เรื่องน้องชายคนที่ ๖ ของช่างตัดผม" ซึ่งข้อความในตอนจบเรื่องของทุกเรื่องในนิยายอาหรับราตรีจะบ่งกล่าวไว้เหมือนกันทุกตอนว่า เมื่อสุดตานาเซหะระซัดเลา นิทานเรื่องนี้จบลงแล้วก็โศกสนทนากับน้องสาวชื่อดินาร์ซัด ถึงนิทานเรื่องนี้ ช่างเรียทรงรวมสนทนาควย แล้วสุดตานาเซหะระซัดก็ทูลขอให้มีชีวิตอยู่ต่อไปอีกเพื่อจะได้เล่นนิทานเรื่องสนุกเรื่องอื่นต่อไป ในตอนนี้คือเรื่อง "The Sleeper Awakened" แล้วจึงเริ่มต้นเรื่องดังนี้

"This surprise has also afforded me pleasure, said Shahriar: "I have also been entertained by the adventures of the barber's brother." "The history of the Lame young man of Bagdad has also very much diverted me" rejoined Dinarzarde. "I am highly satisfied, my

^๑Sir Richard F. Burton, ibid. p. 27.

dear sister, replied Scheherazade, "That I have been able thus to entertain you and the sultan our lord and master and since I have had time the good fortune not to weary his majesty, I shall have the honour if he will have the goodness to prolong my life still further, to relate to him the story of.

"The Sleeper Awakened."

"During the reign of the Caliph Haroun Alraschid, there lived at Bagdad a very rich merchant, whose wife was far advanced in years. They had an only son, called Abou Hassan, who had been in every respect brought up with great strictness.

The merchant died when this son was thirty years old, and Abou Hassan, who was his sole heir, took possession of the vast wealth which his father had amassed, by great parsimony, and a constant industry in business."

ส่วนตอนจบลงท้ายด้วยข้อความว่าสุดตานาเซหระซัด เมื่อใดเล่าเรื่องนี้จะ
แล้วก็ได้สัญญากับข้าห์เรียว่า วันรุ่งขึ้นจะได้เล่านิทานถวายใหม่ให้สนุกเท่า ๆ กันกับการ
ผจญภัยของอาบูหะซัน ถึงเวลากอนรุ่งอรุณคืนารซัดก็ได้อ่านเพื่อขอฟังเรื่องต่อไป ตลอด
ทั้งเรื่องเป็นข้อความที่อยู่ในอัญประกาศ แสดงว่าเป็นข้อความที่ สุดตานาเซหระซัดเล่าเรื่อง
ทั้งหมด

ข้อความตอนจบเรื่องมีดังนี้

"Abou Hassan and Nouzhatoul Aouadat for a long time pre- served the favour of the Caliph Haroun Alraschid and of Princess Zobeide" and gained enough from their bounty abundantly to supply

^๑Anon, "The Sleeper Awakened," The Arabian Nights Entertain- ments. (London: Ward, Lock and Co., Limited. n.d.), p. 217.

all their wants for the remainder of their lives.

The Sultana Scheherazade then she had finished the history of Abou Hassan, promised schahriar to relate to him on the morrow another story which should amuse him just as much as the adventure of the Sleeper Awakened Dinarzade did not fail to remind her of her promise before it was daylight, and the sultan, having expressed a wish that she should begin, Scheherazade immediately related the following story."^๑

๑. การดำเนินเรื่องและวิธีเขียน

เนื้อเรื่องในทุกฉบับแบ่งออกได้เป็น ๒ ตอน ตามเรื่องราวและเหตุการณ์ในเรื่องดังนี้

เนื้อเรื่องตอนที่ ๑ คือตอนชีวิตโสดของอาบูหะซัน อาบูหะซันได้พบกับกาหลิบซึ่งปลอมพระองค์เป็นพอกาตางเมืองเสด็จออกตรวจราชการ และได้เชิญมาเป็นแขกให้พักที่บ้านโดยที่ไม่รู้จัก กาหลิบทรงมีพระนิสัยรักสนุกจึงทรงวางอุบายเล่นกับอาบูหะซัน ทรงวางยาให้อาบูหะซันหลับแล้วรีบสั่งให้ทามเขาวังเพื่อให้แต่งเป็นกาหลิบถึงสองครั้ง ในครั้งแรกเพื่อให้อาบูหะซันโคลงโตะอ๊อแมนได้สมใจ ในครั้งหลังทรงปรากฏพระองค์และทรงชี้แจงอุบายนี้ให้อาบูหะซันทราบ

เนื้อเรื่องตอนที่ ๒ คือตอนชีวิตสมรสของอาบูหะซัน ในเรื่องอาบูหะซันนั้นเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในการใช้จ่ายทรัพย์ ทำให้เป็นหนี้สิน เงินทองที่ได้รับพระราชทานมาก็หมดไป จึงคิดวางอุบายเพื่อขอพระราชทานเงินทองจากกาหลิบและพระนางโซบิเคเพื่อมาจับจ่ายใช้สอย อุบายนั้นเป็นความคิดที่เสี่ยงอันตราย คืออุบายแสร้งทำตายเพื่อหลอกกาหลิบและพระนางโซบิเคให้หลงเชื่อ และอุบายนั้นไคยล ตอนท้ายอาบูหะซันเป็นผู้หลอสรภาพความจริงให้กาหลิบทรงทราบ

^๑Anon. ibid, p. 278.

การดำเนินเรื่อง ในทุกฉบับเหมือนกันคือ ไล่เลาะเรื่องเป็นลำดับไปตั้งแต่คนจนจบเรื่อง เริ่มด้วยการกล่าวถึงรัชสมัยของกาหลิบฮารุนอาลราชจิด แล้วขึ้นเรื่องราวของอาบูหะซันไปจนจบเรื่องในตอนอาบูหะซันและภรรยาได้รับพระราชทานเงินทองจากกาหลิบและพระนางโซบิเค สามภรรยาคนกาหลิบและพระนางโซบิเคทรงอุปถัมภ์ได้ใช้ชีวิตอย่างมีความสุขไปจนถึงวาระสุดท้ายแห่งชีวิต

วิธีดำเนินเรื่อง ในข้อความทั่วไปใช้การบรรยายเป็นพื้น ในบทบาทของตัวละครใช้การสนทนาซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการดำเนินเรื่อง บทสนทนาในเนื้อเรื่องตอนแรกเป็นบทสนทนายะหว่างอาบูหะซันกับมารดา อาบูหะซันกับกาหลิบ และอาบูหะซันกับนางกำนัล และกับข้าราชการในตอนที่ถูกแต่งเป็นกาหลิบ ในเนื้อเรื่องตอนที่สองส่วนใหญ่เป็นบทสนทนามีบทโต้ตอบกันระหว่างตัวละครถึง ๓ คู่ คือ อาบูหะซันและพระนางโซบิเค อาบูหะซันกับนอซาคอล อีวัตต์ และเมศเรอกับพระนม

สถานที่เกิดเหตุการณ์ในเรื่องนี้ ๒ แห่ง ดำเนินเรื่องให้ติดต่อกันโดยที่ให้มีตัวละครไปมาหาสู่กัน ตอนแรกกาหลิบเสด็จมาที่บ้านอาบูหะซันและห้ามตัวอาบูหะซันเข้าวัง ตอนที่สองนอซาคอลและอาบูหะซันปลัดกันเข้าวัง เขาเฝ้าขอพระราชทานทรัพย์สิน ต่อไปเป็นบทของเมศเรอและพระนมซึ่งรับหน้าที่เป็นผู้สืบข่าว จึงนำข่าวในวังมาแจ้งให้อาบูหะซันทราบ และนำข่าวจากทางบ้านของอาบูหะซันกลับมาทูลกาหลิบและพระนางโซบิเคที่ในวัง

ในการดำเนินเรื่องมีการเล่าเรื่องซ้ำอยู่หลายตอน คือเล่าแล้วก็เล่าใหม่อีกเป็นแบบที่คิดมาจากการเล่านิทานแต่เดิมเล่ามาด้วยปาก เมื่อถ่ายทอดเป็นหนังสือแล้วก็ยังคงใช้วิธีเขียนตามที่เล่ากันต่อ ๆ มาอีก ลักษณะของการซ้ำในเรื่องอาบูหะซันนี้ บางตอนเป็นการกล่าวซ้ำขอความเดิมจริง ๆ และใช้ถ้อยคำเหมือนกัน เช่นในตอนคบเพื่อนนิค และคำสั่งสอนของมารดา อาบูหะซันนำไปเล่าให้พอคาทางเมือง (กาหลิบ) ฟังด้วยความคิดเรื่องความประพฤตินิคของอีแมนและศิษย์ กล่าวซ้ำอยู่ในเรื่องหลายครั้ง แต่มีการเล่าซ้ำอีกแบบหนึ่ง ซึ่งถือว่าเป็นศิลปะอย่างหนึ่งในการเล่านิทาน ดังเช่นในตอนอุปมาแสรงทำตายของอาบูหะซัน ข้อความในบทสนทนายะหว่างสามภรรยาคนก่อนวางอุบาย คำชี้แจงของอาบูหะซันกับนอซาคอล อีวัตต์ ซ้ำกับการปฏิบัติจริง ๆ และมีการกล่าวคาดคะเนเหตุการณ์ไว้อีกก่อนแล้ว ก็กล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ๆ ซึ่งเป็นข้อความซ้ำกัน เช่นนี้เป็นการเล่าเรื่องซ้ำอย่างธรรมดา

การซ้ำที่มีแนวคิด โคแก่คนที่หักเหศุการณ์ให้ซ้ำกันเป็นคู่ ๆ เช่นการผลักดัน
 แสงทำตายของอาบู่หะซัน และนอซาคอด อัวคัค คอนเมศเรอมาสอบดูความจริงที่บาน
 อาบู่หะซันก็เห็นนอซาคอด อัวคัค นอนตาย หน้าบวม และคอนพระนมมาสอบดูความจริงครั้ง
 หลัง ก็มีข้อความซ้ำว่าเห็นอาบู่หะซันนอนตาย นัยน์ตาบวมเหมือนกัน คอนนี้ เซอร์ ริชาร์ด
 เบอร์ตัน โคอธิบายไว้ในเชิงอรรถว่าเป็นศิลปะของการเล่าเรื่องซ้ำ ทำให้ให้นานสนุก^๑
 นอกจากนี้มีบทพรรณนาและการเพิ่มรายละเอียด ซึ่งมีความแตกต่างกันไปใน
 แต่ละฉบับดังนี้

ฉบับของเลน ส่วนใหญ่ใช้การบรรยาย มีบทพรรณนาสั้น ๆ เพียงสองตอน
 เท่านั้น คือตอนที่กล่าวถึงห้องรับแขกที่บ้านอาบู่หะซัน เมื่อตอนจัดเลี้ยงแขกว่าเป็นห้องที่โอ
 โถงห้องหนึ่ง และอีกตอนหนึ่งคือตอนอาบู่หะซันเข้าวังครั้งแรก มีตอนพรรณนาภาพภายใน
 ห้องบรรทม เมื่ออาบู่หะซันคืนซันโคแลเห็นความงามของพระราชวัง ฟรังพร้อมควยเหล่า
 บูนุกและนางกำนัล ตอนอาบู่หะซันออกวาราชการในห้องพระโรง และตอนเข้าห้องเสวย
 ใช้การบรรยาย มีบทประพันธ์ประกอบในเรื่องเพียง ๒ บท บทแรกคือเนื้อเพลงที่นางทาส
 ซัมร็องต้อนรับแขกที่บ้านอาบู่หะซันและบทที่สองเป็นบทอาลา บทสนทนาในเรื่องใช้บทสนทนา
 สั้น ๆ การเขียนประโยคและข้อความกะทัดรัด มีรายละเอียดน้อย เช่น ไม่มีบทรักและพิธี
 วิวาทอาบู่หะซัน ใช้ถ้อยคำน้อยแต่ได้ใจความดี การเปรียบเทียบและความเปรียบเทียบบ้าง
 เล็กน้อย เช่นเปรียบเทียบอ่อนช้อยของสตรีคังกิงวิลโล่ ส่วนวนเปรียบเทียบของอาหรับ
 เช่นตอนที่พระนมคาวาเมศเรอว่า "สติปัญญาเหมือนแม่ไก่" ความเปรียบเทียบโคแก่ตอนจบ
 เรื่องซึ่งเป็นความเปรียบเทียบเรื่องวาระสุดท้ายของชีวิตอันเป็นแบบของการเล่านิทานชุดนิยาย
 อาหรับราตรี คำอาหรับที่ใช้ในเรื่องมีเฉพาะชื่อตัวละคร กับคำเรียกตำแหน่งหน้าที่บางคำ
 ใช้ตัวสะกดตามสำเนียงคำอาหรับ

^๑ Sir R. F. Burton, op. cit., footnote 2, p. 34.

ฉบับของเบอร์ตัน การไต่ถ้อยคำและสำนวนโวหารมีลักษณะตรงข้ามกับฉบับของเลน ที่โฆษกบรรยายยาวและเพิ่มเติมรายละเอียดไว้เพื่อให้เรื่องสมบูรณ์ ในบทสนทนาที่ขอความโต้ตอบกันยาว บทสนทนาตอนหนึ่งได้แทรกนิทานซ้อนซึ่งเป็นวิธีดำเนินเรื่องที่ทำให้เรื่องยาวขึ้น แทรกภาค และทำให้ผู้อ่านได้รับรสสนุกจากการเล่านิทานชุดอาหารบราตรี นิทานย่อยเรื่องนี้คือเรื่อง "คนเสเพลกับพอกครัว" (The Larrikin and the Cook) ซึ่งเป็นตอนที่อาบูหะซันได้นำมาอ้างกับพอคคาตางเมือง แสดงความหมายของสุภาษิตอาหรับโบราณ "The Cause hath a tail" ว่าเรื่องต่าง ๆ ย่อมมีสาเหตุ ดังเช่นสาเหตุที่อาบูหะซันตั้งกฎเกณฑ์เรื่องการคบเพื่อนไว้ เรื่องย่อยของนิทานเรื่องนี้มีว่าชายเสเพลและเกียจคร้านคนหนึ่งมาซื้ออาหาร เขาแล้วไม่มีเงินจ่ายให้พอกครัว จึงคิดหาวิธีโกงอยู่ พอคคีเหลือบไปเห็นฝาหม้อใบใหญ่เฉยอยู่ก็เปิดดู เห็นหางมาซึ่งตัดอกใหม่ ๆ มีเลือดสดคคคคอยู่ จึงไม่ยอมจ่ายค่าอาหารโดยอ้างว่าอาหารนั้นปนเนื้อม้า พอคครัวเกรงว่าคนอื่นจะได้ยินจะทำให้ขายอาหารไม่ได้ จึงต้องยินยอมเสียเปรียบชายช้โกงผู้นี้ และเรื่องนี้สาเหตุมาจากหางมันนั่นเอง

ฉบับของเบอร์ตันมีรายละเอียดของเรื่องมากกว่าในฉบับของเลน ตอนที่เห็นซัคเจนได้แกบทกลกของอาบูหะซันเมื่อตอนเช้าวันครั้งที่สอง

บทพรรณนามีอยู่หลายตอนและพรรณนาอย่างละเอียด ได้แกตอนพรรณนาความงามภายในห้องรับแขกที่บ้านอาบูหะซันพื้นชั้นและลึมตาเป็นครั้งแรก ตอนอาบูหะซันอยู่ในเครื่องทรงกานดิบออกวาราชการ ไคกลาวไว้อย่างละเอียดว่าอาบูหะซันมีพระแสงดาบสั้นวางไว้บนตักเรียกเป็นภาษาอาหรับว่า "นิมชา" (Nimshah) ไคพรรณนาความงามของบัลลังก์ ความโอ้อาของห้องพระโรงซึ่งสร้างบรรยากาศให้เป็นอาหารอย่างเต็มที่ โดยกล่าวถึงซอผู้เข้าเฝ้าเป็นชื่ออาหรับและตำแหน่งวาราชการเป็นคำอาหรับ ตอนต่อไปเป็นบทพรรณนาห้องเสวยในพระราชมณเฑียร มีรายละเอียดเรื่องอาหารและมีห้องสุราอุ่ง นางกำนัลที่คอยรับใช้มีถึง ๑๐ คน มีชื่อเป็นภาษาอาหรับซึ่งมีความหมายไพเราะและมีดนตรี

กล่าวถึงความสนุกสนานเพลิดเพลินของอาบู่หะซันที่ไคคุยะ เล่นหยอกล้อกับนางก้านัลอัน เป็น
รายละเอียดทั้งสิ้น

บทประพันธ์ที่มีอยู่ในฉบับนี้มีถึง ๔ บท บทแรกกล่าวถึงเรื่องเพื่อนกันซึ่งมีข้อ
ความเป็นภักดีที่จับใจ บทที่ ๒ - ๓ กล่าวไว้ในตอนเลี้ยงกาหลิบครั้งที่ ๑ บทแรกมีข้อ
ความเชียวชวนให้คิด อีกบทหนึ่งเป็นบทแสดงความอาลัยที่แขกจะลากลับไป บทสุดท้ายกล่าว
ไว้ในตอนกาหลิบเสด็จยังบ้านอาบู่หะซันครั้งที่ ๒ มีข้อความกล่าวถึงเรื่องการค้ามัสสุราเป็น
การสนุกรื่นเริง

คอนอบายแสร้งทำตายของอาบู่หะซัน ฉบับของเบอร์ตันตรงกันกับฉบับของ
เลน ฉีกกันที่ไคถอยคำแตกต่างกันเท่านั้น

ความเปรียบเทียบบางตอน และใช้สำนวนอาหรับเช่น เปรียบว่านักรบที่ล้อม
รอบบัลลังก์อยู่ เปรียบเหมือนนัยนตาชาวลอมรอบดวงตาคำ ตอนจบเรื่องก็ไคกล่าว
เปรียบเทียบความตายกับความสิ้นสุดแห่งวาระของสิ่งทั้งหลายตรงกับฉบับของเลน

ฉบับภาษาอังกฤษของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนคโกลิ มิเตอร์

การดำเนินเรื่องใช้การบรรยาย บทสนทนา และการพรรณนาซึ่งยาวกว่า
ในฉบับภาษาอังกฤษสองฉบับแรก ผู้เขียนได้ขยายข้อความออกไปทุกตอนโดยเพิ่มราย
ละเอียด มีคำอธิบายและแสดงความคิดเห็นประกอบ เช่นรายละเอียดของเนื้อเรื่องตอน
ประวัติอาบู่หะซันก็ขยายความออกไปว่าบิดาและมารดาของอาบู่หะซันนั้น ภรรยาแก่กว่า
สามีหลายปี และการเลี้ยงลูกก็เข้มงวดกวดขันมาก ตอนที่กล่าวถึงการปลอมพระองค์ของ
กาหลิบก็กำหนดความเป็นพอคามาจากเมืองมุกัสสุล และในตอนที่กาหลิบรับสั่งให้แบกอาบู่หะซัน
เข้าวังครั้งที่ ๑ ก่อนอาบู่หะซันจะตื่นนั้น นางก้านัลได้ปลุกอาบู่หะซันโดยไข่มุกน้ำสนม
รื้อที่จุกทำให้จามและรู้สึกตัวตื่นขึ้น เป็นต้น

เรื่องบทบาทของตัวละคร ได้เพิ่มความสำคัญให้แก่บทบาทของมารดาอาบู่หะซัน
และตัวละครประกอบอื่น ๆ คือ พระนางโซบิเต เมศเรอ และนางก้านัลในวังซึ่งได้
สมมติชื่อขึ้นและมีบทสนทนา เช่นนางพวงไข่มุกและนางชินจิตต์

เรื่องบทสนทนาในเนื้อเรื่องตอนต้นมีบทสนทนาของอาบุญหะชันกับมารดา ซึ่งมีข้อความที่เป็นสุภาษิตสอนใจ บทสนทนาของอาบุญหะชันกับกาหลิบซึ่งเป็นตอนที่สนุก และบทสนทนาของอาบุญหะชันกับนางก้านล้มมีอยู่หลายตอนล้วนเป็นข้อความที่น่าฟัง ตอนกาหลิบเสด็จมาที่บ้านอาบุญหะชันครั้งที่ ๒ ได้เพิ่มบทสนทนาเรื่องนางในอุคมคคิของอาบุญหะชันขึ้นอีกเรื่องหนึ่ง บทสนทนายาวกวางมีขึ้น ผู้แปลตั้งใจจะเขียนให้เป็นมันเทิงคดีที่น่าอ่าน จึงได้คัดข้อความที่อ้างอิงศาสนาต่าง ๆ ออกไปเสีย และตัดบทตลกของอาบุญหะชันเมื่อตอนเช้าวันรุ่งและเป็นกาหลิบครั้งแรกนี้ออกเสีย คงเหลือไว้แต่ในตอนที่อาบุญหะชันเช้าวันรุ่งครั้งที่ ๒

บทพรรณนาเพิ่มเติมรายละเอียดให้ยาวขึ้น เพื่อให้ได้เห็นความงามความโอ้อาของราชสำนักกาหลิบ บทพรรณนาตอนแรกได้แก่ความงามของพระราชวังเมื่ออาบุญหะชันได้ล้มตาขึ้นเป็นครั้งแรก ต่อจากนั้นก็เตรียมออกวาราชการในท้องพระโรง ตอนนั้นไม่มีการพรรณนา แต่ได้กล่าวถึงหน้าที่ที่ปฏิบัติในท้องพระโรงและการตัดสินลงโทษซึ่งกล่าวไว้อย่างละเอียด บทพรรณนาอีกตอนหนึ่งคือตอนเช้าห้องเสวยในพระราชมนเฝ้า ในฉบับนี้ซึ่งเพิ่มขึ้นเป็นสี่ห้อง แต่ละห้องมีเครื่องเสวยต่าง ๆ กันตามกำหนดเวลา มีการพรรณนาถึงความงามของสถานที่ซึ่งพรรณนาอย่างละเอียดถึงเครื่องตกแต่งที่มีค่าสวยงาม มีวงดนตรีห้องละ ๘๐๖ วงหนึ่งมีนางประจำเครื่องดนตรีและขับร้อง ๘ คน มีนางก้านล้มประจำห้องอีกห้องละ ๘ นาง มีชื่อต่าง ๆ กันเป็นภาษาอังกฤษมีความหมายไพเราะ ตอนที่กล่าวถึงห้องเสวยทั้ง ๔ ห้องนี้ เป็นตอนที่ผู้เขียนพยายามให้เป็นบทพรรณนาที่สวยงาม เพื่อให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการเห็นภาพในราชสำนักกาหลิบ ตอนที่ฉบับของเลนและเบอร์ตันเป็นบทประพันธ์นั้น ฉบับนี้ได้ใช้ความเปรียบแทน ความเปรียบที่ดีเด่นอยู่ในตอนอาบุญหะชันเลี้ยงกาหลิบครั้งที่ ๑ อาบุญหะชันเชื่อเชิญให้ดื่มสุราโดยกล่าวเปรียบเทียบความเอื้อเฟื้อกับธรรมชาติของไก่เวลาจะกินน้ำต้องเรียกลูกเมียมาให้พร้อมเพรียงเสียก่อน และได้เปรียบเทียบความเต็มใจต้อนรับว่าดาบानเป็นคนที่จะโค้งคำนับแสดงความเคารพ และถ้ามีปากก็จะเอ่ยคำทักทายและ เชิญเชิญต้อนรับ

ตอนจบเรื่องเมื่อกล่าวถึงความตายไขข้อความธรรมดา มิได้ใช้ความเปรียบ
ดังที่มีอยู่ในฉบับของเลนและเบอร์ตัน วิธีจบเรื่องเป็นไปตามแบบของชุดนิยายอาหรับราตรี

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต

ก. โครงเรื่อง การขึ้นต้นเรื่องมิได้มีข้อความใดเท่าความถึงนิทานเรื่อง
ใหญ่ในอาหรับราตรี ตอนจบก็ไม่มีข้อความใดที่สัมพันธ์กับนิทานเรื่องที่จะเล่าต่อไป จึงไม่
มีลักษณะเป็นนิทานเรื่องย่อยที่ซ่อนอยู่ในนิทานเรื่องใหญ่ แต่ได้แยกออกเป็นนิทานที่มีโครง
เรื่องเป็นเรื่องเดี่ยว ทั้งตอนต้นและตอนจบเรื่องกล่าวไว้เป็นทำนองนิทานเรื่องหนึ่งที่แต่ง
ขึ้นเพื่อสรรเสริญพระเกียรติคุณของพระเจ้าฮารูนอาลราชัจิด และกล่าวถึงพระราชกรณีย-
กิจของพระองค์ ลักษณะของเรื่องจึงเป็นไปในทำนองเกร็ดพงศาวดารมากกว่านิทาน
ธรรมดา

ข. การดำเนินเรื่องและวิธีเขียน ตอนเริ่มต้นและตอนจบเป็นไปตาม
กระบวนการแต่งลิลิตสุภาพคือ ขึ้นต้นด้วยรายสุภาพบทแรก เป็นบทพรรณนาความเจริญของ
บ้านเมือง แล้วต่อกด้วยโคลงสี่สุภาพสองบทเป็นบทอวยชัยให้พร, ตอนจบเป็นโคลงกระซู่
จบบริบูรณ์ การเริ่มต้นและจบลงเช่นนี้มีได้ทำให้การดำเนินเรื่องสับสน เพราะเมื่อจบ
ตอนที่ เป็นบัญญัติของคำประพันธ์แล้ว จึงขึ้นรายบทใหม่จับเรื่อง

ตอนจบเรื่องเริ่มต้นด้วยข้อความว่าเป็นรัชสมัยของกาหลิบฮารูนอาลราชัจิด
และเพิ่มเติมด้วยโคลงสี่อีก ๒ บท ดังรายบทที่ ๕ และโคลงบทที่ ๖, ๗ ดังนี้

๕. แด่ปางบรรพยังมี เจ้าธานีในประเทศ เขตต์อาหรับรมย์สถาน
ไพศาลโสคนบุรี ศรีแบกแค้นนคร ภูธรครองยุติธรรม.....

๖. ฮารูนอาลราชัจิดอาจ	องคนรินทร์	นามจา
กาหลิบครองแดนดิน	คับริอน	
วงศ์เนื่องแถมรินทร์	มะหะหมัด	
ผดุงราษฎร์ศาสนาซอน	เชิดไวจිරกาล	

๗. เปรียบปานปิตุเรศเลี้ยง	คนยี่	นั้นแฮ
กอบกักรารุญไป	ท้าว	
สอกลองประสพโคจร	ศิษย์	
ลงโทษไปรคยกฎ	กอไห้	สำราญ

การเริ่มเรื่องด้วยบทกาหลิบเป็นไปตามแนววรรณคดีแบบแผนของไทยประเภท
ภาพยี่ กลอน ส่วนมากที่ขึ้นต้นด้วยบทของกษัตริย์ ต่อจากนั้นจึงได้กล่าวถึงบทอาวภูษะชั้นซึ่ง
มีการดำเนินเรื่องเป็นลำดับไป ตรงกับในฉบับภาษาอังกฤษ

การดำเนินเรื่องใช้การบรรยาย การพรรณนา ความเปรียบและบทสนทนา
ซึ่งสอดคล้องกับลีลาของคำประพันธ์ คือรายใช้ในตอนบรรยายที่มีข้อความยาวตอนพรรณนา
ส่วนใหญ่ใช้โคลงสี่ ตอนบรรยายสั้น ๆ ใช้โคลงสองและโคลงสาม ตอนที่ เป็นบทพรรณนา
ยาวอยู่คิด ๆ กันหลายตอน ใช้สลับด้วยโคลงสี่ ซึ่งเป็นโคลงเดี่ยวสั้นไว้ เพื่อให้ไพเราะ
ยิ่งขึ้นและอ่านไม่เบื่อ

บทสนทนาแต่งไว้น่าสนใจและแลเห็นไม่ชัดเจน เพราะเป็นคำประพันธ์

การลำดับข้อความมีความสัมพันธ์กันดี เป็นไปอย่างสมเหตุผลและชัดเจน
เมื่อถึงตอนที่จำเป็นต้องใช้ศัพท์อาหรับ เช่นคำกาหลิบ โกลยฟา ฯลฯ ก็แปลความหมายของ
ศัพท์ โดยที่ไม่ทำให้การดำเนินเรื่องเสียไป แต่ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจดีขึ้น

ลิลิตนิทราชาคริตเปรียบเทียบกับฉบับภาษาอังกฤษ

เมื่อเปรียบเทียบท่วงทำนองเขียนในลิลิตนิทราชาคริตกับฉบับภาษาอังกฤษ
ปรากฏชัดเจนว่าตอนบรรยาย ตอนพรรณนา ความเปรียบ และบทสนทนา ส่วนใหญ่ตรง
กับในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนค็อก ลิมิเต็ด แต่ได้มีการเปลี่ยนแปลงและตัดเติม
ให้เหมาะสม ตอนที่สมควรจะนำมาเปรียบเทียบได้แก่ตอนพรรณนา การใช้ความเปรียบ
และถ้อยคำสำนวนที่ถ่ายทอดจากฉบับภาษาอังกฤษ และตอนที่ปรับปรุงใช้ลีลาแบบวรรณคดี
ไทย ซึ่งมีข้อความจากเรื่องดังนี้

บทพรรณนาที่เด่นได้แก่ตอนที่อาบุญหะชั้นเข้าวังครั้งที่ ๑ ตอนแรกคือตอนที่อาบุญหะชั้นเห็นพื้นดินพลัดตาก็แลเห็นภาพอันสวยงามของสถานที่แวดล้อมควายนุกและนางกำนัล พร้อมทั้งเครื่องใช้ต่าง ๆ อันเป็นเครื่องประกอบยศของกาหลิบ ดังที่กล่าวไว้ในโคลงบทที่ ๑๑๕-๑๒๐ ให้เปรียบเทียบกับบทพรรณนาตอนเดียวกันนี้กับฉบับภาษาอังกฤษทั้ง ๓ ฉบับ และจะเห็นชัดเจนว่าตรงกัน ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนด์ โกลิมิเต็ดมากที่สุด ดังนี้

๑๑๕. อาบุญจามสังรุ	สีกสกนธ์
ลิมเนตรบคยนิยล	หลากแห
ทักทักหฤทัยจงน	ฉงายเนง อยุนา
พิศยิงเพลินเพลิดแล	เลิศล้ำเหลือประมาณ
๑๑๖. เพศานประดับควายนุก	เลขา
กรอบลวดคดวนทองทา	เดือกแพรว
เครื่องทองถกกลตา	รายแดง ตังแฮ
พรมลาดพื้นสะอาดแผ้ว	คาพนหมั้นพัน
๑๑๗. เรียงรั้วรณางนอย	นารี รุนดา
งามรูปงามราศี	สุคอาจ
งามครบเครื่องคนตรี	งามเครื่อง ทรงนา
งามระเบียบบำเรอผาง	เทพไทมารัง
๑๑๘. บังหมุญนุกเนื้อ	นิลสนิท
ตกแต่งคนทรพิศ	เพริศพร้อม
ยื่นรายเรียบเรียงสถิต	ตามที ควรรณา
คอยสดับรับคำนอม	นอบไซระไวระวัง

๑๑๙. แลยั้งยงูแกว	แกมมูก คาเฮย
กำมะหยีสแดงสุก	ลาคชา
เสื่อทรงหมวกทองทุก	สิ่งทอค เรียงแธ
ลวนเครื่องกาหลิบลำ	เลิศควยจินดา
๑๒๐. อามูตูสมสัน	ทุกสถาน
เห็นประหลาดเหลือประมาณ	เหตุนี้
เป็นไคเหตุไคคาล	ไคคัง นีนา
ฉับฉับไคอัน	อกไอพิศวง

ฉบับของเลน

"So when Abu-l-Hasan awoke, he found himself upon the royal couch, with the attendants standing around, and kissing the ground before him, and a maid said to him, O our lord, it is the time for morning prayer upon which he laughed, and looking round about him, he beheld a pavillion whose walls were adorned with gold and ultramarine, and the roof bespotted with red gold, surrounded by chambers with curtains of embroidered silk hanging before their doors, and he saw vessels of gold and chinaware and crystal, and furniture and carpets spread, and lighted lamps, and female slaves and eunuchs and other attendants, where at he was perplexed in his mind and said, By Allah, either I am dreaming, or this is Paradise, and the Abode of Peace. And He closed his eyes."^๑

^๑Edward William Lane, op. cit., p. 355.

ฉบับของเบอร์ตัน

"O our lord, the morning prayer." Hearing these words he laughed and opening his eyes, turned them about the place and found himself in an apartment those walls were painted with gold and lapis lazuli and its ceiling dotted and starred with red gold. Around it were sleeping chambers, with curtains of gold embroidered silk let down over their doors, and all about vessels of gold and porcelain and crystal and furniture and carpets dispread and lamps burning before the niche where in men prayed, and slave girls and eunuchs and Mamelukes and Slaves and boys and pages and attendants.

ฉบับของโรงพิมพ์ วอรัค ลีออค แอนคโก ลิมิเต็ด

"Abou Hassan sneezed and opened his eyes, and as far as the dim light permitted him, he saw himself in a large and magnificent chamber, superbly furnished and ornamented throughout with vase of massive gold, and with tapestry and carpets of the richest kind. He found himself surrounded by young ladies of enchanting beauty, many of whom had different musical instruments, which they were preparing to play upon and by black eunuchs richly dressed, and standing ranged in attitudes of deep humility and respect. As he cast his eyes upon the coverlid of the bed he saw

^๒Sir Richard F. Burton, op. cit., p. 9.

it was of crimson and gold brocades, ornamented with pearls and diamonds, by the bedside lay a dress of the same materials ornamented in similar style, and near it on a cushion, a caliph's cap."^๑

บทพรรณนาอีกตอนหนึ่งคือตอนกล่าวถึงห้องเสวยทั้ง ๔ ห้องในพระราชมนเทียร ได้พรรณนาถึงเครื่องประดับ เครื่องใช้ต่าง ๆ ที่สวยงามและมีค่า มีวงดนตรีและนางประจำเครื่องดนตรีและขับร้อง มีถาดเครื่องเสวยจัดไว้ทุกอย่างจัดไว้เป็นจำนวนอย่างละ ๘ บทพรรณนาตอนนั้รายละเอียดเรื่องตัวเลขและเรื่องอื่น ๆ ฉบับลิลิตนิทราชาคริตตรงกับฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนคโกลิมีเต็ด ที่แตกต่างกันคือฉบับลิลิตนิทราชาคริตได้สร้างบรรยากาศเป็นไทย คือพระราชวังก็มีความงดงามแบบไทย เครื่องตกแต่งและการประดับประคาลอดจนเครื่องใช้ต่าง ๆ เป็นทั้งแบบที่มีในพระราชฐาน จะได้ยกค่าประพันธ์จากรายบทที่ ๒๑๑ มาเปรียบเทียบกับข้อความตอนเดียวกันนี้ในฉบับภาษาอังกฤษดังนี้

ราย ๒๑๑. เมศเรอพาคำเนิน เดินนำหน้าคลาไคล ชักใบม่านทวารเปิด
 เกล็ดโลงแลพลีฎี เสียงครั่นครึกคนตรี จรลียังห้องใหม่ ใหญ่ปานกันเยี่ยงก่อน เครื่อง
 แต่งทอนหนเพรง เติมรูปชะเลงเลขา มีนানাเขาไม้ รูปสัตว์ไสร อย่างเป็น เห็น
 คุจโผนแผนฉก รูปคนกอนเนกนันต์ รูปคนสรรพภาษา สีน่ายาสคสร่าง คุกระจาง
 เจริญเนตร มานโหมคเทศเถือกทอง รองพื้นเขียวพู่คำ ประจำพระแกลแลสะอาด
 พื้นกลางคาคประดับประคาค ดวยเสลาลายขาบ ขนابخิ้วสคแซม แปมไบโศกนากสวาด
 ประหลาดลวนหลากเนตร แมนสุริเยศแผคเผา เนานีราสรอนแรง แสงพะยัับหยอนเย็น

^๑Anon, "The Sleeper Awakened," op. cit., p. 227.

เป็นที่สถิตเที่ยงวัน สรรพพิเศษวิวัฒนา คำเคลือบยาและระยับ สลับสีเขียวเหลือง
 เรื่องเรื่อรัตนรางซาง ลางฉลุปรุลาวย ระบายยายะยับพรรณ สรรเป็นพานพะโอองเอก
 ดิเรกชวคเขียนชั้น ทุกสิ่งสรรพสุกอราม ทามกลางวางโตะกลม นามชมถาคณฉลาณล
 ยลแหลหลายอย่างนับ เรียบระคับคัจเจคัย เจ็ดที่มตั้งกลาง มีอนงค์นางกลมอมขับ
 คอยบำเรอรับนรินทรราช ทินพาทยนับเจ็ดวง คงเจ็ดคนเป็นสำรับ นับสี่สิบเก้าเรียงนาง
 ล้วนสำอองละออโฉม นางประโลมเลิศลักษณ์ พักครื่องเพียงแซไซ กำหนดในเจ็ด
 อนงค์ ทรงเครื่องสรรพมรกต นำใส่สศเขียวขจี ไร่มถึอันปน ระคนแต่เพ็ชรเม็ดคยอม
 ครอบทองรับเป็นเรือน เตือนตาชมิไซนอย ล้วนเรียบรอยกิริยา ยลโสภากว่าเพรง
 ละเวงนมคนชก่าจร กรกุ่มวาลวิชนี คอยกุ่มีพรั่งพร้อม เห็นหะชั้นต่างนอม นอบเกล้า
 วันทา อยู่แล

ฉบับของโรงพิมพ์ วอรัค ล็อค แอนค็อก ลิมิเต็ด

"Mesrour, who had not quitted Abou Hassan, walked before him, and conducted him into a saloon as large as that he had left, but adorned with a variety of splendid pictures, and ornamented in quite a different manner, with vases of gold and silver. In this saloon there were also seven other bands of female musicians, different from the former, and these seven choirs of music began a new concert the moment Abou Hassan appeared. This saloon was furnished with seven other large lustres; and on the table in the middle stood seven large golden basins, in which every sort of fruit in season was piled in pyramids; and round the table stood seven other young women more beautiful than the first, each with a fan in her hand."^๑

^๑Anon., "The Sleeper Awakened," op. cit., p. 235.

การพรรณนาโดยมุ่งแต่ความงามและพยายามวาดภาพให้ผู้อ่านเกิดมโนภาพตามฝัน บางตอนก็ขัดกับหลักของศาสนาอิสลามและประเพณีบางอย่างของมุสลิม เช่นตอนพรรณนาภาพแกะสลักเป็นรูปสัตว์เป็น ๆ และรูปคน ในราย ๒๑๑ ข้างต้นนั้นเป็นต้น ในฉบับภาษาอังกฤษกล่าวไว้แต่เพียงว่าตกแต่งด้วยรูปภาพงาม ๆ ในบัญญัติของศาสนาอิสลามห้ามสร้างรูปสัตว์หรือรูปคนซึ่งเป็นสิ่งที่มีชีวิต อีกตอนหนึ่งเป็นการแต่งกายของสตรีในรายบทที่ ๒๔๓ ว่า

".....คิค เว้นว่างหว่างอุรา ยลกายาวรรณวี" ซึ่งผิดประเพณีของการแต่งกายสตรีมุสลิม

การไต่ถ้อยคำส่วนมากในบทพรรณนา ในลิลิตนิทราชาคริตบางตอนใช้ส่วนมากเปรียบเทียบกับแบบวรรณคดีเก่าแก่ของไทยหลายตอน ซึ่งไม่ใช่บรรยากาศของพวกมุสลิม เช่นกล่าวถึงสวรรค์ของอินเดีย มีพระอินทร์และนางฟ้า เป็นต้น ดังที่มีอยู่ในคำประพันธ์บทที่ ๒๑๓ และ ๒๓๘ ว่า

๒๑๓. ชมบุญกุ้มมากแท้ จึงพบประสพแม่
ตั้งไคว้วิมานอินทร์ แลเนา

๒๓๘. "...ให้ช่วยวนพฤทัย คุณนางในวิมานอินทร์ บรรสานพิณพิพผดจง
ถวายเป็นเครื่องค้ำ สมเด็จจมีขวานให้ ทานทาวสราญรมย์ แลเนา"

เรื่องความคิดของไทยเข้ามาปะปนนี้ ตอนเปรียบเทียบกับธรรมชาติบางตอนก็ไม่ใช่มุขีประเทศอาหรับ เช่นเปรียบความชุ่มชื้นกับดอกบัวบาน เปรียบความแห้งแล้งเหมือนกลาคอยฝน ฯลฯ^๑

แม้ในบทตลกของอาญุหะซัน อาญุหะซันก็ลุกขึ้นเต้นรำเพลงนุญนายและรำผัดจิ้งหะของพิณพาทย์ ซึ่งเป็นเครื่องดนตรีของไทย

^๑ดูการเปรียบเทียบในแนวความคิดเรื่องธรรมชาติ

ตั้งกล่าวมาแล้วนั้นย่อมแสดงว่า ในบทบรรยายกัถิ บทพรรณนากัถิ ฉากที่ใช้ เป็นเรื่องของไทยอยู่มาก โดยเฉพาะในตอนที่มีพระราชนิพนธ์เพิ่มเติมขึ้นเอง ได้แก่ บทถวายพรและโอวาทสั่งสอน ดังเช่นโอวาทของมารดาอาบุญหะชั้น บทโคลงที่นางพวง ไช่มุกคกล่าวถวายกาหลิบ อาบุญหะชั้น และบทรัก

ตอนโอวาทของมารดาอาบุญหะชั้นได้แทรกภาพิตของไทยเช่นโคลงสุภาษิต โลกนิคิบทที่ ๔๗ ของกรมสมเด็จพระเอกาทศกิจ ซึ่งเป็นสุภาษิตสอนใจเรื่องการคบเพื่อน โอวาทในตอนก่อนเข้ารับราชการกับกาหลิบมีเรื่องวุฒิ ๔ ประการ อธิบดียุธรรม ๔ อย่าง นอกจากนี้มีบทอภัยการ อคติ และวิหิงสา ซึ่งเป็นหลักของความประพฤติ

ตอนที่กล่าวถึงกาหลิบก็ได้เพิ่มความรู้เรื่องจาตุรราชการ คือราชกิจ ๔ ประการของพระมหากษัตริย์

ในตอนวิวาทอาบุญหะชั้นและนอชาติอด อวัคคิ ก็ได้เพิ่มบทพรรณนาการแต่ง กายของเจ้าสาว คือเรื่องดีประจำวัน และการไชนพรัตนประดับให้เข้าชุดเครื่องแต่ง กายด้วย เรื่องนี้เป็นแบบอย่างที่มีปรากฏอยู่ในวรรณคดีแบบแผนของไทย คือเรื่อง สวัสดิกรักษาคำณันท์ สวัสดิกรักษาคำกลอน และในลิลิตนิทราชาคริต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงให้แนวความคิดใหม่ คือการใช้โอปอดแทนมุกดาหาร นอกจากนี้พิธีการแต่งงานก็ทรงเพิ่มเติมขึ้นไว้ทั้งตอน ทำให้การดำเนินเรื่องยาวขึ้น มี ลีลาหลายอย่าง และทำให้มีค่าในทางวรรณคดีและให้ความรู้

ตอนที่สำคัญที่นับพระราชนิพนธ์ลิลิตนิทราชาคริตได้เพิ่มเติมขึ้นอีกตอนหนึ่งก็ คือ บทสังวาสหรือกระบวนพิศวาส ซึ่งหมายถึงบทรัก บทชมโฉม บทเกี้ยวพาราสี และการคร่ำครวญรำพันถึงคนรักทั้งหมดนั้น เป็นลีลาที่มีอยู่ในวรรณคดีแบบแผนของไทย และเป็นสิ่งที่ประกวดฝีปากกันมาก จึงจะขาดไปเสียไม่ได้ แม้ในนิราศภูเขาทองก็ได้ แทรกกระบวนพิศวาสไว้เช่นเดียวกัน ทั้ง ๆ ที่ผู้ประพันธ์กำลังอยู่ในสมณเพศ และได้ ให้เหตุผลไว้ในตอนจบของเรื่อง ซึ่งสนับสนุนความคิดนี้ว่า

ดูบทที่ ๓ ความเปรียบดอกไม้กับสตรี โคลงบทที่ ๒๖๑-๒๖๒ และบทสรรเสริญสุคติ โคลงบทที่ ๒๗๒-๒๗๔

<p>"ไอจะมีที่รักสมัครมาค ซึ่งครวญคร่ำทำที่พิริพีไร เหมือนแมคร้วข้าวแกงแพนงยัค อันพริกไทยในผักชีเหมือนสีกา</p>	<p>แรมนิราศร้างมิตรพิศมัย ตามนิสัยกาพย์กลอนแตกอนมา สารพัดเพี้ยญนังเครื่องมั่งสา ทองโรยหน้าเสี้ยสักหนอยอรอยใจ"</p>
---	---

ฉบับลิลิตนิทราชาคริตไคแทรกบทสังวาสไว้ในตอนที่ให้ลีลาเช่นนี้ได้ในตอน
ที่อาบุญหะชันเข้าเสวยทั้ง ๔ ห้องในพระราชมนเฑียร ซึ่งมีสาวสรรคกำนัลนางอยู่มากมาย
ในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนค็อก ลิมิเต็ด มีบทสนทนาระหว่างอาบุญหะชันและนาง
กำนัล ตามถึงชื่อและชมว่าชื่อของนางกำนัลเหล่านั้นมีความหมายไพเราะ ในฉบับภาษา
อังกฤษได้แสดงลักษณะของอาบุญหะชันว่าเป็นคนที่มีความสามารถในการพูด ขำหากำพูด
มาชมนางกำนัลซึ่งมีชื่อต่าง ๆ กันโดยไม่ซ้ำกันเลยแม้แต่คนเดียว เฉพาะนางกำนัลใน
ห้องที่ ๒ คือ Heart Chain กับ Soul Torment ที่ชื่อมีความหมายเกี่ยวกับวิญญานและ
จิตใจ อาบุญหะชันจึงได้พูดถึงเรื่องความรักเพราะชื่อมีความหมายเช่นนั้น ขณะสนทนา
อาบุญหะชันได้ส่งผลไม้นางรับประทานควย นางกำนัลสองคนในห้องที่ ๔ อาบุญหะชันได้
เปรียบเทียบความหมายของชื่อกับความงามคือ Cluster of Pearls เปรียบว่าพื้งามดัง
ไข่มุก และ Morning Star นั้นมีดวงตาเป็นประกายงามดังดวงดาวเช่นนี้เป็นคน
ส่วนในฉบับลิลิตนิทราชาคริตนั้น อาบุญหะชันมีบทบาทเป็นพระเอกและเจ้าชู
สำนวนที่ชมชื่อและชมโฉมทุกนางในทุกห้อง เป็นสำนวนเกี่ยวพาราตีฝากรัก อันเป็นลีลา
ของบทพิศวาสีในวรรณคดีไทย

๑ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, "นิราศภูเขาทอง", ชีวิตและงานของ
สุนทรภู่ (พระนคร: คลังวิทยา, ๒๔๘๖), หน้า ๑๗๒

ตัวอย่างโวหารพิศวาส และความหมายของชื่อนางในฉบับลิลิตนิทราชาคริต
และขอความที่กล่าวมาข้างต้น จากฉบับภาษาอังกฤษเปรียบเทียบกันได้ดังนี้

โวหารพิศวาส

๒๐๒. เออนามวรุณของ	เยี้ยไฉน แมฮา
ถามเพื่อพิชายใจ	จอกนอง
จักจำใส่จิตไป	ภายหนา
ฉิบพบพิศตรนอง	พิไคคะนึ่งตาง
๒๐๖. บจางบจิดคอย	ตอสนอง กันเฮย
พลางเสพพลางปากปอง	พุดพอ
อิมโอะรูอิมใจพอง	ใจเต็ม เติมเฮย
กลดั่งไถแกวกอ	กรัดป้อปี้กหาง
๒๑๘. ทรามรักโยแสรงกลาว	คำคัง นินา
อกพิจะพองพัง	จุงแฉว
ชะรอยเจ้าชิงชัง	พิจิง อำนา
รักแมสุคเสมอแก้ว	เนศรทังเจ็คองค

ตอนชมช่อและชมโฉมนางกำนัลในห้องที่ ๒

๒๒๒. พलगหยิบมะเคอนอย	นารัก
สรอยจิตนามนงลักษณะ	ลิกล้ำ
สรอยจิตตคดอกหนัก	ใจพิ อยู่แม
รักยิ่งรักสุคปล้ำ	ปลัดสรอยจากทรวง

๒๒๓. ควงสมรจรงรับข้อย
 พอพิณอนใจจาง
 สร้อยหนักจักแฉงบาง
 เพราะวานองรับไว

๒๒๔. พวงพวงนเพียง
 เศราจิตตพิเศราจิต
 ไปเยือนไปเยือนอรทด
 เป็นเหตุจำเรียมทอง

๒๒๕. ทรมารักรับพิไท
 พอสระสร้างบางเบา
 พิจักอยู่ยืนเนา
 เพราะสวาทนอนอย

หนอยนาง นองเอย
 สวาทใหม่
 เบาอก พิธา
 คิงเจาเอ็นคู

ประพาลรัตน พิเอย
 จอดนอง
 ออกโอยรู เลยนา
 จิตตเศราเสมอนาม

โถมเจลา นี้เทอญ
 โศกสรอย
 นานชีพ
 สร้างเศราบรทเทคลาย

ห้องที่ ๔

๒๕๑. เหลืออายหนักอกทอง
 ชาแทบศิสุร
 พระเกียรติจรัสจรูญ
 พวงไข่มุกคนามชา

๒๕๒. ฟังหวานไพเราะล้ำ
 อิกเสนาะนามเเคคียง
 จักหาช่อนเคียง
 นามเสนาะเพราะสมพอง

๒๕๓. ผู้สรรนามหลอนแท
 แทระเบียบทันตา
 งามกว่าไข่มุกคหา
 ในโลกนี้ถนิมเจ้า

จำทูล ทานแฮ
 ฉานหลา
 ไพโรจน์
 บาทเบืองบพมาลัย
 สรเสียง ออนเอย
 ชอนอง
 เป็นคู ยากนา
 รูปเจาเจียนกัน

เมธา วิเอย
 หนุมเนา
 ไทนเปริยบ เสมอตา
 เอกแทนางเคียว

๒๖๘. จำใจบนอบทาว	ทูลนาม ถวายเอย
ซึ่งพระองค์ศรีธาม	ชื่อนอง
ชอควาพระศุกรตาม	ทานเรียก มานา
ไปเสนาะเพราะพรอง	ชัวพร้อมโถมพรวณ
๒๖๙. ฉันทิดั้งนั้นนั้น	วาจา แมฮา
พี่เพงพิศนัยนา	นิมนอง
งามยิ่งกว่าคารา	ซึ่งเรียก นามนา
เหลือบปราบวามตอทอง	จิตตแมนเสมอศร

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนคโกลิ มิเค็ด

"When the damsels had taken their places on either side of Abou Hassan he at once proceeded to inquire their names and he found that they has different names from those of the seven in the former saloon, but that their names also marked some excellence of mind or body by which they were distinguished from each other. This amused him extremely, and he showed his wit in the lively and appropriate speeches he used when he offered to each, in turn, some fruits of the different sorts before him. To her who was called Heart's - Chain he gave a fig, saying: Eat this for my sake, and make the chains lighter which I have worn from the moment I first saw you and giving some grapes to Soul's grief, he said, Take these grapes upon condition that you ease the grief I endure from the love with which you have inspired me and he addressed a similar compliment to each of the other damsels.

Abou Hassan entered this fourth saloon and walked up to the table. When he has seated he remained a long time in a kind of ecstasy of admiration at the seven damsels who stood about him, and whom he thought still more lovely than those he had seen in the other saloons. He had great desire to know the name of each of them.

Thereupon he took the hand of the damsel who was nearest him on the right. He made her sit down, and after presenting her with a rich cake, he asked her name. Commander of the Faithful answered the damsel, I am called Cluster of Pearls. You could not have a better name cried Abou Hassan or one more expressive of your charms. With out prejudice to those who gave you this name, I must think your beautiful teeth, certainly surpass the finest coloured pearls in the world. Cluster of Pearls added he since that is your name do me the favour to take a glass, fill it and let me drink it from your fair hand.

When Abou Hassan had drunk he took from the basins a supply of what he liked best, and presented it to another damsel, whom he desired to come and sit near him He inquired her name also. She answered, that her name was Morning-Star, Your fine eyes, resumed he are brighter and more brilliant

than the star whose name you bear. Go and do me the favour to bring me a glass of wine, she complied in a moment, with the best grace possible. He paid a similar compliment to the third damsel who was called Light of Day, as well as to all the rest, who each presented him wine which he drank, to the high delight of the caliph."^๑

ความเปรียบตอนสำคัญในเรื่องมีอยู่ในตอนอาบูหะซันเลี้ยงกาหลิบครั้งที่ ๑ เป็นคำกล่าวของอาบูหะซันเชื้อเชิญให้คัมสุรา โดยได้เปรียบเทียบความมีใจเอื้อเฟื้อกับธรรมชาติของไก่เวลาจะคัมน้ำ และถ้านานพูกได้ก็จะโค่งค้ำน้บและกล่าวคำท้าทายและเชื้อเชิญต้อนรับ ในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด ขอความนี้ได้อีกแล้วแยกไว้คนละตอน ความเปรียบเทียบอันแรกอยู่ในตอนเชิญชวนให้แขกคัม และความเปรียบในตอนที่สองนั้นเป็นตอนที่อาบูหะซันได้ยกบทประพันธ์อาหรับขึ้นมากล่าวในการสนทนา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเลือกความเปรียบที่ ๒ บทนี้จากบทสนทนาที่ยืดยาวในฉบับภาษาอังกฤษมากล่าวรวมกันไว้ และได้ความหมายที่ ตอนนี้เป็นกาแสดงว่า แม้จะดำเนินเรื่องตามฉบับภาษาอังกฤษแต่ก็มีได้แปลทุกตัวหรือลอกมาแต่ได้ทรงเลือกเฟ้นตอนที่ ๑ และทรงลำดับข้อความใหม่ให้อยู่ในบทสนทนาอย่างกะทัดรัดขอความในฉบับลิลิตนิทราชาคริตกับฉบับภาษาอังกฤษเปรียบเทียบกันได้ดังนี้

^๑Anon., "The Sleeper Awakened," op. cit., p. 235-237

๕๔. แบบฉบับไถ่คุณาว	กรรหาย ชลเฮย
บควนคิมเคียวคาย	เรียบกรอง
ภรรยาเพื่อนฝูงหลาย	ตัวต่อ พรอมแฮ
จึงเสพลีลของ	คั้งนี้เราเชิญ
๕๕. พังเตลินไฟเราะแท	วาจา ทานนา
มรรยาทยังอยางหา	ยากล้ำ
เป็นที่ถูกหฤทยา	เรายัง รักแฮ
เชิญทานรินสงขำ	ส่วนให้เรากิน
๕๖. รินแลวสงถวยทาน	จงดอง ชิมเทอญ
คงจะสบสมปอง	เอกแท
กาหลิบริบถวยสนอง	คำคอบ
อยางทานมีของแม	ชั่วแลวมมีโย
๕๗. แมไฉนเรือนชาจัก	เจรจา ไคฎา
ยลทานประเวศมา	หยุดยั้ง
โดยเปรมกมลปรา	โมทยชั้น ชมแฮ
จักจรคเคียรตั้ง	คอบพันอัญชลี
๕๘. ยินคี่เพื่อกวยทาน	มาพัก
มีโษษฐุจะทายทัก	ทานจอ
จัดโตะแตงตั้งตัก	เตือนทาน เสพนา
เสมอจิตต์เราฤาหอ	เทียบให้เล็งเห็น

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด

"O my master, said he to the caliph, whom he took to be only a merchant, you know as well as I do that the cock never drinks till he has called his hens about him to come and drink with him, therefore I invite you to follow my example I know not what your sentiments may be, but for my own part, it seems to me that a man who hates wine and would fain be thought wise, is certainly foolish. Let us enjoy ourselves I see pleasure sparkling in the cup and it will assuredly yield much pleasure to those who empty it."

While Abou Hassan was drinking the caliph took hold of the cup that was intended for him and replied "I agree with you. You are what may be called a jolly fellow. I love you for your humour and I expect you will fill my cup to the brim as you have filled yours."

While the caliph was drinking, Abou Hassan observed, "Any man who looks at you may observe at first sight that you are one of those who have seen the world, and know how to enjoy it. If my house added he, quoting some lines of Arabian poetry, were capable of any feeling, and could be alive to the pleasure of receiving you within its walls, it would loudly express its joy, and throwing itself at your feet, would cry out, Ah! what delight, what happiness is it, to see myself honoured with the presence of

a person so respectable, and at the same time so condescending, as the man who now deigns to come under my roof. In short my master, my joy is complete, and I count the day fortunate on which I have met with a man of your merit."^๑

การเปรียบเทียบในลิลิตนิทราชาคริตตอนหนึ่งที่ว่า กาลิบัทรวงพระพีโรช เหมือนไฟลุกและพระเนตรแดง ดังคำประพันธ์ว่า

๓๔๘. "เป็นอัคนีลวกลาม พลามโพลงพลุ่งรุ่งโรจน์ นัยนาโชติแดงฉาด
พระบาทซัดเคื่องนั้ก....."

ข้อความตอนนี้นำตรงกับฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด ที่ว่า
"The caliph's eyes sparkled with anger."^๒

แตฉบับภาษาอังกฤษของเลนและเบอร์ตันได้อ้างอิงว่า เวลาที่กาลิบัฮารูน อารามจิตทรงพระพีโรช พระเนตรจะเป็นสีแดง ซึ่งเป็นลักษณะของคนที่สืบสกุลมาจาก บรรพบุรุษชื่อฮาซิม เส้นโลหิตสีแดงในพระเนตรนี้เรียกว่าเส้นฮาซิมิ (Hashimi Vein)^๓

แม้ว่าการใช้ถ้อยคำมีสุภาพศัพท คำกล่าว และสำนวนที่ ๆ อีกหลายตอน ดังที่กล่าวไว้ในแนวความคิดเรื่องคติธรรมและสุภาพศัพท สำนวนโต้เถียงของตัวละครในเรื่องนี้ กล่าวไว้ต่าง ๆ กันในแต่ละฉบับแต่ก็มีความคล้ายคลึงกันมาก ในฉบับลิลิตนิทราชาคริตใช้สำนวนไทยในการโต้ตอบและควาว่าอยู่หลายตอน

^๑Anon., "The Sleeper Awakened," op. cit., p. 222

^๒Anon., "The Sleeper Awakened," op. cit., p. 268

^๓E.W. Lane, op. cit., p. 369

๒.๘. เรื่องตัวละครและการวางบทบาทของตัวละคร

เนื้อเรื่องตอนที่ ๑ ตัวละครมีดังนี้คือ อาบูหะซัน กาลิเบ มรรคาของ อาบูหะซัน(นางจอบแก้ว) อีแมน ข้าราชการและข้าราชการบริพารของกาลิเบ ไคแก่ ไกยฟา เมศเรอ หัวหน้ายุวก ยุวก นางชาหลวง นางก้านัดและทาส

เนื้อเรื่องตอนที่ ๒ ตัวละครจัดเข้าคู่กันตามบทบาทได้ ๓ คู่ คือ อาบูหะซัน กับนางนอซาทอล อีวัตติ กาลิเบกับพระนางโซบิเด และเมศเรอกับพระนม

ก. ชื่อตัวละคร

ตัวละครในเรื่องนี้มีบ้างต่าง ๆ เรียกชื่อผิดเพี้ยนกันไปตามแต่จะอ่านสำเนียง อาหรับ บางชื่อคงใช้คำอาหรับทั้งหมดรวมทั้งฉายาและตำแหน่ง บางชื่อก็ใช้คำภาษาอังกฤษ ชื่อตัวละครบางตัวแตกต่างกันไปเป็นคนละคำ

เพื่อสะดวกแก่การเปรียบเทียบ จึงได้ทำตารางชื่อตัวละครไว้เพื่อให้เห็นชัดเจน ดังนี้

ตาราง

ชื่อตัวละครในเรื่องอาบูหะซัน

ลิลิตนิทราชาคริต	E.W.Lane	Sir R.F. Burton	Ward, Lock & Co., Ltd.
อาบูหะซัน	Abu l-Hasan	Abu al-Hasan	Abou Hassan
(อาบู, หะซัน)	The Wag.	al Khali'a	
กาลิเบฮารูนอาล ราชจิด	Khaleefeh Haroon Er- Rasheed	Caliph Harun Al-rashid	Caliph Haroun Alraschid
พระนางโซบิเด	Lady Zubaydah the daughter of El-Kasim	Lady Zubaydah bint al Kasim	Princess Zobeide

ชื่อตัวละครในเรื่องอาหรับ (ต่อ)

ลิลิตนิทราชาคริต	E.W.Lane	Sir R.F. Burton	Ward, Lock & Co., Ltd.
นางนอชาตอล อัวคัต (นอชาตอล, อัวคัต) แกรนควีเซียร์ ไคยฟา เมศเรอ อิมานกับศิษย์ (ชายแก่ ๔ คน) พระนม นางจอบแกว	Nuzhet el-Fuad (Delight of the Heart) ^๑ Wezeer Jaafar, Jaafar El-Barmekee Mesroor Imam and four sheykhs The Khramaneh (mother)	Nuzhat al-Fuad (Delight of the vitals or heart) ^๒ The Wazir Ja' afar the Barmecide. Masrur Imam and four sheykhs The duenna (mother)	Nouzhatoul Aouadat The grand Vizier Giafar Mesrour Iman and four dotards The nurse (mother)

^๑E.W. Lane, op. cit., note 16, p. 378.

^๒Sir. R.F. Burton, op. cit., foot note 4, p. 20.

ชื่อนางก้านัด

ลิลิตนิทราชากริต	E.W.Lane	Sir R.F. Burton	Ward, Lock & Co., Ltd.
นางก้านัดคนแรกที่ รับไขอาบหูหะซัน (ไม้มอกซ้อ) นางก้านัดในห้อง เสวยห้องที่ ๑ ^๑	Shejeret ed Durr.	Shajarat al-Durr. (=Branch of Pearls) ^๒	(ไม้มอกซ้อ)
- โฉมจันทร์งาม (มุนไลต์)	Kadeeb el Ban. (=twig of the oriental willow)	Miskah (=Bit of musk) Tarkah (=a gain, a share)	1.-Neck of Alab- -aster. -Lip-of-coral,
- สุริเยศ (ขันไชน)		Tohfah (=a gift, a present.) ^๓	-Fair-as-Moon- light.
- ชันจิตต์ (หาคคีไลต์)		Tuffahah, Rahat al-Kulub.	-Bright-as-sun- shine.
- พิงเนตร (ไอยคีไลต์)			-Eye's desire
- ขอประการัง (คอรัลร์ฟัส)			-Heart's-delight.
- คีลา (อาลมาสเทอ เนก)			-Sugar-Cane.
- ออย (ซคาเคม)			
ห้องที่ ๒			2.-Heart's chain.
- สร้อยจิตต์ (หาคเซน)			-Soul's grief.
- เศร้าจิตต์ (โซล ตอเมนต์)			

^๑พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เล่มเดียวกัน พระราชนิพนธ์เรื่อง
ขอ ๒๓-๒๔ หน้า ๑๘๕

^๒E.W.Lane, Op. cit., note 10, p. 378.

^๓, (3), Sir. R.F.Burton, op. cit., foot-notes pp. 1-17.

ชื่อนางกำนัล (ต่อ)

ลิลิตนิทราชาคริต	E.W.Lane	Sir R.F. Burton	Ward, Lock & Co., Ltd.
ห้องที่ ๓ ไมบอกซอ	-----	-----	3. -----
ห้องที่ ๔ พวงไข่มุกค (คลัสเตอร์ออฟเปอิล)	-----	-----	4.-Cluster of- Pearls. -Morning Star. -Light of Day.
ดาวพระศุกร (วันัส)			

ข. บทบาทตัวละคร

อาบุญหะซัน นิยายเรื่องนี้เรียกชื่อออกอย่างหนึ่งว่า "เรื่องอาบุญหะซัน" โดยเรียกตามชื่อของตัวละครเอก "อาบุญหะซัน" ซึ่งเป็นศูนย์กลางของเรื่อง เนื้อเรื่องส่วนใหญ่เป็นเรื่องของอาบุญหะซันซึ่งมีบทบาทต่าง ๆ คือ

ก. อาบุญหะซัน ในบทบาท "ราษฎรชาวนครแบกแดด"

ข. อาบุญหะซัน ในบทบาท "ผู้เจาสำราญ"

ค. อาบุญหะซัน ในบทบาท "ผู้หลับและผู้ตบ"

ง. อาบุญหะซัน ในบทบาท "ตัวตลก"

บทบาทของตัวละครทั้ง ๔ ขัน รวมอยู่ในอาบุญหะซันคนเดียว ดังนี้

อาบุญหะซันในบทบาท "ราษฎรนครแบกแดด"

อาบุญหะซันเป็นบุตรของพ่อค้าผู้มั่งคั่งอยู่ในนครแบกแดดกับมารดา ในสมัยกาหลิบฮารูนอาลราชิจิด บทบาทของอาบุญหะซันอยู่ในภาพภูมิสถานบ้านเมืองของนครแบกแดดสมัยนั้น เช่นในตอนเย็นอาบุญหะซันจะเดินไปยังเชิงสะพานเพื่อคอยตักพบแขกต่างเมือง

และได้พบกับกานท์ลีฮารุนอาลาธาจิก ซึ่งปลอมพระองค์เป็นพ่อค้าเสด็จข้ามสะพานนี้มา
ฉบับภาษาอังกฤษของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด มีข้อความเพิ่มเติมจากฉบับ
อื่นว่ากานท์ลีฮารุนอาลาธาจิก ได้มาจากเรือและขึ้นบกตรงเชิง
สะพานแม่น้ำไทกริส ฉบับของเลน ไมเอย์ซอแมนน่าและชื่อเมือง เบอร์ตันเอย์ซอแมนน่า
ไทกริส ฉบับลิลิตนิทราชาคริตเอย์ซอแมนน่าเมืองมุกฮูล อานูหะซันได้เชื่อ
เชียวพ่อค้าทางเมืองนี้ให้เป็นแขกพักที่บ้าน ๑ คืน โดยที่ไม่ทราบว่า เป็นกานท์ลีฮารุนอาลาธา-
จิก อานูหะซันเป็นราษฎรชาวแบกแดดผู้โชคดีที่ได้พบกับกานท์ลีฮารุนอาลาธา-
จิก ขณะทรงปลอมพระองค์เสด็จออกตรวจราชการ ในครั้งนี้ อานูหะซันใคร่เรื่อง
ความประพฤติกษัตริย์ซึ่งเป็นพระ มีหน้าที่เป็นผู้ปกครองตำบลนั้นว่าเป็นผู้ก่อความเคียด
ร้อนและเบียดเบียนเพื่อนบ้าน อานูหะซันได้แสดงความปรารถนาว่าถ้าตนเป็นกานท์ลีฮารุน
วันหนึ่ง จะลงโทษอ๊อแมนและศิษย์เรื่องกานท์ลีฮารุนอาลาธาจิก และ
เรื่องอ๊อแมนเป็นผู้ปกครองตำบลนี้เป็นการปกครองของนครแบกแดดสมัยนั้น อานูหะซันเป็น
ราษฎรที่เอาใจใส่กับการปกครอง รักเพื่อนบ้าน และรักความยุติธรรม

ในตอนอานูหะซันได้เป็นกานท์ลีฮารุนอาลาธาจิก เป็นตอนที่วาดภาพความหรรษาโอ้อ่าของราช
สำนักกานท์ลีฮารุนอาลาธาจิก สมัยนั้น

อานูหะซันเป็นราษฎรที่อยู่ในชนบทธรรมดาสามัญของนครแบกแดด แม้
ว่าจะชอบสนุก คัมสุรา ในฉบับต่าง ๆ กล่าวว่าเสพสุราเฉพาะเวลากลางคืน เรื่อง
การปิดประตูบ้านในเวลากลางคืน กับความเชื่อในเรื่องอำนาจของปีศาจ ฉบับโรงพิมพ์
วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด และฉบับนิทราชาคริต ได้กล่าวถึงพิธีวิวัฒนาการอานูหะซัน และ
การจัดการศพในตอนอานูหะซันสร้างท่าตาย

อานูหะซันเป็นราษฎรที่โชคดี ได้พบกับกานท์ลีฮารุนอาลาธาจิกตอนปลอมพระ
องค์เสด็จตรวจราชการ ภายหลังได้ทรงชุบเลี้ยงและเป็นที่โปรดปรานของกานท์ลีฮารุน

อาบูหะซันในบทบาท "ผู้เจ้าสำราญ"

การให้ชื่อเรื่องของนิยายเรื่องนี้นอกจากจะเรียกชื่อว่า เรื่องอาบูหะซันตามชื่อของตัวละครเอกแล้ว ก็ยังมีชื่อนิยายของอาบูหะซันต่อท้ายอีกว่า "ผู้เจ้าสำราญ" ดังที่ฉบับของเลนเรียกเป็นชื่อเรื่องชื่อหนึ่งว่า "The Story of Abu-l-Hasan the Wag" และในฉบับของเบอร์ตัน เวลาเรียกชื่ออาบูหะซันก็จะมีฉายาอยู่ด้วยว่าเป็นผู้เจ้าสำราญ และได้ทับศัพท์อาหารับว่า "Abu-al-Hasan al-Khalia" การที่มีฉายาเช่นนั้นก็เพราะว่าเป็นบทบาทที่สำคัญอย่างหนึ่งของอาบูหะซัน คือเป็นผู้เจ้าสำราญ

ความหมายของคำ "เจ้าสำราญ" เลนได้แปลความหมายจากคำอาหารับว่า "Kahleea" เป็น "The Wag" นั้นไม่ใช่ความหมายโดยตรงและไม่มีคำอธิบายในพจนานุกรมเล่มอื่นใด แต่ได้ใช้ตรงกับความหมายในเรื่อง ซึ่งหมายความว่าถึงลักษณะนิสัยหรือบทบาทของอาบูหะซันนั่นเอง ซึ่งเลนอ้างอิงไว้ว่า บทบาทนี้ชัดเจนในตอนจะจบเรื่อง

เบอร์ตันก็กล่าวว่ ฉบับแปลฉบับเดิมใช้คำว่า "Debauchee" เบอร์ตันจึงใช้กับศัพท์อาหารับ^๒ ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด ได้กล่าวฉายาไว้ในหน้า ๓๑๒ ว่า "Abou Hassan, the Reveller" ซึ่งมีความหมายเท่ากับคำว่า "the Wag" ของเลน ฉบับลิลิตนิทราชาคริต ไม่มีคำแปลภาษาไทย

ที่ว่าอาบูหะซันเป็นผู้ที่เจ้าสำราญนั้น ก็จะได้เห็นได้วาตั้งแต่ในตอนต้นเรื่องอาบูหะซันเป็นบุตรชายคนเดียว ใ้ได้รับมรดกจากบิดามั่งคั่ง จึงมีเงินทองจับจ่ายใช้สอยใ้โดยอย่างสำราญ อาบูหะซันได้ใช้ชีวิตใ้สคอย่างมีความสุขที่สุด เริ่มตั้งแต่แบ่งทรัพย์สินออกใ้ไว้ครึ่งหนึ่งสำหรับเลี้ยงเพื่อนอย่างสนุกสนาน เพลิดเพลินด้วยการรับประทานอาหารอย่างดีและสุราอย่างดี พรอมทั้งขับร้องและดนตรีกันครึกครื้น จนกระทั่งทรัพย์สินส่วนนี้สิ้นไปภายในเวลา ๑ ปี เพื่อนฝูงส่วนนั้นก็ถอยออกห่างหมด หาเพื่อนที่แท้สักคนเดียวไม่มี

^๑E.W.Lane, op. cit., note 2, p. 377.

^๒Sir. R.F.Burton, op. cit., foot note 2, p. 1.



ทรัพย์สินส่วนนั้นก็สิ้นไปโดยเปล่าประโยชน์ แต่อาบุญะชันก็ยังไม่เลิกนิสัยสนุกสนานเจ้า
สำราญ เพราะรู้ว่าการที่รับประทานอาหารคนเดียวไม่สนุก จึงจัดเลี้ยงแขกซึ่งเป็น
พวคาคางเมือง เพื่อได้เลี้ยงสุรา อาหาร และได้สนทนากันเป็นที่เพลิดเพลินใจโดย
ที่ไม่ทราบว่พวคาคางเมืองนั้นที่แท้จริงคือกาหลิมทรงปลอมพระองค์เสด็จตรวจราชการ
ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนค็อก ลิมเค็ค กล่าวว่ เมื่ออาบุญะชันรินสุราให้เขา
ดื่ม พวคาก็คุยว่คนที่ไม่ดื่มสุรานั่นก็ว่ตนเป็นคนดี แต่ที่จริงแล้วเป็นคนโง่ กาหลิมก็
รับสั่งชมว่อาบุญะชันเป็นคนสนุกสนานรื่นเริงดี ทรงชมการต้อนรับขับสู้ของอาบุญะชัน
เป็นที่เข้าใจว่ การเลี้ยงแขกแปลกหน้านั้นเป็นผลร้ายที่ท่ทำให้อาบุญะชันต้อง
เสียสติเพราะเพื่อนไม่ช่วยปิดประตูบ้านให้ เมื่อตอนที่ออกจากบ้านไป จึงถูกจับตัวส่ง
สถานคนวิกลจริต และต้องทรมานอยู่นาน จึงไคกลับมบ้าน และรักษาตัวให้หายป่วย
เมื่อหายดีแล้วอาบุญะชันก็รู้สึกหงอยเหงา รับประทานอาหารคนเดียวไม่สนุก จึงกลับคบ
เพื่อนพวคาคางเมืองอย่างเดิม

แขกคางเมืองที่มากักตวยนั้นก็คือพวคาวามศุศลคนเดิมั่นเอง การดื่มสุรา
และการสนทนายังสนุกอย่งเดิม อาบุญะชันไคคุยว่อายุเป็นโสดคักว่แต่งงาน และได้
คุยถึงเรื่องกุลสตรีในอุดมคติซึ่งเป็นสิ่งที่น่าสนใจ (ข้อความในตอนนี้น้ฉบับของเลน
และฉบับของเบอร์ตันไมมี)

นับว่เป็นโชคคักของอาบุญะชันที่แขกพวคาคางเมืองผู้นี้คือองคักกาหลิม พระ
องค์ทรงโปรดความเอื้อเฟื้อและอหิยาสัยอันดีของอาบุญะชัน โดยเฉพาะลักษณะนิสัยที่รื่น
เริงสนุกสนานของอาบุญะชันเป็นที่ถูกพระหทัย ควยพระองค์ก็ทรงมีพระนิสัยโปรดการ
สนุกเหมือนกัน จึงไคทรงตอบแทนอาบุญะชันให้สมปรารถนา ทรงแต่งตั้งให้อาบุญะชัน
เป็นกาหลิม ๑ วัน เพื่อไคได้หลงโทษอึแมนและศิษย์จริง ๆ และในการที่เสด็จมา
ในครั้งที่สองก็เพื่อทรงโปรดแต่งตั้งให้เข้ารับราชการไคลชิด ไค้ทรงจัดวิวาท่อาบุญะชัน
ให้กับนางนอชาติอด อ้วคัก เมื่ออาบุญะชันเข้ารับราชการกับกาหลิม ก็เป็นที่โปรดปราน
กาหลิมให้ตามเสด็จอยู่ไคลชิด เพราะอาบุญะชันเป็นผู้ที่มีนิสัยรื่นเริง รู้จักพุดจาทำให้ผู้
อื่นสนุกสนานและมีความสุข ครั่งไคที่ไม่มีอาบุญะชัน กาหลิมทรงรู้สึกว่ท่หมคสนุก

เมื่อแต่งงานแล้ว อานูหะซันก็ได้ใช้ชีวิตสนุกสนานเพลิดเพลิน รับประทาน
 อาหารอย่างดี ดื่มสุร่าอย่างดี และเพลิดเพลินด้วยการฟังดนตรี นอชาคอด อัวคัต
 ก็มีนิสัยตรงกันทั้งคู่จึงอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข แต่การไม่รู้จักประมาณในการใช้จ่าย
 ทรัพย์ ต้องเป็นหนี้ จึงต้องให้หนี้สินให้หมด อานูหะซันและนอชาคอด อัวคัต ก็ไม่มีเงิน
 ทองจะจับจ่ายใช้สอยเลย จึงต้องทำอุบายแสร้งทำตายเพื่อขอพระราชทานจากกาหลิบ
 และพระนางโซบิเค ซึ่งสองสามีภรรยาได้รับพระราชทานเงินทอง และสิ่งของจาก
 ทั้งสองพระองค์ ครั้นถึงในตอนท้ายเรื่อง กาหลิบและพระนางโซบิเค ได้เสด็จมายังบ้าน
 อานูหะซันเพื่อไต่ทรวงทราบว่ายูใดตายกันแน่ ก็ปรากฏว่าเป็นอุบายแสร้งทำตายเพื่อขอ
 พระราชทานเงินทองมาใช้ ทั้งสองพระองค์ก็มีไต่ทรวงพิโรธ เพราะสามีภรรยาผู้นี้เป็นที่
 โปรคปรานของทั้งสองพระองค์อยู่ อานูหะซันได้กราบทูลสารภาพถึงความจำเป็นที่ต้องทำ
 เช่นนี้ เพราะตลอดเวลาไม่ว่าจะเป็นโศกหรือแต่งงาน ได้ใช้ชีวิตอย่างคนเจ้าสำราญ
 ดังนั้น แม้จะมีทรัพย์สมบัติสักเท่าใดก็ใช้หมด

กาหลิบทรงพอพระทัยที่อานูหะซันช่างเล่น และหาวิธีเล่นได้แปลกกว่าคน
 อื่นๆ ทรงเห็นว่าเป็นความคิดที่ดีที่หาวิธีทำให้ทรงพระสรวลเป็นที่สนุกสนาน และทรง
 กล่าวที่อานูหะซันเป็นผู้ที่ "เจ้าสำราญ" เสมอ กาหลิบและพระนางโซบิเค ไต่ทรวง
 อุปถัมภ์สองสามีภรรยาผู้นี้ให้ดียิ่งขึ้นกว่าเดิม อานูหะซันจึงไม่จำเป็นต้องเลิกประพฤติเป็น
 คนเจ้าสำราญ ได้ใช้ชีวิตอย่างพุ่มเพื่อรื่นเริงและสนุกสนานอยู่ไต่ตลอดไป

บทบาทเจ้าสำราญนี้ ในฉบับลิลิตนิทราชาคริต กล่าวไว้คล้ายคลึงกับฉบับ
 ของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนค็อก ลิมิเต็ด ว่าอานูหะซันชอบการกินคืออยู่ที่ และใช้จ่าย
 เงินทองพุ่มเพื่อย ส่วนในฉบับของเลน และฉบับของเบอร์ตัน นั้น ได้กล่าวขอความไว้
 ในคำรับสั่งของกาหลิบ เรื่องความเจ้าสำราญของอานูหะซันไว้อย่างชัดเจน ฉบับภาษา
 อังกฤษกล่าวไว้ดังนี้

".....But as to the Khaleefeh, He was almost senseless from laughing, and said, O Abul-Hasan thou hast not ceased to be a wag, and to do wonders and strange acts....."^๑

".....As for the Caliph, he swooned away from laughing and said, "O Abu al-Hasan, thou wilt never cease to be a wag and do poregrine things and prodigious!....."^๒

"So then, Abou Hassan, "Said the caliph laughing very heartily, have you determined to make me die with laughter ? How came it into your head thus to surprise both the princess and I, in a wag against which we could not possibly guard ?

Commander of the Faithful, replied Abu Hassan, I will tell you the whole truth without disguise. Your majesty very well knows that I always had a love for good living. The wife you give me has not taught me economy in this point; on the contrary, I have found in her an inclination to encouraging this propensity, With such dispositions, your majesty will easily believe that had our purse been as deep as the sea, and had we possessed all the wealth of your majesty, we should soon have found the means of squandering it....."^๓

^๑ E.W.Lane, op. cit., p. 375.

^๒ Sir. R.F.Burton, op. cit., p. 28.

^๓ Anon, "The Sleeper Awakened." op. cit., p. 277.

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต

บทบาท "เจ้าสำราญ" ของอาบุญหะชั้นในชีวิตแต่งงานมีกล่าวไว้ในโคลงบท
ที่ ๖๗๓ ดังนี้

๖๗๓. มิวเมาสนุกแท	สนทนา กันเฮย
แต่สิ่งซึ่งหรรษา	สยสิ้น
ประคิษฐุคคัสกวา	คำซิบ ร่องแฮ
รอร่าสำราญลัน	เลนทงคนครี

อาบุญหะชั้นในบทบาท "ผู้หลับและผู้ตื่น"

นิยายเรื่องนี้นอกจากจะให้ชื่อเรื่องว่า นิยายเรื่องอาบุญหะชั้น ตามชื่อตัวละคร
ตัวเอกของเรื่องแล้ว ยังได้เรียกชื่ออีกชื่อหนึ่งซึ่งมีความหมายว่า "ผู้หลับ ซึ่งใคร่ตื่นขึ้น
แล้ว" และ "ผู้หลับกับผู้ตื่น" ซึ่งในฉบับพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว ทรงให้ชื่อว่า "นิทราชาคริต" ซึ่งแปลตามศัพท์ว่า หลับ - ตื่น นิทรา-ก.นอนหลับ
ชาคริต-ก.ตื่น

ฉบับภาษาอังกฤษให้ชื่อเรื่องไว้ดังนี้

ฉบับของเลน ให้ชื่อเรื่องว่า "The Sleeper Awakened"

ฉบับของเบอร์ตัน ให้ชื่อเรื่องว่า "The Sleeper and The Waker"

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนคโกลิมีเต็ด ให้ชื่อเรื่องตามฉบับของเลน

การที่ฉบับพระราชนิพนธ์ได้ให้ชื่อเรื่องว่า "นิทราชาคริต" นั้น พระบาทสม
เด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงอธิบายไว้ในคำประพันธ์ท้ายเรื่อง ในโคลงบทที่
๔๘๒ - ๔๘๓ ว่า

๕๘๒. เพิ่มพูนแนะทายหนอย		นามคิด ไว้อะ
ชื่อนิทราชาคริต		เรื่องนี้
แปลตรงคัจฉอังกฤษ		เขาเรียก กันแฮ
เสนอเรื่องนักเลงช		ช้ออานจำ
๕๘๓. คำโคลง	สุภาพเพียง	พ...
ลิลิต	เก็บบรรสาน	สอครอย
นิทรา	เรื่องหลับปาน	เคลิ้มจิตต์ เขานา
ชาคริต	กลับเคลื่อนคลอย	สร้างเคลิ้มมัวหลง

คำประพันธ์ข้างต้นนี้ทำให้เราทราบว่า การที่ทรงให้ชื่อเรื่องว่านิทราชาคริต นั้นได้ทรงแปลจากศัพท์อังกฤษ แล้วทรงใช้ศัพท์วานิทราชาคริตตรงกับศัพท์อังกฤษ ได้ทรงแปลว่า "นิทรา" เป็นเรื่องขณะที่หลับ ทำให้จิตใจเคลิบเคลิ้มไป"ชาคริต" แปลว่าต้น หมายถึงการสร้างจากความหลงเชื่อในสิ่งที่ฝันไปนั้น

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงอธิบายถึงจุดสำคัญของ ความหมายของเรื่องไวคเวย เพื่อเป็นเครื่องเตือนสติแก่ผู้อ่านในโคลงบทที่ ๕๘๕ - ๕๘๖ ดังนี้

๕๘๕. เวลาเมื่อสุดชน	เหลือเหลือ
ปล่อยจิตตคิคละเลิง	โลงแล้ว
ถึงทุกซแทบปนเปิง	เปลื้องชีพ
เพื่อนก้มกไม่แคว	เหตุนายเร็วถึง
๕๘๖. ค่านิ่งรู้สึกแล้ว	ละพยศ เสียเฮย
ก็จึงกลับปรากฏ	อีกครั้ง
ดูลากตราบตัวปลด	ปลงชีพ
ควรวุคสติวัง	อย่าเตนตนบุญ

ความหมายของชื่อเรื่องตามความเห็นของมิสเตอร์ เพน มิดจ์น

"The above title (Asleep and Awake) is of course intended to mark the contrast between the everyday (or waking) hours of Abou l-Hasan and his fantastic life in the Khalif's palace, supposed by him to have passed in a dream."^๑

เรื่อง "กาหลิบ" หรือ "หลับ - ตื่น" นี้ตามความหมายที่กล่าวมาข้างต้นก็หมายถึงบทบาทของอาบูหะซันในตอนที่ได้ถูกแบกเขาวัง และถูกแต่งให้เป็นกาหลิบ ๒ ครั้งนั้น และเรื่องความเป็นจริงซึ่งกาหลิบโตทรงชี้แจงให้ทราบในภายหลังจึงเสมือนเป็นผู้ที่ตื่นและเข้าใจความฝันอันอัศจรรย์นั้น

บทบาทของ "ผู้หลับ - ผู้ตื่น" ตามเรื่องราวมิดจ์น

อาบูหะซัน ในตอนถูกพาเขาวังครั้งที่ ๑ และถูกแต่งให้เป็นกาหลิบโดยไม่รู้ตนสายปลายเหตุนั้น กล่าวไว้ต่างกันในฉบับต่าง ๆ ขอความที่ตรงกันก็คือ เมื่ออาบูหะซันรู้สึกตัวตื่นขึ้นก็เห็นเป็นภาพรวิ้ง มีข้าราชการวิฬารหอมลอมและตนเองก็มากลายเป็นกาหลิบ ก็คิดว่าตนฝันไป สิ่งที่เห็นเป็นภาพในฝันทั้งสิ้น จึงหลับตาเสียนอนต่อไป และคิดว่าสาเหตุที่ทำให้ฝันได้เพราะไคคุยกับพอลคาตางเมืองไวแต่เมื่อตอนหัวค่ำ จึงไคเก็บมาฝันเช่นนี้ แต่ครั้นถูกปลุกให้ตื่นขึ้น ผู้คนอื่น ๆ ก็พากันเรียวกาหลิบ และปฏิบัติต่ออาบูหะซันดังหนึ่งเจ้านาย ก็รู้สึกอัศจรรย์ใจที่ไม่ไชนอนหลับและฝันไป จึงคิดว่ามือครั้งหนึ่งก็รู้สึกวาเจ็บ และทราบวาตื่นแน่ ฉบับพระราชนิพนธ์กล่าวตรงกับฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด ที่เรียกนางกำนัลผู้หนึ่งมากัดนิ้วมือเพื่อให้ทราบวาตนตื่นอยู่ ดังนั้นในฉบับของเลน และฉบับของเบอร์ตัน จึงกล่าวว่า อาบูหะซันคิดว่าเป็นภาพมารยาอันเกิดจากการหลอกหลอนของพวกปีศาจและมวลงูิน คอบแทนการเลี้ยงดูด้วยการให้ลูกน้องมาเรียกตนวากาหลิบ ส่วนในฉบับลิลิตนิทราชาคริตนั้น กล่าวไว้ตรงกับฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด ที่อาบูหะซันไม่ได้นึกถึงอำนาจปีศาจตอนนี้ แต่

^๑ Sir R.F. Burton, op. cit., foot-note 1. p. 1.

คิดว่าคนไม่ไค้ฉันแน่ รู้สึกว่าง แต่ปฏิบัติไปตามที่ทุกคนเชิญให้ทำ อามุหะซันไค้ออก
 วาราชการในหน้าที่กาหลิบ อามุหะซันไค้ก็มีคำสั่งให้ไค้ยกพาน้ำทองไปให้มารคา และ
 ไค้มีคำสั่งให้ลงโทษอี่แมนกับศิษย์ดั่งที่เคยตั้งความปรารถนาไว้ เมื่อเสร็จจากราชการ
 แล้ว อามุหะซันรู้สึกมั่นใจว่ามีโชคความฝัน เพราะเห็นเห็นไค้คล่องแคล่วสิ่งที่ไม่เห็นชัด
 เจนและเสียงที่ไค้ยินก็ชัดเจนทุกอย่าง เสร็จราชการแล้ว อามุหะซันไค้เข้าไปในห้องเสวย
 ในราชมนเทียร ไค้เห็นความโออาในราชสำนักของกาหลิบ จึงเป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์ใน
 ครั้งนี้ไค้ ความหรูหราโออาและครึกครื้นในพระราชมนเทียรทำให้อามุหะซันเพลิดเพลิน
 และรู้สึกมีความสุขควยอาหาร สุรา เสียงดนตรีที่ไพเราะ และเหล่าสาวสรรคกำนัล
 นาง อันเป็นเครื่องประกอบยศของกาหลิบ

พอรู้สึกตัวฟื้นคืนขึ้นอีกครั้งหนึ่งก็เพื่อเรียกชื่อสาวสรรคกำนัลในจนไค้ขึ้นไป
 ถึงห้องของมารคา มารคาไค้มาเตือนสติอามุหะซัน เพราะคิดว้าฝันไป แต่อามุหะซัน
 กลับเชื่อว่าคนเป็นกาหลิบ ยิ่งมารคาอ้างถึงเรื่องกาหลิบรับสั่งให้ไค้ยกพาน้ำทองมาให้
 และเรื่องอี่แมนถูกลงโทษ อามุหะซันก็ยิ่งมั่นใจยิ่งขึ้น ความหลงผิดและความลุ่มหลงทำ
 ให้อามุหะซันหุบตีมารคาและอ้างวาทคนเป็นกาหลิบ อามุหะซันจึงถูกจับส่งยังสถานคนวิกล
 จจริต

อามุหะซันจึงอยู่ในฐานะที่เป็นผู้หลับในขณะที่ยืนอยู่แต่ ๆ เพราะผู้เฒ่าไค้
 ตัดสินให้เป็นไปเช่นนั้น ถึงจะพูดจริงก็ถูกหาว่าเป็นคนวิกลจริตและถูกเขียนตีให้รับว่า
 เป็นความฝัน อามุหะซันก็ต้องยอมรับ เพราะทนการทรมานในสถานคนวิกลจริตไม่ไค้
 และจำยอมเชื่อว่าเหตุที่เป็นดังนั้นเพราะแขกแปลกหน้าผู้นั้นมิไค้ช่วยบิดประทุห้องนอนให้
 ก่อนที่จะไป จึงทำให้สติฟื้นเพื่อนไปเพราะอำนาจปีศาจ

อามุหะซันจึงอยู่ในฐานะที่แม้จะมั่นใจว่า เรื่องที่เกิดขึ้นกับคนนั้นเป็นความจริง
 ไม่ใช่ความฝันแต่ก็พูดกับใครไม่ไค้ และตอนนี้ก็คบหาของผู้นั้นและผู้ต้นในบุคคลเดียว
 กัน และอยู่ในขณะเดียวกัน อามุหะซันไค้บอกเรื่องนี้กับมารคาของตนถึงความอัศจรรย์
 ครั้งนี้ว่าไม่ไค้ฉัน แต่ไม่ทราบจะพูดให้เห็นจริงไค้อย่างไร

ต่อมาพอล่าต่างเมืองคนเดิมขอมมาเป็นแขกพักที่บ้านอีก อาบุญหะซันก็เล่า เรื่องที่เกิดขึ้นให้ฟัง และบอกถึงความอัศจรรย์ว่าตนนั้นมั่นใจว่าไม่ใช่ความฝัน แต่ก็ยังมีใจความกระจางอันใด

เมื่ออาบุญหะซันถูกวางยาและถูกแต่งให้เป็นกาหลิบครั้งที่ ๒ นั้น พอลอาบุญหะซันรู้สึกตัวเห็นว่าเป็นร้ววังคังที่เคยเห็นมาแล้วในครั้งที่ ๑ ก็รู้สึกเกรงกลัวและคิดว่า เป็นอำนาจปีศาจตามความเชื่อ ไม่ยอมรับว่าตนเป็นกาหลิบตามคำที่ยุบและชาหลวง ในวังโคกราบบูล ในฉบับของเลน และฉบับของเบอร์ตัน กล่าววอาบุญหะซันกลัวมาก จึงได้สวคมนตรีขอความคุ้มครองจากพระผู้เป็นเจ้าของ ไม่ยอมรับว่าตนเป็นกาหลิบ แต่ในฉบับลิลิตนิทราชาคริตนั้นมีข้อความตรงกันกับฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด ที่ได้พบกับนางกานัลที่ได้เคยพบมาแต่ครั้งก่อนมาอ้างเหตุผลว่าอาบุญหะซันนั้นเป็นกาหลิบ ส่วนเรื่องอื่น ๆ เป็นความฝันร้าย ทำให้อาบุญหะซันต้องมาตีความการเป็นกาหลิบเป็นความฝัน หรือว่าการถูกเขียนตีในสถานคนวิกลจริตเป็นความฝันกันแน่ เพราะแปลเป็นยังติดอยู่ จึงเรียกชาวที่หรือยุบมากัดหู เพื่อให้มั่นใจว่าตนมิใช่ฝัน ตอนนี้อาบุญหะซันก็ตกอยู่ในบทบาทของ "ผู้หลับและผู้ตื่น" เพราะไม่เข้าใจเรื่องราวอันใดเลย รู้สึกพิศวงอย่างยิ่ง

บทบาทตัวละคร "ผู้หลับ - ผู้ตื่น" ของอาบุญหะซัน จบลงในตอนที่กำลังกาหลิบทรงกลั่นพระสรวลในความตลกของอาบุญหะซันไม่ไค้ จึงทรงปรากฏพระองค์ และทรงชี้แจงให้อาบุญหะซันได้เข้าใจเรื่องราวซึ่งเป็นความจริง เรื่องหลับ ตื่น ก็จบลงในตอนนี้เป็นตอนอุบายของกาหลิบที่ทรงเล่นสนุกกับอาบุญหะซัน

อาบุญหะซันในบทบาท "ตัวตลก"

เรื่องอาบุญหะซันมีแนวเรื่องเป็น เรื่องตลก อาบุญหะซันเป็นตัวตลกในบทบาท "ตัวตลก" ตั้งแต่ตอนจบเรื่อง บทบาท "ตัวตลก" ของอาบุญหะซันอยู่ที่การกระทำที่เป็นไปโดยที่ไม่รู้ตนสาบปลายเหตุ จึงเป็นที่น่าขบขันของผู้คนตลกด้วยท่าทาง และตลกด้วยคำพูด บทบาท "ตัวตลก" ของอาบุญหะซันในฉบับต่าง ๆ มีดังนี้

ตอนอาบุญหะชั้นเลี้ยงเพื่อนครั้งที่ ๑ ในทุกฉบับมีข้อความตรงกันว่าอาบุญหะชั้นเป็นคนรักสนุก ชอบเลี้ยงเพื่อนฝูง และคิมสุราเฮฮา เมื่อเลี้ยงเพื่อนฝูงในกรุงแมกแดคจนสิ้นทรัพย์ไปโดยใช่ประโยชน์แล้วก็ไม่เลิกนิสัยเดิม กลับริบคมแขกต่างเมือง โดยได้วางกฎเกณฑ์ไว้ว่าจะคบครั้งละคนเดียว อนุญาตให้พักเพียงคืนเดียว และหลังจากนั้นก็ไม่ต้องทักทายปราศรัยถ้าพบกันอีกในภายหลัง เมื่ออาบุญหะชั้นคอยคักพบพอคาศ่างเมืองตรงสะพาน ก็ได้พบกับกาหลิบซึ่งปลอมพระองค์เป็นพอลคาเสด็จมาพอดี อาบุญหะชั้นจึงเชื่อเชิญและได้บอกกฎเกณฑ์ให้ทราบ การตั้งกฎเกณฑ์แปลกและการที่ไม่รู้จักกาหลิบทำให้เป็นที่น่าขบขัน อาบุญหะชั้นชักชวนให้กาหลิบคิมสุรา พุดจาสนุกสนานเต็มที่ ยิ่งมีนเมาอีกด้วย บอกความในใจเรื่องความประพฤติของอีแมนและศิษย์ประพฤติผิด บอกความเคียดระอนให้ชวามาน เขาก็เป็นการฟ้องร้องโดยไม่รู้ตัว และยังบอกเสียตัวว่าตนอยากจะเป็นกาหลิบฮารูนอาลเราะจิดสักวันหนึ่ง จะไคลงโทษอีแมนและศิษย์ให้สมใจ ถ้ากาหลิบทรงทราบเรื่องนี้ก็คงจะทรงพระสรวล เพราะไม่เป็นแก่นสาร กอนนอนอาบุญหะชั้นไคสั่งให้กาหลิบช่วยปิดประตูบาน กาหลิบไคทรงวางยาอาบุญหะชั้นและรับสั่งให้แบกเขาวัง กาหลิบทรงพระสรวลที่วางอุบายสำเร็จ

บทบาท "ตัวตลก" ของอาบุญหะชั้น (ตอนอาบุญหะชั้นเขาวังครั้งที่ ๑) อยู่ที่ทำทางและการพุดจา อาบุญหะชั้นมีความงุนงงและอัศจรรย์ใจที่ไคมาเป็นกาหลิบโดยไม่รู้นตนสายปลายเหตุ ใจหนึ่งก็คิดว่าฝันไป แต่พวกเขาทาสและนางกำนัลที่หอมล้อมอยู่ยืนยันว่าไม่ใช่ความฝัน อาบุญหะชั้นจึงถามว่าตนเองนั่นคือใคร ก็ได้รับคำตอบว่าเป็นพระเจ้าทรงธรรม ทำให้รู้สึกขบขันหัวเราะเสียงดัง ในฉบับของเลน และฉบับของเบอร์ตัน อาบุญหะชั้นก็คินัวมือของตนเองเพื่อให้ทราบแน่ชัดว่าตนนั้นมีไคนอนหลับ แต่ในฉบับของโรงพิมพ์วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด และในฉบับลิลิตนิทราชาคริต อาบุญหะชั้นไคเรียกนางกำนัลผู้หนึ่งให้มากคินัว บทตลกด้วยว่าจามีอยู่ในฉบับของเบอร์ตัน ในตอนที่อาบุญหะชั้นคาวานางกำนัลและขุนกวาซีปัด และใช้คำคาวาควยภาษาของคนชั้นต่ำ^๑

^๑Sir R.F.Burton, "Thou liest, a thousandfold he, whore that thou art!" and foot note (2), Op. cit., p. 10.

บทบาทตลกขบขันของอาบุญหะชันในการปฏิบัติกิจวัตรของกาหลิบไมถูกั้นนั้น มี
 กลาวอยู่หลายตอนในฉบับของเลน และฉบับของเบอร์ตัน ฉบับภาษาอังกฤษทั้งสอง
 ฉบับนั้น ตั้งใจให้เป็นบทตลกขบขันของอาบุญหะชัน ซึ่งไม่มีอยู่ในฉบับนิทราชาคริตและฉบับ
 ของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด ข้อความอันเป็นบทตลกของอาบุญหะชันในตอน
 นี้ มีดังนี้

เมื่ออาบุญหะชันเข้าวังครั้งที่ ๑ และแต่งตัวเป็นกาหลิบนั้น พอได้เวลาจะ
 เริ่มรุ่งอรุณ เหล่าขุนนางและนางกำนัลก็มาปลุกให้บรรทมตื่น ขุนนางหนึ่งได้ถวายรองพระ
 บาทแบบรองเทาแต่ที่ประดับอย่างสวยงาม อาบุญหะชันเพิ่งเคยดูมานาน แล้วยกเอาไปเก็บไว้
 ในมือเสื้อ ขุนนางเตือนว่านั่นคือรองพระบาท อาบุญหะชันแก้ตัวว่า เกรงว่าจะทำเพี้ยน
 จึงได้เอาไปเก็บไว้ และก็สวมรองพระบาทคู่หนึ่งเพื่อเดินไปห้องสุชา ความเป็นของ
 อาบุญหะชันที่เห็นรองพระบาทอันสวยงามของกาหลิบแล้วไม่ทราบว่าเป็นอะไรนั้น เป็นที่น่า
 ขบขัน

เมื่อชำระร่างกายสะอาดแล้วพร้อมที่จะปฏิบัติศาสนกิจ นมาศ กอนรุ่งอรุณก็
 เขากำพุทธรูปสำหรับนั่งลงสวดมนต์ให้ และอาบุญหะชันก็สวดมนต์ แต่ปฏิบัติไม่ถูกต้อง ทว่าทำ
 กราบถึง ๒๐ ครั้ง ซึ่งมากเกินกว่าที่ปฏิบัติกันจริง ๆ ทำสมาธิแล้วสวดมนต์ในใจ กล่าว
 คำสละมเป็นการนมัสการครั้งสุดท้ายเพื่อจบการสวดมนต์ นมาศเป็นศาสนิกที่มึนสลิมทก
 คนจะปฏิบัติใคอย่างถูกต้อง แต่อาบุญหะชันปฏิบัติไม่ถูกต้อง ย่อมเป็นเรื่องน่าขบขันจึง
 กลายเป็นตลก ให้คนอื่นเขาหัวเราะกัน

ตอนต่อไปก็ได้เวลาออกวาราชการ ในฉบับของเลน มีข้อความว่า หัวหน้า
 ขุนนางเข้ามากราบทูลว่า กรมวังจะขอเขาเฝ้า พอกกรมวังเข้ามาถวายบังคมและกล่าวคำ
 กราบบังคมทูล อาบุญหะชันก็ถูกจากราชอาสน์ลงไปพบกับกรมวัง ทำให้พวกข้าราชการตก
 ใจ เพราะไม่เคยมีธรรมเนียมมาแต่ก่อนว่ากาหลิบจะเสด็จลงมาหาผู้น้อย ข้อความตอน
 นี้ ก็เป็นการปฏิบัติคนไม่ถูกต้องตามราชจริยวัตร อาบุญหะชันจึงเป็นตลกในตอนนี้ด้วย

เมื่อใดเวลาออกวาราชการ อาบุญหะชันก็ได้ออกวาราชการในท้องพระโรง สำหรับวันนั้น ขอราชการในวันนั้นคือ อาบุญหะชันในตำแหน่งกาหลิบได้รับสั่งให้ไถยกฟา แกรนควีเชียร์ ไปเบิกทองคำมาจากท้องพระคลัง และให้นำไปพระราชทานแก่มารดาของ อาบุญหะชัน ซึ่งอาบุญหะชันก็กล่าวอย่างมิไต่กันกว่าคือมารดาของตนเอง ตอนนั้นก็ให้ความคิด ที่น่าขบขันตอนหนึ่ง และราชการที่สำคัญอีกข้อหนึ่งก็คือ เรื่องความประพฤติของอีแมนและ ศิษย์ ซึ่งอาบุญหะชันในฐานะกาหลิบได้ตัดสินลงโทษให้เขียนอีแมนและศิษย์ ต่อจากนั้นให้ขู่อัฐ ประจาน แล้วให้เนรเทศไปเสีย การตัดสินลงโทษครั้งนั้นก็เป็นที่น่าขบขันที่มีคำสั่งให้ ขู่อัฐกลับมาหลัง ในฉบับของเลน และฉบับของเบอร์ตัน มิได้กำหนดขู่อัฐแต่เรียกว่า สัตว์ ในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด กล่าววาทให้ขู่อัฐคนละตัวและให้ ขี้กลับมาหลัง ฉบับพระราชนิพนธ์ลิลิตนิทราชาคริตนั้น ให้ขู่อัฐตัวเดียวกันทั้ง ๕ คน และให้กลับมาหลัง นับเป็นการตัดสินลงโทษที่น่าขบขัน

เมื่อเสร็จสิ้นราชการในท้องพระโรงแล้ว อาบุญหะชันก็เข้าสู່ห้องเสวยในพระ ราชมณเฑียรต่อไป ในเนื้อเรื่องตอนนี้ ฉบับภาษาอังกฤษของเลน ได้กล่าวถึงความไม่เข้า ใจของอาบุญหะชันต่อไปอีก เช่นอาบุญหะชันไต่ถามนางกำนัลในห้องเสวยว่าคนคือใคร นาง ก็ตอบวาคือพระเจ้าทรงธรรม อาบุญหะชันก็ว่านางกำนัลพวกนี้โกหก พวกผู้หญิงก็เลยหัว เราะ ซึ่งอาบุญหะชันว่าหัวเราะเยาะตน นางกำนัลก็ไต่แจ้งให้ทราบวานางกำนัลเหล่านี้ เป็นชาวจั๊บไซกาหลิบทั้งนั้น

ฉบับของ เบอร์ตัน มีบทตลกของอาบุญหะชันอยู่บาง เป็นคนว่าในห้องเสวยมี นางทาสซึ่งเป็นสาวรุ่มพรหมจารีถึง ๑๐ นาง อาบุญหะชันก็ไต่ถามชื่อนางเหล่านั้นจนครบทั้ง สิบคน จึงเป็นสิ่งที่น่าขบขันที่ถามชื่อไต่จนครบทุกคน ทั้ง ๆ ที่กาหลิบได้จัดสาวสวรรค์ กำนัลนางมาไว้มากมายถึงเพียงนั้น ในตอนนี้ผู้แปลก็รับรองว่าเป็นบทตลกของอาบุญหะชัน

เป็นวิธีพูดที่มีอารมณ์ขันแบบอาหรับ แนะนำให้เปรียบเทียบตัวละครอาบูหะซันกับตัวละคร
 ซันโจ บันซา^๑ เมื่ออาบูหะซันเข้าห้องสุรา ห้องนี้ครึกครื้นด้วยเสียงดนตรีและการขับ
 ร้อง และทำให้อาบูหะซันรู้สึกเบิกบานใจ นักสนุกขึ้นมาจึงได้เล่นหยอกล้อสาวสวรรค์
 กำนัลในเหล่านีด้วยวิธีต่าง ๆ ในตอนนี้กาหลิบซึ่งทรงแฝงองค์ทอดพระเนตรอยู่ที่ทรงพระ
 สรวลท่าทางอันน่าขบขันของอาบูหะซัน

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด ไม่มีบทกลของอาบูหะซัน
 แต่ได้กล่าวถึงความเปลือกเปล็นของอาบูหะซันขณะที่อยู่ในห้องเสวยทั้ง ๔ ห้อง อาบูหะซัน
 สนใจถามชื่อนางกำนัลและเป็นผู้สามารถที่จะชวนสตรีให้พูดคุยด้วยเรื่องความหมายอันไพ
 เราะของชื่อแต่ละคนได้โดยไม่ซ้ำกัน ตอนนี้ได้แสดงว่าอาบูหะซันเป็นผู้ที่ช่างพูด ฉลาดใน
 การพูด

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต ตอนอาบูหะซันอยู่ในห้องเสวยทั้ง ๔ ห้องนี้ บทบาท
 ของอาบูหะซันก็เหมือนกับที่กล่าวไว้ในฉบับภาษาอังกฤษของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก
 ลิมิเต็ด อยู่มาก ที่แตกต่างกันก็เพียงว่าในฉบับพระราชนิพนธ์ลิลิตนิทราชาคริตนั้นมีไคมุง
 หมายจะแสดงว่าอาบูหะซันเป็นผู้ที่พูดเก่งเพียงอย่างเดียว แต่ได้ให้บทบาทใหม่แก้อาบู
 หะซันเป็นบทบาทของชายหนุ่มที่โคพบกับสตรีที่สวยงามในพระราชวังของกาหลิบ อาบูหะซัน
 จึงเปลี่ยนเป็นพระเอกแสดงความเจ้าชู้พูดจาขมขื่นและเกี้ยวพาราสี และเป็นไปตามแบบ
 ของพระเอกในเรื่องวรรณคดีไทยโดยทั่ว ๆ ไป

ในตอนที่กาหลิบเสด็จมาบ้านอาบูหะซันครั้งที่ ๒ อาบูหะซันก็ยังคงมีบทบาท
 เป็นตัวตลกอยู่ดั้งเดิม ที่ยังไม่ทราบว่าแขกพอคาท่างเมืองที่มาพักที่บ้านนั้นเป็นใคร เมื่อ
 มาพบครั้งที่ ๒ จึงคิดว่าควยถอยคำรุนแรงและดาวากาหลิบโดยไม่รู้ตัว ทำให้อาบูหะซัน
 อยู่ในบทของตัวตลก ครั้นอาบูหะซันใจอ่อนยอมให้พอคาท่างเมืองพักที่บ้านเป็นครั้งที่ ๒

^๑Sir Richard F. Burton, "The Sleeper And The Waker" p. 13
 foot-note 4 ".....It is instructive to compare Abu al-Hasan
 with Sancho Panza, Sprightly Arab wit with grave Spanish humour.

อาบุญหะชันก็ไต่เล่าเรื่องทุกอย่างที่เกิดขึ้นแก่ตนให้กาหลิบฟังโดยที่ไม่รู้ตัวว่าตกอยู่ในอุบายของกาหลิบ พระองค์ทรงกลั่นพระสรวลไว้มิคอยไต่ ในการสนทนาครั้งนั้น ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนคโกลิมิเต็ด ไต่แทรกเรื่องชีวิตชายโสด และชีวิตสมรสไว้ด้วย เพื่อให้เป็นเรื่องขบขัน ฉบับลิลิตนิทราชาคริตก็มีข้อความตรงกัน

ตอนอาบุญหะชันเข้าวังครั้งที่ ๒ ฉบับของเลน อาบุญหะชันมีความหวาดกลัวมาก ร้องเรียกมารดาและมั่นใจว่าเป็นภาพหลอนซึ่งเกิดขึ้นด้วยอำนาจปีศาจ ด้วยความเกรงกลัวว่าจะถูกจับไปเข้าสถานคนวิกลจริต อาบุญหะชันยังไม่ยอมเชื่อพวกขุนนางและสาวสวรรคก้านางที่บอกว่าเป็นพระเจ้าทรงธรรม แต่อาบุญหะชันก็ยังทำสิ่งที่น่าขบขันอยู่ คือไต่เรียกมหาดเล็กผู้หนึ่งให้กัศนู เพื่อจะไต่ทราบว่าคุณนั้นหลับหรือตื่นอยู่แน่ มหาดเล็กไม่ยอมทำแต่อาบุญหะชันบังคับว่าถ้าไม่ทำจะลงโทษให้ตัดศีรษะ ตอนนี้เป็นที่ขบขันกันทั่วทั้งวัง และกัศนูถามมหาดเล็กผู้นั้นว่า "เสียสติไปหรือเป็นอย่างไรถึงกับกัศพระกรรมของกาหลิบไต่" ตอนนี้เป็นบทตลกขบขันที่อาบุญหะชันปฏิบัติตนไม่เหมาะสมกับที่เป็นกาหลิบ ในตอนต่อมาทุกคนก็ขบขันอาบุญหะชันที่เกรงกลัวอำนาจของปีศาจมาก ถึงกับสวตมนต์โดยอ้างโองการจากคัมภีร์อัล กุร อาน และสุเราะฮ์ที่กล่าวด้วยเรื่องความเป็นเอกภาพของพระผู้เป็นเจ้า และสุเราะฮ์ ๒ บทท้ายของพระคัมภีร์ที่กล่าวถึงเรื่องความอภิบาลของพระผู้เป็นเจ้า ถึงตอนนี้กาหลิบทรงกลั่นพระสรวลไว้มิไต่ จึงทรงร้องห้ามมาจากหลังมานให้อาบุญหะชันหยุดแล้วทรงปรากฏพระองค์ให้อาบุญหะชันไต่ทราบความจริง ตอนนี้เป็นตอนที่อาบุญหะชันเป็นตัวตลกไปเพราะว่าไต่ทำสิ่งต่าง ๆ ไปตามความเชื่อของตนเองโดยที่ไม่ทราบเรื่องราวอะไรเลย

ฉบับของเบอร์ตัน บทบาท "ตัวตลก" ยาวกว่าทุกฉบับ เริ่มตั้งแต่อาบุญหะชันรู้สึกตัวตื่นขึ้นในวัง ไต่แลเห็นภาพปรากฏตังก้องก่อนทุกอย่างก็รู้สึกกลัว จึงระลึกถึงพระผู้เป็นเจ้าให้ทรงปลดปล่อยภาพหลอนหลอนของมวลมนุษย์และไต่ถามนางก้านางว่าตนเองเป็นใคร ซึ่งก็ได้รับคำตอบเหมือนตังก้องแรกว่าเป็นพระเจ้าทรงธรรม อาบุญหะชันก็ว่าพวกนี้พูดปดและไต่เรียกนางก้านางผู้หนึ่งให้มากัดนิ้วมือ นางก้านางผู้นั้นก็กัดเสียเต็มแรงจนต้องบอกว่า

พอแล้ว ต่อมาอาบุญหะชันหันมายังทาสนิวขาว ตัวเล็ก ๆ คนหนึ่ง ให้ทาสผู้นี้กัดหูของตน มหาเล็กผู้นี้ยังเด็กไม่มีไหวพริบกักตัญเสียเต็มแรง อาบุญหะชันรื่องทามาว่าพอแล้ว ก็ไม่ ฐาษาอาหรับคิดว่าสั่งให้กัดแรงขึ้นเป็นสองเท่า ตอนนั้นพวกนางกำนัลไปรวมอยู่กับวงคน ตรีจึงไม่มีคนช่วย อาบุญหะชันจึงต้องถองเด็กคนนั้นออกไป ทุกคนรู้สึกขบขันที่มหาเล็กกัด พระกรรมของกาหลิบ ส่วนอาบุญหะชันก็รื่องว่าพวกในวังว่าเป็นพวกฉุน หัวหน้าได้ให้จำ แลงเป็นมนุษย์มาหลอกหลอน แล้วอาบุญหะชันก็สวดมนต์เพื่อคุ้มครองป้องกันตัวโดยอ้างโอง การจากพระคัมภีร์ บทเอกภาพของพระผู้เป็นเจ้า และสองบทหาย ต่อจากนั้นอาบุญหะชัน ไคยีนเสียงดนตรีครึกครื้น จึงถอดเสื้อผ้อออกจนเปลือยเปล่าและเต้นรำทำเพลงอยู่กับทาส สาว ๆ จับมือและทำท่าทาง ๆ นางกำนัลเหล่านี้รู้สึกขบขันแทบจะขาดใจตาย กาหลิบ ทรงพระสรวลมากจนเกือบจะเป็นลม จึงเสด็จออกจากมานมาพบกับอาบุญหะชัน

ฉบับของโรงพิมพ์ วอรัค ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด มีบทกลกขบขันของอาบุญ หะชันอยู่น้อย ขอความมื่อยวว่าเมื่ออาบุญหะชันรู้สึกตัวฟื้นคืนขึ้น แลเห็นภาพรั้ววังที่ชคย พบมาแต่ครึ่งกอน ก็คิดว่าเป็นการหลอกหลอนของปีศาจจึงไคยัดพระผู้เป็นเจ้าเป็นที่พึ่งใน ใจ คิดว่าจะไมยอมลืมตาจนกว่าภาพหลอกหลอนเหล่านี้จะหมดสิ้นไปเอง ตอนนั้นมีบทของ นางชันจิตต์มาปลูกให้อาบุญหะชันลุกขึ้นไค้ บทกลกก็มีเพียงว่าอาบุญหะชันไค้เรียกมหาเล็กผู นี้หนึ่งมากัดปลายหูของตน มหาเล็กผู้นี้ก็กัดแรงมากอาบุญหะชันจึงรื่องเสียงดัง เสียงดนตรี กับรรเลงดังขึ้น พวกนางกำนัลและมหาเล็กก็เต้นรำทำเพลงและรื่องเพลงออรรอบ ๆ อาบุญหะชัน ความครึกครื้นควยเสียงดนตรีทำให้เคลิบเคลิ้ม อาบุญหะชันก็เลยรื่องเพลงไป ควย แลวกัถอดเครื่องทรงของกาหลิบออก ถอดพระมาลาของกาหลิบออกโยนลงบนพื้น หอง ยังเหลือแต่เสื้อเชิตและกางเกงที่นั่งอยู่กระโคคจากพระที่ลงมาอยู่ระหว่างกลางนาง กำนัล ๒ คน จับมือไค้และกระโคคและเต้นรำทำเพลงกับนางกำนัลทั้งสองอย่างวองไว ทำท่าทางส่ายไปมานาขบขัน จนทำให้กาหลิบซึ่งแ่งพระองค์อยู่บังคัมพระองค์ไค้ไค้จึง ทรงพระสรวล ทรงปรากฏพระองค์และโบกพระหัตถ์ห้ามอาบุญหะชันให้หยุดเตน เพราะจะ ชาติพระทัย ควยทรงพระสรวลมากเกินไป บทบาทกลกขบขันของอาบุญหะชันยังมีต่อไป อีกเล็กน้อย ที่คือวากาหลิบในนามของพ่อคาวามุศุสูล

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต ขอความตอนอาบุญหะชั้นเข้าวังครั้งที่ ๒ นี้ ตรงกับฉบับของโรงพิมพ์ วรค ล็อค แอนด์ โก ลิมิเต็ด บทตกชบชั้นของอาบุญหะชั้นก็มีอยู่ตรงกันทุกอย่าง อาบุญหะชั้นได้เรียกใหญ่ๆมากที่ปลายหู เมื่อยุ่กก็คู้แล้วอาบุญหะชั้นก็รู้สึกเจ็บเสียดเสียดร้องโอดโอย ตอนนั้นคนตรีบรรเลงเสียดครั้นเครง อาบุญหะชั้นแลเห็นนางกำนัลและยุ่กรายรำตามกันก็รักสนุก จึงถอดเสื้อผ้อออกจนเหลือแต่เสื้อและกางเกงชั้นในบาง กาทลิมก็ทรงกลันพระสรวดไว้ไม่ได้จึงทรงพระสรวดตั้งก๊กกอง ตรีสทามอาบุญหะชั้นให้ยุ่ก อาบุญหะชั้นยังไม่เข้าใจเรื่อง จึงทอวาทลิมว่าเป็นผู้ก่อความเช็ดูให้ทั้งหมด

ทุกฉบับพยายามจะให้อาบุญหะชั้นมีบทบาทเป็นตัวตกอย่างเต็มที่ในตอนที่ได้ให้อาบุญหะชั้นไปเปลื้องเสื้อผ้อ และลุกขึ้นเต้นแรงเต้นกาเพราะไม่ใช้ความประพฤติของกาทลิม การถอดเสื้อผ้อออกจนเปลือยหรือจนเหลือแต่ชุดชั้นใน แล้วลุกขึ้นเต้นรำเต้นแรงเต้นกา ร่ายรำควยทาทางผิด ๆ ถูก ๆ เป็นทาทางที่น่าชบชั้น ในฉบับลิลิตนิทราชาคริต ได้คิดแปลงให้เป็นทาทางตกอย่างคนไทยได้ คือใช้คนตรีเป็นวงพิณพาทย์ของไทย มีกล่าวไว้ในรายบทที่ ๘๘ ซึ่งการใช้ถอยค่าการสัมผัสพยัญชนะและเสียดสระในคำพระพันช้อยให้ตกยิ่งขึ้น

บทบาท "ตัวตก" ของอาบุญหะชั้นในเนื้อเรื่องตอนนี้เป็นไปตามอุบายของกาทลิมฮารุนอาลราชจิต ซึ่งทรงโปรดเล่นสนุก และอาบุญหะชั้นเป็นผู้ที่ตกอยู่ใต้อุบายของพระองค์

ในเนื้อเรื่องตอนต่อไปเป็นบทตกชบชั้นซึ่งเป็นอุบายของอาบุญหะชั้นในอุบายแสวงฆ่าตายของอาบุญหะชั้น และนอชาติล อ้วคัต ซึ่งในฉบับต่าง ๆ กล่าวไว้ตรงกันมีข้อความดังนี้

ความคิดที่แสวงฆ่าตายเพื่อขอพระราชทานทรัพย์สินจากกาทลิม และพระนางโชนิเคเป็นความคิดที่แปลก ไม่เคยมีผู้ใดเคยทำมาก่อนเลย จึงเป็นสิ่งที่น่าชบชั้นอย่างหนึ่ง และเป็นสิ่งที่ค้นต้นสำหรับยู่อานในเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทุก ๆ ตอน เริ่มตั้งแต่การ

แสรงทำเป็นตายจะต้องจัดแจงให้เหมือนศพ ผู้ที่ไปเขาเผ่าก็ต้องเตรียมตัวเตรียมคำพูด สำหรับกราบทูลใตญ์ทออง และให้สมจริง ต่อจากนั้นก็ตอองคอยเกรงกลัวว่าถาถูกจับได้ ว่าเป็นกลอุบายจะทำอย่างไรต่อไป ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าค้นเตน

ในอูบายแสรงทำตายของอาญุหะชันและนอชาตอล อัวัดัก โดยที่ผลัดกันตาย และผลัดกันเขาเผ่านี้ ทำให้เกิดความยุ่งและวุ่นวายในพระราชวังเป็นอันมาก เพราะทำ ใทกาหลิบกับพระนางโซบิเค ทรงเถียงทะเลาะกัน เพราะตางพระองค์ทรงเชื่อในสิ่งที่ ทรงทราบตามคำกราบทูลของสองสามีภรรยาในที่สุดถึงกับทรงพนันกัน ทั้งสองพระองค์ก็ รับสั่งให้เมศเรอและพระนมมาสอบคู้ที่บ้านอาญุหะชัน ทำให้สองสามีภรรยาตอองผลัดกันลง นอนแสรงทำเป็นตาย ผู้อยู่ก็แสดงว่าเสราโศกคร่ำครวญ จนในตอนท้ายกาหลิบและพระ นางโซบิเคเสด็จมาที่บ้านอาญุหะชันพรอวมกันทั้งสองพระองค์ พยานทั้งสองคือเมศเรอและ พระนมก็ตามเสด็จด้วย ครั่งนี้วิธีแก้ปัญหของอาญุหะชันก็น่าขบขันที่ทั้งคูลงนอนคลุมผ้า แสรงทำเป็นศพ สิ่งที่ยิ่งน่าขบขันยิ่งกว่านั้นก็คือ พอกาหลิบทรงประกาศว่าจะพระราชทาน เงินให้แกคนทีบอกใทว่าใครตายก่อน ก็ไคยินเสียงพูดใคตรงศพของอาญุหะชันแล้วรับ คลานเขามาหมอบเฝ้าแทบพระบาทกาหลิบ ในทันใดนั้นนอชาตอล อัวัดักก็คลานเขามา หมอบเฝ้าพระนางโซบิเคตั้งโปง ทำให้ตกพระทัย บทบาทของอาญุหะชันตอนนี้ทั้งน่าค้น เตนและน่าขบขัน กาหลิบและพระนางโซบิเคเมื่อไคทรงฟังคำสารภาพว่าไม่มีทรัพย์สินจะ ไซ ไควางอุบายเพื่อขอพระราชทานทรัพย์สินเงินทอง ก็ทรงเห็นว่าเป็นเรื่องที่น่าขบขัน ยิ่งขึ้น กาหลิบทรงสนุกสนานและคร่ำสมความคืดที่แปลก หาวิธีที่ไครนี้ไคไม่ถึงมาทำให้ พระองค์ทรงพระสรวลไค พอคู้หน้าอาญุหะชันก็ทำให้ทรงพระสรวล เพราะเป็นเรื่องขบ ขันที่สามีและภรรยาคู้กันเองพอกัน และทรงพระสรวลที่หลงในกลอุบายของอาญุหะชัน ทำ ใทตอองเถียงทะเลาะกัน

เพื่อการเปรียบเทียบในเรื่องบทบาทตัวละครของอาญุหะชัน จึงยกข้อความ ที่กล่าวไว้ในคำประพันธ์บทที่ ๕๗๐ - ๕๗๔ ในฉบับลิลิตนิทราชาคริต ดังนี้

๕๗๐. เปลื้องเสื้อผ้านพรางแพรว ลวนแต่ทองแกมแก้ว

ปลดแกลงกอง

๕๗๑. ถอคหมวกทองเพชรพรอย สายสะเองอีกสรอย

เครื่องคนแต่งตน

๕๗๒. ยลยังอยู่แต่เสื้อ อิกกับกางเกงเนื้อ

แนบชนในบาง

๕๗๓. ยืนขึ้นกลางนุชหอม พลอยรำทำเพลงหอม

รับเตนรำตาม

ราย

๕๗๔. ลืมความทุกข์แต่หลัง แลนา ตัณหาบังความฉลาด แลนา จิตพิปลาส
 ลืมละเล็ง แลนา เตนเป็คเป็งโจงเงง แลนา ปากทำเพลงนุชนาย แลนา ชักแขนกราย
 เสนไหลด แลนา พลิกมือไพลควางแควง แลนา คืนทองแต่งศุบศุบ แลนา วีราหัดร้ายระ
 แลนา เลียบเลียมและลอลอก แลนา ยัวเยาหยอกยิมยวน แลนา เกาะแคะกวนกอกแก
 แลนา คลัวเคลี้ยแคลเคลาคลอ แลนา กรายกรักรอกกริมเกรอ แลนา เห็นheimเหอเพื่อ
 ฟุง แลนา ไปกระเค็องสะคุงพุ่มฟาย แลนา รำลากหลายทำนอง แลนา ไปฎุกละบองทำ
 นุก แลนา เหลือสนุกนาชบชั้น แลนา ฝ่ายทรงธรรมกาหลิบ แลนา บพรับพริบเนตรลง
 แลนา ทรงพระสรรวล็กีกอง พलगทานตรีสเว็กรอง หยุคฮาอาบุญ

ฉบับภาษาอังกฤษบทกลของอาบุญหะซี ในตอนอาบุญหะซีขึ้นเปลื้องเสื้อผา กล่าว
 ไว่ต่าง ๆ กัน ดังนี้

"- And looking towards a memlook by his side, he said
 to him, "Bite my ear, that I may know if I be asleep or awake."
 The memlook said, "How should I bite thine ear, when thou art
 the Prince of the Faithful ? But Abu-l-Hasan answered, Do as I
 have commanded thee, or I will strike off thy head. So he bit it

until his teeth met together, and Abu-l-Hasan uttered a loud shriek. -Er-Rasheed (who was behind a curtain in a closet), and all who were present, fell down with laughter, and they said to the memlook, art thou mad, that thou bitest the ear of the Kha-leefeh ? And Abu-l-Hasan said to them, Is it not enough, O ye wretches of Jinn, that hath befallen me ? But ye are not in fault: the fault is your chief's, who transformed you from the shapes of Jinn into the shapes of human beings. I implore help against you this night by the Verse of the Throne, and the chapter of sincerity, and the Two Preventives! - Upon this Er-Rasheed exclaimed from behind the curtain, Thou hast killed us, O Abu-l-Hasan! And Abu-l-Hasan recognised him, and kissed the ground before him, greeting him with a prayer for the increase of his glory and the prolongation of his life."⁹

"Then, gazing at the scene-around him, he said privily, All these are of the jann in human shape, and I commit my case to Allah." Presently he twined to one of the damsels and said to her, "Who am I? Quoth she, "Thou art the Commander of the Faithful," and quoth he, "Thou liest, O calamity! If I be indeed the commander of the Faithful, Bite my finger. "So she came to him and bit it with all her might, and he said to her, "It doth suffice." Then he asked the chief Eunuch, "Who am I ? "and he

⁹E.W. Lane, op. cit., p. 365.

answered, "Thou art the Commander of the Faithful." So he left him and returned to his wonderment: then, turning to a little white slave, said to him, "Bite my ear;" and he bent his head low down to him and put his ear to his mouth, Now the mameluke was young and lacked sense, so he closed his teeth upon Abu al-Hasan's ear with all his might, till he came near to sever it; and he knew not Arabic, so, as often as the Wag said to him, "It does suffice," he concluded that he said, "Bite like a vice," and redoubled his bite and made his teeth meet in the ear, whilst the damsels were diverted from him with hearkening to the singing-girls, and Abu al-Hasan cried out for succour from the boy and the caliph lost his senses for laughter: Then he dealt the boy a cuff, and he let go his ear, whereupon all present fell down with laughter and said to the little memeluke, "Art thou mad that thou bitest the caliph's ear on this wise?" And Abu al-Hasan cried to them, "Sufficeth ye not, O ye wretched Jinns, that which hath befallen me? But the fault is not yours: the fault is of your chief who transmewed you from jinn shape to mortal shape; I seek refuge against you this night by the throne-verse and the Chapter of Sincerity and the two Preventives's, so saying the Wag, put off his clothes till he was stark naked, and danced among the salve-girls, they bond his hands and he wantoned among them, while they died of laughing at him and the calph swooned away for excess of laughter. Then he came to himself and going forth from the curtain to Abu-al-Hasan, said to him, "Out on thee, O Abu-al-Hasan! Thou slayest me with laughter."⁹

⁹ Sir R.F. Burton, op. cit., p. 20

"In his bewilderment of mind Abou-Hassan called one of the officers who stood near him: come hither, said he, and bite the tip of my ear that I may determine whether I am asleep or awake." The officer stepped up to Abou Hassan, took the top of his ear between his teeth, and bit so hard that abou Hassan set up a yell of pain.

"When he thus cried out all the instruments began to play at the same time, and the damsels and the officers began to dance and sing about Abou Hassan with so much noise that he fell into a sort of frenzy, which made him commit a thousand extravagances. He began to sing with the rest. He stripped off the fine dress of the caliph which they had put upon him. He threw upon the floor the cap he had on his head; and with only his shirt and trousers on, he sprang off his couch and threw himself between the two damsels, whom he took by the hand and began to skip and dance with them so actively so violently, and with so many drall and ridiculous, twistings of his body, that the caliph in his hiding-place-could no longer restrain himself. This sudden outburst of Abou Hassan made him laugh so violently that he fell backwards, and his laughter was heard above all the noise of the musical instruments and cymbals. For a long time he was quite unable to master the merriment. At length he rose up and opened the lattice. Then putting out his hand he cried, still-laughing! "Abou Hassan, Abou Hassan, are you determined to make me die with laughter?"^၁

^၁Anon, "The Sleeper Awakened." op. cit., p. 255.

กาหลิบฮารุนอาลราชจิด

กาหลิบฮารุนอาลราชจิด เป็นตัวละครที่สำคัญในเรื่องอาบูหะซัน บทบาทของกาหลิบสัมพันธ์อยู่กับบทบาทของอาบูหะซันตลอดเรื่อง

ในเนื้อเรื่องตอนที่ ๑ เป็นตอนที่กาหลิบทรงออกอุบายเล่นสนุกกับอาบูหะซัน ไคทรงลอบวางยาแล้วจับอาบูหะซันมาแต่งให้เป็นกาหลิบ ในเนื้อเรื่องตอนหลังเป็นตอนที่อาบูหะซันวางอุบายต่อกาหลิบ คืออุบายสร้างทำตายเพื่อขอพระราชทานทรัพย์สิ้นเงินทองจากกาหลิบ

ตลอดทั้งเรื่องไคกล่าวถึงบทของอาบูหะซันและบทของกาหลิบสลับกันไป ในเนื้อเรื่องตอนต้นซึ่งเป็นตอนที่กาหลิบทรงวางอุบายก็จริง แต่อาบูหะซันก็เป็นผู้แสดงมีบทบาทเด่นอยู่หน้าฉาก ส่วนกาหลิบทรงมีบทบาทอยู่หลังฉาก เนื้อเรื่องตอนที่ ๒ อาบูหะซันเป็นผู้วางอุบาย จึงมีบทบาทมาก ส่วนกาหลิบก็เป็นตัวละครที่สำคัญเหมือนกันในตอนนี้ เพียงแต่ว่ากาหลิบมีบทบาทตัวละครเป็นตัวรองของเรื่องต่อจากบทบาทของอาบูหะซัน

ในฉบับภาษาอังกฤษทั้ง ๓ ฉบับนั้น บทบาทของกาหลิบมิไคเป็นตัวละครเอกตอนต้นเรื่องไคเริ่มควยชีวิตของอาบูหะซันก่อน กล่าวถึงกาหลิบเพียงว่าเป็นรัชสมัยของกาหลิบฮารุนอาลราชจิดเท่านั้น บทบาทของกาหลิบเพียงจะมากกล่าวถึงเมื่อตอนที่อาบูหะซันรักพอกาตางเมือง และไคพบกับกาหลิบฮารุนอาลราชจิดซึ่งปลอมพระองค์เป็นพอกาเสด็จมา

ส่วนในฉบับลิลิตนิทราชาคริต การวางบทบาทตัวละครไคพยายามวางบทบาทกาหลิบให้เป็นตัวละครเอก โดยไคขึ้นต้นเรื่องจากบทบาทของกาหลิบในทำนองแนวเรื่องเกร็ดพงศาวดารของพระเจ้าฮารุนอาลราชจิด กษัตริย์ผู้ทรงอำนาจของอาหรับแต่ในสมัยโบราณ ซึ่งให้เห็นพระราชกรณียกิจที่สำคัญของพระองค์อย่างหนึ่ง คือการเสด็จออกตรวจราชการเคื่อนละครึ่ง โดยทรงปลอมพระองค์เป็นพอกาเสด็จออกปะปนกับราษฎรในตอนคำนึกเพื่อไคทรงใกล้ชิดกับประชาชน และไคทรงตรวจราชการด้วยพระองค์เอง ทรงสนพระทัยสอดส่องในทุกซอกซอของราษฎร การที่ไคพบกับอาบูหะซันนั้นเป็นเพียงเรื่องหนึ่งที่มีอยู่

ในพระราชกรณียกิจ เท่าที่กล่าวมานี้ก็เป็นลักษณะของกาหลิบฮารูนอาลราชิจิตตามที่ปรากฏ อยู่ในพงศาวดารควย ฉบับนิทรราชาธิปไตยฉบับกล่าวถึงเรื่องก่อนนี้ตั้งแต่ตอนเริ่มต้น เพื่อเป็นการสรรเสริญพระเกียรติคุณและเกริ่นเรื่องใหญ่อันไคทราบ และเพื่อส่งเสริมบทบาทของกาหลิบฮารูนอาลราชิจิตให้เด่นในเรื่องควย

เรื่องการปลอมพระองค์เป็นพอลคาของกาหลิบนั้น ฉบับของเลนและฉบับของเบอร์ตัน มิได้บอกว่าเป็นพอลคามาจากที่ใด ในฉบับลิลิตนิทรราชาธิปไตยตรงกับฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด ว่าเป็นพอลคาจากเมืองมัสสุล ซึ่งในฉบับภาษาอังกฤษฉบับนี้ไคกล่าวละเอียดไปอีกว่าทำเป็นเพิ่งมาจอดเรือเพื่อเป็นการขึ้นบกตรงเชิงสะพานอีกด้านหนึ่งของแม่น้ำไทกริส

การปลอมพระองค์เสด็จตรวจราชการนี้มีกำหนดเดือนละครั้ง ในวันที่ ๑ ของทุกเดือน ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด ได้ให้รายละเอียดว่าเมื่อกาหลิบเสด็จโดยรอบกำแพงเมืองของนครแมกแดดแล้ว ก็จะเสด็จโดยสะพานข้ามแม่น้ำไทกริส เพื่อวกกลับ การปฏิบัติพระองค์ครั้งนี้เป็นการสอดส่องทุกข์สุขของราษฎร เพื่อให้มีความใกล้ชิดกับราษฎร เรื่องนี้เป็นสิ่งที่แสดงว่ากาหลิบฮารูนอาลราชิจิตทรงเป็นนักปกครองที่ดี

เมื่อกาหลิบเสด็จข้ามสะพานข้ามแม่น้ำไทกริส จากฟากหนึ่งมายังอีกฟากหนึ่ง นักพอลคาที่ตรงพบกับอาบูหะซัน ซึ่งคอยตักพอลคาตางเมืองอยู่ อาบูหะซันก็ตั้งใจ รับเชิญให้ไปพักที่บาน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดพระราชกรณียกิจของกาหลิบ "ฮารูน" มาก หลังจากทรงพระราชนิพนธ์ลิลิตนิทรราชาธิปไตยแล้ว ในปี พ.ศ. ๒๔๔๗ และ ๒๔๔๘ ไคเสด็จประพาสตน

การเสด็จมาพักที่บ้านอาบุญหะชั้นครั้งนั้นว่าไคเรื่องอันเป็นประโยชน์ในทาง การปกครองบ้านเมือง ทำให้กาหลิบไคทรงทราบเรื่องความประพฤติอันไม่ถูกต้องตาม ทำนองคลองธรรมของอ็แมนกับศิษย์ ซึ่งก่อความเคืองครอนให้กับชาวบ้าน จึงไคทรงจัดการกับ เรื่องนี้ด้วยวิธีลอบวางยาอาบุญหะชั้นในสุรา แล้วรับสั่งให้ทาสแบกเขาวังและเตียง ให้เป็นกาหลิบ ๑ วัน เพื่อให้ไคออกวาราชการและตัดสินลงโทษอ็แมนกับศิษย์

ขณะที่รับสั่งให้แต่งอาบุญหะชั้นเป็นกาหลิบนั้น กาหลิบฮารูนอาสราหิจิตรง คูแฉดยูอย่างใกล้ชิดตลอดเวลาโดยที่ทรงแฝงพระองค์อยู่ในห้องเล็ก จึงเป็นบทบาทของ ยูอูหลังฉาก

พระประสงค์ในการที่ทรงแต่งอาบุญหะชั้นเป็นกาหลิบ ๑ วันก็คือ ไคชำระ ความเรื่องอ็แมนกับศิษย์ ไคตอบแทนความเอื้อเฟื้อของอาบุญหะชั้น โดยทรงช่วยให้อาบุญ หะชั้นได้สมความปรารถนาทั้ง ๆ ที่เป็นเรื่องที่ไม่อาจจะเป็นไปได้ก็อย่างหนึ่ง กาหลิบทรง โปรดการสนุกซึ่งเป็นพระนิสัยอย่างหนึ่งด้วย ทรงโปรดอาบุญหะชั้นซึ่งเป็นคนสนุกสนานรื่น เริง กาหลิบจึงทรงเล่นกับอาบุญหะชั้น นับว่ากาหลิบมีบทบาทตัวละครเป็นผู้รักการสนุก รวมกับบทบาทของอาบุญหะชั้น

ตอนที่แสดงถึงพระนิสัยของกาหลิบคนหนึ่ง คือในตอนที่กาหลิบเสด็จออก ตรวจราชการเมื่อครบกำหนด ๑ เดือนแล้ว ไคเสด็จมาที่บ้านอาบุญหะชั้นเป็นครั้งที่ ๒ อาบุญหะชั้นกำลังโกรธแค้นที่กาหลิบผู้ก่อความเคืองครอนให้แกตนจึงทอวาอย่างรุนแรง การ โต้ตอบกันระหว่างกาหลิบและอาบุญหะชั้นตอนนี้ แสดงให้เห็นว่ากาหลิบทรงมีพระทัยดี เยือกเย็น ทรงมีพระวาจาอ่อนหวาน และทรงมีปฏิภาณเฉลียวฉลาดเหนือกว่าอาบุญหะชั้น มาก สมกับที่เป็นกาหลิบ จึงนับว่าเป็นการวางบทบาทตัวละครที่เหมาะสม

กาหลิบมีบทบาทสำคัญในเรื่องการคบมิตรของอาบุญหะชั้น และเป็นตัวละคร ที่ส่งเสริมบทบาทเจ้าสำราญของอาบุญหะชั้นให้เด่นชัดด้วย กาหลิบเป็นทั้งเพื่อนของอาบุญ หะชั้นในตอนต้น และเป็นเจ้านายผู้ทรงอุปถัมภ์คำชู้อาบุญหะชั้นในตอนท้าย

ในการคบมิตร กาลิบทรงรับบทบาทของตัวละครที่เป็นตัวอย่างของสุภาวีกว่า "คบเพื่อนดีเป็นศรีแก่ตน" คือเพื่อนที่ดีแม้มีอยู่คนเดียวก็เป็นประโยชน์ล้ำเหลือ ดีกว่าคบโดยไม่เลือก ดังเช่นอาบุญหะชั้นคบกาลิบทเป็นมิตร ด้วยพระราชอำนาจสั่งให้เป็นกษัตริย์ได้ และทรงอุปถัมภ์คำชู้ตไปอีก

ในเรื่องบทบาทเจ้าสำราญของอาบุญหะชั้น เมื่อกาลิบทเฝ้าเป็นแขกที่บ้านอาบุญหะชั้นถึง ๒ ครั้ง ไคร่วมรับประทานอาหาร คิมสุรา และสนทนากันถึงเรื่องที่สนุกสนาน กาลิบทรงนึกนิยมน้ำใจเอื้อเฟื้อของอาบุญหะชั้น และนิสัยรักสนุกสนานของอาบุญหะชั้นเป็นที่โปรดปรานของกาลิบทตั้งที่มีคำกล่าวชมอยู่หลายตอน ด้วยความที่โปรดปรานความสนุกสนานของอาบุญหะชั้นนี้ พระองค์จึงได้ทรงชุบเลี้ยงอาบุญหะชั้น และในตอนที่เรื่องอาบุญหะชั้นวางอุบายแสร้งทำตาย เพื่อไต่หูลขอพระราชทานทรัพย์สินก็มีได้ทรงพระพิโรธ ทรงชมความคิดที่หาวิธีแปลก ๆ มาทำให้สนุกสนาน เรื่องการใช้จ่ายทรัพย์สินโดยมีรูปประมาณของอาบุญหะชั้น พระองค์ก็มีได้ทรงตำหนิ ทรงทราบว่าอาบุญหะชั้นเป็นผู้เจ้าสำราญ และได้ทรงอุปถัมภ์ครอบครัวของอาบุญหะชั้นให้ดียิ่งขึ้น

กาลิบท เป็นตัวละครที่มีบทบาทเป็นมิตรที่ดีของอาบุญหะชั้น และเป็นผู้สนับสนุนให้บทบาทเจ้าสำราญของอาบุญหะชั้นเด่นขึ้น กาลิบทจึงเป็นตัวละครที่รับบทบาทสำคัญร่วมกับอาบุญหะชั้นซึ่งเป็นตัวเอก

ตอนอุบายแสร้งทำตายของอาบุญหะชั้น กาลิบทเป็นตัวละครที่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่ง เพราะในตอนนั้นในเรื่องได้จัดตัวละครเป็น ๓ คู่ อาบุญหะชั้นมีนอชาตอลเป็นผู้ช่วยในอุบายของตน กาลิบทอยู่กับพระนางโชบิเต แต่เป็นคู่โต้แย้งกัน และบทบาทที่โต้แย้งคือเมศเรอและพระนม รับบทผู้ช่วยของกาลิบทและพระนางโชบิเต เรื่องที่โต้แย้งกันก็คือว่า กาลิบทรงเชื่อว่านอชาตอล อ้วคคิต ตายเพราะอาบุญหะชั้นได้กราบหูล เช่นนั้น พระองค์จึงได้พระราชทานเงินและผ้าคอกกลายทองสวยงามให้แก่อาบุญหะชั้น ส่วนพระนางโชบิเตก็ทรงเชื่อคำกราบหูลของนอชาตอล อ้วคคิต ว่าอาบุญหะชั้นได้ตายเสียแล้ว เช่นเดียวกัน การโต้เถียงทะเลาะจึงเป็นเรื่องจริงจึงจนถึงกับต้องรับสั่งให้ เมศเรอ และพระนมให้ไปสอบดูจนถึงบ้าน และในที่สุกกาลิบทและพระนางโชบิเตต้องเสด็จไปถึงบ้านอาบุญหะชั้นด้วยพระองค์เองนับว่าเป็นเหตุการณ์ที่น่าตื่นตาตื่นใจในเรื่อง

บทบาทที่มีเพิ่มเติมในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด นั้น ตรงกับในฉบับลิลิตนิทราชาคริต คือตอนกาหลิบเสด็จมาตำหนักมเหสี ทรงปลอมโยนด้วย คำอ่อนหวานไพเราะ และมีข้อความที่เป็นปรัชญาน่าฟังมาก นับว่าเป็นบทบาทของตัวละครระหว่างกาหลิบและพระมเหสีอันเป็นเรื่องความรักระหว่างทั้งสองพระองค์ เป็นการเพิ่มความรู้สึกให้กับตัวละคร

บทบาทย่อย ๆ ของกาหลิบ ซึ่งได้แก่บทบาทของเจ้านายต่อข้าราชการบริวาร เช่นต่อเมศเรอ ตอหาส ผู้รับใช้ใกล้ชิด และต่อโกยฟ้า และข้าราชการฝ่ายหน้า ซึ่งมีอยู่บางตอน

มารดาของอาบุญหะชั้น (นางจอมแก้ว)

มารดาของอาบุญหะชั้น มีบทบาทในเรื่องตอนที่ ๑ ในฉบับภาษาอังกฤษมิได้กำหนดชื่อไว้ แต่ในฉบับลิลิตนิทราชาคริต ได้เรียกชื่อวานางจอมแก้ว การกำหนดชื่อขึ้นนี้ทำให้ตัวละครมีความหมายดีขึ้น คล้ายกับเป็นบุคคลจริง ๆ

เรื่องมารดาของอาบุญหะชั้นส่วนใหญ่กล่าวไว้ในตอนชีวิตโสดของอาบุญหะชั้น ในฉบับภาษาอังกฤษของเบอร์ตัน ได้กล่าวถึงมารดาของอาบุญหะชั้นจบเพียงตอนมารดาช่วยอาบุญหะชั้นออกจากสถานคนวิกลจริตเท่านั้น ฉบับของเลนยังกล่าวถึงมารดาจนถึงตอนอาบุญหะชั้นกลับคบแยกต่างเมืองครั้งที่ ๒ ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด ได้กล่าวถึงมารดาของอาบุญหะชั้นไว้อย่างกว้างขวาง และได้กล่าวถึงตอนอาบุญหะชั้นมาทรมารดาเพื่อแจ้งข่าวดีให้มารดาทราบว่ากาหลิบทรงโปรดให้คนใดเขาเข้ารับราชการในวัง และได้ชี้แจงว่าความผิดครั้งนั้นเป็นความจริงทั้งสิ้น ฉบับลิลิตนิทราชาคริต แม้ว่าจะจบบทของมารดาของอาบุญหะชั้นแล้ว ก็ยังมีข้อความกล่าวถึงมารดาของอาบุญหะชั้นในเรื่องตอนท้ายอีก ว่าอาบุญหะชั้นระลึกถึงมารดาเมื่อคราวมีทุกข์ยากหลังจากที่ได้แต่งงานไปเพราะไม่รู้จักประมาณในการใช้จ่ายทรัพย์ คิดจะกลับไปขอเงินทางบ้านก็เกรงมารดาจะทำโทษ ในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด ว่าอาบุญหะชั้นเห็นว่าไม่สมควร เพราะได้มอบทรัพย์สมบัติเหล่านั้นให้แก่มารดาเป็นบุญแล้วทั้งหมด

แล้ว ในฉบับลิลิตนิทราชาคริต อามุหะชันกล่าวถึงมารดาอีกครั้งหนึ่งในตอนกราบทูลความจริงต่อกาหลิมทนายเรื่อง เป็นอันว่าฉบับลิลิตนิทราชาคริต ไคกล่าวถึงนางจอมแก้วตลอดเรื่อง

บทบาทตัวละครของมารดาของอามุหะชัน (นางจอมแก้ว) มีดังนี้

๑. บทบาทตัวละครที่สำคัญคือ เป็นมารดาของอามุหะชัน ซึ่งเป็นตัวละครเอกของเรื่อง ไคเลี้ยงดูอามุหะชันจนเติบโต ครั้นเมื่อบิดาของอามุหะชันไคตายจากไปแล้ว อามุหะชันรับมรดกจากบิดาไคโดยผู้ด้วยกันสองแม่ลูกตลอดมา มารดาเป็นผู้ใกล้ชิดสนิทสนมและบุคคลสำคัญในชีวิตโศกของอามุหะชัน

เรื่องความใกล้ชิดสนิทสนมระหว่างมารดาและอามุหะชันนี้ ในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด และในฉบับลิลิตนิทราชาคริตมีข้อความชัดเจนกว่าในฉบับของเลนและในฉบับของเบอร์ตัน มีข้อความกล่าวว่าเมื่อตอนอามุหะชันเลี้ยงอาหารแขกพอคาทางเมือง มารดาก็ช่วยปรุงอาหารเลี้ยงแขกและช่วยจัดการในการเลี้ยงนั้น แสดงว่ามารดาของอามุหะชันเป็นผู้ที่มีมือในการปรุงอาหาร ซ่อนเป็นคุณสมบัติที่ดีของมารดาอามุหะชันอย่างหนึ่ง ฉบับของเลนและฉบับของเบอร์ตัน มิได้กล่าวถึงมารดาในตอนที่อามุหะชันเลี้ยงเพื่อนเลย

มารดาเป็นที่พึ่งทางจิตใจของอามุหะชันตอนที่อามุหะชันถูกวางยา และถูกพาเข้าวังครั้งที่ ๒ นั้น อามุหะชันตกใจมากในฉบับของเลน และฉบับของเบอร์ตันอามุหะชันไครองเรียกมารดา ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด และฉบับนิทราชาคริต มีข้อความแสดงความสัมพันธ์ของมารดาและบุตรเพิ่มขึ้นจากฉบับภาษาอังกฤษ ๒ ฉบับแรก ในตอนที่อามุหะชันรับเข้ามาหามารดาเพื่อแจ้งข่าวดีให้ทราบวากาหลิมไคทรงโปรดให้ตนเข้ารับราชการที่เน่วัง ในฉบับลิลิตนิทราชาคริต อามุหะชันระลึกถึงมารดาเมื่อเวลามีทุกข์ตลอดเรื่อง

๒. มารดาของอาบุญหะชันมีบทบาทสำคัญในเรื่องความรักของมารดา บทบาทตัวละครที่เด่นที่สุดของนางจอมแก้วก็คือเรื่องความรักของมารดา จะเห็นได้วามารดาของอาบุญหะชันนั้นเป็นผู้เลี้ยงดูบุตรจนเติบโต เป็นที่ปรึกษาหารือเมื่อยามมีทุกข์ คอยปลอบโยนเมื่อผิดหวัง และเตือนสติเมื่อคราวหลงผิด ตอนที่เห็นชัดเจนที่สุดในเรื่องนี่ก็คือตอนที่อาบุญหะชันเกิดสติหันเพื่อนสำคัญผิดคิดว่าตนเป็นกาสลับ ถึงกับเขียนตีมารดา มารดาก็ได้มีความโกรธแค้นพยายามเตือนสติเพื่อให้หายจากการหลงผิดนั้น เมื่อเพื่อนบ้านเห็นผิดปรกติจึงช่วยกันจับอาบุญหะชันส่งไปยังสถานคนวิกลจริตหรือโรงพยาบาลโรคจิตแล้วนั้น มารดาก็หมั่นไปเยี่ยมทุกวัน และเป็นทุกข์ที่สุดต้องเป็นไปเช่นนั้น เมื่อมาเยี่ยมก็รำพันถึงความรักและความห่วงใย ส่งสารที่บุตรต้องได้รับทุกขทรมานในสถานวิกลจริต และช่วยเตือนสติให้หายจากความหลงผิด ในระยะที่อาบุญหะชันถูกขังอยู่ในสถานคนวิกลจริต มารดาเป็นทุกข์มาก ร่างกายผ่ายผอมและอ่อนแอ จนวันหนึ่งอาบุญหะชันได้สติ มารดาก็ดีใจมาก รีบไปบอกผู้คุมและรับตัวกลับบ้าน แล้วมารดาก็คอยดูแลรักษาอาบุญหะชันจนหายดี

ขอความในตอนนี้แสดงให้เห็นความรักที่บริสุทธิ์ระหว่างมารดาและบุตร

๓. มารดาของอาบุญหะชันในบทบาทผู้ให้โอวาทและคติธรรม แนวความคิดในเรื่องคติธรรมและสุภาษิตของเรื่องอาบุญหะชันนี้ มาจากคำสั่งสอนของมารดาอาบุญหะชันเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นมารดาอาบุญหะชันจึงมีบทบาทผู้ให้โอวาทและคติธรรมของเรื่อง คำสั่งสอนของมารดา ได้แก่เรื่องการใช้ยาวิทยุ และการคบเพื่อนโดยไม่เลือกหน้า ซึ่งไม่เป็นประโยชน์แก่ตนเอง เพราะเพื่อเหล่านั่นเป็นเพื่อนกินพึ่งพาอาศัยไม่ได้ในคราวทุกข์ร้อน เรื่องการคบแขกต่างเมืองทำให้เกิดโทษ เพราะคนต่างเมืองนั้นยอมไม่เข้าใจในขนบธรรมเนียมประเพณีกันดี ดังเช่นเรื่องไม่ช่วยปิดประตูบ้านให้ตามคำขอร้อง เป็นช่องทางให้ปีศาจก่อเหตุทำให้เสียชีวิต ในครั้งที่อาบุญหะชันกลับจากสถานคนวิกลจริต แล้วก็กลับประพาศังเดิมอีก คือคิดคบกับแขกต่างเมืองใหม่ ในฉบับของเลน จึงมีข้อความวามารดาได้เตือนวาระวังจะต้องเข้าสถานคนวิกลจริตอีก

นอกจากนี้มารดาของอาบุญหะชั้นได้สั่งสอนบุตรใหม่มีความกตัญญู จงรักภักดีต่อองค์กาหลิบและตักเตือนให้เห็นภัยของคำพูด ในฉบับลิลิตนิทราชาคริตได้เพิ่มเติมคำสั่งสอนไว้ในโอวาทของนางจอมแก้วหลายบท ซึ่งล้วนแต่เป็นสุภาษิตเกาแก่ที่มีข้อความลึกซึ้งกินใจ คติธรรมและหลักการปฏิบัติตนอันเป็นความรู้เกาแก่ ไคแกเรื่องวุฒิสี่ประการ จตุราธิบดี และอื่น ๆ อันเป็นภูมิธรรมอันสูงเพื่อให้อาบุญหะชั้นปฏิบัติตนได้ถูกต้อง เมื่อเข้ารับราชการในวัง

การที่ในฉบับลิลิตนิทราชาคริตได้แทรกคติธรรมสุภาษิตและหลักการปฏิบัติ อันกอปรด้วยภูมิปัญญาอันสูงจากตำราอันโบราณจารย์กล่าวไว้นี้ บทบาทของมารดาของอาบุญหะชั้น จึงเป็นเสมือนผู้ทรงความรู้ และเป็นผู้มีสติปัญญาฉลาดเฉลียวผู้หนึ่ง

เมื่อเปรียบเทียบฉบับภาษาอังกฤษและฉบับลิลิตนิทราชาคริตแล้ว บทบาทของมารดาอาบุญหะชั้นมีความสำคัญและเด่นกว่าในฉบับภาษาอังกฤษ

พระนางโซบิเค

พระนางโซบิเค มเหสีของกาหลิบฮารูนอาลราชจิด มีบทบาทในเรื่องเริ่มตั้งแต่ตอนอาบุญหะชั้นได้เข้ารับราชการกับกาหลิบ และได้เป็นที่โปรดปรานใ้รับใช้ใกล้ชิด จึงได้ตามเสด็จมาถึงสำนักพระมเหสีและได้เข้าเฝ้าด้วย ขณะที่กาหลิบเสด็จประทับ ณ ที่นั้นพระนางโซบิเคจึงได้ทรงรู้จักอาบุญหะชั้น และโปรดในอัชยาศัยของอาบุญหะชั้น

ในฉบับลิลิตนิทราชาคริตและฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนคโกล ลิมิเต็ด นั้น มีบทบาทของพระนางโซบิเคในตอนก่อนที่จะจัดการวิวาห์อาบุญหะชั้นว่า พระนางโซบิเคทรงสังเกตเห็นว่าอาบุญหะชั้นมาที่สำนักทุกวัน เพราะมาติดตาต้องใจนางข้าหลวงคนโปรดปรานของพระนาง ชื่อวานางนอซาคอล อัวคัต พระนางโซบิเคจึงกราบทูลกาหลิบให้ทรงทราบ พระองค์จึงรับสั่งให้ตามความสมัครใจของทั้งสองคน แล้วจึงได้ทรงจัดการวิวาห์อาบุญหะชั้นกับนอซาคอล อัวคัต บทบาทของพระนางโซบิเคในตอนนี้มีในฉบับของเลนและฉบับของเบอร์ตัน

ในตอนอุบายแสร้งทำตายของอาบุญหะชั้น สองสามีภรรยาแสร้งผลัดกันตาย และผลัดกันเข้าเฝ้ากาหลิบและพระนางโซบิเค นอชาตอล อัวคัต ไคเข้าเฝ้าพระนางโซบิเค แสดงความเศร้าโศกคร่ำครวญให้พระนางโซบิเคทรงสงสาร พระนางไคทรงปลอบโยนและประทานคำสั่งการระศพและเผาคดุมศพ

ในฉบับลิลิตนิทราชาคริตกับฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด มีบทกาหลิบทรงปลอบโยนมเหสีเพื่อไม่ให้เศร้าโศกที่นางฆ่าหลวงคนโปรดตายจากไป อันแสดงถึงความห่วงใยที่กาหลิบมีต่อพระนางโซบิเค

ตอนอุบายแสร้งทำตายของอาบุญหะชั้น บทของพระนางโซบิเคเข้าคู่กับบทของกาหลิบ ทั้งสองพระองค์ต่างก็เชื่อตามที่ไคทรงฟังมา จึงทรงโต้เถียงกันว่าอาบุญหะชั้นหรือนอชาตอล อัวคัต เป็นผู้ตายแน่ ฉบับของเลนและเบอร์ตันกล่าวว่า พระนางโซบิเคทรงกริ้วเมศเรอและกันแสง กาหลิบและพระนางโซบิเคถึงกับพนันกัน ในตอนท้ายเรื่องกาหลิบและพระนางโซบิเคเสด็จมายังบ้านของอาบุญหะชั้น ครั้นกาหลิบทรงประกาศตรงศีรษะของสองสามีภรรยาซึ่งกำลังนอนคลุมผาอยู่ว่าจะรางวัลแก่ผู้สามารถบอกได้ว่าสามีและภรรยาผู้นี้ใครเป็นผู้ตายก่อน อาบุญหะชั้นจึงร้องกราบทูลว่าตนคือผู้ตายก่อน แล้วรีบคลานมาเฝ้ากาหลิบ นอชาตอล อัวคัต ก็คลานเข้ามากราบทูลพระนางโซบิเคทั้งไปง ทำให้พระนางตกพระทัย ในฉบับลิลิตนิทราชาคริตและฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด กล่าวไว้ตรงกันว่าพระนางโซบิเคทรงหวีครอง ส่วนฉบับของเลนและเบอร์ตันพระนางโซบิเคทรงตีพระทัยที่นอชาตอลไม่ตาย ทุกฉบับกล่าวตรงกันว่าพระนางโซบิเคทรงตอว่าที่ไคทำให้ตกพระทัย ตอนจบเรื่องพระนางโซบิเคประทานเงินทองให้นอชาตอล อัวคัต เป็นจำนวนเท่ากัน กับที่กาหลิบพระราชทานแก่ออาบุญหะชั้น

บทบาทของพระนางโซบิเค อยู่ในฐานะเสมอกับกาหลิบ ไม่มีข้อความตอนที่กาหลิบปฏิบัติต่อพระนางอย่างผู้ต่ำกว่า ในเรื่องบทบาทของตัวละครสตรี พระนางโซบิเคเป็นสตรีตามธรรมชาติ ร้องไห้ แสดงความโกรธ และหวีครองเมื่อตกใจเช่นเดียวกับสตรีทั่วไป บทบาทในเรื่องนี้ว่ามีน้อย

นอชาติอล อ้วคัต

นอชาติอล อ้วคัต ภรรยาของอาบุญหะชั้น เดิมเป็นนางข้าหลวงคนโปรดของพระนางโซบิเค มีตำแหน่งเป็นชาวพระคลัง เป็นหญิงที่กำลัิบไค้พระราชทานให้วิวาห์กับอาบุญหะชั้น ฉบับของเลนและของเบอร์ตัน ในเนื้อเรื่องตอนที่ ๑ ไค้กล่าวถึงเป็นข้อความสั้น ๆ เพียงทีกล่าวมานี้ แต่ในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนคโกลิ มิเต็ค และฉบับลิลิตนิทราชาคริตไค้เพิ่มทรักสั้น ๆ ระหว่างอาบุญหะชั้นและนอชาติอล อ้วคัต ดังทีกล่าวไว้ในแนวความคิดเรื่องความรัก นอชาติอลจึงมีบทบาทเป็นนางเอกเพราะเป็นคู่กับอาบุญหะชั้น ในลิลิตนิทราชาคริตไค้ชมโฉมตามแนวของวรรณคดีไทยว่า นอชาติอล อ้วคัต เป็นสาวชาววังคนสวย รูปร่างกลมกลึง ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนคโกลิ มิเต็ค ไค้กล่าวถึงนอชาติอล อ้วคัต ว่าเป็นคนทีมีคุณสมบัติและมีเสน่ห์ทำให้อาบุญหะชั้นรักและศิกใจ ทั้งคู้จึงมีความสุขในชีวิตสมรส ฉบับลิลิตนิทราชาคริตไค้ไค้กล่าววว่าอาบุญหะชั้นและนอชาติอล อ้วคัต มีนิสัยต่อกันทั้งคู้จึงมีความสุข ชีวิตสมรสสามีภรรยาคุ้ทุกฉบับกล่าวตรงกันวว่า ใช้ชีวิตอย่างพุ่มเพื่อจันต้องเป็นหนี้สิน ทรัพย์สินทีไค้รับพระราชทานมาก็หมดไป จึงต้องร่วมมือกันวางอุบายแสวงทำตายเพื่อขอพระราชทานใหม่

ในฉบับของเลนและเบอร์ตัน นอชาติอลเป็นภรรยาทีเชื่อฟังสามีและปฏิบัติตามคำสั่งทีหันที ส่วนในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนคโกลิ มิเต็ค และฉบับลิลิตนิทราชาคริตมีข้อความแสดงวว่า นอชาติอล อ้วคัต มีความคิดเป็นของตนเองบาง เช่นอาบุญหะชั้นชักชวนให้คิตตาย นอชาติอล อ้วคัต ก็ไม่ยอมตายควย จนเข้าใจวว่าเป็นอุบายจึงร่วมมือ นอชาติอลเป็นูช่วยทีคี่ของอาบุญหะชั้น เพราะเคยมีหน้าที่จันงานศัพในวังมาแล้ว

ในตอนทีผลัดกันแสวงทำตายและผลัดกันเข้าเฝ้า ในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนคโกลิ มิเต็ค และฉบับลิลิตนิทราชาคริตมีการสนทนาและถกเถียงกันบ้าง ในฉบับของเลนและเบอร์ตัน กล่าวถึงการร่วมมือและศิกใจทีอุบายสำเร็จ

ในอุบายแสวงทำตายนี้นอชาติคอล อ้าวัดก็มีบทบาทเป็นคู่กับอาบุญหะชั้น ตลอดตั้งแต่ต้นจนจบลงในตอนที่อาบุญหะชั้นกลานมาเผ่ากาหลิบ นอชาติคอล อ้าวัด ก็ลุกขึ้นทั้งโปงมาเผ่าพระนางโซบิเค นอชาติคอล อ้าวัด เป็นที่โปรดปรานของพระนาง ใ้รับเงินประทานจากพระนางเท่ากับที่กาหลิบพระราชทานแกอาบุญหะชั้น นับวานนอชาติคอล อ้าวัด รั้บบทคลกคู่กับอาบุญหะชั้นในเนื้อเรื่องตอนที่ ๒

อี่แมน

อี่แมนกับศิษย์ มีบทบาทเป็นคู่รายในเรื่อง แต่บทบาทของอี่แมนเป็นบทสั้น ๆ อี่แมนเป็นพระ และมีตำแหน่งเป็นผู้ปกครองตำบล แต่เป็นผู้ที่ประพฤติผิด และรบกวนความสงบสุขของเพื่อนบ้าน

ฉบับของเลนกลาวว่า อี่แมนและพวกศิษย์เป็นศัตรูของอาบุญหะชั้น มักจะคอยว่าและขมขู่ว่าจะฟ้องร้องต่อวาลีของแบกแคคให้ปรับไหม เมื่อไคยีนอาบุญหะชั้นเล่นดนตรีหรือกีฬา เป็นการก่อกวนความเดือดร้อนรบกวนไม่ให้ชาวบ้านมีความสุข และฉบับของเบอร์ตันกล่าวว่า ทุกครั้งที่มีแขกมาพักที่บ้าน เป็นต้องคอยพูดว่าให้เดือดร้อนและขมขู่ว่าจะไปฟ้องร้องต่อกาหลิบ ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ลีวค แอนกโก ลิมิเต็ด ไคกลาวถึงอี่แมนว่าเป็นคนปากกับใจไม่ตรงกัน คือปากหวานใจร้าย ก่อกวนความเดือดร้อนให้แกชาวบ้าน ทำให้ครอบครัวแตกกัน และอยากจะเป็นนายทั้ง ๆที่ยังปกครองตัวเองไม่ได้ สิ่งที่ชาวบ้านต้องการก็คืออยากให้เอาใจใส่กับคัมภีร์โกทราน แทนที่จะวุ่นวายกับเรื่องของชาวบ้าน พวกศิษย์ก็มีนิสัยและความคิดเห็นเหมือนกัน

ฉบับลิลิตินทรราชาคริต กลาวว่า อี่แมนมีความชั่วร้ายที่เป็นพระแตนอกริตไม่ปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามคัมภีร์โกทราน คอยก่อกวนข่มเหงราษฎรใ้ได้รับความเดือดร้อนต่าง ๆ มีการประชุมราษฎรและบังคับขู่เข็ญให้ประพฤติตามความเห็นที่ชั่วร้ายของตน

อาบุญหะชั้นไคแสดงความปรารถนากับเพื่อนพอคาทางเมืองว่า ถ้าตนไคเป็นกาหลิบสักวันหนึ่ง จะนำอี่แมนและศิษย์พวกนี้มาลงโทษ

อีแมนเป็นตัวละครที่ช่วยเสริมให้บทบาทของอาบุญหะซันเด่นขึ้น ความเห็นเรื่องการลงโทษอีแมนนี้แสดงว่าอาบุญหะซันเป็นผู้รักความยุติธรรม และเห็นแก่ประโยชน์สุขของเพื่อนบ้านด้วย เมื่ออาบุญหะซันได้เป็นกาหลิบจริง ๆ แม่เพียงหนึ่งวัน อาบุญหะซันได้ออกวาราชการก็ไม่ลืมเรื่องที่คิดไว้ว่าจะลงโทษอีแมนกับศิษย์ และได้สั่งราชการให้เป็นไปเช่นนั้นจริง ๆ นับว่าอาบุญหะซันมีความตั้งใจมั่นคง

การลงโทษอีแมนกับศิษย์ตามความคิดของคนนั้น เป็นตอนหนึ่งในบทบาทตกขบขันของอาบุญหะซัน คือให้เขียนแล้วให้ชู้ญูประจาร์โดยที่ไม่ให้เหมือนชาวบ้านธรรมดา ในฉบับภาษาอังกฤษให้ชู้ญูคนละตัว และให้หันหน้าไปทางหลังอุฐุมทุกคน ในฉบับพระราชนิพนธ์ลิลิตนิตราชาคริตให้ชู้ตัวเดียวกัน ๕ คน และให้ชู้กลับหน้ามาหลัง

เรื่องอีแมนมีบทบาทสำคัญต่อความผันที่นำอิศรย์ของอาบุญหะซัน เมื่ออาบุญหะซันได้เป็นกาหลิบ ได้มีคำสั่งให้ลงโทษอีแมน ครั้นเมื่อได้ถูกนำตัวกลับมาส่งแล้วมารดาได้พยายามชี้แจงว่าเป็นความผัน แต่มารดาได้เล่าเรื่องอีแมนถูกลงโทษ ทำให้อาบุญหะซันมั่นใจว่ามีใจความผัน จึงได้ทำให้ถูกหาว่าวิกลจริตและถูกจับเข้าสถานวิกลจริตหรือโรงพยาบาลโรคจิต ในฉบับลิลิตนิตราชาคริตมีข้อความกล่าวไว้ในตอนหลังว่า อาบุญหะซันเฝ้าสงสัยว่ามีสิ่งใดที่คล้ำใจให้กาหลิบทรงดำริตรงกับความคิดของตน

เรื่องการแต่งอาบุญหะซันให้เป็นกาหลิบเพื่อลงโทษอีแมนนี้ ถือว่าเป็นความลับในทางราชการของกาหลิบฮารูนอาลราชจิต ได้ปิดมิให้ราษฎรใดทราบ และเรื่องนี้จึงได้เป็นเกร็ดพงศาวดารเรื่องหนึ่ง เป็นเรื่องที่กาหลิบฮารูนอาลราชจิตได้ทรงพบในขณะที่ปลดอมพระองค์ออกตรวจราชการในนครแบกแดด จึงนับว่าบทของอีแมนเป็นบทที่มีความสำคัญต่อการวางเค้าโครงเรื่องอาบุญหะซันทีเดียว

ในฉบับต่าง ๆ ได้กล่าวถึงเรื่องของอีแมนอยู่หลายตอน ดังนี้
ตอนที่ ๑ อาบุญหะซันได้เล่าเรื่องความประพาศิษย์ร้ายของอีแมนกับศิษย์ให้แขกพอคาทางเมืองพัง โดยไม่ทราบว่าเป็นกาหลิบปลดอมพระองค์เสด็จมา

ตอนที่ ๒ คอนอามุหะซันไค้เป็นกาหลิบ และไค้มีคำสั่งลงโทษอีมาน ไค้กล่าวถึงการลงโทษและการประกาศโทษในขณะที่ปฏิบัติจริง ๆ

ตอนที่ ๓ เป็นตอนที่มารดาของอามุหะซันบอกเรื่องจริง คือการถูกลงโทษของอีมานมาเป็นอุทาหรณ์เพื่อเตือนสติอามุหะซัน

ตอนที่ ๔ อามุหะซันไค้เลาถึงความประหลาดใจของเขา ในเรื่องการลงโทษอีมานให้แก่มารดาและแขกพอคาคางเมืองซึ่งมาที่บ้านเป็นครั้งที่ ๒

ตอนที่ ๕ เป็นตอนที่อามุหะซันรู้ความจริงในตอนเช้าครั้งที่ ๒ และไค้กล่าวถึงเรื่องนี้ กาหลิบทรงปรากฏพระองค์และทรงโปรดเกล้าลงความจริง

"อีมาน" แม้จะมีบทบาทตัวละครน้อย แต่บทของอีมานมีความสำคัญต่อเรื่องอยู่มาก

ตัวละครประกอบ

เนื้อเรื่องคอนอามุหะซันเข้าวังและไค้เป็นกาหลิบครั้งที่ ๑ - ๒ ไค้กล่าวถึงข้าราชการฝ่ายหน้าและฝ่ายใน ในราชสำนักกาหลิบฮารูนอาลราชจิตเป็นอันมาก เพื่อเป็นการแสดงพระบารมีและแสดงความรุ่งเรืองในสมัยพระองค์ ข้าราชการฝ่ายหน้าและฝ่ายในที่มีบทบาทของตัวละครในตอนนี้มีดังนี้คือ

๑. แกรนด์ วิเชีย (อัศรมหาเสนาบดี) มีชื่อว่า ไกยฟา
 ๒. หัวหน้ายุวก หรือกรมวัง มีชื่อว่า เมศเรอ
 ๓. ยุวก และนางชาหลวง นางก้านัล ยุวก ที่เข้าประจำงานตามตำแหน่งหน้าที่ มีใค้กำหนดชื่อนางชาหลวงที่มีบทสำคัญ ไค้แกนางพวงไข่มุกคิและนางซันจิตคิ
- ในตอนอุบายแสร้งทำตายของอามุหะซันตัวละครประกอบที่มีบทบาทมากได้แก่ เมศเรอและพระนม

บทบาทของตัวละครประกอบ เรียงลำดับตามความสำคัญดังนี้

เมศเรอ

เมศเรอเป็นข้าราชการผู้ใหญ่หนึ่งของกาหลิบ ฉบับภาษาอังกฤษกล่าววว่า เมศเรอเป็นทาสผู้ซื่อสัตย์ต่อกาหลิบ เป็นผู้รับใช้ใกล้ชิดและสนิทสนมกับกาหลิบมากคนหนึ่ง มีหน้าที่เป็นหัวหน้ายุวก

เมศเรอ เป็นตัวละครมีบทบาทอยู่ตลอดทั้งในเนื้อเรื่องตอนต้น คือในตอน
แต่งอาบุญหะซันให้เป็นกาหลิบ และในเนื้อเรื่องตอนท้าย คือตอนอุบายแสวงงำทำตายของ
อาบุญหะซัน

บทบาทของเมศเรอในเนื้อเรื่องตอนต้น ได้แก่ตอนที่แต่งอาบุญหะซันให้เป็น
กาหลิบครั้งที่ ๑ - ๒ กล่าวไว้แตกต่างกันในฉบับลิลิตนิทราชาคริต และในฉบับภาษาอังกฤษ
ส่วนในเนื้อเรื่องตอนท้ายคือในตอนอุบายแสวงงำทำตายของอาบุญหะซัน บทบาทตัว
ละครของเมศเรอตรงกันทุกฉบับ

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต เมื่อกาหลิบเสด็จปลอมพระองค์เป็นพอลาเสด็จออก
ตรวจราชการรอบนครแบกแดดนั้น ผู้ตามเสด็จเป็นทาสสนิทคนหนึ่ง มีลักษณะเป็นคนร่าง
ใหญ่กำยำ ลำสัน ผิวดำสนิท เสด็จมาคอย ทาสผู้นั้นเป็นผู้แบกอาบุญหะซันเข้าวัง ครั้น
แล้วทรงรับสั่งให้แต่งอาบุญหะซันเป็นกาหลิบ หลังจากที่ไคทรงชักขอมกับฝ่ายในและฝ่ายหน้า
แล้ว จึงได้รับสั่งกับกรมวังให้คอยปลุกบรรทมแต่เช้าตรู่ ก่อนอาบุญหะซันตื่น ครั้นถึงเวลา
เช้าตรู่ กรมวังก็ปลุกบรรทมกาหลิบตามกำหนด บทของกรมวังตอนนี้มีไคบอกชื่อ ไคบอก
ชื่อและตำแหน่งในตอนที่รับหน้าที่ดูแลอาบุญหะซัน และไคแนะนำตนเองกับอาบุญหะซันว่าตนชื่อ
เมศเรอ เป็นกรมวัง เคยเป็นข้าเฝ้าแกรับใช้ใกล้ชิดกาหลิบมาหลายปีแล้ว ต่อจากนั้นก็
ไคปลุกกาหลิบ (อาบุญหะซัน) ให้เสด็จออกตรวจราชการเพราะเลยกำหนดคนมาศแล้ว เมื่ออาบุญ
หะซันไคทรงเครื่องกาหลิบเสด็จออกตรวจราชการ เมศเรอนำเสด็จออกสู่ทองพระโรงคอย
รับพระกร พะยุ่ง และประคองให้ขึ้นประทับบนบัลลังก์ และเมื่อเสด็จราชกิจก็ช่วยรับและ
ประคององค์ลงจากบัลลังก์เช่นเดียวกัน ไคพา นำเสด็จสู่ห้องในแล้วเมศเรอก็นำเสด็จ
เข้าสู่ราชมณเฑียรฝ่ายใน และเข้าห้องเสวย ๔ ห้องเป็นลำดับตามกำหนดเวลา

ครั้นกาหลิบรับสั่งให้นำอาบุญหะซันเข้าวังครั้งที่ ๒ ทาสคนเดิมก็เป็นผู้แบก
อาบุญหะซันเข้ามาอีก เมศเรอมีหน้าที่ปลุกบรรทมกาหลิบตามเวลา ในตอนนี้กาหลิบรับสั่ง
ใหญ่ทุกคนที่เคยประจำหน้าที่ตั้งครั้งก่อนเขาประจำหน้าที่ตั้งเดิม

เมศเรอในฉบับลิลิตนิทราชาคริตกับทาสที่ตามเสด็จกาหลิบและแบกอาบุญหะซัน
เข้าวัง ไม่ใช่คนเดียวกัน

ฉบับของเลน ในเนื้อเรื่องตอนต้น ไม่มีบทที่กล่าวถึงเมศเรอเลย หน้าที่ของผู้ตามเสด็จกาหลิบมาที่บ้านอาบูหะซันเป็นหน้าที่ของทาสผู้รับใช้ใกล้ชิดและมาด้วยกันหลายคน การปฏิบัติหน้าที่ในพระราชวังเป็นหน้าที่ของกรมวัง (Chamberlain) และหัวหน้ายูนุก (Chief eunuch) แต่มีใ้กล่าวถึง "เมศเรอ" เลย

ฉบับของเบอร์ตัน ตลอดทั้งเรื่องเมศเรอเป็นทาสสนิท เป็นผู้รับใช้ใกล้ชิดกาหลิบจริง ๆ ใ้ตามเสด็จกาหลิบไปทุกหนทุกแห่ง เมื่อกาหลิบปลอมพระองค์เป็นพ่อค้าเสด็จมาที่บ้านอาบูหะซัน เมศเรอก็ตามเสด็จด้วย แต่ตามที่บ้านอาบูหะซันใ้ตั้งระเบียบไว้ว่าจะเลี้ยงเพื่อนเพียงคนเดียวและใ้พักที่บ้านเพียงคนเดียวจึงใ้ใ้คิดตามนั้งคอยที่ประตู เมื่อกาหลิบวางยาอาบูหะซันแล้วเมศเรอเป็นผู้ที่มีหน้าที่จัดการแบกอาบูหะซันตามเสด็จเข้าวัง ต่อจากนั้นกาหลิบรับสั่งใ้ใ้พาไปรักษาอาการรายทาง ทางฝ่ายในทรงสั่งราชการกันกับนางขาลองและนางกำนัลฝ่ายใน ต่อจากนั้นกรมวังและหัวหน้ายูนุกก็รับหน้าที่ปฏิบัติราชการตลอดเวลาที่บ้านอาบูหะซันแ่งเป็นกาหลิบ ในฉบับลิลิตนิทราชาคริตนั้น เมศเรอเป็นกรมวัง รับหน้าที่สำหรับในการดูแลกิจการทั้งหมดใ้เป็นไปอย่างถูกต้องตามกำหนดเวลา ส่วนในฉบับของเบอร์ตัน ไม่ใ้กล่าวไว้เลยว่าเมศเรอมีหน้าที่เป็นกรมวัง กลับมากล่าวถึงในตอนที่กาหลิบรับสั่งใ้เมศเรอมีหน้าที่นำอาบูหะซันกลับไปสงบ้าน เมื่อกาหลิบใ้เสด็จมาบ้านอาบูหะซันครั้งที่ ๒ เมศเรอก็เป็นผู้คิดตามรับใช้กาหลิบตั้งครั้งก่อน และมีหน้าที่นำอาบูหะซันเข้าวังในครั้งที่ ๒ นี้ก็

ในฉบับของเบอร์ตัน เมศเรอเป็นผู้รับใช้ใกล้ชิด คอยเสด็จตามกาหลิบและใ้บอกตำแหน่งของเมศเรอว่าเป็นขุนดาบ (the Swarder of his vengeance) หน้าที่ของเมศเรอในเนื้อเรื่องตอนต้น ก็คือเป็นผู้พาอาบูหะซันเข้าวัง และพากลับไปสงบ้าน มิใ้เป็นกรมวัง และไม่มีบทบาทอันใ้ในตอนที่อาบูหะซันเป็นกาหลิบ

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์ โก ลิมิเต็ด บทบาทตัวละครของเมศเรอในฉบับภาษาอังกฤษนี้ตรงกันกับในฉบับพระราชนิพนธ์ลิลิตนิทราชาคริต คือเมศเรอมีใ้ทาสผู้ตามเสด็จกาหลิบมายังบ้านอาบูหะซัน และมีใ้แบกอาบูหะซันเข้าวัง

บทของเมศเรอเริ่มต้นในตอนหลังจากที่กาหลิบริบสั่งชักซ้อมกับฝ่ายในและฝ่ายหน้าเรื่องจะแต่งให้อาญุหะชั้นเป็นกาหลิบริบ ๑ วัน เป็นที่เรียบร้อยแล้ว จึงเสด็จเข้าสู่ตำหนัก ก่อนเข้าบรรทมได้รับสั่งกับเมศเรอหัวหน้าขุนกึ่งชอราชการในวันรุ่งขึ้นเพื่อปฏิบัติให้ไฉไลดังพระราชประสงค์ ทรงเตือนให้เมศเรอปลุกบรรทมตามเวลาที่กำหนดเพื่อได้ทรงตรวจงาน เมศเรอก็ปฏิบัติตามรับสั่ง ต่อจากนั้นก็เป็นการปฏิบัติราชการตามหน้าที่ซึ่งตรงกับที่ใดกล่าวไว้ในฉบับลิลิตนิทราชาคริต

ในตอนนี้อาญุหะชั้นเข้าวังครั้งที่ ๒ กาหลิบริบสั่งให้เมศเรอปลุกบรรทมเช่นเดียวกับครั้งแรก ครั้นนี้กาหลิบริบสั่งให้ทุกคนประจำหน้าที่ซึ่งที่เคยปฏิบัติครั้งก่อน ตอนนั้นฉบับภาษาอังกฤษใดกล่าวชื่อเมศเรอไว้ชัดเจน

บทบาทของเมศเรอนั้นล้วนแต่เป็นหน้าที่ราชการ ฉบับภาษาอังกฤษฉบับนี้กล่าวว่าเมศเรอคือหัวหน้าขุนกึ่ง ซึ่งแตกต่างกับฉบับลิลิตนิทราชาคริตซึ่งกล่าวว่า เป็นตำแหน่งกรมวัง ข้อความที่ตรงกันก็คือเมศเรอเป็นผู้รับใช้ใกล้ชิดกาหลิบริบเป็นอย่างมาก

บทบาทตัวละครของเมศเรอในตอนอุบายแสร้งทำตายของอาญุหะชั้น มีอยู่ ๓ ตอนคือ

๑. เมศเรอในบทบาทชาผู้รับใช้ใกล้ชิดของกาหลิบริบ เมศเรอเป็นผู้ตามเสด็จและคอยเฝ้ากาหลิบริบอยู่ตลอดเวลา ในขณะที่เสด็จออกวาราชการเมศเรอก็คอยเฝ้าอยู่ด้วย ตอนอุบายแสร้งทำตายของอาญุหะชั้น กาหลิบริบสั่งชวนเมศเรอเพื่อเสด็จไปตำหนักพระนางโซบิเค ข้อความนี้ในฉบับลิลิตนิทราชาคริต กาหลิบริบเสด็จนำหน้าและเมศเรอตามเสด็จตามธรรมเนียมไทย แต่ในฉบับของเลน และฉบับของเบอร์ตันนั้น มีข้อความแสดงความใกล้ชิดสนิทสนมระหว่างกาหลิบริบและเมศเรอว่า กาหลิบริบทรงเอนพระองค์พียงอยู่บนเมศเรอ แต่ในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์ โกอ ลิมิเต็ด นั้น มีข้อความว่ากาหลิบริบสั่งชวนเมศเรอให้ตามเสด็จมายังตำหนักพระนางโซบิเค เพื่อได้เห็นพระทัยในความเศร้าโศก

๒. เมศเรอมีบทบาทเป็นผู้เลี้ยงและผู้ช่วยกาหลิบ ในตอนอุบายแสวงทำตายของอาบุญหะซัน กาหลิบและพระนางโซบิเคทรงตกเตียงกันระหว่างเรื่องสามภรรยาคุณผู้ใดเป็นผู้ตายก่อนแน่ ต่างก็ทรงยืนยืนกันอยู่ กาหลิบตรัสไซ้เมศเรอไปสอบดูความจริงที่บ้านอาบุญหะซันแล้วให้รีบกลับมาแจ้งข่าว ในตอนนี้เมศเรอรับบทบาทเป็นผู้ช่วยกาหลิบ ในเวลาเดียวกันก็เป็นผู้เช่อมเรื่องราวทางบ้านอาบุญหะซัน และเล่าเรื่องเหตุการณ์ในพระราชวังให้คำเป็นคิดต่อกัน โดยที่เมศเรอได้มาพบกับอาบุญหะซันและเล่าเรื่องการโต้เถียงคัดค้านกันระหว่างกาหลิบและพระนางโซบิเคให้อาบุญหะซันฟัง ข้อความในตอนที่เมศเรอสนทนากับอาบุญหะซันนั้น แสดงว่าเมศเรอก็สนิทสนมและเป็นที่นับถือของครอบครัวอาบุญหะซัน เมื่อเมศเรอนำข่าวกลับเข้ามากราบทูลกาหลิบวานอชาตอลเป็นผู้ตาย ทำให้พระนางโซบิเคกริ้ว และทรงตำหนิการลึบวาทรงเชื่อทาส ในการตกเตียงกันนี้ในฉบับของเลนและในฉบับของเบอร์ตัน เมศเรอมีส่วนที่จะพุดจาเพื่อสนับสนุนกาหลิบได้ในการโต้แย้ง แต่ในฉบับลิลิตนิตราชากริตและฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด เมศเรอเป็นผู้ที่มีความอดทนและมีสัมมาคารวะ ไม่พุดโต้แย้งกับพระนางโซบิเค แต่มั่นใจว่าที่ตนเห็นมากับตาวาว่าเป็นความจริง

๓. บทบาทของเมศเรอที่เป็นคู่กับพระนม เมศเรอมีบทบาทตัวละครเป็นคู่กับพระนมที่เป็นผู้ช่วยกาหลิบ ส่วนพระนมเป็นผู้ช่วยพระนางโซบิเค นอกจากบทบาทที่รับหน้าที่คู่กันแล้ว เมศเรอกับพระนมเป็นคู่โต้เถียงกันอีก ฉบับลิลิตนิตราชากริตและฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด นั้น เมศเรอโต้แย้งกับพระนมเต็มที่ ถึงกับด่าว่ากัน เพราะมีความเห็นว่ามีศักดิ์เสมอกัน ในฉบับของเลนและฉบับของเบอร์ตัน พระนางโซบิเคทรงช่วยเหลือพระนมควาย เช่นตอนเมศเรอโกรธพระนมจึงตรงเข้ามาจะทุบตี พระนางโซบิเคได้คึงตัวพระนมหลบไปเสียก่อน

บทของเมศเรอมืออยู่จนถึงตอนอวสานของเรื่อง เพราะว่าเมศเรอได้ตามเสด็จกาหลิบอย่างใกล้ชิด ดังนั้นเมศเรอจึงทราบอุบายของอาบุญหะซันและอชาตอล อวัคตภรรยา

พระนม

พระนมเป็นผู้รับใช้ของพระนางโซบิเค พระนมเป็นหญิงชราผมหงอกและพัน
หักแล้ว แต่ยังแข็งแรงฉิบยุ บพบาทของพระนมมีอยู่เฉพาะในตอนอุบายแสร้งทำตายของ
อาบุญหะชั้นเท่านั้น

บทตัวละครของพระนมที่มีอยู่ในเรื่องคือ

๑. พระนมมีบทบาทเป็นผู้เลี้ยงหรือผู้ช่วยของพระนางโซบิเค พระนมเป็นผู้
รับใช้ใกล้ชิดของพระนางโซบิเค อยู่ในวังมานานจนแก่เฒ่าจึงเป็นที่ไว้วางพระทัยของพระ
นางโซบิเคเป็นอย่างมาก ตอนที่กาหลิบและพระนางโซบิเคทรงถกเถียงกันเรื่องความตาย
ของอาบุญหะชั้นหรือนอซาตอล อ้วคค์ เพื่อให้เป็นที่แน่พระทัย พระนางโซบิเคได้ทูลขอ
อนุญาตกาหลิบเพื่อให้ส่งพระนมไปสอบดูอีกครั้งหนึ่งที่บ้านอาบุญหะชั้น พระนมได้พบวาญตาย
คืออาบุญหะชั้น จึงรับนำความกลับมารายทูลพระนางโซบิเค พระนมจึงมีบทบาทเป็นผู้ช่วย
พระนางโซบิเคในตอนนี้

๒. พระนมมีบทบาทของตัวละครเป็นคู่กับเมศเรอ ตอนอุบายแสร้งทำตาย
ของอาบุญหะชั้น กาหลิบและพระนางโซบิเคทรงถกเถียงกันถึงเรื่องความตายของสามี
ภรรยาจนจนถึงกับทรงพนันกันขึ้น เมศเรอและพระนมรับทูลช่วยกาหลิบและพระนางโซบิเค
ได้ทะเลาะวิวาทกัน และในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนคโกลิ มิเต็ค ว่าทั้งสองพนัน
กันอีกคู่หนึ่งด้วย

บทบาทของพี่เลี้ยงเป็นบทที่สำคัญในวรรณคดีของตะวันออก นอกจากจะช่วย
เหลือตัวเอกของเรื่องแล้ว ยังได้ช่วยการดำเนินเรื่องไปอย่างดีด้วย เช่นในตอนอุบาย
แสร้งทำตายของอาบุญหะชั้น เมื่อเมศเรอและพระนมมาที่บ้านอาบุญหะชั้น ก็นำเรื่องราวใน
วังคือการทรงโตแยงและการทรงพนันระหว่างทั้งสองพระองค์มาแจ้งให้
อาบุญหะชั้นได้ทราบเรื่อง จึงเตรียมตัวรับสถานการณ์ได้ทัน เพราะคาดการณืต่อไปเองได้
และเมื่อกลับมาจากบ้านอาบุญหะชั้นก็นำเรื่องราวทางบ้านอาบุญหะชั้นมารายทูลให้กาหลิบและ
พระนางโซบิเคทรงทราบ

๓. พระนมเป็นผู้ที่สนิทสนมและเป็นต้นบ่อของนอชาติอด อ้วนคัก จึงใช้คำเรียกพระนมว่าแม่ และบางตอนเรียกว่าป้าหรืออานา พระนมเรียกนอชาติอด อ้วนคัก ว่าลูก และเรียกตัวเองว่าแม่วาย

บทบาทตัวละครของพระนมมีอยู่จนถึงตอนอวสานของเรื่อง คือตอนพระนมคุยกับเมศเรอตามเสด็จกาหลิบกับพระนางโซบิเคมายังบ้านอาบุญหะซัน ได้ทราบอุบายของอาบุญหะซันในตอนอวสานของเรื่อง

โกยฟา

โกยฟา เป็นข้าราชการฝ่ายหน้าผู้หนึ่งที่ได้รับราชการในสมัยกาหลิบฮารูนออล รวูจิด มีตำแหน่งเป็นแกรนด์ วิเชียร หรืออัครมหาเสนาบดี

บทของโกยฟานั้น มีกล่าวไว้ในฉบับลิลิตนิทราชาคริตและในฉบับภาษาอังกฤษตรงกันทุกตอน เริ่มต้นตั้งแต่ในตอนที่ถูกกาหลิบรับสั่งให้พาตัวอาบุญหะซันเข้าวังครั้งที่ ๑ แล้วให้แต่งตั้งเป็นกาหลิบนั้น กาหลิบทรงชี้แจงให้ข้าราชการฝ่ายในเข้าใจแผนการและให้ปฏิบัติหน้าที่ให้ดีที่สุด ต่อจากนั้นในฉบับลิลิตนิทราชาคริตกล่าวว่า กาหลิบเสด็จออกสภาอาสน มีพระราชบัญชาให้เสนาบดีผู้ใหญ่มาเฝ้าไม่ไคเอยซ้อ แต่ต้องหมายถึงโกยฟา ในฉบับภาษาอังกฤษมีข้อความชัดเจนว่า เมื่อพาตัวอาบุญหะซันมาในพระราชวังแล้วมีพระราชบัญชาให้หาแกรนด์-วิเชียร-โกยฟา เขามาเฝ้าและไคทรงแจงเรื่องที่จะให้อาบุญหะซันเป็นกาหลิบและออกวาราชการ ๑ วัน ทรงบัญชาให้ไปชักชวนกับข้าราชการฝ่ายหน้าให้เป็นที่เข้าใจกัน

เมื่ออาบุญหะซันออกสู่สภาอาสน โกยฟา เป็นผู้ที่ยืนอยู่ตรงหน้าข้าราชการทั้งหมด ในตำแหน่งแกรนด์ วิเชียร มีหน้าที่คอยถวายขอราชการตอกาหลิบ และคอยฟังรับสั่งเพื่อไคปฏิบัติราชการต่อไป ในวันที่อาบุญหะซันออกสู่สภาอาสน โกยฟายืนอยู่ที่หน้าพระราชบัลลังก์ คอยเบิกขุนนางทั้งหมดเขาเฝ้า

วันที่อาบุญหะซันออกวาราชการมีขอราชการอยู่เพียง ๒ ข้อ คือการลงโทษอีแมนและศิษย์ ซึ่งตกเป็นหน้าที่ของนครบาลรับพระราชบัญชาให้ไปจัดการ สำหรับโกยฟานั้นรับพระราชบัญชาโดยตรงให้เบิกทองคำพันลิมจากพระคลัง แล้วให้นำไปพระราชทานแก่มารดาของอาบุญหะซัน เมื่อไคจัดการนำทองคำมามอบให้แกนางจอมแก้วมารดาอาบุญหะซันแล้ว โกยฟาก็กลับมารายงานการปฏิบัติราชการตอกาหลิบ (อาบุญหะซัน)

ข้อความที่กล่าวถึงไถยพามีกล่าวไว้ในตอนหลังอีกครั้งหนึ่ง ในตอนมารดาของอาบุญหะขันเล่าให้บุตรชายฟังว่า ไถยพาคองเที่ยวค้นหาเพื่อนำทองคำที่กาหลิบพระราชทานมาส่งให้จนถึงบ้าน

ขาราชบริพารในราชสำนักกาหลิบ

ขาราชบริพารฝ่ายในได้แก่ญูก นางชาหลวง นางก้านัล และทาส ทั้งชายและหญิงที่ปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ อยู่ในพระราชวังของกาหลิบ แต่ละครเหล่านี้เป็นเครื่องประดับพระเกียรติของกาหลิบ ดังนั้นจึงมีกล่าวไว้ในบทของตัวละครของกาหลิบและพระนางโซบิเค สำหรับในเรื่องนี้ส่วนใหญ่ได้กล่าวไว้ในตอนอาบุญหะขันเข้าวังครั้งที่ ๑-๒

ขาราชบริพารคนแรกที่สมควรกล่าวถึงคือ ทาสผู้รับใช้ใกล้ชิดกาหลิบและตามเสด็จกาหลิบขณะที่ปลอมพระองค์ออกตรวจราชการ ทาสผู้นี้เป็นทาสผิวดำ ร่างกายใหญ่โตกำยำ ลำสัน แข็งแรง เป็นที่ไว้วางพระหัตถ์กาหลิบได้ กาหลิบได้รับสั่งให้แยกอาบุญหะขันเข้าวังเพื่อแต่งตั้งให้เป็นกาหลิบ ๑ วัน ครบกำหนดแล้วก็ให้ทาสผู้นำนำตัวกลับมาส่งที่บ้านของอาบุญหะขัน เมื่อกาหลิบเสด็จมาที่บ้านอาบุญหะขันอีกครั้งที่สอง ทาสคนเดิมนี้ก็ตามเสด็จมาด้วย และได้รับหน้าที่เป็นผู้แยกอาบุญหะขันเข้าวังอีกครั้งหนึ่ง ทาสผู้นั้นจึงเกี่ยวข้องกับเรื่องการวัดพระศูบันให้อาบุญหะขัน ซึ่งได้ปฏิบัติตามรับสั่งของกาหลิบ

ฉบบั เบอรตัน ฉบบั เคียวที่เมศเรอเป็นผู้รับใช้ใกล้ชิดสนิทสนมของกาหลิบ และได้ตามเสด็จมาที่บ้านอาบุญหะขันด้วยทั้งสองครั้ง ดังนั้นหน้าที่กรมวังและหัวหน้าญูกที่ปฏิบัติราชการในขณะที่อาบุญหะขันแต่งเป็นกาหลิบนั้น เป็นหน้าที่ของคนอื่น

ขาราชบริพารฝ่ายใน ฝ่ายหญิงได้แก่สาวผู้มีหน้าที่รับใช้และนางทาสสาวรุ่น ๆ ซึ่งส่วนมากเป็นพวกขี้รองและเล่นดนตรี ในฉบบัลิลิตนิทราชาคริตได้แบ่งออกเป็นสองพวกพวกหนึ่งคือพวกนางชาหลวง นางก้านัล อีกพวกหนึ่งเป็นพวกนักร้องและนางที่ประจำวงดนตรี

นางชาหลวง นางก้านลิ้นในพระราชวังของกาหลิบที่มีบทบาทสำคัญกว่าคนอื่น
อื่นที่ในฉบับต่าง ๆ ออกนามคือ ในฉบับของเฮ็คทอร์ค วิลเลียม เลน ไคกลาวถึงนาง
ชาหลวงคนแรกที่อายุหะซันโคพบเมื่อต้นต้นขึ้นว่าชื่อพวงไข่มุกค์ เรียกเป็นภาษาอาหรับว่า
"She jeret ed Durr" กับนางในทองเสวยอีกคนหนึ่ง เรียกชื่อเป็นภาษาอาหรับว่า
"Kadeeb el Ban" ซึ่งแปลว่ากิ่งวิลโลตะวันออก

ในฉบับของเบอร์ตัน เรียกชื่อนางชาหลวงคนแรกเพี้ยนไปเล็กน้อยเป็น
"Shajarat al - Durr" และมีชื่อนางคนอื่น ๆ อีก ซึ่งมีได้มีบทบาทตัวละครแต่อย่าง
ใด นอกจากคอยตอบคำถามและคอยรับใช้อายุหะซันเท่านั้น

เรื่องบทบาทนางชาหลวง นางก้านลิ้นวังนี้ ฉบับลิลิตนิทราชาคริตกล่าวไว้
ว่าตรงกับฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด นางชาหลวงที่มีบทบาท
สำคัญในเรื่องคือนางพวงไข่มุกค์ มีบทบาทในตอนอายุหะซันเข้าวังครั้งที่ ๑ และนางซัน
จิตต์ มีบทบาทในตอนอายุหะซันเข้าวังครั้งที่ ๒

นางพวงไข่มุกค์ ในฉบับพระราชนิพนธ์ลิลิตนิทราชาคริตและในฉบับของโรง
พิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด มีหน้าที่อยู่ในทองเสวยห้องที่ ๔ ซึ่งเป็นห้องสุรา
องุ่นอันเป็นห้องสุดท้ายในเรื่องกล่าววานางที่ประจำห้องนี้สวยและสาวกว่าห้องอื่น ๆ ๓
ห้องที่ผ่านมา นางชาหลวงอีกคนหนึ่งที่อยู่กับนางพวงไข่มุกค์คือนางดาวพระศุกร หน้าที่
ของทั้งสองคนนี้คือ คอยฉลัดเปลี่ยนกันรินสุราให้อายุหะซันดื่มและกอนที่จะดื่ม นางพวงไข
่มุกค์ไคกลาวไคองที่ไพเราะและมีข้อความเป็นภาษิตถวายเป็นที่ต่องใจอายุหะซันมาก
ในตอนสุดท้ายนางพวงไข่มุกค์รินสุราให้อายุหะซันและไคโรยผงยานอนหลับในสุราให้อายุ
หะซันดื่มตามรับสั่งกาหลิบ ซึ่งเป็นหน้าที่สำคัญ กอนที่จะให้อายุหะซันดื่ม นางไคกลาว
ถวายพระพรแด่กาหลิบ ซึ่งมีข้อความไพเราะ เมื่ออายุหะซันดื่มแล้วก็สิ้นสติ

ในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด ไคกลาววานางพวงไข
่มุกค์ร้องเพลงถวายเป็นเพลงใหม่ที่นางแต่งขึ้นเองยังไม่ใครร้องเลย (แต่ไม่มีเนื้อเพลง)

ฉบับลิลิตนิทราชาคริตไคเพิ่มโคลงที่นางพวงไข่มุกค์กล่าวถวายกาหลิบ (อายุ
หะซัน) เป็นความเปรียบดอกไม้กับสตรี อันเป็นข้อความที่คมคายในเรื่องความรัก

นางชั้นจิตต์

เมื่ออาบุญหะขันเข้าวังครั้งที่ ๒ อาบุญหะขันก็ได้พบกับนางข้าหลวงซึ่งเคยได้พบ
มาแต่ครั้งก่อนนั้นแล้ว คือนางชั้นจิตต์ นางพวงไข่มุกข์ นางดาวพระศุกร์ และนางอรุณ คน
ที่พบเป็นคนแรกในตอนนั้น และมีบทบาทสำคัญที่สุดคือนางชั้นจิตต์

นางชั้นจิตต์มีหน้าที่ปลุกบรรทมกาหลิบ อาบุญหะขัน และนางไค้ไชวจากที่ฉลาด
หลักแหลม หาวิธีให้พวกนางกำนัลช่วยกันประคองพากาหลิบอาบุญหะขันให้บรรทมตื่น และ
ประทับบนพระที่ไค้

การที่ฉบับโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนคโกลิมิเต็ด และฉบับลิลิตนิทราชาคริต
ไค้วางบทให้นางพวงไข่มุกข์และนางชั้นจิตต์เป็นสตรีรูปงาม มีความเฉลียวฉลาด พูดยา
หลักแหลม และให้รับหน้าที่สำคัญอันเป็นราชกิจของกาหลิบ และไค้แทรกข้อความที่ไพ
เราะและเป็นภยาคืนในเนื้อเพลง และคำถวายพรอันเป็นบทของนางเช่นนี้แล้ว นางข้า
หลวงทั้งสองจึงได้มีบทบาทเป็นตัวละครที่เด่นขึ้นมาจากนางข้าหลวงและนางกำนัลอื่น ๆ

และข้อความตอนที่กล่าววว่าอาบุญหะขันไค้เคยพบนางชั้นจิตต์มาแล้วหนหนึ่ง เมื่อ
มาพบอีกเป็นครั้งที่ ๒ ก็ยังจำได้ ทำให้นางชั้นจิตต์มีชีวิตชีวาขึ้น เสมือนหนึ่งเป็นนางข้า
หลวงในราชสำนักกาหลิบจริง ๆ

เรื่องสาวชาววังในฉบับลิลิตนิทราชาคริต ไค้ยกย่องว่าเป็นกุลสตรีสูงศักดิ์
จะสังเกตไค้ว่าในฉบับลิลิตนิทราชาคริตไม่ใช้คำ "นางทาส" อย่างในฉบับภาษาอังกฤษ
ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนคโกลิมิเต็ด ก็ยกย่องว่าเป็นกุลสตรีที่มีความรู้ พูดยา
ฉลาด ถึงจะมีเงินก็เอี่ยมไม่ถึง

เมื่อเปรียบเทียบเรื่องชื่อและบทบาทของตัวละครในฉบับนิทราชาคริตกับฉบับ
อังกฤษแล้ว ปรากฏว่าตรงกับในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนคโกลิมิเต็ด ทั้งบท
บาทในเรื่องและการไค้ถ้อยคำในบทสนทนา

๒.๕ การเปรียบเทียบในแนวความคิดต่าง ๆ .

วรรณคดีที่มีบ่อเกิดจากวรรณคดีต่างประเทศนี้ เมื่อได้ถ่ายทอดมาเป็นอีกภาษาหนึ่ง แนวความคิดเรื่องธรรมชาติ ความรัก ขนบธรรมเนียมประเพณี ปรัชญา (ศาสนา) และคติธรรมสุภาษิต ก็ต้องเปลี่ยนแปลงไปบ้าง ถ้าเปรียบเทียบกันในฉบับต่าง ๆ ก็จะได้เห็นลักษณะประจำชาติ ซึ่งมีอยู่ในแนวความคิดต่าง ๆ เหล่านี้ และจะได้เห็นสิ่งแปลกและใหม่ ซึ่งเป็นอิทธิพลของวรรณคดีต่างประเทศ เรื่องอายุหะชั้นเป็นนิยายอาหรับถ่ายทอดสู่วรรณคดีไทย โดยแปลจากฉบับภาษาอังกฤษอีกทอดหนึ่ง แนวความคิดต่าง ๆ ย่อมจะมีลักษณะเป็นแบบอาหรับบ้าง แบบอังกฤษบ้าง และแบบไทยตามที่ได้ดัดแปลงให้เหมาะสมบ้าง จะได้เปรียบเทียบลิลิตนิทราชาคริตกับฉบับภาษาอังกฤษทั้ง ๓ ฉบับ ในแนวความคิดเหล่านี้เป็นลำดับไป

ก. แนวความคิดเรื่องธรรมชาติ

ในนิยายเรื่องอายุหะชั้นนี้ ฉบับภาษาอังกฤษทั้งสามฉบับได้กล่าวถึงธรรมชาติน้อยที่สุด และไม่มีบทพรรณนาความงามของธรรมชาติเลย ฉบับของเลนมีลักษณะการแต่งสั้นและรวบรัดอยู่แล้ว ไม่มีข้อความตอนที่กล่าวถึงเรื่องธรรมชาติ ฉบับของเบอร์ตันและฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด เทาที่มีอยู่เป็นแต่เพียงข้อความสั้น ๆ ถึงเรื่องธรรมชาติบ้างเท่านั้น ส่วนในฉบับพระราชนิพนธ์ลิลิตนิทราชาคริตนั้นมีลักษณะที่ตรงข้ามกับภาษาอังกฤษ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคงจะทรงรู้สึกว้าเหว่แล้งเกินไป จึงได้เพิ่มบทพรรณนาธรรมชาติขึ้น เหตุผลอีกประการหนึ่งก็คือลีลาในการแต่งหนังสือประเภทร้อยกรองของไทยนั้น เรานิยมบทพรรณนาความงามของธรรมชาติและประชันฝีปากกันอยู่มาก เราจึงได้ดำเนินการตามแบบที่มีในวรรณคดีแบบแผนของไทย

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต ไท่กล่าวถึงเรื่องธรรมชาติอยู่มากมายหลายตอน
ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วจะแบ่งออกได้เป็น ๓ ประเภทด้วยกัน คือ

๑. บทพรรณนาความงามของธรรมชาติ

๒. การบอกกาลเวลาโดยอาศัยธรรมชาติ

๓. การเปรียบเทียบกับธรรมชาติ

แต่ละประเภทไท่กล่าวไว้ในเรื่องในตอนต่าง ๆ ดังจะไต่ยกตัวอย่าง
มาประกอบคำอธิบายดังนี้

๑. บทพรรณนาความงามของธรรมชาติ

ตัวอย่างไต่แรกตอนที่กาหลิบริบสั่งให้แมกอาบู่หะชั้นเข้าวัง และแต่งให้
เป็นเจ้าแทนพระองค์ รับสั่งให้ยุ่นกปลุกบรรทมก่อนเวลารุ่งอรุณของวันรุ่งขึ้น เพื่อจะ
ไต่ทรงตรวจตรางาน ในตอนนี้คำประพันธ์ไต่กล่าวถึงธรรมชาติยามเมื่อสิ้นเวลากลาง
คืน และเข้าเขตเวลาดวงอาทิตย์เริ่มขึ้น จวนจะเป็นเวลารุ่งอรุณ เขาจึงทูลให้กาหลิ
ทรงทราบเพื่อทรงเตรียมพระองค์ และก่อนเวลาตื่นของอาบู่หะชั้น ก็ได้มีโคลงสี่สุภาพ
บทหนึ่งพรรณนาความงามธรรมชาติยามรุ่งอรุณไว้ตามลีลาของการแต่งคำประพันธ์ไทย
โคลงบทนี้เป็นโคลงที่มีความไพเราะทั้งข้อความและถ้อยคำบทหนึ่งดังนี้

๑๑๒. ดวงดาวจมจ่อมฟ้า เขาทูลอาบพิตร อาทิตย์จวนอุทัย ครันภูวไนย
สดับสาร เสด็จจากสถานแทนรัตน์ ผลิตภษาทรงสุคนธ์ ควันจรคลโดยฉับ ถึงห้องหับอาบู่
ดูพรอมพรักพนักงาน ภูบาลแสรงแผงองค์ ในห้องตรงมูลีกัน แลนอกชั้นไปยล หนในเห็น
นอกถนัค จัดทุกสิ่งเรียบร้อย อักสักครุหนึ่งนอย จักพื้นนิทรา แลนา

๑๑๓. สรียาเรื่องเรือพื้น

อัมพร แฉวเอย

หัวทวนหมุกร

ม้ารอง

เชยกล่ากลีบเกสร

เสาวรส รวยนา

พรรคพิศเหิรกอง

เกรินเราเสียงระงม

๒. การบอกกาลเวลาโดยอาศัยธรรมชาติ

การใช้ธรรมชาติเป็นเครื่องบอกกาลเวลานั้น ได้แก่ตอนที่กาหลิบทรง
ปลอมพระองค์เป็นพ่อค้าเสด็จไปในตอนค่ำ ไซส์ำนวนว่า "ยามพระลบลิ้งไม้" ดังโคลง
บทนี้

๓๕. ปวงชนไปทราบความ ยามพระลบลิ้งไม้
จึงอ้างคทานไท้ แมนแมนชนจร

ตอนอาบู่หะชั้นเลี้ยงพอกาตางเมือง เมื่อเลี้ยงของควาเสร็จแล้วก็
เวลาเย็นมาก ควงอาทิตย์ดับไม้ไปแล้ว และไม่เห็นว่าของควงอาทิตย์ครั้งนี้

๕๒. ของควาพลันเสพแล้ว ยามสุริยะเคลื่อนแล้ว
ดับไม้หมคสี

ตอนยุบเข้ามาปลุกบรรทมอาบู่หะชั้นคอนเป็นกาหลิบ เพื่อให้ปฏิบัติมาศ
ก่อนรุ่งอรุณตามประเพณีนั้น ไค้ทูลว่าเป็นเวลารุ่งเช้า เห็นแสงเงินแสงทองแล้ว ถ้า
ชาไปเกรงตะวันจะสูงขึ้น ก็จะสายเกินเวลาไป ดังโคลง

๑๒๓. พระองค์ทรงภพผู้ ทรงธรรม
เรื่องรุ่งแสงหิรัญญ์ เรื่องฟ้า
จักคัดคตมพลัน ทันนมาศ พระเฮย
เนาเนิ่นเกินเกิล็อกษา จักเรื่องสุเรียน

เมื่ออาบู่หะชั้นลืมตาขึ้นแล้ว แลเห็นแสงตะวันสว่างจาสองมาทางพระ
บัญชา จึงทราบกาลเวลาว่าเป็นเวลากลางวัน และตนมิไค้ฝันไป

๑๒๔. ".....เอะกูฝันหรือมิใช่ ไปรู้สึกเสียดสิ เบ็ดพักตร์ลีเห็นณค
สุริยจรัสแจ่มจ้า สว่างแต้บัญชาธำ ออกโอรนงนงาย ไจนา

ตอนต่อไปก็คือ ตอนที่แม่เรอคอยระวังรักษาหน้าเพื่อเสด็จอาบู่พระชั้น
 ตอนเป็นกาหลิบ ให้เขาห้องต่าง ๆ ตามกาลเวลา เมื่อตอนจะเชิญเข้าสู่อุโมงค์ที่ ๓ เป็น
 เวลาเย็น คังโคลง

๒๒๗. ยามทินกรกายไม้ ล่วงเวลาได้
 ขนาดแล้วแม่เรอ

จากห้องที่ ๓ สู่อุโมงค์ที่ ๔ เป็นเวลาตะวันตกดิน คังราย

๒๒๘. ".....เนาห้องนี้เนิ่นนาน จนทราบกาลเวลา อาทิตย์อัสดงคค
 ถึงกำหนดนาที จักจรสู่อุโมงค์ใหม่....."

ตอนหลังจากที่กาหลิบรับสั่งให้นำตัวอาบู่พระชั้นมาส่งขาน อาบู่พระชั้นยัง
 นอนหลับไหลไม่รู้สึกรคนจนถึงเวลาเช้าของวันรุ่งขึ้น ก็ยังไม่ตื่น ข้อความตอนนี้ได้ใช้สำนวน
 เกาคามแบบวรรณคดีไทยว่า "พระอาทิตย์เยื้องรถ" ซึ่งหมายถึงเยื้องออกมาจากเหลี่ยม
 เขาพระสุเมรุเป็นเวลาเช้า และนอกจากนี้ก็กล่าวถึงบรรยากาศที่ตอนเช้าในท้องถนน
 มีผู้คนสัญจรไปมาเพื่อประกอบธุรกิจและการงานของตน คังราย

๒๒๙. ".....ดวงรัติกาลเวลา พระสุรียาเยื้องรถ อรคคทิตคอุทัย ดวง
 โถงสองแสงฉาย นายอาบู่ยังบคัน ผู้คนคคคคคคคค....."

การใช้ธรรมชาติเป็นเครื่องบอกกาลเวลาในพระราชนิพนธ์นี้ทรงราชากริต
 อีกตอนหนึ่งคือตอนที่กาหลิบเสด็จออกตรวจราชการ และได้เสด็จยังบ้านของอาบู่พระชั้นอีก
 เป็นครั้งที่สอง กล่าวถึงว่าเป็นเวลาเย็น ตะวันคล้อยแล้ว ไททรงปลอมพระองค์เป็นนาย
 พาณิช เสด็จมากับทาส คังโคลง

๔๐๔. พอกวางภาพมาศคล้อย

คลาดง

มันเพ็ดพาณิชทรง

เสร็จแล้ว

จากอาสน์ทาสหนึ่งคง

คูเสด็จ ทานนา

โดยระบะมรรคาแล้ว

เขตกขามสะพานคลา

ตอนกาหลิบพาอาบู่หะซันเข้าวังครั้งที่ ๒ ไคกล่าวถึงกาลเวลาว่าเป็นเวลา
เขาและกล่าวถึงธรรมชาติยามเขาอย่างสั้น ๆ ว่าแสงอาทิตย์ส่องสว่าง คังโคลงและราย
ต่อไปนี้

๔๔๔. กูเกรงจะคืนชา	ไปทัน
พอสว่างจงพลัน	ปลุกชา
สั่งเสร็จเสด็จพลัน	สูติ ฌทมแฮ
หลับสนิทบเนินชา	รุ่งเรืองรำไพ

๔๔๕. เมศเรอโคลเข้าเคียง เพียงพอแทนบรรทม ทูลบรมกษัตรา พระสุริยา
จวนรุ่ง จักพวยพุ่งอัมพร เชิญภูธรสร้างนิทร

๔๔๖. อัจจคำริบพิตร พระอาทิตย์อุทัย ไชรศมีสว่างหล้า ชำขอเชิญผาน
เกล้า พระเจ้าคืนบรรทม ทามบรมประเพณี มีแต่เบื้องโบราณ ตรัสราชการแดนควา
โดยเยี่ยงชัตติเยศท้าว ทานไทภูมิบาล แลนา

กล่าวถึงเวลาสายและสั่งเกตจากดวงตะวันดังนี้	
๕๒๘. ตะวันถึงขอบฟ้า	ฝ่ายบูรพ์ ทิศเฮย
เชิญพิตรเสด็จยุร	ยาตรเตา
ประทับอาสน์ไอศูรย์	เสวยสวัสดี
เบื้องอนงคนอมเกล้า	ขับร้องบำเรอถวาย

๕๒๙. นารีลหะซัน ฝั้นกายเอนเหนืออาสน์ ไปยุรยาตรจากเคียง จึงเข้า
เคียงข้างองค์ ส่วนอนงคนางชั้นจิตต์ ทูลบพิตรไปพลัน ตะวันฉายแสงกล้า ไยผานฟ้าใส
ยาสน์ ไปออกกราชพนิตจัย.....

ที่มีการใช้กาลเวลาเทียบกับดวงตะวัน เป็นการใช้นาฬิกาธรรมชาติซึ่งมีมา
แต่โบราณกาล หนังสือประเภทโคลง นินท์ กาพย์กลอน ของไทยแต่โบราณก็มีแนวความ
คิดเช่นนี้

๓. การเปรียบเทียบกับธรรมชาติ

มีข้อความหลายตอนในพระราชนิพนธ์ลิลิตนิทราชาคริต ที่ได้นำสิ่งต่าง ๆ มาเปรียบเทียบกับธรรมชาติ เช่น เปรียบเทียบความสว่าง ความรุ่งเรืองสุกใสกับแสงอาทิตย์ เปรียบเทียบความแจ่มใสของจิตใจกับดวงจันทร์หรือแสงจันทร์ ความมั่งคั่งเปรียบกับดวงดาวและดอกไม้ คำประพันธ์ที่เป็นตอนเปรียบเทียบกับธรรมชาติได้แก่ โคลงบทที่ ๑๒๗ เป็นโคลงที่ชมความแจ่มใสของอาบู่หะชั้น เปรียบเทียบกับดวงจันทร์วันเพ็ญ ดังนี้

๑๒๗. ทนใจจึงนั่งขึ้น	กลางบรรจ จรณา
พักตรดวงพางเพ็ญจันทร์	แจ่มฟ้า
ยินดีภิรมหรร	ษาสย ประสงค์แฮ
กาหลิมองเห็นหน้า	ชอบน้ำหฤทัย

การเปรียบเทียบตอนอาบู่หะชั้นออกห้องพระโรง มีขุนนางข้าราชการเข้าเฝ้าอยู่พร้อมเพรียง เปรียบความงามกิ่งดาวลอมเคื่อน ในโคลง

๑๒๘. อาบู่หะชั้น	เสนี
ลวนสะอาคาอินทรีย์	เพริศพร้อม
ตามยศอย่างมนตรี	ล้ำค้ำ ยศเสย
เล็งเลทรวงดาวหอม	รอบลอมจันทร์ธา

โคลงบทที่ ๒๖๑ การเปรียบเทียบหมุกรที่ท่อมดอกไม้หอมเป็นภาพธรรมชาติ และเป็นความเปรียบที่ไพเราะ ดังนี้

๒๖๑. บุษบาบานเบิกสรอย	เสาวคนธ
ฝูงภมรม้วน	หวิรวง
นารีแรกนยล	กำคัค สวาทนา
ชายแตกอมจ๊กคอง	ไตเตาตามหา

โคลงบทสรรเสริญกาหลิบ (เมื่อตอนอาญุหะซันรับบทเป็นกาหลิบ) เปรียบ
เทียบว่าทรงยุติธรรม บริสุทธิ์คงดวงตะวันซึ่งให้แสงสว่างแก่โลก ในโคลง

๒๗๒. บารมีพระมากพน	รำพัน
พระพิทักษ์ยุติธรรม	ถองแท
บริสุทธิ์คงดวงตะวัน	ส่องโลก ไสร้แฮ
ทวยราษฎร์รักบาทแม่	ยิ่งควยบิคุรงค์

เปรียบเทียบความดีใจของมารดาอาญุหะซัน เมื่อเห็นบุตรได้สติว่าดีใจเหมือน
กับดวงจันทร์ลอยมาถึงมือ ดังโคลง

๓๐๐. แม่ดีใจในนอย	คู่ดวงจันทร์นอย
หยิบไคถึงมือ	แมนา

เมื่ออาญุหะซันได้เป็นกาหลิบครั้งที่สอง ตอนเข้าพอสาวสุวรรณก้านลิ้นและ
ซาราชบริพารในวังแห่อม เปรียบกับแสงของดวงอาทิตย์ตอนเช้า ดังโคลง

๔๘๗. พนังกานไคแต่คืน	ยื่นจูงเรียบพรั่งพร้อม
ไกลอาสนอาญุลอม	เรียบเพียงแสงสว่าง

ตอนมารดาทราบข่าวดีว่ากาหลิบทรงชุบเลี้ยงอาญุหะซัน เปรียบเทียบความดี
ใจว่าหน้าบานเหมือนดอกบัวบาน ดังโคลง

๕๐๘. หน้าเบิกกลบัวบาน	ตริตรองการนอยแล้ว
บายนมุขสูงูกแกว	กล่าวถอยสั่งสอน

ในตอนวิวาห์อาญุหะซันและนอชาตอล อีวคัค มีการเปรียบเทียบความเบิก
บานใจเหมือนกับดอกไม้บานรับละอองหิมะ และเปรียบเทียบความสุขในรสรักกับความ
หอมหวานของดอกไม้ดังโคลง ๒ บทนี้

๖๖๗. เพิ่มพูนผาสุกเพียง	ผิวเมีย
เชาคำรำกลอเคลีย	ชะออน
บานเบิกจุกดวงพะเยียบ	หิมะหยาด เย็นเฮย
แซงเสียดเบียดสีซัน	สนน้ำใจถวิล

๖๖๘. ประคิตินเทียมเทียบหนา	อิงอร
สนิทแนบแอบอกนอน	นุ่มเคลา
หาไหนไปเลหสมร	เสมอชีพ เรียมเอย
หอมบววยรสเรา	รินเพียงพวงผกา

ตอนเปรียบเทียบความยากลำบากของอาบู่หะชั้นเมื่อตอนสิ้นทรัพย์ครั้งที่ ๒
ว่า จะต้องเหี่ยวแห้งตาย ค้างคนกลางที่แล้งฝน ค้างราย

๖๘๓. โอสมเพทตัวกู คู่ชัวขามิเป็นการ จักทรมาณกรอบแห่ง จุกคังพิรุณแล้ง
ลวกกลาแดงหยอง แลณา

ตอนสุดท้ายเป็นตอนที่อาบู่หะชั้นและนางนอมาตอล อัวคัก กล่าวสรรเสริญพระ
เกียรติคุณของกาหลิบ และพระนางโสมิเค ขอความนี้ไค้เปรียบเทียบความสุข ความแจ่ม
ใสเหมือนกับดวงจันทร์เต็มดวง ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบกับธรรมชาติคังนี้

๘๓๗. อยานานตายจากทาว	หังสอง องคณา
ซาบาทรักเหลือปอง	เลิศแลว
พระครอบพระปกครอง	ซาบาท
เป็นสุขทุกวันแฉว	ผองเพียงเคื่อนเพ็ญ

การเปรียบเทียบจากคำประพันธ์ทั้งหมดที่ยกมากล่าวนี้ นอกจากจะมีการ
เปรียบเทียบกับดวงอาทิตย์ดวงจันทร์แล้ว การเปรียบเทียบกับธรรมชาติตอนที่น่าสนใจคือ
เปรียบเทียบความเบิกบานเหมือนดอกไม้บาน เปรียบเทียบความทุกข์ใจเหมือนกับกลา
คอยผ่นยามผ่นแล้ง ซึ่งเป็นธรรมชาติในภูมิประเทศของเมืองไทย

ฉบับภาษาอังกฤษ

ฉบับของเลน การกล่าวถึงเรื่องธรรมชาติในฉบับนี้มีน้อยมาก ตอนหนึ่งได้
กล่าวถึงความงามของสตรีว่าอ่อนช้อยเหมือนวิลโล่ตะวันออก ซึ่งเหมือนกับที่กล่าวในฉบับ
ของเบอร์ตัน แต่เบอร์ตันได้ใช้ศัพท์อาหรับ เรียกชื่อต้นไม้แทนข้อความในฉบับภาษา
อังกฤษตอนนี้ มีคังนี้

ฉบับของเลน Like a Twig of Oriental willow^๑

ฉบับของเบอร์ตัน Like a branch of Ban^๒

อีกตอนหนึ่งในฉบับของเลน ได้กล่าวถึงเรื่องอุทยานไว้ในตอนที่กาหลิบและพระนางโซบิเคได้ทรงพินักกับในคอนอูบายสร้างท่าชายของอาบูหะซัน กาหลิบทรงตั้งอุทยานเป็นเค็มพันกับวังและตำแหน่งจิตรกรรมของพระมเหสี ฉบับของเลน ใช้คำเรียกอุทยานว่า "The Garden of Delight" และฉบับของเบอร์ตันใช้ "The Garden of Pleasance" เทียบกับคำอาหรับ "Bostan al-Nuzhah" ซึ่งพอจะโยงความคิดไปสู่เรื่องธรรมชาติไต่บ้าง แต่ก็มีได้กล่าวถึงเรื่องธรรมชาติ และมีได้มีการพรรณนาความงามของธรรมชาติเลย

ฉบับของเบอร์ตัน นอกจากตอนที่ตรงกับในฉบับของเลนดังที่กล่าวมาแล้ว ในฉบับของเบอร์ตันมีข้อความสั้น ๆ ที่พูดถึงกาลเวลาอันเกี่ยวกับเรื่องเวลาเช้า เย็น และดวงอาทิตย์ ซึ่งอยู่ในความคิดของเรื่องธรรมชาติ กล่าวไว้ในตอนต่าง ๆ ดังนี้

ตัวอย่างแรกได้แก่ข้อความที่ได้กล่าวถึงอาบูหะซันมานั่งคอยที่สะพานข้ามแม่น้ำไทกริสในยามเย็น คอยมองดูคนที่ผ่านไปมา

".....Accordingly he fell to sitting every eventide on the bridge over Tigris and looking at each one who passed by him....."^๓

นิยายย่อยที่เล่าแทรกไว้ในเรื่องนี้คือ "The Larrikin and the Cook" เป็นข้อความที่กล่าวถึงคนที่คนสาย และกล่าวถึงดวงอาทิตย์สองแสงจ้า

".....so he lay down to sleep and ceased not slumbering till the sun stang him and the foam came out upon his mouth....."^๔

^๑ E.W. Lane, op. cit., p. 351.

^๒ Sir. R.F. Burton, op. cit., p. 3.

^{๓-๔} Sir. R.F. Burton, op. cit., pp. 2-4.

ตอนที่กาหลิบทรงปลอมพระองค์เป็นพ่อค้าต่างเมืองมาพักที่บ้านอาบูหะซัน หลังจากที่ได้ลอบวางยาเบื่อเมาให้อาบูหะซันสิ้นสติไปแล้ว กาหลิบรับสั่งให้เมศเรอพาตัวอาบูหะซันตามเสด็จเขาวัง ในขณะที่เวลานั้นเวลารাত্রีกำลังจะหมดสิ้นไป และจะถึงเวลาเช้า ไก่เริ่มขัน เมศเรออุ้มอาบูหะซันมาวางไว้คอกพระพักตร์กาหลิบ ซึ่งทรงพระสรวลอยู่

เรื่องเวลาไกลรงและไก่นี้ เป็นเรื่องธรรมดาของทางตะวันออก คนไทยก็เข้าใจเรื่องนี้ดีและมองเห็นตามความเป็นจริงว่าเป็นเรื่องบอกเวลา แต่คงจะเป็นสิ่งที่ค่อนข้างแปลกในความคิดของชาวตะวันตก เบอร์ตันจึงได้อธิบายไว้ในเชิงอรรถว่าเป็นการใช้เวลาธรรมชาติ และได้อ้างความคิดของชาติอื่น ๆ ประกอบ ข้อความตอนนี้และคำอธิบายในเชิงอรรถมีว่า

".....whilst Masrur entered, and taking up Abu al-Hasan, shut the door behind him, and made after his master, till he reached with him the palace what while the night drew to an end and the cock began crowing, and set him down before the Commander of the Faithful, who laughed at him.

foot note (2) - A natural clock, called by West Africans Cokkerapeek = cock speak. All the world over it is the subject of superstitions: see Giles's "strange stories from a Chinese Studio" (1:177), where Miss Li, who is a devil, hear the cock crow and vanishes."^๑

อีกตอนหนึ่งได้แก่ตอนที่อาบูหะซันยังนอนหลับไหลอยู่จนสว่าง กลางถึงดวงตะวันขึ้นสูงแล้ว นางชาหลวงเข้ามาหาอาบูหะซัน กาหลิบโอบรรทมตื่นขึ้นเพื่อทรงปฏิบัติ นมาศก่อนรุ่งอรุณตามประเพณี

^๑ Sir. R.F. Burton, ibid. pp. 7-18:

".....but as regards Abu al-Hasan, he gave not over snoring in his sleep till the day break clear, and the rising of the sun drew near, when a woman in waiting came up to him and said to him "O our lord, the morning prayer!"^๑

เมื่อกาหลิบรับสั่งให้พาตัวอาบูหะซันกลับมาส่งถึงบ้านแล้ว อาบูหะซันก็ยังคงนอนหลับไหล จนถึงเวลาเช้าจึงไต่ฝันจากยานอนหลับ และตื่นขึ้น

".....As for Abu al-Hasan, he gave not over slumbering till Almighty Allah brought on the morning, when he recovered from the drug and awoke....."^๒

ตอนที่อาบูหะซันต้องรับเพื่อนต่างเมืองหรือกาหลิบ ทรงปลอมพระองค์เป็นพ่อค้าเสด็จมาบ้านอาบูหะซันครั้งที่สองนั้น มีข้อความกล่าววว่าอาบูหะซันได้ท่องคำประพันธ์บทหนึ่ง ซึ่งกล่าวถึงกาลเวลา มีราตรี และดวงอาทิตย์ซึ่งเปรียบเทียบกับความสว่างของจิต คำประพันธ์ภาษาอังกฤษมีดังนี้

"Hear one that wills thee well! Lips none shall bless.
Save those

Who drink for drunk and all transgress. Never will I
cease to swill while night falls dark Till lout my forehead low
upon my tasse:

In wine like liquid sun is my delight which clears all care and
gladdens allegresse."^๓

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนคโกลิ มิเค็ค

เรื่องเกี่ยวกับธรรมชาติในฉบับนี้ กล่าวไว้เฉพาะเรื่องการบอกกาลเวลาเท่านั้น มีข้อความกล่าวไว้ในเรื่องดังนี้

^{๑-๓} Sir. R.F. Burton, ibid. pp. 7-18.

กล่าวถึงเวลาเย็น ไคแกคอนที่กล่าวถึงความประพฤติกของอาบูหะซันว่า เวลาเย็นก่อนพระอาทิตย์ตกเล็กน้อย เขาไคเคยมานั่งอยู่ที่เชิงสะพานคานหนึ่ง วันหนึ่ง กาลิบัฮารูนอาลราชิดไคเสด็จมา

".....But one day, a little before sunset, as he was seated in his usual manner at the end of the bridge, the Caliph Haroun Alraschid appeared;....."^๑

อีกตอนหนึ่งไคแก คอนที่อาบูหะซันเบื้อที่จะรับประทานอาหารคนเดียว ก็ ออกมานั่งคอยตักพบแขกต่าง เมืองที่สะพานอีกเป็นครั้งที่สอง และครั้งนี้ตรงกับวันที่ ๑ ของเดือน

"The day on which he renewed his custom of going towards sunset to the foot of the bridge of Bagdad in order to stop the first stranger who should approach and invite him to do him the honour of coming to sup at his house, was the first of the month....."^๒

ข้อความตอนนีตรงกับฉบับของเบอร์ตัน ที่กล่าวแลวนั้นบอกแต่เฉพาะเวลา เท่านั้น ในฉบับนี้ใช้เวลาพระอาทิตย์ตก แท่นยามเย็นของเบอร์ตัน

กล่าวถึงเวลาเช้า ไคแกขอความตอนที่กล่าวถึงเวลาเริ่มจะรุ่งอรุณ ซึ่งเป็นเวลาที่จะตองปฏิบัติศาสนกิจ "นมาศ" คอนก่อนพระอาทิตย์ขึ้น เมื่ออาบูหะซันไคยินเสียงปลุกเตือนว่าให้ตื่นขึ้นปฏิบัตินมาศ เพราะใกล้รุ่งอรุณแลวนั้น เขายกมือที่ปิดนัยน์ตา ออกลืมตาขึ้นก็แลเห็นดวงอาทิตย์ทอแสงสว่าง เมื่อแรกขึ้นเขามาทางหน้าต่างทองนอน คึงขอความว่า

"As the day already began to break, and it was time to get up for early prayer before sunrise....

It is time to rise for early prayer.

The day begins to break.

.....At last he took his hands from his face; and opening his eyes to look up, he saw the sun darting its first rays through the window of the chamber in which he lay."^๑

แนวความคิดเรื่องธรรมชาติที่เหมือนกันในทุกฉบับคือการกล่าวถึงธรรมชาติ เพื่อบอกกาลเวลา ซึ่งส่วนมากพูดถึงเรื่องกาลเวลาและพระอาทิตย์ควย เมื่อเปรียบเทียบลิลิตนิทราชาคริตกับฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด แล้ว จะพบข้อความตรงกันหลายตอน เช่น ในรายบที่ ๑๒๘ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น กับข้อความหน้า ๒๒๙-๒๒๘ ในฉบับภาษาอังกฤษที่กล่าวไว้ว่า "เป็นเวลาเริ่มรุ่งอรุณ พระอาทิตย์ขึ้น อาบู่หะซันชักมือที่ปิดหน้าออกและแลเห็นพระอาทิตย์ทอแสงแรกขึ้น" นั้น เป็นข้อความเดียวกัน

ความแตกต่างกันระหว่างลิลิตนิทราชาคริตและฉบับภาษาอังกฤษ ในแนวความคิดเรื่องธรรมชาตินี้ อยู่ที่เรื่องความสั้นและยาวคือ ฉบับลิลิตนิทราชาคริตกล่าวถึงธรรมชาติหลายตอน และกล่าวไว้นานกว่าในฉบับภาษาอังกฤษ ทั้งนี้เป็นเพราะว่าในฉบับภาษาอังกฤษนั้นไม่มีพรรณนาความงามของธรรมชาติไว้เลย แต่ตอนที่แต่งบทพรรณนาธรรมชาติได้ เช่น ตอนที่อาบู่หะซันออกมาล้างที่สะพานข้ามแม่น้ำไทกริสในเวลาเย็น ตอนตะวันตกดิน ในฉบับของเบอร์ตันและฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด เป็นตอนที่เพิ่มพรรณนาธรรมชาติได้ แต่ฉบับภาษาอังกฤษก็ไม่ได้เพิ่มไว้ ดังนั้นเมื่อเปรียบเทียบฉบับลิลิตนิทราชาคริต จึงมีลักษณะตรงข้ามกับฉบับภาษาอังกฤษ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเพิ่มเติมพรรณนาธรรมชาติเท่าที่จะเป็นได้ เช่น ในตอนใกล้รุ่งอรุณ ก่อนที่จะปฏิบัติประณมมาศก็เพิ่มพรรณนาธรรมชาติไว้ เพื่อให้เกิดอารมณ์สดชื่นน่าอ่าน และในตอนที่น่าง่วงไข่มุกก็ขยับรองถวายอาบู่หะซันกาหลิบ ของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด ไม่ได้มีทรงเลย แต่ในฉบับลิลิตนิทราชาคริตได้ทรงเพิ่มทรงและกล่าวถึงธรรมชาติไว้ในทรงนั้นด้วย

^๑ ibid, pp. 227 - 228.

ข. แนวความคิดเรื่องความรัก

เรื่องอาบูหะซันเป็นเรื่องแนวตลกขบขัน มีใจเรื่องที่มีแนวเรื่องเป็นเรื่องราวรัก จึงไม่มีความรักระหว่างเพศที่ข้ามซึ่งและสะท้อนอารมณ์ ดังนั้นการเปรียบเทียบจึงกล่าวได้เพียงว่า ฉับบีโคพูดถึงเรื่องความรักไว้อย่างไรบ้างเท่านั้น

ตัวละครชายและหญิงที่เป็นคู่กันมีอยู่ ๒ คู่ คือกำหลิบบกับพระนางโซบีเค และอาบูหะซันกับนอฮาตอล แนวความคิดเรื่องความรักจะแสดงไว้ในบทของตัวละครสองคู่นี้ ซึ่งในฉับบีต่าง ๆ กล่าวไว้ดังนี้

ฉับบีภาษาอังกฤษ

ฉับบีของเลนและเบอร์ตัน บทของกำหลิบบและพระนางโซบีเค ในตอนอุบายแสร้งทำตายของอาบูหะซัน เป็นบทสนทนาที่โต้แย้งกันในเรื่องสำคัญและจริงจัง ไม่มีบทปลอมโยนของกำหลิบบ จึงมีโต้แสดงว่ามีความคิดเรื่องความรัก

บทของอาบูหะซันและนอฮาตอล อวัคคิ กล่าวถึงเรื่องการแต่งงานของอาบูหะซันกับนอฮาตอลอย่างรวบรัด ไม่มีบทรักก่อนแต่งงาน

ตอนอุบายแสร้งทำตายของอาบูหะซันและนอฮาตอล มีข้อความที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างสามีและภรรยาอยู่บ้าง แต่ก็กล่าวถึงความดีและความเศร้าโศกที่ฝ่ายหนึ่งได้ตายจากไป ถ้อยคำที่ไซเมื่อกล่าวถึงความตายได้ไซ้ตามแบบของศาสนาอิสลาม กล่าวถึงพระผู้เป็นเจ้าและกำหนดควาระแห่งการตาย เมื่ออาบูหะซันเข้าเฝ้าทูลกำหลิบบว่าภรรยาของตนได้ตายเสียแล้วนั้น กำหลิบบตรัสว่าจะประทานสตรีคนใหม่ให้แทน ในฉับบีของเลน ไซ้ไซ้คำว่าเมียช้อย (concubine) และในฉับบีของเบอร์ตัน ไซ้คำว่าเพื่อนนอน (bed. fellow) ซึ่งเรื่องนี้ผิดหลักของศาสนาอิสลาม คงจะปนกับความคิดในวรรณคดีอินเดีย

ข้อความตอนนี้ ทั้ง ๒ ฉับบีกล่าวไว้ดังนี้

ฉบับของเลน

ตอนอาบูหะซันทูลกาหลิบ

.....and in the condition above described, he beat his bosom. So the Khaleefeh said to him, what hath befallen thee, O Abu-l-Hasan ? And he wept, and said, Would that thy boon-companion had never been, nor his hour come to pass. The Khaleefeh therefore said to him, tell me. He replied may thy head long survive, O my lord, Nuzhet el Fuad. And the Khaleefeh exclaimed, there is no deity but God. And struck his hands together. He then consoled Abu-l-Hasan, and said to him, Mourn not. I will give thee a concubine in her stead.

ตอนนอฮาตอล อ้าวัดดี ว่าพันกับพระนม

.....And the old woman come in to Nuzhet el Fuad, and saw her sitting at the head of Abu-l-Hasan, weeping, and enumerating his merits; and when Nuzhet el Fuad saw the old woman, she shrieked, and said to her, see what hath befallen me. Abu-l-Hasan hath died, and left me single and solitary. Then she shrieked again, and tore her clothes in pieces, and said to the old woman, O my mother, how good he was. The old woman replied, Truly thou art excusable; for thou hadst become habituated to him, and he had become habituated to thee;.....^๑

^๑ E.W. Lane, op. cit., pp.368-372.

ฉบับของเบอร์ตัน

ตอนอาบูหะซันทูลกาหลิบ

.....and so in this plight, beating his breast. The Caliph asked him, "What aileth thee, O Abu-al-Hasan ? And he wept and answered, "Would heaven thy cup companion had never been and would his hour had never come." Quoth the Caliph, "Tell me thy case" and quoth Abu-al-Hasan, "O my lord, may thy head outlive Nuzhet al Fuad. "The Caliph exclaimed, "There is no god but god", and smote hand upon hand. Then he comforted Abu-al-Hasan and said to him, "Grieve not, for we will bestow upon thee a bed-fellow other than she."

ตอนนอชาตอล อัวคัค ราวพันกับพระนม

Presently the old woman come in to her and saw her sitting at Abu-Hasan's head, weeping and recounting his fine qualities; and when she saw the old trot, she cried out and said to her, "See what hath befallen me. Indeed Abu al-Hasan is dead and hath left me lone and lorn "Then she shrieked out and rent her raiment and said to the crone, "O my mother, how very good he was to me." Quoth the other, "Indeed thou is excused, for thou was used to him and he to thee."^๑

^๑Sir. R.F. Burton, op. cit. pp. 22, 25.

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด

บทของกาหลิบและพระนางโซบิเคในตอนที่บรรยายสร้างท่าตายของอาบูหะซัน และนอซาทอล อวัตต์ มีข้อความแสดงถึงความรู้สึกและห้วงโยที่กาหลิบมีต่อมเหสีอย่างมาก เมื่อกาหลิบได้ทรงทราบจากอาบูหะซันว่า นอซาทอล อวัตต์ นางชาห์หลวงคนโปรดของพระมเหสีได้ตายเสียแล้ว ก็ทรงดำริว่าพระนางคงจะทรงเศร้าโศกเสียพระทัยมาก ครั้นให้ทักราชกิจในวันนั้นไว่ก่อน แล้วเสด็จมายังตำหนักพระนางโซบิเค พระองค์ทรงปลดปล่อยและทรงแสดงว่าทรงสนพระทัยในความทุกข์และความสุขของมเหสี ได้อางคำสอนในศาสนาอิสลามเรื่องวาระกำหนดแห่งอายุซึ่งพระผู้เป็นเจ้าประทานมา ความเศร้าโศกไม่ช่วยให้ฟื้นคืนชีวิตได้ ขอความตอนท้ายกาหลิบทรงยกของมเหสีโดยที่ทรงเตือนให้รักชีวิตของพระนางเอง เพราะเป็นสิ่งที่มีค่าอย่างยิ่งสำหรับพระองค์ และเป็นสิ่งที่มีคุณค่าความสุขทั้งมวลให้พระองค์ ซึ่งให้ความคิดในเรื่องความรักอย่างซาบซึ้ง

บทของอาบูหะซันและนอซาทอล อวัตต์ มีกล่าวไว้หลายตอน เริ่มด้วยเรื่องทัศนคติความรักและสตรีในฝันของอาบูหะซัน ซึ่งอยู่ในบทสนทนาตอนอาบูหะซันเสด็จกาหลิบครั้งที่ ๒ ขณะที่อาบูหะซันมีเงินเหมายมากแล้ว กาหลิบจึงลวงถามความในใจเรื่องความรักสตรี ในตอนแรกอาบูหะซันได้ตอบว่าการที่มีความรักหรือแต่งงานคือการตกเป็นทาส จึงชอบที่จะมีสุร่าและคยเพื่อนมากกว่า แต่แล้วก็ได้เปิดเผยว่าเขาอาจจะกลับใจคิดแต่งงานหากวาพบสตรีคังนางในฝัน นางนั้นทั้งสวย ทั้งรู้จักพูดจาหลักแหลมชวนให้สนุกเพลิดเพลิน ทั้งสามารถร้องเพลงและเล่นดนตรี สตรีคังวานี้จะมีอยู่ที่แต่ในวัง บ้านอักรมหาเสนาบดี และบ้านขุนนางผู้ใหญ่ ถึงจะมีเงินก็สุดเอื้อมกาหลิบทรงแสดงความเห็นใจที่ผู้ชายที่คิดเช่นอาบูหะซันต้องเป็นโสดเปล่าเปลี่ยว อาบูหะซันลงความเห็นว่อาบูเป็นโสดก็กว่าจะพบสตรีสวยแต่ไม่ถูกใจกันหรือสตรีที่บกพร่องและอารมณ์ร้าย กาหลิบรับปากกับอาบูหะซันว่าจะจัดการเรื่องนี้ให้อาบูหะซัน

ตอนวิวาทอาบุญหะชั้น ก่อนที่จะถึงการจัดการวิวาทหิมขอความที่แสดงว่า อาบุญหะชั้นมีโอกาสดูพบนอชาตอล อวัคคิ มาก่อน แนวความคิดเรื่องความรักในตอนนี้มีอยู่อย่างเงียบ ๆ ที่อาบุญหะชั้นไคคามเสด็จกาหลิมมาถึงตำหนักพระนางโซบิเคและไคเขาเผ่าอยู่เนื่อง ๆ จนเป็นที่รู้จักและชอบพอของนางชาหลวงและนางก้านัสของพระนางโซบิเค เรื่องนี้พระนางโซบิเคทรงสังเกตเห็น จึงทูลให้กาหลิมทรงทราบว่อาบุญหะชั้นคงมาติดตาตองใจนางชาหลวงคนโปรดของพระนาง กาหลิมทรงระลึกไคววเคยรับปากว่าจะหาคุณรองให้อาบุญหะชั้น จึงรับสั่งให้ถามความสมัครใจของทั้งสองฝ่ายตอจากนั้นไคทรงจัดงานวิวาทอาบุญหะชั้นและนอชาตอล อวัคคิ ขึ้นในพระราชวัง เรื่องความรักในตอนนีแแสดงอยู่ในถ้อยคำและกิริยาท่าทีของอาบุญหะชั้นและนอชาตอล อวัคคิ แนวความคิดเรื่องความรักตอนนีเป็นความรักระยะแรกที่ชายหนุ่มแสดงความสนใจตอหญิงสาว และสร้างความสัมพันธ์ด้วยการตามเสด็จมาที่ตำหนักพระนางโซบิเคบ่อย ๆ เพื่อให้ไคพบกับฝ่ายหญิงมีความเอียงอายตามลักษณะของสตรีตะวันออก เป็นฝ่ายที่เฉยไมคตอบปฏิเสธและปฏิบัติตามความเห็นของผู้ใหญ่ เรื่องตอนนีเป็นความรักในกรอบประเพณี ผู้ใหญ่จัดการวิวาทให้อย่างงดงาม

ตอนชีวิตแต่งงานของอาบุญหะชั้นและนอชาตอล อวัคคิ แสดงให้เห็นความสุขของคุณสามีภรรยาที่แต่งงานกันใหม่ ๆ ทั้งคู่ต่างก็พอใจกันอยู่ด้วยกันด้วยความรักไมห่าง นอกจากถึงเวลาจะแยกกันเขาเผ่ากาหลิมและพระนางโซบิเค นอชาตอล อวัคคิ มีคุณสมบัติที่จะทำให้ชายเช่นอาบุญหะชั้นรักและติดใจ การรับประทานอาหารก็จัดอาหารที่อร่อยที่สุด ปรุงและแต่งอย่างดีและจัดหาสุร่าอย่างดีไวคมีหลายชนิด ใช้ชีวิตอย่างสุขสำราญด้วยการสนทนาและฟังเพลง

ตอนอุปายแสร้งทำตายของอาบุญหะชั้นและนอชาตอล อวัคคิ มีบทว่ารำพันของอาบุญหะชั้นถึงภรรยา และบทของนอชาตอล อวัคคิ ถึงสามีในขอความและถ้อยคำแสดงความรักและความอาลัยที่ผู้ที่เป็นที่รักไคตายจากไป

กาหลิบและพระนางโซบิเดเมื่อทรงทราบก็ยิ่งไต่ทรงควาซาหังสองคนนั้นว่า
สาเหตุแห่งการอายุสั้นนั้นเป็นเพราะว่าโคคคาหรือहारुणโหดร้ายต่อสามีหรือภรรยาจน
เป็นทุกสิ่งถึงกับต้องตายหรือเปล่า ทั้งคู่ก็ได้ยืนยันความรักและการปฏิบัติตนอย่างดี ซึ่ง
เป็นแนวความคิดในเรื่องความรักตอนหนึ่ง

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต

แนวความคิดเรื่องความรัก ในฉบับลิลิตนิทราชาคริตที่มีอยู่ทุกตอนตรงกับ
ในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนค็อก ลิมิเต็ด ข้อแตกต่างก็มีเพียงเล็กน้อยใน
เรื่องการใช้ถ้อยคำภาษาบางตอน ซึ่งอาจจะให้ความซาบซึ้งแตกต่างกันบ้างเท่านั้น
คงจะยกข้อความจากตอนต่าง ๆ มาเปรียบเทียบกันไปแต่ละตอนดังนี้

บทของกาหลิบและพระนางโซบิเด ในตอนอุบายแสร้งทำตายของอาบู
หะซันและนอซาคอด อวัตัด มีข้อความที่กาหลิบทรงปลอมโยนเมเหสี เป็นพระวาจา
อ่อนหวาน แสดงความรักและความหวังใจ ซึ่งในคำประพันธ์กล่าวไว้อย่างไพเราะ
ดังนี้

๗๙๙. พอควร เขาซึ่งไค	สวามิภักดี
ปรากฏเห็นความรัก	แห่งเจ้า
โศกไปไซเขาจัก	คินชีพ เป็นนา
อยาแม่อายิ่งเสรา	สร้างเทอญดวงสมร
๘๐๐. บังอรรักชีพไว	จักดี กวานา
ชีพนุชคุจหนึ่งชี	วิตษา
เจ้าทุกขยั้งทับทวี	ทุกขพิ
ชนมชีพจักยืนชา	เหคุนองนางเคียว

บทสนทนาของกาหลิบและพระนางโซบิเดตอนนี ในฉบับลิลิตนิทราชาคริต กล่าวไว้ในคำประพันธ์เป็นบทสั้น ๆ แต่มีความหมายมาก เมื่อเปรียบเทียบกับฉบับภาษาอังกฤษแล้วมีข้อความยาวกว่า แต่ให้ความซาบซึ้งในเรื่องความรักเท่าเทียมกัน ฉบับภาษาอังกฤษมีดังนี้

The caliph entered, and walked up towards Princess Zobeide. 'Lady,' said he, 'it is unnecessary to tell you how completely I share your affliction, since you are well aware I sympathize in all that gives you pain and in all that gives you pleasure; but we are all mortal, and we must give back to Allah that life which he hath given us whenever he requires it. Nouzhatoul Aouadat your slave had in truth qualities which deservedly gained your esteem consider, however, that your sorrow will never bring her back again to life. There fore, if you will follow my advice, you will take comfort upon this loss, and be more careful of your own life, which you know to be very precious to me, and which constitute the whole happiness of mine'.^๑

บทของอาบูหะซันและนอซาทอล อวัตดี ตอนที่กล่าวถึงเรื่องความรักและนางในฝันของอาบูหะซัน ในบทสนทนาของกาหลิบและอาบูหะซันในฉบับพระราชนิพนธ์ลิลิตนิทราชาคริต มีข้อความตรงกับฉบับภาษาอังกฤษ แต่เมื่อเปรียบเทียบกับแล้วการใช้ถ้อยคำในคำประพันธ์ช่วยให้แนวความคิดเรื่องความรักเด่นกว่าในฉบับภาษาอังกฤษ ข้อความตอนนี้มีดังนี้

^๑ Anon, op. cit., p. 266.

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต

๔๖๕.....กาหลิบทรงสังเกศ หะชั้นเนตรขุนแดง ไปเคลือบแดงเห็นถนัด
 เขาเม่าจืดมีนมัว ก็สั่นตัวไถ่ความ ถึงเรื่องความรักหญิง เจ้ารักจริงเต็มใจ มีที่ไทรอยู่
 บาง จึงบอกพ้อยาราง ขอนเรนกันไย เมื่อนี้

๔๗๑. ทรงหญิงผู้นั้น	ทำเนา
บดิกบแมกเรา	รำอาง
เห็นอยู่แต่เงาเงา	จักกลับ ใจนา
พบคังฝันเนบาง	แหละทองรักจริง
๔๗๒. หญิงนั้นงามเลิศล้ำ	ศุภลักษณะ ทานเอย
มารยาทดูน่ารัก	เพริศพร้อม
พาทีเฉียบแหลมซัก	ชวนชื่น
รู้ซบศัพทสี่ขอม	เสร็จสิ้นศุภิยางค์
๔๗๓. ไคนางเซนนั้นแหละ	ชอบใจ เราเฮย
จักบมีการใด	ซัดของ
ฟังซุกจักพูดไต่	เราะโสต
คิดซบสรรพรำรอง	เครื่องเดาโลกมกล
๔๗๖. อั้นคนอย่างนี้ขอม	อยู่ใน
พระราชนิเวศน์ไท	ฉานหลา
เสนาบดีไผ	บุญยศ ยิงนา
ถึงจะมีเงินอา	สุดเอ้อมอิงเขา

.....

๔๙๘. สงสารอย่างทานกลา	กลิ่นดี
ซากที่รักไปมี	รวมรอน
คนเคี้ยวทอชวี	วายสุข เสดหนา
แมนแอมสตรีชะออน	สุขอาจอันโต
๔๘๐. เห็นเสียแล้วจักแก	ยากนัก
แม่ไม่รักทำรัก	ไม่ได้
ทองกิดคัมออกอัก	ออนจิตต์ เปลาณา
จักเพิ่มทุกขใจให้	เพื่อควยเบาตรอง

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนคโกลี ลิมิเต็ด

"When the caliph saw Abou Hassan beginning to grow merry, he led him to a more interesting subject, and asked him if he had ever been in love".

"Brother, replied Abou Hassan, in a very familiar manner, for he thought he was talking with a guest of his own rank, 'I have never considered either love or marriage but as a slavery to which I have always felt a reluctance to submit; and to this moment I will confess to you I have never loved anything but the pleasures of the table, and especially good wine; my idea of enjoyment in a word, is to amuse myself and converse agreeably with my friends. I will not go so far as to say that I should be indifferent to marriage, or incapable of attachment I could meet with a woman as beautiful and as agreeable in disposition as one of the many whom I saw in my dream on

that fatal night when I received you here the first time, and when, to my misfortune, you left my chamber door open; one who would pass the evenings feasting with me, who could sing and play on the lute and converse agreeably with me, and who had no other wish but to please and amuse me. On the contrary, I believe all my indifference would be changed into the warmest attachment to such a person, and I could live very happily with her. But where shall a man meet with such a woman as I have described, except in the palace of the Commander of the Faithful; at the house of the grand vizier; or of those very powerful lords of the court with whom there is no want of silver and gold. I would rather, therefore, confine myself to my bottle, which is a pleasure I have at little expense, and which I can enjoy as well as they. As he said this, he took a glass and filled it with wine. 'Do you take a glass also, which I will fill for you,' said he to the caliph, and let us prolong the enjoyment of this delightful evening.

"When the caliph and Abou Hassan had emptied their glasses, the former resumed: 'Its a great pity that so gallant a man as you are, and one who is not indifferent to love, should lead such a retired and solitary life. 'I infinitely prefer', said Abou Hassan, 'the composed kind of life you see me leading, to the company of a woman who perhaps, in respect of beauty, might not hit my taste, and who besides might plague me in a thousand ways by her faults and her ill temper.'"

"They continued their conversation on this subject to a great length; and the caliph, who saw Abou Hassan had quite reached the point he wished then said, 'Leave the matter to me, and since you have a good taste and are an honest fellow, I will find a lady to your mind without causing you either expense or trouble.'"^๑

ตอนวิวาห์อาบูหะซันและนอชาคอด อวัตต์ ในฉบับลิลิตนิทราชาคริตมีข้อความตรงกันกับฉบับภาษาอังกฤษของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด ว่า ทั้งสองมีโอกาสได้พบกันและชอบพอกันอยู่ก่อนการจัดงานวิวาห์ ในฉบับภาษาอังกฤษพระนางโซบีเคตุลกาหลิบอย่างละเอียดในเรื่องที่อาบูหะซันจับตามองนอชาคอด อวัตต์ และนางก็มีที่ท้าวาชอบอาบูหะซันเพราะหนาแดงและเอียงอายกมหนา ในฉบับลิลิตนิทราชาคริต ข้อความที่พระนางโซบีเคตุลกาหลิบเป็นข้อความสั้น ๆ ส่วนเรื่องนอชาคอด อวัตต์ เอียงอายและหนาแดงนั้น กล่าวไว้ในตอนท้ายเมื่อกาหลิบตรัสถามความสมัครใจของทั้งสองฝ่าย คำทูลตอบอาบูหะซันในฉบับภาษาอังกฤษกล่าวอย่างชัดเจน ว่าตนพร้อมที่จะยื่นมือส่งให้นางด้วยความเป็นมิตรที่มีความรักและยังไม่แน่ใจนางจะยื่นมือมาให้ ในฉบับลิลิตนิทราชาคริตอาบูหะซันหวังว่านอชาคอด อวัตต์ คงจะตกลงด้วยดี และใช้ตามสำนวนภาษาอังกฤษว่า "ยื่นหัตถ์"

ข้อความตอนนี้ ในฉบับลิลิตนิทราชาคริตและฉบับภาษาอังกฤษมีดังนี้

^๑Anon, op. cit. p. 250.

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต (ตอนวิวาหอบุหะขัน)

๖๓๑. วันหนึ่งไท่ประทับห้อง เรื่องควยอาบ	พระราชเทวีพรอง
โคลง ๔	
๖๓๒. ข้าดูเห็น ^{นคร} เสด็จเจ้า มานี้เพียรทุกวัน บเลือนเลยฉัน ชะรอยจะลอบรักเรน	หะขัน ไปเว พักตร์เพง เกี้ยวนา บาวซาฟิ่งพอ
๖๓๓. นอชาตอล อัวคัก หมกเหมาะคังกลึงเกลา ซาใครจะไห้เขา สมพักตร์จักพอเคียง	ผู้นิยมเฉลา กลอมเกลี้ยง เคียงคู กัณนา อยู่ควยกันดี
๖๓๔. พาที่ฎกทองคัง ลิมบ่กนำพา เมื่อไปที่เคหา พิริบจะหาไห้	สัญญา พิแ พุดไว เขาบอก เราแฮ แต่ครั้งนั้นนา
๖๓๕. จะหาเกลือกไปตอง คิคอยเพียงสองเรา เป็นแจะทายเคา ควรสอบหังสองไห้	ใจเขา ไม่ได้ นำจิตต์ ไตธา สนนำใจกัน

๒๓๖. จึ่งฝันพระพิศตรเือน	โอรุฎาม
สองจะยอมกันตาม	คิคน
ฤาคติเคียดเก็ยจขาม	โคอยู บ้างเา
ชอบบชอบใจซี	ออกให้เห็นความ
๒๓๗. ฟังถามอิราชพรอง	หะชั้น
นอมประณตเกกยัน	ภาคพัน
พระคุณพระทรงขรรรม	จัดเทียบ ไคเา
ปราโมทขมนัสต	อกขายินคิ
๒๓๘. จักมีผู้นเ	ันคเ พระเฮย
ถายิงกวาจอมเเท	ทานเ
ขอเททอจคคเ	หมคมอบ นางนา
เป็นคชูชีพคเ	สืบเสแศระกุดวงศ
๒๓๙. นางคยันหคคเ	โคยคเ พระเฮย
เพระบมเีราคเ	ขุนของ
พระปองโปรคเป็นศรเ	ศกสวสค
ชาพระคคชอบคอง	คังเบองบรเิหลว
๒๔๐. ฟังสารลั้งเกตหนา	นาร
กมพคทรบพาท	ชอนแยม
ทานยลทรบยคคเ	ในจคคเ เา
แดงก่ากำหนดแกม	เกคคชอชวยอาย
๒๔๑. ไปกลายคาสั่งเ	บั้งคบ
เให้เรงคระเตรียมสรพ	เสรจพรอม
ตามเคยคเสำหรับ	พระราช ทานแ
ในราชนเเวศนหอม	แหถวนทุกประการ

ฉบับภาษาอังกฤษของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด

Princess Zobeide was very well pleased with Abou Hassan; but she observed that whenever he attended the Caliph in his visits to her, he had always his eye upon Nouzhatoul Aouadat, one of her slaves. This circumstance she determined, therefore, to communicate to the caliph, and said to him one day, 'Commander of the Faithful, you do not observe perhaps, as I do, that every time Abou Hassan comes hither with you he constantly fixes his eyes upon Nouzhatoul Aouadat, and that she never fails to blush and cast down her eyes. You will hardly doubt that this is a sure sign she does not dislike him. If, therefore, you will take my advice, we will arrange a marriage between them.' 'Lady', returned the caliph, you bring to my recollection a thing I ought not to have forgotten. Abou Hassan has told me his opinion on the subject of marriage, and I have always promised to give him a wife, with whom he shall have every reason to be satisfied. But it is better that Abou Hassan should follow his own inclination in the choice he is to make for himself. Besides, since Nouzhatoul Aouadat does not seem averse to the match, we should not hesitate about this marriage. Here they are both; they have nothing to do but to declare their consent.'

"Abou Hassan threw himself at the feet of the caliph and of Princess Zobeide, to testify his gratitude at their kindness towards him. 'I cannot', said he, as he rose, 'receive a bride from better hands; but I dare not hope that Nouzhatoul Aouadat will give me her hand as cordially as I am ready to give her mine. As he said this he looked at the slave of the Princess, who, on her part, plainly showed that she was entirely disposed to follow the advice of the caliph and of Princess Zobeide her mistress."^๑

ตอนชีวิตแต่งงานของอาบูหะซันและนอซาทอล อีวัก ในฉบับลิลิตนิทราชาคริต ขอความที่กล่าวถึงการใช้ชีวิตอย่างมีความสุขของสามีภรรยาคู่นี้ ตรงกับข้อความที่มีอยู่ในฉบับของ รังพิมพ์ วรค ล็อค แอนคโก ลิมิเตด แต่ฉบับลิลิตนิทราชาคริต ได้ใจขอความที่ทำให้ขาดซึ่งในเรื่องความรักได้มากกว่าฉบับภาษาอังกฤษ เพราะด้วยคำที่ใช้ในภาษาไทยให้ความหมายดี ทำให้ได้เห็นภาพของการคลอเคลีย การปฏิบัติ บำเรอ และความแจ่มใสเบิกบานที่ทั้งคู่มีนิสัยต่อกัน และในคำประพันธ์ได้ใจความเปรียบที่ไพเราะ

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต

๖๖๗. เพิ่มพูนवासูกเพียง
 เขาคำว่าคลอเคลีย
 บานเปิดคจดวงพะเยี
 แสงเสียดเบียดสีรอน

นิ้วเมีย
 ชะออน
 หิมะหยาด เย็นเฮย
 สบนำใจถวิล



^๑Anon, op. cit. pp. 258-259.

๖๖๘. ประคิทินเทียมเทียบหน้า	อิงอร
สนิทมแบบแอบอกนอน	นุมนเคลา
หาไหนไปเลหสมร	เสมอชีพ เรียมเลย
หอมบววยรสเรา	รินเพียงพวงผกา
๖๖๙. นอชาคอลแตดง	ปฏิบัติ
ตามหะชันบมิซัด	เคียดของ
สองรักภริมยสวัสดิ	ววยโศก
เพราะบิสัยใจทอง	ตอหน้าใจกัน

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด

"Many days passed in the festivities and rejoicings usual upon such occasions. At length the newly-married pair were left to each other's society. Abou Hassan and his new wife were charmed with each other. They were so perfectly united in affection that, except the time employed in attendance, one the caliph, the other on the Princess Zobeide, they lived entirely together. Nouzhatoul Aouadat had all the qualities that would inspire love and attachment in a man like Abou Hassan. Their table was constantly covered at every meal with the most delicious and the rarest dishes that cooks with the utmost care, could prepare and furnish. Their side board was always provided with the most exquisite wine, which was so disposed as to be conveniently within the reach of either as they sat at

table. There they enjoyed themselves to their heart's content in private, and entertained each other with a thousand pleasantries. Their evening repast was more peculiarly devoted to pleasure. At every glass they drank, their spirits were raised by new songs, often composed at the moment, and suggested by the subject of their conversation."^๑

ตอนอธิบายแสวงทำลายของอาบุญหะชั้นและนอชาตอล อัวคัค ในฉบับลิลิตนิทราชาคริตกับในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนคโก ลิมิเต็ด ตอนที่มีการรำพันนั้น ตรงกันคือ ตอนนอชาตอล อัวคัค ทูลพระนางโซบิเค ตอนอาบุญหะชั้นทูลกาหลิบ และ ตอนนอชาตอลรำพันกับพระนม

ตอนนี้เป็นอุบายให้คนเชื่อการโชดอยคำ จึงต้องให้ชนิตแนบเนียน ในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนคโก ลิมิเต็ด ได้โชดอยคำที่แสดงความรู้สึกเป็นอย่างดี เป็นข้อความแสดงความรักและความอาลัยอย่างชัดเจน ฉบับลิลิตนิทราชาคริตมีข้อความในการรำพันตรงกัน ที่แตกต่างกันคือแนวความคิดเรื่องศาสนาที่แทรกอยู่ในคำรำพันเท่านั้น ดังนี้

นอชาตอล อัวคัค ทูลพระนางโซบิเค

๗๑๖. นายหะชั้นซึ่งไท ไปรคปราน

ชาพระไหแต่งงาน เสร็จแล้ว

รักกันมิตินาน เป็นอนิจ นกนา

หลักหลักมาพลัดแคลว เคลื่อนพนักันไป

^๑ Anon, op. cit., p. 259.

๗๑๘. ไปเคยเจ็บไข้แค	คราวเคียว
ไววองคลองประเปรียว	ไหลดำ
แหลมหลักฉาดเนลียว	ลวนสนุก
แสนสุขเสียดายดำ	เลหเพียงพังสมร
๗๒๕. นำใจประคิพท์เพียง	ชืพิศ ชานา
ปฏิบัติบไคคิก	ทคทอ
อาบุญกลับมีจิตต์	สวนสอบ ถามเทอญ
คงสัจสิ้นทุกขอ	คัจซากราบทูล
นอชาตอด อัวคัก ราวพันกับพระนม	
๘๗๓. ทะชนเสมอชืพโอ	อนิจจา
โคชัคเคื่องทศทยา	จึงม้วย
อุคสาหระวังสา	รพทรไป ประมาทเลย
ชอบสิ่งโคโดยควย	บไคชัคใจ
๘๗๔. เป็นใจนจึงควนทัง	นองไป พออา
โกรชบบอกเหตุไชน	ทรานบาง
ถึงโกรชเทำโคโค	ควรรคา ว่าแฮ
ถารวคเร็วทังร่าง	เรคให้ควรวญหา
๘๗๕. เวรามาบืบคัน	กอเชญ
นำเนตรคกอกเย็น	เยือกไซ
บมีทผอนเป็น	สุขตอ ไปนา
พลางสะอึกสะอื้นให้	เกลือกกลิ้งกลางเรือน

อาบุญหะชั้นทุลกาหลิบ

๗๕๕. หนึ่งไสรอวัคคฺยู

ประกอบคเวยปรีชา

เป็นที่รักรวมอา

โยจะคึกฆาสรอย

ภรรยา ชานา

คลองคลอย

รวมรวม ชีพเฮย

สวาทให้ศูนย์ชนม

ฉบับของโรงพิมพ์ วอรัค ล็อค แอนด์ โกอ ลิมิเต็ด

ตอนนอชาคอด อวัคคฺ ทุลพระนางไซบีเค

".....'Ah, honoured lady,' cried she, 'I did not

believe I had ever, during the whole time I had the honour of being your slave, giving your majesty the smallest reason for entertaining so disadvantageous an opinion of my behaviour towards a husband so dear to me. I should think my self the most unhappy of women if you were really convinced of its

truth? I have paid every fond attention to Abou Hassan which a wife can pay to a husband whom she dotes upon; and I can say without vanity that I have felt for him all the tenderness which he deserved for his ready compliance with my moderate wishes, and which indeed showed that his affection was sincerely given to me. I am convinced he would fully justify me on that subject in your majesty's opinion if he were still living. But madam, added she, her tears flowing afresh, 'his hour was come: that alone was the cause of his death.'

คอนอาบูหะซันซูลกาหลิบ

"I loved Nouzhatoul Aouadat as much on account of the generosity that had given her to me, as because she possessed so many excellent qualities. But alas. Your majesty, she was to die, and Heaven has chosen to take away from me the happiness which I held from the bounty of your majesty and that of the Princess Zobeide your beloved wife.

คอนนอซาทอล อ้าวัด ราฟีนกับพระนม

'Ah, my good mother', instantly replied the disconsolate widow, 'you see to what a wretched situation I am reduced, overwhelmed as I am with distress at the loss of my dear Abou Hassan, whom the princess, my dear mistress and yours, and the Commander of the Faithful, had given me for a husband. Abou Hassan, my beloved husband, cried she again, what have I done that you should so soon abandon me ? Alas! what will become of the poor Nouzhatoul Aouadat ?"^๑

เมื่อได้เปรียบเทียบกับลิลิตนิทราชาคริตกับฉบับภาษาอังกฤษทั้ง ๓ ฉบับแล้ว ก็แลเห็นได้อย่างชัดเจนว่า แนวความคิดเรื่องความรักในฉบับลิลิตนิทราชาคริตนั้น ตรงกันกับที่มีอยู่ในฉบับของโรงพิมพ์ออร์ค ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด และมีข้อความเหมือนกันมากกว่ากับได้ถอดความจากฉบับนี้ทีเดียว

การที่เป็นเช่นนี้ถึงกับมีแนวความคิดเรื่องความรักนั้นดูกับธรรมเนียมของคนไทย ดังที่กล่าวไว้ในตอนโหวหารพิทवासแล้วนั้น

^๑Anon, op. cit. pp. 263, 265, 273.

ค. แนวความคิดเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณี

นิยายเรื่องอาบูหะซันเป็นนิยายของอาหรับ ซึ่งเป็นชาติที่นับถือศาสนาอิสลาม ตัวละครในเรื่องเป็นมุสลิม เรื่องนี้ได้กล่าวถึงชีวิตในสังคมมุสลิม ซึ่งมีแนวปฏิบัติตนตามหลักของศาสนาอิสลาม แนวความคิดที่ได้จากวรรณคดีในเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีนี้จึงผิดกับในวรรณคดีเล่มอื่น ๆ หลักศาสนาอิสลามมีว่า พระผู้เป็นเจ้าได้ทรงประทานคัมภีร์อัล-กุรอาน เพื่อเป็นธรรมนูญแห่งมนุษยชาติ นอกจากคัมภีร์อัล-กุรอานแล้ว ยังมีหลักปฏิบัติทางศาสนกิจ ความประพฤติอันอยู่ในศีลธรรมจรรยา และมารยาทอันดีงามอันเป็นหลักแห่งการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ในแนวความคิดเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณี ได้รวบรวมขนบธรรมเนียมประเพณีจากฉบับที่ใช้ในการเปรียบเทียบทุกฉบับมากล่าวไว้ ๑๑ อย่างคือ

๑. การตั้งชื่อบุคคล
๒. นมาศ
๓. การคัม้นำเมา
๔. การหักท่ายและการแสดงความเคารพ
๕. การปิดประตูบ้านและเรื่องอำนาจปีศาจหรือมารร้าย
๖. ประเพณีการแต่งงาน
๗. ประเพณีการจัดการศึกษา
๘. การล้างมือหลังการรับประทานอาหาร
๙. การใช้คำแสดงความกตัญญูต่อบุคคล
๑๐. การคร่ำครวญและการทูกอกอกใจเมื่อมีความทุกข์
๑๑. การสร้างรูปสิ่งที่มีวิญญาณ

ขนบธรรมเนียมต่าง ๆ เหล่านี้ มีกล่าวไว้แตกต่างกันในฉบับต่าง ๆ จึงจะได้เปรียบเทียบแต่ละหัวข้อต่อไป

การตั้งชื่อบุคคล

ในพระราชนิพนธ์ลิลิตนิทราชาคริต ราชบทที่ ๔ มีข้อความว่า ".....มีบุตรชายสุดสวาท เติญวณลาทวองโหวหาร จึงขนานนามนิยมสมชื่อในศาสนา เรียกอาบุญหะซัน....."

การที่กล่าววว่าชื่ออาบุญหะซันเป็นชื่อศาสนา และได้อธิบายไว้ในพระราชนิพนธ์เรื่องขอ ๙ ว่า "เป็นชื่อคนจะเรียกอาบุญคำหนึ่ง ถ้า หะซันคำหนึ่งก็ได้" และลิลิตนิทราชาคริตก็ได้เรียกชื่อตัวละครเอก เช่น คำอธิบายนี้ด้วยตลอดเรื่อง การที่จะเลือกใช้คำว่า อาบุญหรือหะซัน เมื่อใดนั้น สังเกตได้จากชื่ออันเกี่ยวกับการรับและสงฆ์สัมณสีในคำประพันธ์บทนั้น ๆ

จริงอยู่ในศาสนาอิสลาม ชาวมุสลิมมีการตั้งชื่อตามนามในศาสนา^๑ อยู่เป็นอันมาก เช่น

๑. ชื่อตามคุณลักษณะของอัลลอฮ์ เช่น อับดุลเราะห์มาน - บ่าวของผู้ทรงกรุณาปรานี อับดุลกะรีม - บ่าวของผู้ทรงเกียรติ อับดุลลอฮ์ - บ่าวของอัลลอฮ์

๒. ชื่อตามพระนามทั้งหลาย เช่น อาคัม อิบรอฮีม นูหฺ อิสฮาก อิสมาอิล คาฎก มุหัมมัด ฯลฯ

๓. ชื่อตามนามของท่านสาวกของท่านนบีมุหัมมัด ศ็อลลา เช่น อาลี ยะฮยา อุมมาน อุมร์ ฯลฯ

๔. ชื่อตามความหมายที่ไพเราะ เช่น อูมะมาด กะมาด เคาะดิล พัยค็อล ฯลฯ

^๑ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, "เรื่องชื่อและนามสกุล" อัลญิฮาด, ฉบับที่ ๒๓/๒๕๑๒
หน้า ๑๕

การที่ใคร่ชื่อว่า "อาบู หะซัน" เป็นศัพท์อาหรับ "อาบู" แปลว่าพ่อ, พ่อ
 เขา "หะซัน" แปลว่างาม ดังนั้นจึงเป็นลักษณะการตั้งชื่อตามความหมายที่ไพเราะ
 ตามวิสัยตั้งชื่อในข้อ ๔ มากกว่า เหตุผลข้ออื่น ๆ แต่อาจจะกล่าวว่าเป็นชื่อในศาสนา
 ก็ไม่ผิด เพราะเป็นการตั้งชื่อตาม "ฮาซันและฮุเซน" ซึ่งเป็นลูกหลานของท่านนาบี^๒

ในฉบับภาษาอังกฤษมีใ้บอกว่าชื่ออาบูหะซันเป็นชื่อทางศาสนา บอกไว้
 แต่เพียงชื่อและฉายา ซึ่งมีความหมายว่า "เจ้าสำราญ"

ฉบับของเลนเรียกว่า "Abu - l - Hasan the Wag"

ฉบับของเบอร์ตันเรียกว่า "Abu - al - Hasan - al Khali'a"

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนค็อก อิมิเต็ค มีกล่าวฉายาไว้แห่ง
 เดียวในตอนที่อาบูหะซันขณะที่เป็นกาหลิบ รับผิดชอบให้โกยพานำทองไปให้มารดาของ
 อาบูหะซัน ได้เรียกชื่อตนเองและบอกฉายาคือว่า "Abou Hassan, called the
 Reveller"

นมาศ

คำ "นมาศ" เขียนตามฉบับดิลิตินิทรราชากริต คำอธิบายในพระราช
 นิพนธ์คูเรื่องข้อ ๑๔ ว่า "ไหวพระอย่างอิสลาม" การปฏิบัติทางศาสนิกกิจในศาสนา
 อิสลามมีอยู่ ๕ เวลานั้น ศัพท์เปอร์เซียเรียกว่า "นมาศ" ภาษาอาหรับเรียกว่า

^๑ เสฎ็ยรโกเศศ - นาคะประทีป, (พระยาอนุমানราชชน และพระสารประเสริฐ)
ทศมนตร์ (พระนคร: สำนักพิมพ์นครไทย, ๒๔๕๓), บันทึกท้ายเล่ม หน้า ๕๔

^๒ นายโมหัมมัด อับดุลกาเดร์ และ ระ.ศ.สมานใจปราณี, ความรู้เกี่ยวกับหลัก
 หลักศาสนาอิสลามและขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวไทยอิสลามใน ๔ จังหวัดภาคใต้
 (ยะลา: ศูนย์พัฒนาการศึกษา ภาคศึกษา ๒, ๒๕๐๖) หน้า ๔

"ซอลาห์" คำ "นะหมาศ" เป็นภาษามุสลิม^๑ คนไทยโดยทั่วไปเรียกว่า "ละหมาศ" เขาใจว่าเพี้ยนจากคำ "นะหมาศ"^๒

การละหมาศหรือการทำซามะห์ เป็นการนมัสการต่อพระผู้เป็นเจ้า ซึ่งมุสลิมทุกคนไม่ว่าชายหรือหญิงที่บรรลุนิติภาวะแล้ว จะต้องปฏิบัติโดยเคร่งครัด โดยกำหนดไว้ในวันหนึ่ง ๆ นั้นจะต้องปฏิบัติ ๕ เวลา คือ ก่อนรุ่งอรุณ ก่อนเที่ยง บ่าย หลังพระอาทิตย์ตก และเมื่อพลบค่ำแล้ว

คำว่าละหมาศหมายถึงการกราบไหว้วันนมัสการต่อพระผู้เป็นเจ้า คือองค์อัลลอฮ์ ก่อนจะทำการละหมาศจะต้องชำระร่างกายให้สะอาดเสียก่อน เช่นล้างมือ ล้างปาก ล้างหน้า ล้างแขน ล้างศีรษะ ล้างหู ล้างเท้า การทำความสะอาดร่างกายดังกล่าวนี้ เรียกว่าการอาบน้ำละหมาศ เมื่ออาบน้ำละหมาศเสร็จแล้วก็ทำละหมาศได้ ในขณะที่ทำละหมาศนั้นต้องอยู่ในสมาธิตลอดเวลา

การทำละหมาศนั้น ทุกคนจะยืนหันหน้าไปทางมักกะห์ (เมกกะ) การกระทำเช่นนี้มีอิทธิพลต่อจิตใจ แต่เพื่อเป็นจุดศูนย์กลางร่วมกัน ซึ่งความคิดทางศาสนา มุสลิมทั่วโลกปรารถนาจะอยู่ที่นั่น

อิสลามถือว่าความสะอาดเป็นสิ่งสำคัญในการละหมาศ ผู้ละหมาศจะต้องมีความสะอาดทั้งทางกายและใจ สวมเครื่องแต่งกายง่าย แต่สะอาด นุ่งหมี่เรียบ รอย มีผ้าคลุมศีรษะโดยปรกติแล้วการสวดมนต์ในสุเหร่าหรือมัสยิดถือว่าได้บุญกุศลแรง แต่ก็ไม่บังคับ อาจสวดมนต์ ณ ที่ใด ๆ ก็ได้ เขาบังคับเฉพาะการสวดมนต์ในตอนบ่ายวันศุกร์เท่านั้น ว่าต้องกระทำในสุเหร่าหรือมัสยิด

^๑ คีเรก กุลสิริสวัสดิ์, "อธิบายศัพท์", ความหมายของ อัล-กุรอาน (พระนคร: วุฒิจรรณการพิมพ์, ๒๕๑๒), หน้า ๖๘๒

^๒ โมหัมมัด อับดุลกาเดร์ และ ร.ต.สมาน ใจปราณี, "เรื่องละหมาศ" ความรู้เกี่ยวกับหลักศาสนาอิสลามและขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวไทยอิสลามใน ๔ จังหวัดภาคใต้ (ยะลา: ศูนย์พัฒนาการศึกษาภาคการศึกษาศึกษา ๒, ๒๕๐๖) หน้า ๒๐ - ๒๓

ฉบับภาษาอังกฤษ

ฉบับของเลนและเบอร์ตัน

การปฏิบัติศาสนกิจนมาศ เริ่มควยนางกำนัลปลุกอาบู่หะซันให้ตื่นขึ้น แล้ว
 บุกนุกหนึ่งคนนำร่องเท้าตะมาให้อาบู่หะซัน เพื่อให้สวมเดินไปเปลี่ยนเสื้อผ้า เข้า
 หอน้ำ และห้องสุขา เพื่อเตรียมชำระร่างกายให้สะอาดสำหรับปฏิบัติศาสนกิจนมาศ
 เมื่อออกจากห้องน้ำแล้ว ก็มาล้างมือให้สะอาด พนักงานในวังได้เตรียมคนโทเงิน
 และอ่างทองสำหรับล้างมือ เพื่อให้สะอาด การชำระบางส่วนเรียกว่า วูฎ (Wuzu
 ablution)

แล้วพนักงานโคปุพรมสำหรับสวดมนต์ อาบู่หะซันได้สวดมนต์ตอนเช้านี้
 มุสลิมทุกคนจะต้องสวดโคปุ แต่อาบู่หะซันหลงลืม สวดไมโคเป็นทีนาขบขัน อาบู่หะซัน
 โคโคงค่านับและกมกราบถึง ๒๐ ครั้ง ซึ่งมากกว่าที่ปฏิบัติกันจริง ๆ การกมกรานับ
 คำอธิบายท้ายเรื่องในฉบับของเลน ขอ ๙ และในฉบับของเบอร์ตัน เชิงอรทด ๑-๓
 อธิบายว่ามีเพียง ๔ ครั้งเท่านั้น เรียกว่ารากอฮัต (raka'at) ฟาร์คซ (farz)
 ๒ ครั้ง และสุนนาห์ (Sunnah) ๒ ครั้ง

ในเรื่องมีว่า อาบู่หะซันนึกในใจว่า "คนนั่นคือกาหลิบ และสิ่งที่กำลัง
 ปรากฏอยู่นั้นมิใช่ความฝัน"

ในตอนจบนมาศ อาบู่หะซันกล่าวคำ "สะลาม" ซึ่งเป็นคำกล่าวที่ถูกต้อง
 ในเชิงอรทด ๔ ฉบับของเซอร์ ริชาร์ด เบอร์ตัน และในคำอธิบายท้ายเรื่องของ
 เอ็ดวาร์ด วิลเลียม เลน ขอ ๔ โคอธิบายการปฏิบัตินมาศของมุสลิมว่าเมื่อจบสวด
 มนต์แล้ว ผู้นมาศจะมองไปทางไหลคานขวาและกล่าว "สะลาม" ซึ่งหมายความว่า
 ขอความสันติจงมีแด่ท่านและพระเมตตาคุณของอัลลอห์ และมองไปทางไหลซ้าย กล่าว
 ถ้อยคำเช่นเดียวกันนี้อีก การกล่าว "สะลาม" นี้กล่าวต่อเทพมาดลกะ (the
 Guardian Angels) หรือต่อมุสลิมที่มมาศอยู่ใกล้ ๆ ทั้ง ๒ ข้าง

ขอความในฉบับของเลน เรื่องนมาศ เหมือนกับฉบับของเบอร์ตัน ดีกว่า
และไม่ได้ใช้ศัพท์อาหรับ เช่น คำ วุฏ และ สะดาม ใช้คำภาษาอังกฤษ

ฉบับภาษาอังกฤษทั้งสองฉบับนี้ ได้กล่าวเรื่องขนบธรรมเนียมของการ
ปฏิบัติมาศอย่างครบถ้วน และให้ความรู้ในการปฏิบัติทางศาสนกิจ และแทรกบทกล
ของอาญุหะซันไว้ด้วย เช่น เรื่องไม่รู้จักรองพระบาทกาหลิบ และการปฏิบัติศาสนกิจไม่
ถูก

ขอความในฉบับภาษาอังกฤษทั้ง ๒ ฉบับนี้ดังนี้

ฉบับของเลน

".....a maid said to him, O our lord, it is the time
for morning prayer....."

He remained perplexed and confounded until the mor-
ning, when a eunuch advanced to him and said to him, May Allah
grant a happy morning to the Prince of the Faithful. And he
handed to him a pair of shoes of gold stuff, reticulated with
precious stones and rubies, and Abu - l - Hasan took them, and
after examining them a long time, put them into his sleeve. So
the eunuch said to him, these are shoes, to walk in. And Abu-
l-Hasan replied, Thou hast spoken truth. I put them not into
my sleeve but in my fear lest they should be soiled - He there-
fore took them forth, and put them on his feet. And shortly
after, the female slaves brought him a basin of gold and an
ewer of silver, and poured the water upon his hands, and when
he had performed the ablution, they spread for him a prayer -
carpet, and he prayed, but knew not how to do so. He continued

his inclinations and prostrations until he had performed twenty rek'ahs, meditating and saying within himself, By Allah, I am none other than the Prince of the Faithful, in truth, or else this is a dream, and all these things occur not in a dream. He therefore convinced himself, and determined in his mind, that he was the Prince of the Faithful, and he pronounced the salutations, and finished his prayers. Then brought him a magnificent dress,....."^๑

ฉันทน์ของเบอกร์กัน

Then the chief Eunuch came up to him and said, "O Prince of true Believers (the name of Allah encompass thee!) thou art indeed Commander of the Faithful and Viceregent of the Lord of the three worlds!" And the slave-girls and eunuchs flocked round about him, till he rose and abode wondering at his case Here upon the eunuch brought him a pair of sandals wrought with raw silk and green silk and purfled with red gold, and he took them and after examining them set up them in his sleeve, were at the Castrato cried out and said, "Allah! Allah! O my lord, these are sandals for the treading of thy feet, so thou mayst wend to the wardrobe." Abu al-Hasan was confounded, and shaking the sandals from his sleeve, put them on his feet,

^๑E.W. Lane, op. cit. pp. 355-359.

whilst the caliph died of laughter at him. The slave forwent him to the chapel of ease, where he entered and doing his job, came out into the chamber, where upon the slave girls brought him a basin of gold and an ewer of silver and poured water on his hands and he made the Wuzu - ablution. Then they spread him a prayer - carpet and he prayed. Now he know not how to pray and gave not over bowing and prostrating for twenty inclinations pondering in himself the while and saying, "By Allah, I am none other than the Commander of the Faithful in very truth! This is assuredly no dream, for all these things happen not in a dream." and he was convinced and determined in himself that he was Prince of true Belivers, so he pronounced the Salam and finished his prayers, whereupon the Mamelukes and slave girls came round about him."

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนค็อก ลิมิเต็ด

เริ่มเรื่องนมาศควยขอความว่า ก่อนจะรุ่งอรุณยูนุกผู้หน้าตักปลุกอาบูหะซันเตือนว่าถึงเวลาจะต้องตื่นขึ้นประกอบศาสนกิจ นมัสการพระผู้เป็นเจ้าในเวลาก่อนรุ่งอรุณตามธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติมา แต่อาบูหะซันง่วงยังไม่ยอมตื่นขึ้น พวกยูนุกได้ปลุกอาบูหะซันถึงสองครั้ง และพูดกับอาบูหะซันผู้เป็นกาหลิบว่าถึงเวลาจะต้องบรรทมตื่น นอกเสียจากว่าจะทรงตั้งพระทัยเว้นการปฏิบัติในเวลาที่ก่อนรุ่งอรุณนี้เสีย เมื่ออาบูหะซันตื่นขึ้นแลเห็นแสงพระอาทิตย์สว่างจาแล้ว เมศเรอจึงเข้ามาทูลว่า กาหลิบไม่เคยทรงตื่นบรรทมสายและไม่เคยทรงเว้นการปฏิบัติมาศ นอกเสียจากว่าพระองค์ไม่ทรงสบาย

^๑ Sir. R.F. Burton, op. cit. p. 10-11.

ขณะนั้นได้เวลาเสด็จออกวาราชการ จึงทูลเชิญให้เสด็จออกสู່ของพระโรงตามปรกติ
ฉบับภาษาอังกฤษ มีดังนี้

"But at that moment a eunuch drew near. O Commander of the Faithful, said he, respectfully, Your majesty will be pleased not to sleep again. It is time to rise for early prayer. The day begins to break. Abou Hassan, very much astonished at this address, said again to himself, 'Am I awake, or do I sleep? No, I am certainly asleep.' Continued he, keeping his eyes still closed I must not doubt it.

"O Commander of the Faithful, resumed the eunuch, who observed that Abou Hassan gave no answer, and showed no signs of intending to rouse himself, your majesty will allow me to repeat that it is time to rise, unless your majesty means to disregard the hour of morning prayer.

At last he took his hands from his face, and opening his eyes to look up, he saw the sun darting its first rays through the window of the chamber in which he lay.

He (Mesrour) bowed down, with his face to the ground, before Abou Hassan, and as he rose said, Commander of the Faithful, your majesty will permit me to represent that you have not been accustomed to rise so late, nor have you ever suffered the hour of morning prayer to pass unregarded. Unless your majesty is indisposed, you will now be pleased to mount your throne, to held your council, and to give audience as usual"^๑

^๑Anon, op. cit. p. 228

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต

"ประณมมาศ" หมายถึง นมาศหรือละหมาดเวลาก่อนรุ่งอรุณ (ซูโอะหัท เวลา ๐๔.๐๐-๐๖.๐๐ น.) เริ่มควยพนักงานในวังโคปลุกอาบู่หะซันให้ตื่นขึ้นปฏิบัติ ศาสนกิจนี้ แตะอาบู่หะซันไม่ยอมตื่น จึงเลยเวลาไป คั้งนั้นจึงทองเวนาการปฏิบัติ นมาศ ในวันนี้ กรมวังโคเค็ญให้ออกสู่ทองพระโรงเลขที่เค็ญ เพราะได้เวลาวาราชการ แลว

ขอความนี้มึกลาวไวคั้งนี้

๑๑๔. ปางประณมมาศโค	เวลา ลูเฮย
จิ้งพนักงานคลา	คลาคคลอย
เขาเค็ญแทนไสยา	หยิบสะ ปันชแฮ
หุ่มหุ่มนำสมนอย	หนึ่งทรอนาสา
๑๒๓. พระองค์ทรงภพญู	ทรงธรรม
เรื่อรุ่งแสงหิรัญ	เรื่อฟ้า
จักคักคณพลดัน	ทันนมาศ พระเฮย
เนาเน็นเกินเกลือกขา	จักเรื่อสุริยน
๑๒๕. พนักงานเห็นไปพื้น	พลิกกาย
จิ้งรำซ่าบรยาย	อึ๊กครัง
พระองค์ไปเค็ญวาย	วางนมัส การนา
ยามพระอาทิตย์ยัง	ชอบฟ้าสองแสง
๑๓๐. ตะวันเกินเซตคทา	นมัสการ แลวเฮย
ไปชาคเค็ญสัถวาร	วางแว
บพิตรบสำราญ	รมยสนิท นิตรดา
จิ้งบทรงระลึกแล	เล็กล็การบุญ

๑๓๑. ทวยขุนมาพั้งพร้อม	เพรียงพิกตร์
เชษฐพระญูปินปัก	แคนดาว
เสด็จออกรัศนัศร	วรราช อาสน์เอย
ปกาสติราชกิจทาว	เยี่ยงกัเพรงกาล

จากคำประพันธ์ตอนนี้ ได้เรื่องราวอาบุญหะชั้นไควเวนนมาศตอนเช้าวันนั้น พนักงานไคหูลเชษฐเสด็จออกวาราชการในทองพระโรงเลขที่เดียว

เมื่อเปรียบเทียบฉบับลิลิตนิทราชาคริตกับฉบับภาษาอังกฤษทั้ง ๓ ฉบับนี้ แล้วปรากฏว่า ฉบับลิลิตนิทราชาคริตเหมือนกับฉบับภาษาอังกฤษของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด และแตกต่างจากฉบับของเลนและเบอร์ตันเป็นอย่างมาก ทำให้ไคทราบแนนนว่า เรื่องการเวนนมาศตอนก่อนรุ่งอรุณในฉบับลิลิตนิทราชาคริตนั้นมีไชพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคัดตอนทีกลาวถึงขนบธรรมเนียมทาง ศาสนาตอนนีไป แดการที่อาบุญหะชั้นเวนนการปฏิบัติศาสนกิจ "นมาศ" ในวันนั้น เป็นข้อความที่ไคตรงแปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษ

การคิมน้ำเมา

"ศาสนาอิสลามห้ามมุสลิมทุกคนคิมน้ำเมา มีไชเฉพาะเหล่าเท่านั้น น้ำอื่นใดก็ตามที่คิมแล้วตามปรกติจะทำให้เมา เช่น ตวาก หรือเบียร์ก็ห้ามเช่นเดียวกัน และห้ามมิให้ช่วยเหลือบริการ เครื่องคองของเมาแก่ผู้อื่น"^๑

พระโองการในอัล-กุรอาน อันเป็นธรรมนูญแห่งศาสนาอิสลามกล่าวว่า ๑.๒๑๘ "เขาทั้งหลายถามเจ้าเกี่ยวกับสิ่งมีนเมาและการพนัน จงกล่าวเถิด (มหัมมัด) ในทั้งสองสิ่งนั้นมีโทษอันใหญ่หลวงและทั้งประโยชน์สำหรับมนุษย์ แต่โทษของมันทั้งสองนั้นยิ่งใหญ่มากกว่าประโยชน์ของมัน"^๒

^๑โมหัมมัด อับดุลกาเต และ ร.ต.สมาน ใจปราณี เล่มเดียวกัน, หน้า ๓๕-๓๖

๕.๔๒ "คฤกร-บรรดาผู้สรีรโทษา ผู้เจ้าทั้งหลายจงอย่าเข้าใกล้การมาศใน
ขณะที่ผู้เจ้าทั้งหลายยังมีนเมาอยู่ จนกว่าผู้เจ้าทั้งหลายจะรู้สิ่งที่ผู้เจ้าทั้งหลายกล่าว
ออกมา"

๕.๓๘ "แท้จริง สิ่งมีนเมา-การพนัน-แทนหินบุษบา และการเสี้ยมทายศวย
ลูกศรนั้น เป็นสิ่งโสมมจากการกระทำของชัยภูอน (มารร้าย) ดังนั้น ผู้เจ้าทั้งหลาย
จงหลีกเลี่ยงจากมันเสีย เพื่อผู้เจ้าจะได้บรรลุความสำเร็จ"^๑

ข้อความในพระโอองการนี้ แสดงว่าการคิมนำเมาเป็นข้อความทางศาสนา
นัยของพระโอองการ ๕.๓๘ เป็นการตรีศหามอย่างเด็ดขาด

เรื่องอาบู่หะซันเป็นนิยายอาหรับที่มีเค้าเรื่องแปลก ที่อาบู่หะซันตัวละคร
เอกของเรื่องเป็นผู้คิมนสุรา จึงนับว่าเป็นผู้ประพฤตินผิดหลักศาสนาอิสลาม เรื่อง
การคิมนำเมามีกล่าวไว้ในฉบับภาษาอังกฤษ และฉบับลิลิตนิทราชาคริตดังนี้

ฉบับภาษาอังกฤษ

เรื่องการคิมนำเมาในฉบับภาษาอังกฤษทุกฉบับมีกล่าวไว้ตรงกัน ดังที่ได้
กล่าวไว้ในตอนต่าง ๆ คือ

๑. ตอนอาบู่หะซันเลี้ยงเพื่อนฝูงชาวแบกแดด ฉบับภาษาอังกฤษทั้ง
๓ ฉบับ มีข้อความว่าอาบู่หะซันมีเพื่อนฝูงมาก ไต่เลี้ยงคู่ควยอาหารอย่างดี และสุรา
อย่างดี ในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด ไต่เน้นความสำคัญว่า
สุราองุ่นชนิดที่อาบู่หะซันเลี้ยงเพื่อนฝูงนั้นเป็นสุราชนิดที่ดีที่สุดและไต่เลี้ยงกันอย่างเหลือ
เฟือ

^๑"อัล กุรอาน ๒.๒๑๘, ๔.๔๒, ๕.๓๘" แปลโดย สมาน มาลีพันธ์,
อัล-มิยาฮ์, อดับทที่ ๒๓/๒๕๑๒ หน้า ๔๐-๔๔

๒. ตอนอาบู่หะซันเลี้ยงกาหลิบครั้งที่ ๑ ฉบับของเลน มีข้อความว่า พอคำลงอาบู่หะซันไคจุกเทียนและโคมไฟ แล้วจัตโตะตั้งสุราองุ่นเป็นสุราอย่างดี นำใส่ กล้วยไวนาน และมีกลิ่นหอมมาก อาบู่หะซันรินสุราองุ่นใส่แก้วครั้งที่ ๑ และพูดกับแขก พอคาตางเมือง (กาหลิบ) ว่า "ขออย่าไคมีความละอายกัน เป็นการคิมที่ได้รับอนุญาต จากทชนแล้ว..... การคิมครั้งนี้เป็นการคิมเพื่อให้หายเศร้าโศกในการที่จะต้องลาจาก กันไป" อาบู่หะซันเป็นผู้คิมแก้วแรก แล้วรินแก้วที่สองส่งให้แขก ผู้รับก็จิบแก้ว คิมและ ส่งคืนอาบู่หะซันก็รินสุราเติมและจิบแก้วทุกครั้งก่อนที่จะส่งให้แขก

ฉบับของเบอร์ตัน การคิมสองตอน คือตอนหลังจากการรับประทานอาหาร และล้างมือแล้ว อาบู่หะซันไคคิมและสนทนากันไปจนถึงเวลาค่ำ อาบู่หะซันจึงจัตโตะ ตั้งเครื่องสุรา สุราองุ่นที่จิมานี้เป็นสุราองุ่นชนิดดีน้ำใส กล้วยไวนาน และมีกลิ่นหอม มาก อาบู่หะซันรินสุราใส่แก้วครั้งที่ ๑ และกล่าวเชิญแขกว่าขออย่าให้มีพิธีรีตอง เพราะ เป็นการคิมเพื่ออำลาจากกัน อาบู่หะซันคิมแก้วแรกก่อน และรินแก้วที่สองส่งให้กาหลิบ คว้าความเคารพ กาหลิบรับถ้วยมาแล้วจิบและส่งคืนให้อาบู่หะซันคิม อาบู่หะซันก็คิม และเติมสุราองุ่นในแก้วนั้นอีกและจิบแก้วเป็นครั้งที่ ๓ ก่อนส่งให้แขก ขณะคิมก็อวยพร ความสุขแก่กัน คิมสุราไปและสนทนาไปจนถึงเที่ยงคืน.....

ฉบับของโรงทิมพ วอร์ด ล็อค แอนคโกลิ มิเต็ค การเลี้ยงกาหลิบครั้งที่ ๑ นี้ อาบู่หะซันนั่งโตะตรงข้ามกับแขก ทั้งคู่เลือกรับประทานอาหารชนิดที่ตนชอบ มากที่สุด ไม่มีการพูดคุยกันและไม่คิมขณะรับประทานอาหาร ซึ่งเป็นธรรมเนียมของประเทศนั้น เมื่อรับประทานอาหารอิ่มแล้ว ทาสก็จัตนำมาให้ล้างมือ ต่อจากนั้นก็รับประทานขนมและผลไม้

พอถึงเวลาเย็นมากแล้ว ตอนคำจึงจุกเทียน อาบู่หะซันจึงไคนำชวดและ แก้วออกมาตั้งเพื่อเลี้ยงสุราองุ่น อาบู่หะซันแสดงความเห็นว่าผู้ที่ไม่คิมสุราองุ่นนั้น ไม่ใช่คนฉลาด แต่เป็นคนโง่ จึงชวนแขกให้คิมเพื่อสนุกสนานเพลิดเพลิน อาบู่หะซันเป็นผู้

รินสุราและไคคิมแก้วแรกก่อน ขณะดื่มและชวนให้แขกคิมนั้น อามุหะซันไคกลาววาจา แสดงการต้อนรับและเชื้อเชิญอย่างไพเราะ ก่อนจากกันกาหลิบชวนคิมแก้วสุดท้ายและ ไคลอบวางยานอนหลับให้อามุหะซันคิม

๓. ตอนอามุหะซันเข้าห้องเสวยห้องสุดท้าย ในพระราชมนเฑียร เมื่อ ไคเสวยอาหารมาจากห้องต่าง ๆ เป็นลำดับมาแล้ว อามุหะซันก็เลื่อนมาถึงห้องสุดท้าย ก็ตกเวลาค่ำพอดี ห้องสุดท้ายนี้เป็นห้องสุราองุ่น

ฉบับของเลน นางกำนัลคนหนึ่งรินสุราองุ่นให้อามุหะซัน และอามุหะซันรับจาก มือนาง ต่อจากนั้นนางกำนัลผู้นั้นก็รินสุราส่งให้อามุหะซันมากมายหลายคน แก้วสุดท้ายก็ไควางยานอนหลับและส่งให้อามุหะซันคิมตามพระบัญชาของกาหลิบ

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด กล่าวว่าอามุหะซันขณะที่ อยู่ในห้องเสวย ๓ ห้องแรกนั้นอามุหะซันไคคิมแต่น้ำ ทั้งนี้ถูกต้องตามขนบธรรมเนียมที่ ปฏิบัติกันในกรุงแบกแดดทั้งคนสามัญ คนชั้นสูง และผู้ที่อยู่ในราชสำนักกาหลิบ ปฏิบัติ เช่นเดียวกัน คือให้คิมสุราองุ่นเฉพาะเวลากลางคืน พวกที่คิมก่อนถึงเวลาเย็นจะถูก เฟงเล็งว่าเป็นคนสำมะเลเทเมา ผู้คนจึงไม่กล้าคิมน้ำเมาในเวลากลางวัน ขนบธรรมเนียมอันนี้เป็นขนบธรรมเนียมที่ดี สมควรที่จะยกขึ้นมากล่าวชมต่อไปอีกว่า ในเวลากลางวันคนเราต้องการสมองที่แจ่มใส เพื่อประกอบธุรกิจการงานและอีกประการหนึ่งใน เมื่อไม่มีการคิมน้ำเมากันในกรุงแบกแดด จึงไม่เห็นคนเมาเหล่าตามถนนในเมืองนั้นในตอนกลางวันเลย

๔. ตอนอามุหะซันเลี้ยงกาหลิบครั้งที่ ๒ ในการเลี้ยงแขกพอควต่าง เมืองครั้งที่ ๒ (กาหลิบ) ฉบับของเลน อามุหะซันไคจัดเลี้ยงสุราองุ่นอีก และมีการพูดคุยกันไปพลางคิมไปจนอามุหะซันมีนเมา

ฉบับของเบอร์ตัน เมื่อรับแขกเพื่อนต่างเมืองก็มีการเลี้ยงสุราองุ่นอีก อามุหะซันคิมหมดแก้วไปหลายแก้ว และมีอาการมีนเมามาก

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนคโกลิ มิเต็ค การเลี้ยงแขกพ่อค้า
 ทางเมือง (กาหลิบ) ครั้งนี้เป็นการเลี้ยงที่ไม่มีพิธีรีตอง และหลังจากการรับประทานอาหาร
 แล้ว อาบูหะซันจัดสุราองุ่นและแก้วสำหรับดื่ม อาบูหะซันรินสุราดื่ม แล้วริน
 ไหแขก ไค้ดื่มกันจนถึง ๖ - ๘ แก้ว และไค้พูดคุยกันถึงเรื่องต่าง ๆ และตอนท้าย
 กาหลิบก็ถามความในใจเรื่องรักของอาบูหะซัน

๕. ชีวิตของอาบูหะซันและนอชาตอล อวัตคิ หลังจากแต่งงานแล้ว ฉบับ
 ภาษาอังกฤษทุกฉบับมีข้อความตรงกันว่า อาบูหะซันและนอชาตอล อวัตคิ มีชีวิตอยู่คว
 กันอย่างมีความสุขสำราญควยการกินดี และดื่มสุรารายกดี ซึ่งในฉบับของโรงพิมพ์
 วอร์ค ล็อค แอนคโกลิ มิเต็ค มีข้อความตอนหนึ่งว่า ที่บ้านอาบูหะซันมีตุ๊กชวคเหล่า
 ฝูงอย่างคิราคาแพงไว้เต็มตู้ จะดื่มเมื่อใดก็เลือกหยิบไค้ตามชอบใจ และ
 ขณะดื่มก็ฟังเพลงไปควย

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต

การคิมนำมาในเรื่องนี้มีกล่าวไว้ในตอนต่าง ๆ รวมทั้งหมด ๕ ตอน จะ
 ไค้กล่าวไปตามลำดับของเรื่อง คื

๑. ตอนอาบูหะซันเลี้ยงเพื่อนฝูงชาวแบกแดด มีข้อความกล่าวไว้ในกา
 เลี้ยงนั้น อาบูหะซันจัดไค้ใหม่ทั้งสุราและอาหารอย่างพรอมมุล

คิงโคลงบทที่ ๑๓, ๑๔

๑๓. พรรคพวกเกลอฟริงพรอม นิ่งแนกกันเลี้ยงลอม

เฒ่าชาวอุคม

๑๔. ส้ารวลชวนเสพช่า ชคสุราคือน่า

พลอดเพอไปพลง

แลนา

๒. คอนอาบู่หะซันเคี้ยงกาหลิบครั้งที่ ๑ อาบู่หะซันเคี้ยงเพื่อนพ่อ
 คาทางเมืองจากเมืองมุกัสูล โดยไมทราบบวากาหลิบทรงปลอมแปลงพระองค์เสด็จมา
 ตรวจราชการ อาบู่หะซันเคี้ยงจัดเคี้ยงสุรากาหลิบควยและ เรื่องการจัดโต๊ะสุรากลาว
 ไว้ในรายบทยี่ ๕๗

๕๗. คองคำเขารাত্রี ประเพณีในนครา ทวยประชาครันคราม ห้ามบให้
 เสพสุรา ในเวลาทิวาวาร ยามรัตติกาลจึงควร จวนคำจึ่งหะซัน จุดเทียนพลันรุ่งโรจน์
 โชติช่วงแสงสว่าง เครื่องสุรabanแต่งตก ยกตั้งโต๊ะกลางตรง วางถวยลงรินสุรา
 กลาววาจาเพราะพรอง เชิญทานผู้เพื่อนพอง จูงตั้งโสศสกับ เทอญนา

๓. คอนอาบู่หะซันเขาวังครั้งที่ ๑ และกลาวถึงห้องเสวยในพระราช
 มนเทียร เมื่อถึงห้องที่ ๔ เป็นเวลาค่ำ ในห้องนี้เคี้ยงจัดสุรารองุ่นไว้ให้ดื่ม ขอความนี้
 กลาวไว้ในรายบทยี่ ๒๔๑ ว่า

๒๔๑. ".....แปรทายลิมณัง เห็นโต๊ะรังคิกผา ขวคสุรารองุ่นแท้ แม่
 หองกอนก็มี แบบชานห้ามปราม ยามเขายให้กิน จอมชานินทรเป็นบรรทัด คำแล้วจัด
 พรอมเสร็จ ขวคกัลเม็คมีผา พันศิลาทองพราย รายประดับดวงจินดา ถ้วยโมราเรื่อง
 รอง เชิงทองประดับเพชร ตั้งเตรียมเสร็จสำหรับ สรรพทุกสิ่งไปชาค....."

๔. คอนเคี้ยงกาหลิบครั้งที่ ๒ ในการเคี้ยงพ่อคาชาวเมืองมุกัสูล
 (กาหลิบ) ครั้งนี้อาบู่หะซันจัดสุราเคี้ยงอีก พอมินเมากาหลิบก็ลวงถามความในใจ
 เรื่องความรัก ค้างคำประพันธ์ในรายบทยี่ ๔๖๕ ว่า

๔๖๕. ".....ชวนกันขึ้นบนเรือน เตือนให้นั่งเห็นอาสน์ หมอนใหญ่พาด
 ฟิงองค์ อาบู่ลงนั่งเคี้ยง กับชาวเรียงพรอมสรรพ ชวนกันรับอาหาร ไม่เป็นการเอิก
 เกริก ของคาวเล็กเสร็จแล้ว ขวคเหล่าแก้วผลไม ตั้งโต๊ะไว้เสร็จพลัน ต่างชวนกันกิน
 สุรา พลางสนทนาต่าง ๆ หลายอย่างหลายเรื่องราว คิมเหล่าคราวครบหก ยกถวยชด
 ไปพลาง กาหลิบทางสังเกศ หะซันเนตรชุนแดง ไปเคลือบแคลงเห็นถนัด เขาเม่าจัด
 มินมัว ก็สิ้นตัวไคตามถึงเรื่องความรักหญิง เจาร์กจริงเต็มใจ มีที่ไหนอยู่บาง จึงบอกพี่
 อयरางซอนเรนกันโย....."

๕. ตอนชีวิตอาบูหะซันและนอฮาคอล อวัคค์ หลังจากพิธีวิวาห์ ขอความ
 ทอนนักกล่าววว่า สามีภรรยาถูกโคไชเงินอย่างฟุ่มเฟือย ชื่อของโคโยมิโคค่านึงถึงราคาถูก
 แพง โคไชสุราชนิดต่าง ๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่ราคาแพงและเป็นของฟุ่มเฟือยไว้เต็มตู้ เช่นนี้
 แสดงว่าที่บ้านของอาบูหะซันมีการดื่มสุราและมัวเมาสนุกสนาน ดังโคลงบทที่ ๖๗๒-๖๗๓

๖๗๒. เสาะหาไปตองเลือก	ถูกแพง
เหล้ามวงเหลือองคอนแดง	กบตุ
ของกินทุกสิ่งแสวง	หาแต่ คีนา
แพงถูกบอຍากรู	เสร็จเพียงคนคร้ว
๖๗๓. เมามัวสนุกแท้	สนทนา กันเฮย
แต่สิ่งซึ่งหรรษา	สบสิ้น
ประติษฐ์คิศักดิ์กรว	คำขับ รองแฮ
รอร่าสำราญสิ้น	เล่นทั้งคนครี

เปรียบเทียบแนวความคิด เรื่องการดื่มนำเมาในฉบับลิลิตนิทราชาคริต และ

ฉบับภาษาอังกฤษ

ขอความที่อ้างถึงการดื่มนำเมาในตอนต่าง ๆ นั้น ตอนที่อ้างถึงชนบ
 ประเพณีโคแกตอนอาบูหะซันเลี้ยงกาหลิบครั้งที่ ๑ และตอนอาบูหะซันเข้าห้องสุคุดหาย
 ในพระราชมนเทียร

ตอนอาบูหะซันเลี้ยงกาหลิบครั้งที่ ๑ ในฉบับของเลน และฉบับของเบอร์ตัน
 ไคกล่าวว่าการเลี้ยงสุราองุ่น จักเลี้ยงในเวลาค่ำ ขอความตอนหนึ่งมีอยู่ว่าในการดื่ม
 นั้นโคขออนุญาตจากแขกและขออย่าโคละอายที่จะดื่มให้เต็มที่ นอกจากนั้นเป็นการดื่มเพื่อ
 การอำลาจากกันด้วย ขณะดื่มเจ้าของบ้านเป็นผู้รินสุราให้แขก กอนส่งให้แขกมีการจุม
 แกว และเมื่อแขกรับแล้วก็จุมแกวกอนที่จะดื่ม และได้มีการกล่าวคำอวยชัยให้พรใน
 การดื่มนั้นด้วย. การปฏิบัติเช่นนี้น่าที่จะเป็นธรรมเนียมของชาวตะวันตก, ซึ่งในตอนนั้นนัก
 แปลนิทานชาวตะวันตกโคแต่งเพิ่มเติมขึ้นไว้มิได้. ทั้งนี้เพราะว่าอาหรับจะมีธรรมเนียม
 เช่นนี้มิได้ ด้วยบัญญัติศาสนาอิสลามห้ามดื่มนำเมา ดังที่โคกล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด ตอนอายุทะฉั้นเลี้ยง
กาหลิบครั้งที่ ๑ มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวว่าเป็นชนบธรรมเนียมของประเทศนั้น ที่ใน
ขณะรับประทานอาหารไม่มีการพูดคุยกันและไม่ดื่ม ส่วนเรื่องการดื่มสุราอุ้งนไค้จัดใน
เวลาค่ำ

ตอนอายุทะฉั้นเขาทองเสวยห้องสุคทาย ในพระราชมนเฑียรมีข้อความ
สำคัญเกี่ยวกับเรื่องชนบธรรมเนียมประเพณีอีกว่า เป็นชนบธรรมเนียมที่ปฏิบัติกัน
ในกรุงแบกแดด ทั้งคนสำคัญ คนชั้นสูง และพวกที่อยู่ในราชสำนักกาหลิบ ปฏิบัติกัน
เช่นเดียวกัน คือให้ดื่มสุราอุ้งนเฉพาะในเวลากลางคืน พวกที่ดื่มสุราก่อนถึงเวลา
เย็นจะถูกเพ่งเล็งว่าเป็นคนล้มละเลเทเมา ผู้คนจึงไม่กล้าดื่มสุรากันในเวลากลาง
วัน และมีคำวิจารณ์ต่อไปอีกว่าธรรมเนียมนี้คือ ควรที่จะชมต่อไปอีกว่าในเวลากลาง
วันคนเราต้องการสมองที่แจ่มใส ไวคิคอ่านประกอบกิจธุระการงาน และเพราะเหตุ
ที่ห้ามการดื่มสุรากกลางวันจึงไม่เห็นคนเมาเหล่าตามถนนในกรุงแบกแดดเลย

ข้อความเกี่ยวเรื่องชนบธรรมเนียมการดื่มน้ำเมาที่กล่าวไว้ในทั้ง ๒ ตอน
จากฉบับภาษาอังกฤษฉบับนี้ เมื่อเปรียบเทียบกับข้อความในฉบับลิลิตนิทราชาคริต ตอน
ที่ว่า

".....ประเพณีในนครา ทวยประชาครันคราม ห้ามให้เสพสุรา ใน
เวลาทิวาวาร ยามรัตติกาลจึงควร....." กับอีกตอนหนึ่ง คือ ".....แบบธานี
ห้ามปราม ยามเช้ามิให้กิน จอมธานีนทร์เป็นบรรทัด คำแล้วจัดพร้อมเสร็จ....."

จะเห็นว่าข้อความตรงกัน คือการดื่มสุราดื่มในตอนกลางคืน ตรงกันกับ
ฉบับภาษาอังกฤษทุกฉบับ เรื่องที่อ้างว่าเป็นประเพณีหรือเป็นแบบฉบับนั้นมีข้อความเหมือน
กับฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด ตั้งไค้กล่าวมาแล้ว แต่ฉบับลิลิต
นิทราชาคริตมีข้อความว่าองค์กาหลิบทรงเป็นบรรทัด ในฉบับภาษาอังกฤษว่าคนทุกชั้น
ตั้งแต่สามัญชน คนชั้นสูง ตลอดจนถึงผู้ที่อยู่ในราชสำนักกาหลิบ ปฏิบัติเหมือนกัน คือ
ดื่มสุราในตอนค่ำ ไม่มีผู้ใดฝ่าฝืนดื่มสุราในเวลากลางวันเลย ตอนนี้เป็นข้อความที่แตก
ต่างกันระหว่างฉบับลิลิตนิทราชาคริต และฉบับภาษาอังกฤษตอนหนึ่ง

ข้อความที่ว่าแบกแดดมีประเพณีการคัมน้ำเมาเวลากลางคืน และกาหลิบทรงเป็นแบบอย่างนั้น เป็นความประเพณีที่ผิดหลักของศาสนาอิสลาม กาหลิบฮารูนอาลราชิด กษัตริย์ผู้เคร่งครัดในระเบียบวินัย จะไม่ทรงประเพณีเช่นนั้นเป็นอันขาด เรื่องนี้ผมขอคิดเห็นว่า

".....เพราะฉะนั้นเรื่องนี้จึงเป็นไปตามที่ฝรั่งวาดไว้ ซึ่งบางตอนยากจะเชื่อได้..... ที่กษัตริย์ฮารูนอาลราชิดจะหย่าไปอย่างนั้น"^๑

ในนิยายอาหรับราตรีมีเรื่องอาบูหะซัน เรื่องเดียวที่กล่าววาทกาหลิบทรงคัมสุรา ราตรีอื่น ๆ กาหลิบทรงปฏิเสธคำเชิญชวนให้คัมสุรา^๒

ฉบับลิลิตนิทราชาคริตแตกต่างจากฉบับของเลนและเบอร์ตัน ที่อ้างเรื่องธรรมเนียมของการคัมเหล้าเวลาค่ำ และไม่มีธรรมเนียมของการคัมเหล้า เช่นการจุ่มแก้วแบบฝรั่ง ดังที่กล่าวในฉบับของเลนและเบอร์ตัน

เรื่องการคัมน้ำเมาในเวลาค่ำที่มีกล่าวอยู่ในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ด็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด นี้ เป็นข้อยืนยันว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นอย่าง "กลอนพาไป" แต่เป็นข้อความที่ไต่ทรงแปลจากฉบับภาษาอังกฤษ ข้อความที่กล่าวในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ด็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด นั้น มีการแสดงความคิดเห็นเรื่องการคัมน้ำเมาในกรุงแบกแดดไว้ด้วย จึงจะยกข้อความตอนนั้นมาเพื่อได้เปรียบเทียบกับฉบับลิลิตนิทราชาคริตข้างตน ดังนี้

^๑คีเรก กุลสิริสวัสดิ์, "ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย" ภาษาและหนังสือ ๑ (ธันวาคม, ๒๕๐๗), หน้า ๕๐

^๒Sir. R.F. Burton, op. cit. footnote 12, p. 14.

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนดโก ลิมิเต็ด

"Abou Hassan placed himself at table opposite his guest, and the caliph and he began eating with a good appetite, helping themselves to what they like best, without speaking and without drinking according to the custom of their country. When they had done, the slave of the caliph brought them water to wash their hands, while the mother of Abou Hassan took away the dishes, and brought the dessert, which consisted of apples, pears, and several kinds of cakes made of dried almonds. As the evening closed in they lighted the candles, and then Abou Hassan brought out bottles and glasses, and took care that his mother provided supper for the caliph's slaves."^๑

"In the three first saloons Abou Hassan had drunk only water, in compliance with the custom observed at Bagdad equally by the common people, by the upper ranks, and by the court of the caliph, namely, to drink wine only at night. All these who drink it before evening are looked upon as dissipated persons, and they dare not appear in the day time. This custom is the more to be commended, as during the day a man requires a clear head to transact business. And again, as wine is not taken till night at Bagdad, drunken people are never seen making disturbances in open day in the streets of that city."^๑

^{๑-๒} Anon, op. cit., p. 221, 236.

การทักทายและการแสดงความเคารพ

๑. การทักทาย

"ศาสนาอิสลามสอนว่าการพบปะกันนั้น ก่อนที่จะเอ่ยคำทักทายปราศรัย หรือสนทนากันให้กล่าวคำว่า "อัสลามอะลัยกุม" ซึ่งหมายความว่า "ความสันติจึงมีแด่ท่าน" ก่อนคำพูดสนทนาปราศรัยใด ๆ ตามประเพณีก็มีการสัมผัสมือ โดยใช้มือทั้งสองข้างสัมผัสกัน แล้วใช้ฝ่ามือแตะหน้าผากของตน"^๑

ในภาคคำอธิบายศัพท์พจนานุกรมได้อธิบายว่า "คำกล่าวนั้นเป็นการแสดงความเคารพตามหลักศาสนา แปลว่า "ขอความสุขสวัสดิ์จึงมีแด่พวกท่าน บุคคลใดตอบก็จะใช้ประโยคว่า "วา อาลัย กุม มุสลาม" แปลว่าขอความสุขสวัสดิ์จึงมีแด่พวกท่านเช่นกัน ทั้งสองประโยคนี้ใช้ได้ทุกกาลเทศะ เมื่อกล่าวเสร็จแล้วก็สัมผัสมือกัน โดยใช้มือขวาข้างเดียว"^๒

ในการทักทายมิได้ใช้คำ "สะลาม" เลย. ฉบับของเบอร์ตัน ใช้คำ "สะลาม" อยู่ตอนหนึ่ง คือคำกล่าวเมื่อสวดมนต์นมัสการพระผู้เป็นเจ้าก่อนกรนุงอรูณจบลงแล้ว ขอความนี้กล่าวไว้ว่า

".....so he pronounced the salam and finished his prayers....."^๓

ความหมายของคำว่า "สะลาม" ในฉบับภาษาอังกฤษแตกต่างจากที่ใช้ในฉบับลิลิตนิทราชาคริต ในฉบับภาษาอังกฤษใช้คำสะลามในการนมัสการพระผู้เป็นเจ้าดังได้กล่าวไว้ในตอน "นมาศ" แล้วนั้น

^๑ โหมทัมมัท อับดุลกาเคร์ และ ร.ต.สมาน ใจปราณี, เล่มเดียวกัน, หน้า ๓๔

^๒ อีสมาเอล สมบูรณ์ "ประเพณีอิสลาม", วิธีพิเศษในการสอนภาษาไทย (ยะลา: วิทยาลัยครูยะลา, ๒๕๐๖), หน้า ๑๘๗

^๓ Sir. R.F. Burton, op. cit., p. 11.

ส่วนคำกล่าวทักทายในความหมายของคำ "อัสลามุอะลัยกุม" นั้น ฌบับ
ภาษาอังกฤษทุกฉบับใช้คำภาษาอังกฤษแทน เป็นคำทักทายที่มีความหมายตรงกันว่า
"ขอความสันติจงมีแด่ท่าน" หรือขอให้พระผู้เป็นเจาคูมครองทวนคังตัวอย่าง

ฌบับของเลน

".....So he (chamberlain) came in, and, having
kissed the ground before him, said, Peace be on thee, O Prince
of the Faithful."^๑

ฌบับของเบอร์ตัน

".....Allah upon thee, O my lord, go with me, for
thou art my guest this night, and baulk not my hopes of thee."^๒

ฌบับลิลิตนิทราชาคริต กาวทักทายกันใช้คำ "สะลาม" อยู่หลายแห่ง
คำ "สะลาม" นี้ก็คือคำว่า "อัสลามุอะลัยกุม" ซึ่งเป็นคำภาษาอาหรับ คนไทยกล่าว
สั้น ๆ เพียงพียงคตนเท่านั้น ในฉบับภาษาอังกฤษก็ใช้คำ "สะลาม" ด้วย ดังนั้นการ
ที่ฌบับลิลิตนิทราชาคริตใช้คำนี้ก็คงจะควยเหตุผลว่าใช้ตามคำภาษาอังกฤษก็ได้

คำ "สะลาม" ในฉบับลิลิตนิทราชาคริต มีความหมายเท่ากับการไหว
การทักทายเมื่อแรกพบกัน ขอความในคำประพันธ์มีดังนี้

๑. ตอนอาบู่หะซันต้อนรับเพื่อนต่างเมืองครั้งแรก

๑๑. ยาครบัตคดเกือบไกล ยกหัตถ์สะลามไหว

โอรุเอื่อนปราศรัย

๒. ตอนกาหลิบทรงปลอมพระองค์เป็นพอกาเสด็จมาบ้านอาบู่หะซันครั้งที่ ๒

กาหลิบทรงเขาทักทาย

๑๑๓. สะลามพลันแซมชอย

ขอพิทกครคินอย

หนึ่งให้ซนใจ

พรา

^๑E.W. Lane, op. cit., p. 359.

^๒Sir. R.F. Burton, op. cit., p. 2.

๔๑๕. เราจำไปได้ไป
เราบอกคำนับ
เร็วเกินทานเร่งกลับ
เป็นอนันตนาขา

อยากรับ สะลามเฮย
ตอบบาง
ไปกิจ การนา
แขกผู้พาที

การเคารพ

เรื่องการเคารพบูชากราบไหว้บุคคลหรือวัตถุ ตามหลักของศาสนาอิสลาม มีอยู่ว่า การเคารพบุคคลซึ่งใดแก่ผู้ที่เราเคารพนับถือ เช่น พ่อ แม่ ญาติ พี่น้อง ครู บิดาอาจารย์ ผู้เฒ่า ผู้แก่ ผู้ที่เคารพนับถือ และผู้ที่มีพระคุณอื่นใดนั้นยอมกระทำใด โดยการยกมือไหว้หรือการโค้งคำนับโดยตรง กระทำวันหน้าหัตถ์ ส่วนการกราบลงกับพื้นและการโค้งคำนับจนอยู่ในลักษณะที่ระดับของสันหลังและศีรษะขนานกับพื้นนั้น จะกระทำมิได้ เพราะการกระทำตามลักษณะดังกล่าวนั้น เขาอยู่ในลักษณะที่นอนและเหมือนกับทำหรือลักษณะในการละหมาด

ส่วนการบูชากราบไหว้ผู้สร้าง เทวดา นางไม้ วัตถุ รูปปั้น รูปภาพ และสิ่งอื่น ๆ จะกระทำมิได้ มุสลิมถือว่าผู้ที่จะมีสักการกราบไหว้นั้นมีพระผู้เป็นเจ้าองค์เดียวเท่านั้น คือองค์อัลลอฮ์ แมแตนาบี มุฮัมมัด ซึ่งเป็นบรมศาสดานำศาสนามาเผยแพร่อิสลามก็จะบูชากราบไหว้ไม่ได้

ฉบับภาษาอังกฤษ

การแสดงความเคารพ ในฉบับของเลนและฉบับของเบอร์ตันนั้น การใช้ถ้อยคำในภาษาอังกฤษเหมือนกัน เช่นการแสดงความเคารพโดยทั่ว ๆ ไป ก็ใช้คำที่มีความหมายกลาง ๆ ที่แปลว่าแสดงความเคารพ

ส่วนการถวายความเคารพต่อกาหลิบนั้น ฉบับภาษาอังกฤษทั้งสองฉบับนี้ใช้ว่า จูบพื้นตรงเบื้องพระพักตร์ หรือหมอบลงที่ตรงพระบาทของกาหลิบและพระมเหสี

เรื่องการกมกราบในฉบับภาษาอังกฤษทั้ง ๒ ฉบับนี้ มิได้ใช้ปฏิบัติของค
กาหฺลิบ แต่ได้กล่าวไว้เฉพาะในการสวมตนตํเพื่อนมัสการพระผู้เป็นเจ้าในการปฏิบัติ
นมาตก่อนรุ่งอรุณเท่านั้น

ดังตัวอย่างจากเรื่องในตอนต่าง ๆ ดังนี้

๑. การแสดงความเคารพโดยทั่วไป ในเรื่องกล่าวไว้ตอนเมศเรอ
มาทํบ้านอาบูหะซัน และอาบูหะซันแสดงความเคารพ

๒. การถวายความเคารพต่อกาหฺลิบ ในตอนซาราซบรวิหารถวายความ
เคารพต่ออาบูหะซันในพระราชวังของกาหฺลิบขณะแต่งให้อาบูหะซันเป็นกาหฺลิบ

๓. การนมาตพระผู้เป็นเจ้า มีการกมกราบได้กล่าวไว้ในตอนปฏิบัติ
นมาตก่อนรุ่งอรุณ

ข้อความในฉบับภาษาอังกฤษมีดังนี้

ฉบับของเลน

1. ".....And lo, Mesroor the eunuch came up into the
house of Abu-l-Hasan and saluted him and saw Nuzhat el-Fuad
stretched out....."

2. ".....So when Abu-l-Hasan awoke, he found himself
upon the royal couch with the attendants standing around, and
kissing the ground before him, and a maid said to him, O our
lord, it is the time for morning prayer.

3. ".....they spread for him a prayer-carpet, and he
prayed, but know not how do so. He continued his inclinations
and prostrations until he had performed twenty rek' ahs,....."

^๑ E.W. Lane. op. cit., pp. 370, 355, 358.

ฉบับของเบอร์ตัน

1. "Presently, Masrur the eunch suddenly came in to him and saluted him, and seeing Nuzhat al-Fuad stretched out, uncovered her face....."

2. "When this sleeper shall awake to morrow, kiss ye the ground between his hands, and do ye wait upon him and gather round about him and clothe him in the royal clothing and serve him with the service of the caliphate....."

3. "Then they spread him a prayer carpet and he prayed. Now he knew not how to pray and gave not over bowing and prostrating for twenty inclinations, pondering in himself....."

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนคโกลิมิเต็ด

การแสดงการเคารพที่ฉบับภาษาอังกฤษฉบับนี้กล่าวไว้หลายแบบ กล่าวไว้ในตอนต่าง ๆ กัน คือ

๑. การแสดงความเคารพโดยทั่วไป ใช้คำภาษาอังกฤษที่มีความหมายว่าแสดงความเคารพ เช่นเดียวกับฉบับภาษาอังกฤษ ๒ ฉบับ ที่กล่าวมาแล้ว ดังตัวอย่างเช่นตอนอาบูหะซันแสดงความเคารพต่อพ่อคามุศูล

๒. ตอนอาบูหะซันถูกห้ามเข่าวัง กาลิไลรับสั่งให้ทุกคนเคารพนบนอบต่ออาบูหะซันเช่นเดียวกับกาลิไล การถวายความเคารพขณะยังมีใค้ออกวาราชการมีการโค้งคำนับอย่างต่ำ กมหนาลงสู่พื้น ตัวอย่างใดก็ตามที่สาวสรรคกำนันดีในโค้งคำนับแสดงอาการนบนอบ กมหนาลงสู่พื้นอยู่เบื้องหน้าอาบูหะซัน เพื่อกฎาบทูลว่าพระองค์ได้ทรงละเว้นการปฏิบัติมาศตอนเขาศครุ สายมากแล้วถึงเวลาออกวาราชการตามปรกติ

๓. คอนอาบุญหะชั้นในตำแหน่งกาหลิบ เสด็จออกวาราชการในท้องพระโรง

วาราชการที่เขาเผ่าหน้าบัลลังก์ทั้งหมดถวายความเคารพด้วยการคุกเขาลงและกมกราบไปยกเข้า อัครมหาเสนาบดี (แกรนด์ วิเชียร์) เมื่อเขาเผ่ากราบทูลขอราชกิจต่ออาบุญหะชั้น และตอบรับสั่งเพื่อปฏิบัติราชการ ก็ถวายความเคารพด้วยการคุกเขาลงและกมกราบ ตัวอย่างเช่น คอนอัครมหาเสนาบดีเขาเผ่าถวายพระพรและขอราชกิจ และตอบรับสั่งให้เบิกทองคำประทานแก่มารดาของอาบุญหะชั้น นายตำรวจที่เขาเผ่ารับพระบัญชาให้ลงโทษอีแมนและศิษย์ ก็ถวายความเคารพด้วยการกมกราบเช่นเดียวกัน และขณะรับคำสั่ง นายตำรวจไคววางมือไวบนศีรษะ เพื่อแสดงว่าพร้อมที่จะรับพระบัญชา

๔. การแสดงความเคารพเพื่อแสดงความกตัญญูด้วยการคุกเขาลงแพมพระบาท ไคแก่คอนอาบุญหะชั้นและนอซาทอล อิวคัต ปฏิบัติตอกาหลิบและพระมเหสี ตัวอย่างไคแก่ตอนที่กาหลิบรับสั่งจะจัดงานวิวาห์ให้อาบุญหะชั้นกับนางนอซาทอล อาบุญหะชั้นทราบซึ่งในพระกรุณา จึงคุกเขาลงแพมพระบาท

อีกตอนหนึ่งกล่าวถึงนอซาทอล อิวคัต และอาบุญหะชั้นผลัดกัน เขาเผ่าพระนางโซบิเคและกาหลิบ เมื่อกาหลิบและพระนางไคประทานเงินทองและผาคคลุมศพแล้ว ทั้ง ๒ คน ไคหมอบลงแพมพระบาทเจ้านายของตน เป็นการแสดงความเคารพและความทราบซึ่งในพระกรุณา

๕. การแสดงความยกย่องนับถือด้วยการจูบมือ ไคแก่ตอนที่เมศเรอมาลัยบ้านของอาบุญหะชั้น โดยรับสั่งของกาหลิบให้มาสอบสวนให้แน่ว่าอาบุญหะชั้นหรือนอซาทอล อิวคัต สามีกรรยาคน นี้ ไคเป็นผู้ตายกันแน่ อาบุญหะชั้นออกมาต้อนรับและไคจูบมือเมศเรอด้วยความนับถือ

การแสดงความเคารพในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนค็อก ลิมิเต็ด มีข้อความหลายตอนที่แสดงว่าปฏิบัติผิดหลักของศาสนาอิสลาม ทั้งไคกล่าวไว้แล้วข้างต้น ขอความเหล่านั้นไคแก่การถวายความเคารพตอองคกาหลิบ ด้วยการกมกราบ เพราะการกมกรานั้นจะปฏิบัติไคแต่เฉพาะตอพระผู้เป็นเจ้าเท่านั้น ส่วนเรื่องการจูบมือผู้ที่นับถือเป็นการยกย่องให้เกียรติ น่าจะเป็นธรรมเนียมของชาวตะวันตก

ข้อความในฉบับภาษาอังกฤษ มีดังนี้

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์ โก ลิมิเตด

1. Abou Hassan, who believed him to be a merchant from Moussoul, saluted the stranger with a bland and courteous air,.....

2. "Then the beautiful ladies of the palace bowed down before Abou Hassan, with their faces towards the ground, and there among them who had instruments of music saluted him with a concert of soft toned flutes....."

"At this moment Mesrour, the chief of the eunuchs, came in. He bowed down, with his face to the ground, before Abou Hassan, and as he rose said, "Commander of the Faithful, your majesty will permit me to represent that you have not been accustomed to rise so late, nor have you ever suffered the hour of morning prayer to pass unregarded. Unless your majesty is indisposed, you will now be pleased to mount your throne, to hold your council, and to give audience as usual.

3. When abou Hassan had taken his seat, the grand vizier prostrated himself at the foot of the throne, and as he rose, said in a solemn voice: "O Commander of the Faithful, may Allah pour upon your majesty all the blessings of this life and receive you into paradise in the next and cast your enemies into the flames of hell!

They came forward to the foot of the throne, and paid their respects to Abou Hassan, each according to his rank, bending the knee, and prostrating themselves with their faces to the ground, just as he would have done in presence of the caliph himself. They saluted him by the name of Commander of the Faithful.

The grand vizier Giafar, after prostrating himself before the throne, departed and went to the grand treasurer who gave him the purse.....

The officer of police placed his hand upon his head, to signify that he was ready to execute the order he had received, and should expect to lose his head if he failed in any point.

4. "Abou Hassan threw himself at the feet of the caliph and a Princess Zobeide, to testify his gratitude at their kindness towards him."

"Upon receiving this handsome present the pretended widow threw herself at the Princess Zobeide's feet, and made her the most humble acknowledgments with great secret satisfaction that she had succeeded so well"

"Abou Hassan immediately threw himself at the feet of the caliph in token of his gratitude."

5. "As soon as Abou Hassan saw him he rose to meet him and respectfully kissing him hand said, sighing and lamenting.

"O my friend, you see me in the greatest affliction.."^p

^p Anon, op. cit., pp. 221-269.

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต

ขอความที่แสดงความเคารพต่อบุคคลต่าง ๆ เช่นตอกาหลิบ พระมเหสี
มารดา และผู้ใหญ่ที่เป็นที่นับถือ มีกล่าวไว้ในตอนต่าง ๆ ดังนี้

๑. ตอนแม่ศรีเรือ กรมวัง เขาเฝ้าอาบู่หะชั้นขณะแต่งเป็นกาหลิบ

๑๒๘. จึงนายเมศรผู้ กรมวัง ใหญ่เอ๋ย

เบี่ยงยาตรยังมีดั่งก ลูบเกล้า

กราบพุดยบดั่ง ไคผิค อภัยนา

แถบพิศรพระเจ้า ทานไททรงธรรม

ธรรมเนียมการแสดงความเคารพของอาหรับ มีการยกมือขึ้นและหน้าผาก
ดังกวามาแล้ว การใช้คำ "ลูบเกล้า", คงจะมีความหมายเช่นนั้นด้วย

๒. ตอนไทยพาเขาเฝ้ากาหลิบ (อาบู่หะชั้น) ในขณะเสด็จออกวาราชการ

๑๕๗. บทจรผู้เฝ้า ทันที

คำนับโอนเกศี นอบไท

โอษฐ์อวยวรวิจิ เจริญสวัสดิ์

โดยแบบฉบับไค ประพฤติคังเคิมมา

การแสดงความเคารพในตอนนี้เป็นการถวายคำนับก้มศีรษะลง แล้วกล่าว
คำถวายพระพรตามแบบฉบับที่เคยประพฤติกังเคิมมา

๓. ตอนอาบู่หะชั้นขอพระราชทานโทษกาหลิบ และถวายความเคารพ

๕๕๕. ตกใจจักเปรียบพน คณนา

ชบเกศอ่อนกายา กราบไหว

กราบพุดายโทษา ชิงหยาบ คายแฮ

กาหลิบทานโปรดไ้ โทษนั้นอย่าถวิล

ในตอนนี้การถวายความเคารพได้ใช้ธรรมเนียมของราชสำนักพระมหากษัตริย์ไทย มีการหมอบกราบ และใช้ราชาศัพท์กราบทูลเพื่อขอพระราชทานอภัยโทษ

๔. ตอนกาหลิบทรงดำริจะจัดงานวิวาห์อายุหะชันกับนอชาติอด อัวคัต

๖๓๗. พังงามชิราชหฺรอม	หะชัน
นอมประตคเกศยัน	ภาคพัน
พระคุณพระทรงธรรม	จักเทียบ ไคฎา
ปราโมทย์มนัสตัน	อกชายินคี

การถวายความเคารพตอกาหลิบในตอนนี้ อายุหะชันก็มีศีรษะจกพื้นแสดงความซาบซึ้งในพระกรุณาธิคุณของกาหลิบ

๕. ตอนนอชาติอด อัวคัต เข้าเฝ้าพระนางโซบิเค

๗๑๕. จำจรมากราบเบอง	บาทงสุ พระนา
ไปนิกที่จ่านง	อันแล้ว
เห็นอยู่แต่พระองค์	ปกเกศ
ซาพระเหลือจะแฉว	ทุกขพนตนตาย

ในตอนนี้เป็นการแสดงความเคารพของสตรี นอชาติอด อัวคัต ถวายความเคารพต่อพระมเหสี ก็ได้ใช้ธรรมเนียมของราชสำนักไทย มีการหมอบกราบ เช่นเดียวกับที่ปฏิบัติต่อเจ้านายฝ่ายใน

๖. การแสดงความเคารพในต่อนอายุหะชันขอโทษ ซึ่งดวงเงินมารดา

๗๓๕. ไปวายนำเนตรพรอย	พรวาพรุ
จับจิตคนายอายุ	วาวว่า
เอ็นดูแกแมตุ	จักมอก มวยนา
ยกหัตถ์ดสะลามน้ำ	เนตรลนลามไหล

๓๘๐. แต่ไปเป็นโพนนั้น	นมมาน
ยี่สิบเอ็ดวันวาร	ลวงแล้ว
บเคยจ๊กกราบกราน	แคแม่ เลยนา
เห็นคอยเย็นใจแล้ว	พักตร์พร้อมพาที

ในตอนนี้นำคำสะลามหมายถึงการไหว้และกราบมารดาที่ไถ่ดวงเกินทุกข์
มารดา การกราบบิดามารดาเป็นธรรมเนียมของไทย

๗. ตอนเมกเรอมาที่บ้านอาบุญหะซัน อาบุญหะซันออกมาต้อนรับ แสดงความ
เคารพด้วยการชูมือคำนับและจูบมือ

๔๑๘. ยูรยาตรทามระยะเขา	ประตู
จึงหะซันเหลือบคู	สับหนา
พลันมายกมือชู	คำนับ
จูบจรคหัตถ์ถา	อ่อนนอมยินดี

การแสดงความเคารพของอาบุญหะซันต่อเมกเรอครั้งนี้ ยกมือชูขึ้นคำนับ
และจูบมือควยทาทางที่นอนนอม การจูบมือตามธรรมเนียมของชาวตะวันตกเป็นการ
แสดงการยกย่องและให้เกียรติ ขอความตอนนี้จึงเป็นตอนที่นาสนใจว่าใครแปลตามค
ฉบับภาษาอังกฤษ

จากคำประพันธ์ที่ยกมากล่าวเป็นตัวอย่างทั้ง ๗ ตอนนี้ เป็นการแสดง
ความเคารพในฉบับลิลิตนิทราชาคริต ซึ่งสรุปได้ว่ามีทั้งธรรมเนียมอาหรับ คือยกมือขึ้น
ตะหน้าผาก มีการคำนับ บางตอนก็ใช้ธรรมเนียมไทย เช่นการกราบไหว้ และ
บางตอนก็เป็นธรรมเนียมของตะวันตก เช่นการจูบมือ

เรื่องการกราบจนศีรษะจรดพื้นนั้น เป็นข้อห้ามในศาสนาอิสลามตั้งกล่าวมา
แล้วข้างตน และการจูบมือก็เป็นธรรมเนียมของชาวตะวันตก เรื่องการแสดงความ
เคารพทั้งสองอย่างนี้จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจ

เมื่อได้เปรียบเทียบการแสดงความคิดเห็นที่มีอยู่ในฉบับลิลิตนิทราชาคริต กับฉบับภาษาอังกฤษทั้งสามฉบับนี้แล้ว ทำให้เห็นชัดเจนว่ามีข้อความเหมือนกันในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด มากที่สุด โดยเฉพาะเรื่องการแสดงความคิดเห็นการกบฏนั้นมียุทธกรรมกัน ดังเช่นตอนหนึ่งในฉบับพระราชนิพนธ์ลิลิตนิทราชาคริตในโคลงบทที่ ๒๓๓ กล่าววา

"นอมประตศกยศัน ภาคพื้น"

ทั้งนี้เป็นต้น ทำให้เข้าใจว่าทรงแปลจากข้อความภาษาอังกฤษ โดยไม่รู้สึกวาทิตหลักศาสนาอิสลาม การกราบไหว้นั้นเป็นธรรมเนียมของราชสำนักไทยอยู่แล้ว การใช้ราชาศัพท์ก็ใช้คำว่า "กราบพูล" อยู่เสมอ ในเรื่องนี้ก็เลยใช้หมอบกราบกาหลิบ เช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์ไทย

ในโคลงบทที่ ๑๒๕ ตอนเมศเรอเขาเฝ้าอาญุหะซัน (ตอนที่เป็นกาหลิบ) มีข้อความวา

"เยื้องยาศรยงบัลลังก์ ครอบเกล้า"

คำ "ครอบเกล้า" มีกล่าวตรงกับกรแสดงความคิดเห็น และการรับคำสั่งในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด ตอนนายตำรวจหรือนครบาลวางมือลงบนศีรษะ ขณะหั่งรับสั่งของอาญุหะซันตอนเป็นกาหลิบ จึงมีเค้าว่าได้แปลจากภาษาอังกฤษ หรือทรงได้แบบของการถวายความเคารพจากฉบับภาษาอังกฤษ

เรื่องกรจุมมือ ดังที่ในโคลงบทที่ ๔๑๔ กล่าวไว้วา

"จุมจรคหัตถาดา ออมยอมยินดี" นั้น

ธรรมเนียมการจุมมือนั้น ไม่น่าจะวาจะเป็นธรรมเนียมอาหรับ แต่ข้อความมีปรากฏอยู่ในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด ดังข้อความที่กล่าวมาแล้ว จึงมีความเห็นวาเป็นข้อความที่แปลตามฉบับภาษาอังกฤษ

การปิดประตูบานและเรื่องอำนาจของปีศาจหรือมารร้าย

เรื่องการปิดประตูบานในเวลากลางคืนและเรื่องอำนาจของปีศาจหรือมารร้ายนี้ มีกล่าวไว้ในตอนที่อาบูหะซันสตีฟสันเพื่อนถึงกับสำคัญผิดคิดว่าตนเป็นกาหลิบ และทุบตีมารดา ชาวบานจึงต้องช่วยกันจับตัวมัดพาไปส่งยังสถานคนวิกลจริต (หรือโรงพยาบาลโรคจิต) ก่อนที่จะทราบถึงเหตุที่แท้จริงของเรื่องนี้ มารดาอาบูหะซันและเพื่อนบ้านก็ลงความเห็นตามความเชื่อว่าเป็นเพราะอำนาจปีศาจหรือมารร้าย คอลัมน์คาลิห์สันเพื่อนไป มารดาของอาบูหะซันได้บอกกับบุตรว่า การที่มีอันเป็นไปเช่นนี้ก็เพราะแขกผู้เป็นพอลตาตางเมืองของอาบูหะซันที่มาพักอยู่ด้วยกัน มีความเดินเลื้อยเมื่อออกจากบ้านไปแล้ว ไม่ได้ปิดประตูบานให้ จึงเป็นช่องทางให้ปีศาจหรือมารร้ายเข้าสูบ้านได้ ด้วยอำนาจปีศาจจึงทำให้อาบูหะซันเกิดสติซันเพื่อนไปเช่นนี้

ธรรมเนียมการปิดประตูและความเชื่อของชาวอาหรับในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปีศาจหรือมารร้ายที่กล่าวมานี้ มีกล่าวไว้ในหะดีษ (Hadis) กึ่งพระวจนะของพระนามบีมะหะหมัดว่าให้ปิดประตูในตอนค่ำ ขณะปิดประตูให้กล่าวพระนามของพระผู้เป็นเจ้า เพราะปีศาจไม่สามารถเปิดประตูที่ปิดในพระนามของพระผู้เป็นเจ้า เป็นขนบธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันโดยทั่วไปในบรรดามุสลิมผู้ที่ศึกษาและเคร่งในศาสนาอิสลามที่จะกล่าวว่า "ในพระนามของพระผู้เป็นเจ้า พระผู้ทรงพระเมตตาปราณี" ในตอนปิดประตู ปิดอาหาร เก็บเสื่อมา ในเวลากลางคืนและในโอกาสอื่น ๆ เพื่อขอให้พระผู้เป็นเจ้าทรงคุ้มครองทรัพย์สินและตนเองให้พ้นจากมวลมารร้ายหรือปีศาจ^๑

ขนบธรรมเนียมเรื่องการปิดประตูบาน และเรื่องอำนาจของปีศาจหรือมารร้ายในเรื่องอาบูหะซันนี้ นับว่าเป็นธรรมเนียมที่สำคัญที่สุดสำหรับเรื่องนี้ และเป็นจุดสำคัญอยู่ในการวางโครงเรื่องตอนต้น ฉบับภาษาอังกฤษกล่าวไว้อย่างต่าง ๆ กันดังนี้

^๑E.W Lane op. cit., note 13. p. 378.

ฉบับของเลน

ธรรมเนียมเรื่องการปิดประตูบ้าน และเรื่องอำนาจปีศาจหรือมารร้าย
มีกล่าวไว้มากมายหลายตอนดังนี้

๑. ตอนอาบู่หะซันเลี้ยงกาหลิมครั้งที่ ๑ เมื่ออาบู่หะซันได้เชิญพ่อกา
ตางเมืองให้เขามาเป็นแขกของคนที่พักที่บ้านคืนหนึ่ง พร้อมทั้งจัดสุร่าอาหารเลี้ยงดู
เป็นอย่างดี โดยไม่ทราบว่พ่อกาตางเมืองผู้นั้นคือกาหลิม ขณะที่เลี้ยงดูอาบู่หะซันก็
เพเล็คเพลินอยู่ด้วยการสนทนา จนึกมากแล้วจึงไคคมเพื่ออำลากัน ในตอนนั้นอาบู่หะซัน
มิได้สั่งให้พ่อกาตางเมืองผู้นั้นช่วยปิดประตูบ้านให้ กาหลิมไคโรยยานอนหลับในถวยสุร่า
ให้อาบู่หะซันดื่มเป็นครั้งสุดท้าย แล้วอาบู่หะซันก็สิ้นสติไป

ตอนต่อมาเมื่ออาบู่หะซันตื่นขึ้น ลืมตาแลเห็นเป็นภาพร่ววังรู้สึกอัศจรรย์
ใจ และคิดว่าเป็นภาพในฝัน จึงนึกถึงพ่อกาตางเมืองซึ่งเป็นแขกของตนเมื่อคืนก่อน
และคิดว่าเขาคงเป็นหัวหน้าของมวลดมารร้ายไคตอบแทนการเลี้ยงดูของตนด้วยการให้
ลูกน้องเหล้ามารมาเรียกตนเองว่าเป็นกาหลิม อาบู่หะซันจึงระลึกถึงพระผู้เป็นเจ้าให้
ทรงคุ้มครอง

เมื่ออาบู่หะซันไคเป็นกาหลิมอยู่ครบ ๑ วันแล้ว ตามที่ตนปรารถนา
กาหลิมจึงรับสั่งให้วางยานคนหัดอาบู่หะซันและพากลับบ้าน ในตอนนั้นกาหลิมก็มีไคทรง
กำขั้บเรื่องการปิดประตูบ้าน หรือรับสั่งให้เปิดประตูบ้านทิ้งไว้

๒. ตอนมารคาของอาบู่หะซันตกเคื่อนบุตร ขอความตอนมารคาของ
อาบู่หะซันตกเคื่อนบุตร ไม่มีกล่าวถึงเรื่องการปิดประตูบ้านเลย มีแต่ขอความว่ซาตาน
อาจทำให้เป็นไปไคหลายอย่าง เคื่อนใหญ่ตรระลึกถึงพระผู้เป็นเจ้า ยึดพระผู้เป็นเจ้า
เป็นที่พึ่ง เพื่อขจัดให้พนมวลดมารนั้น

๓. ตอนอาบู่หะซันเลี้ยงกาหลิมครั้งที่ ๒ เมื่ออาบู่หะซันไคพบกับพ่อกา
ตางเมืองคนเคื่อกอีกเป็นครั้งที่ ๒ นั้น อาบู่หะซันจึงไคคคว่าถึงเรื่องอันเป็นสาเหตุของ
การเสียดิควยอำนาจมารร้าย กาหลิมจึงทรงยอมรับในตอนนั้นว่ไคเดินเลอบล่อยให้ประ
ตุเปิดทิ้งไว้ อันเป็นทางนำปีศาจเขามาสูบ้านและเป็นภัยต่ออาบู่หะซัน บทสนทนาของ
กาหลิมและอาบู่หะซันมีดังนี้

"As soon as Abu-l-Hassan saw him, he said to him, A friendly welcome to thee, O king of the Jan! So Er-Rasheed said, what have I done to thee? What more couldst thou do, said Abu-l-Hassan, than thou hast done unto me, O filthiest of the Jan? I have suffered beating, and entered the madhouse and they pronounced me a madman. All this was occasioned by thee. I brought thee to my abode, and fed thee with the best of my food, and after that, thou gavest thy Devils and thy Ons entire power over me, to make sport with my reason from morning to evening. Depart from me, therefore, and go thy way.

The Khaleefeh smiled at this, and seating himself by his side, addressed him in courteous language, and said to him, O my brother, when I went forth from thee, I inadvertently left the door open, and probably the Devil went in to thee. Abu-l-Hassan replied, Inquire not respecting that which happened to me. And what possessed thee, he added, that thou leftest the door open, so that the come in to me, and that such and such things befel me....."

เรื่องการปิดประตูบ้านและอำนาจปีศาจหรือมารร้ายนี้ บุคคิงเมื่อตอน
 กษัตริย์ทรงปรากฏพระองค์ให้อาณูหะซันได้ทราบความจริง โดยมีใคกล่าวถึงเรื่องนี้
 อีกเลย

^๑ E.W. Lane, op. cit., p. 364.

ฉบับของเบอร์ตัน

มีข้อความหลายตอนที่กล่าวถึงเรื่องการปิดประตูบ้านและเรื่องอำนาจปีศาจหรือมารร้าย ซึ่งมีความเกี่ยวของกัน เรื่องการปิดประตูนั้นกล่าวไว้อย่างข้อความธรรมดา ดังที่มีอยู่ในตอนต่าง ๆ ดังนี้

๑. ตอนอาบุญหะชั้นเลี้ยงกาหลิบครั้งที่ ๑ เนื้อเรื่องตอนอาบุญหะชั้นเลี้ยงกาหลิบครั้งนี้ เหมือนกันกับในฉบับของเลน หลังจากที่ไคสนทนาและดื่มสุรากันไปมากแล้วก็มีการดื่มอำลากัน กาหลิบไคลอมวางยานอนหลับให้อาบุญหะชั้นดื่มเป็นแก้วสุดท้ายรับสั่งให้เมศเรอแบกอาบุญหะชั้นเขาวังและทรงกำชับให้ปิดประตูบ้านให้อาบุญหะชั้น โดยที่ในระหว่างสนทนาอาบุญหะชั้นมิได้สั่งให้แขกช่วยปิดประตูบ้านเลย

ครั้นอาบุญหะชั้นตื่นขึ้นและเห็นเป็นภาพรวิ้ง และตนเองก็แต่งเป็นกาหลิบ เป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์อย่างยิ่ง จึงคิดว่าเป็นอำนาจของมวลมารร้าย (มวลอุณ) นึกถึงแขกที่มาคืนก่อน และคิดว่าเป็นหัวหน้าของมวลมารร้าย ผู้ไม่ทราบว่าจะตอบแทนการเลี้ยงดูด้วยวิธีใด จึงให้เหล่ามารลูกน้องมาพากันเรียกว่ากาหลิบอาบุญจึงระลึกถึงพระผู้เป็นเจ้า ขอยึดพระผู้เป็นเจ้าเป็นที่พึ่ง

เมื่ออาบุญหะชั้นไคเป็นกาหลิบแล้ว ๑ วัน สมปรารถนา กาหลิบได้รับสั่งให้หาตัวอาบุญหะชั้นกลับมาส่งบ้าน เมื่อเมศเรอพาตัวมาส่งแล้ว ตอนกลับออกไปก็ไคปิดประตูห้องให้อาบุญหะชั้นด้วย

๒. ตอนมารดาของอาบุญหะชั้นตกเตียงนอน ในตอนนั้นมารดาของอาบุญหะชั้นไคตกเตียงนอนเพราะเหตุอัศจรรย์ที่เกิดขึ้นนั้นเป็นไปโดยอำนาจของปีศาจ พอลากางเมืองที่มาเป็นแขกในคืนนั้นเป็นพวกมารร้าย เป็นผู้นำภัยมาสู่อาบุญหะชั้น ในการตกเตียงของมารดาไม่มีข้อความตอนใดกล่าวถึงเรื่องการปิดประตูบ้านเลย

๓. ตอนอาบุญหะชั้นเลี้ยงกาหลิบครั้งที่ ๒ เมื่อกาหลิบเสด็จมาพบกับอาบุญหะชั้นและขอพักด้วยอีกเป็นครั้งที่ ๒ นั้น อาบุญหะชั้นกล่าวตอวากาหลิบว่าเป็นผู้ที่ก่อความเดือดร้อนให้ โดยที่ไม่ช่วยปิดประตูให้เมื่อตอนที่ลาจากไปในตอนเช้า เป็นทาง

ให้ปีศาจเข้ามาในบ้านได้ จนเกิดเหตุเภทภัยทำให้ตนฉันทายและเสียสติ เพราะอำนาจของปีศาจและมารร้าย (มวลดุญิน) คดมันดาลให้เป็นที่ กาหลีบโดตรงยอมรับว่าดิมปีคประตูปบ้านจริง และได้สัญญาว่าจะไม่กระทำเช่นคราวก่อน บทสนทนาของกาหลีบและอาญูหะซันมีดังนี้

".....O foulest of the Jann I have been beaten and thrown into Bedlam, when all said I was Jinn-mad and this was caused by none save thyself. I brought thee to my house and fed thee with my best, after which thou didst empower thy Satans and Madrids to disport themselves with my wits from morning to evening.

".....O my brother, when I went out from thee, I forgot the door and left it open and perhaps Satan came in to thee!" Quoth' Abu al-Hasan, "Ask me not of that which hath betided me. What possessed thee to have the door open, so that the Devil came into me and there befel me with him this and that. And he related to him all that had betided him, first and last....."^๑

เรื่องการปิดประตูบ้านและอำนาจของปีศาจหรือมารร้าย ยุติลงเมื่อกาหลีบตรงปรากฏพระองค์ให้อาญูหะซันได้ทราบความจริง และมีใครกล่าวถึงเรื่องนี้อีก เชนเดียวกับฉบับของเลน

ฉบับของโรฟิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนคโก ลิมิเตด.

๑. ตอนอาญูหะซันเลี้ยงกาหลีบครั้งที่ ๑ ในคืนที่อาญูหะซันเลี้ยงกาหลีบซึ่งเขาเข้าใจว่าเป็นพ่อค้าจากเมืองมุกฮุสนัน หลังจากที่ถูกและตีอ้อมหน้าสำราญจนตึกแล้ว ก็กล่าวคำอำลากัน อาญูหะซันได้ขอร้องกับแขกผู้นั้นว่าเวลาเช้า

ก่อนจากไปถ้าเขาไม่ลุกขึ้นส่งให้ช่วยปิดประตูให้ควย อย่าได้เปิดประตูทิ้งไว้ กาลหลับก็รับคำกับอาบุญหะชั้นแควมีไค้ปิดประตูให้ตามสัญญา ไค้เปิดประตูทิ้งไว้และมีพระประสงค้อย่างหนึ่งในการทรงทำเช่นนั้น

๒. ตอนมารดาของอาบุญหะชั้นตักเตือนบุตร เมื่อเกิดเหตุอาบุญหะชั้น

ถึงกับวิกลจริต และถูกจับตัวไปส่งโรงพยาบาลโรคจิตเช่นนี้แล้ว มารดาของอาบุญหะชั้นจึงไค้ตักเตือนบุตรว่าเรื่องที่อาบุญหะชั้นอาจจะมองข้ามไป ก็คือแขกแปลกหน้าผู้ที่มาพักอยูควยคืนนั้น ไค้ออกจากบ้านไปโดยที่มิไค้ช่วยปิดประตูห้องนอนให้ จึงเป็นช่องทางให้มารร้าย (ปีศาจ) เขามาไค้และทำให้เกิดภาพหลอนหลอกลาง ๆ เมื่อรอดพ้นมาจากบ่วงมารแล้วก็ให้นักขอมคฤพระผู้เป็นเจ้า อาบุญหะชั้นจึงนึกขึ้นไค้ว่าเหตุที่ฝันร้ายจนทำให้สมองปั่นป่วนไปนี้ เป็นเพราะพ่อค้าผู้นั้นออกจากบ้านไปแล้วมิไค้ปิดประตูให้จริง ๆ ทั้ง ๆ ที่บอกแล้ว จึงเห็นควยกับมารดาของเขาว่า ปีศาจเมื่อเห็นประตูเปิดทิ้งไว้จึงเขามาไค้ และทำให้เกิดความลึกลับต่าง ๆ ที่ทำให้สับสน ที่เมืองมุกส์ลูซึ่งเป็นเมืองของพ่อค้าผู้นั้น คงจะไม่เอาใจใส่รอบคอบเหมือนกับที่ชาวแบกแดดครูและเขาใจกันดีเป็นแน่ ว่าปีศาจจะมีช่องทางเขามาไค้ และทำให้เกิดฝันร้ายในขณะที่นอนหลับและเปิดประตูห้องทิ้งไว้

เรื่องการปิดประตูบานและอำนาจปีศาจ ในบทสนทนาของอาบุญหะชั้นและมารดาในฉบับภาษาอังกฤษ ไค้ให้ความคิดในเรื่องนี้อย่างดี ดังนี้

".....I must tell you my opinion of your adventure and call your attention to a circumstance which perhaps, you have overlooked. The stranger when you brought home to supper with you one night, went away with out, as you desired him, shutting your chamber door, and that, I believe, gave an opportunity to the evil spirit to come in and throw you into that dreadful illusion under which you have laboured. Therefore,

my son, you are bound to thank Heaven for having given you this deliverance, and to pray that you may be preserved from again falling into the snares of this demon ?

You have discovered the source of my misfortune, answered Abou Hassan and it was on that very night that I had the dream which has so turned my head. I had however expressly cautioned the merchant to shut the door after him and I am now certain that he did not do so. Therefore I think with you that the devil found the door open, entered and put all these imaginations into my head. At Moussoul surely from whence this merchant came they cannot be aware of what we know only this well at Bagdad that the devil, comes in to occasion all those sad dream which disturb our night's rest when the chambers in which we sleep are left open. In the name of Allah, my mother, since through His mercy I am perfectly restored to my senses, I entreat you to deliver me as soon as may be out of this place of torment, and rescue me from the hand of the barbarous keeper who will shorten my days if I remain here any longer."^๑

๑. ตอนอาบูหะซันเลี้ยงกาหลิบครั้งที่ ๒ เมื่ออาบูหะซันได้พบกับพ่อค้าชาวเมืองมัสสุลคนเดิมอีก อาบูหะซันก็เสียใจมาก ของเลี้ยงดู และให้พักที่บ้านอีกครั้งที่ ๒ อาบูหะซันได้เล่าถึงเหตุร้ายที่เกิดขึ้นแก่ตน และใคร่ถามทราวกาหลิบอย่างตรงไปตรงมา ว่าการที่ตนเองมีอันเป็นนั้น เพราะกาหลิบเป็นคนเหตุเพราะใดสิ่งแล้วสิ่งเลวว่าตนจะไปไหนช่วยปิดประตูบานไหนด้วย แต่ด้วยความไม่เอาใจใส่ละเอียดในคำขอร้องนี้จึงได้ถึงประตู

^๑Anon, op. cit., p. 245.

เปิดไว้ ปีศาจจึงเข้ามาได้และทำให้ฝันร้าย ยิ่งกว่านั้นก็ได้กระทำผิดที่หนักยิ่ง คือ การหุบตีมารดาจนเกือบจะเป็นมาตุฆาต

อาบุญหะชันยินยอมต้อนรับเป็นครั้งที่ ๒ โดยให้กาหลิบสัญญาว่าจะไม่ลี้มปิด ประตูห้องนอนให้อีกเมื่อตอนจะกลับ ทั้งนี้เพื่อป้องกันปีศาจมิให้เข้ามาในบ้านและทำให้เกิดความฝันที่ก่อเหตุร้ายให้อีกดังครั้งก่อน

หลังจากการเลี้ยงครั้งที่ ๒ แล้ว อาบุญหะชันก็ถูกวางยาให้หลับและถูกหามเข้าวังอีก พอตื่นตื่นขึ้นได้แลเห็นภาพรั้ววังดังที่แลเห็นมาแล้วแต่ครั้งก่อน ก็นึกโกรธเพื่อนที่ไม่รักษาคำสัญญา คิดว่าเป็นอำนาจปีศาจอีก จึงอ่อนวอนขอความอภิบาลจากพระผู้เป็นเจ้า

เมื่อกาหลิบทรงปรากฏพระองค์แล้วก็ทรงชี้แจงให้อาบุญหะชันเข้าใจเรื่องราวทั้งหมด ซึ่งเป็นเหตุคุณลวาทะเหตุไรพระองค์จึงได้รับสั่งให้เปิดประตูทิ้งไว้

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต ได้กล่าวถึงเรื่องธรรมเนียมการปิดประตูบานในเวลากลางคืนไว้หลายตอนด้วยกัน เริ่มต้นตั้งแต่

๑. ตอนอาบุญหะชันเลี้ยงกาหลิบครั้งที่ ๑ กาหลิบทรงปลอมพระองค์เป็นพอคาคางเมืองจากเมืองมัสสุลเพื่อเสด็จออกตรวจราชการ ไ้มาพบกับอาบุญหะชัน อาบุญหะชันจึงได้เชื่อเชิญให้พักที่บ้านของตน หลังจากที่ได้เลี้ยงสุราและอาหารจนคึกมากแล้ว หมกเรื่องสนทนา อาบุญหะชันได้สั่งเสี้ยเพื่อนพอคาคางเมืองผู้นั้นให้ช่วยปิดประตูบานในทวูย คังโคลง

๘๘. อาดิย์จำหยุดยั้ง

เชิญทานเสพสุรา

อนึ่งยามท่านจักคลา

เชิญปิดประตูชอย

สนทนา กอนเฮย

อีกนอย

ไคจจาก เรือนแฮ

อย่าไคดืมคำ

กาหลิมมิไคทรงปีดประตูบานให้อาบุญะชั้น ในฉบับลิลิตนิทราชาคริตยังได้บอกเหตุผลไวควยวา เป็นพระคำริของกาหลิมเพื่อให้ออกคลองกับเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในภายหลัง ดังโคลง

๔๔. เขาตามหลังทานไท	ออกจากเรือนมาไส
บไคหีบหวาร	
๔๕. ทานตรีการเสร็จแล้ว	ทำจะให้ออกแคลว
เมื่อรู้ภายหลัง	

หลังจากให้อาบุญะชั้นไคเป็นกาหลิมแล้ว ๑ วัน สมคังความปรารถนาแล้ว กาหลิมจึงรับสั่งให้ส่งตัวอาบุญะชั้นกลับบาน และได้รับสั่งกับทาสไม่ให้ไคประตูบาน ดังราย

๒๔๘.....สูงแบกเขาไป วางไว้ในเรือนเขา เทานั้นแล้วเร่งกลับ แควอยาหีบหวาร ทำอาการจงเงียม อยากรอบเกรียบอ้ออิง ทาสทานจึงทำตาม ขอหามปรามเขาบละ เสร็จช้ระกลับมา เขาหาองคทานไท แดลงกิจหังปวงให้ ทราบสิ้นทุกประการ.....

๒. ตอนมารดาของอาบุญะชั้นตกเคื่อนบุตร มารดาของอาบุญะชั้นไคยื่นบุตรชายรองเรียกชื่อสาวสรรคกำนัดนาง และเพอวาคนเป็นกาหลิม ก็เข้าใจวาอาบุญะชั้นเสียสติ จึงรำรำพันควยคิกวาเป็นอำนาจของปีศาจ ดังโคลง

๓๒๙. แแต่หลังแมดูบเลี้ยง	เจามา
จนเจริญพรรษา	ใหญ่แล้ว
ไปเคยคลาดมารดา	คลแดน ไคंना
ไคหีบถูกลูกแกว	จึงให้ลี้มหลง
๓๓๐. ผีคังผีป่าเขา	ประจำ เจาฤา
ผีลือผีแสรงนำ	จิตต์ให้
นิมิตคคิกตามสำ	คัญนิค ไปนา
เพื่อจักผลาญชีพไค	โทษควยเหลือเกิน

๓๓๑. ขอเชิญอะหลาญ	ทรงฤทธิ พระเฮย
โปรคชัยตีปาปลิด	โทะราย
จากอกหะชั้นสถิต	เป็นสุข สมายนา
โดยเคชพระคงฉาย	ผานพนภัยเซ็น

เพราะเหตุที่อำมูหะชั้นเสียสติอ้างตนว่าเป็นกาหลิบ และถึงกับทุบตี
มารคา ชาวบานจึงช่วยกันจับตัวไปส่งยังสถานคนวิกลจริต มารคาก็มาเยี่ยมบุตร
เมื่อเห็นว่าอำมูหะชั้นรู้สึกตัวแล้ว มารคาจึงได้บอกกับอำมูหะชั้นว่าเหตุที่ต้องเป็นเช่น
นี้ ก็เพราะว่าแขกตางเมืองผู้นั้นทำเหตุเปิดประตูบ้านทิ้งไว้ ปีศาจจึงเข้าสู่อำมูหะชั้น
ทำให้เสียสติไป ตั้งโคลงบทที่ ๓๕๐-๓๕๔ ซึ่งเป็นการสนทนาระหว่างมารคาและ
อำมูหะชั้น

๓๕๐. อนุสรณ์ในเหตุสิ้น	ซึ่งเป็น นันดา
พอไปเห็นแม่เห็น	หากรู้
เจ้าเลี้ยงพอดคาเย็น	วันหนึ่ง นันนา
ไซออนเลยแหละดู	นันทันนำความ
๓๕๑. ไปตามคำสั่งเจ้า	สัญญา ไว้นา
ไปบิณฑवारา	ละไว้
จึงฝูงปีศาจสา-	มารดสู สิงพอ
ทำจิตต์แหงเจ้าให้	เคลิบเคลิ้มดีมกาย
๓๕๒. ควรถวายอภิวัตเจ้า	โลกา
ทรงโปรคพนภยา	พาธราย
ขอพระจุงรักษา	สงวนตอ ไปแธ
จักรอดจากบาปมาย	เพราะเบองบาทพงส์

๓๘๓. ความตรงประกอบแท้	มารดา
ดูกับพื้นสงกา	กอนัน
คืนเดียวกับมันมา	ขานี มีศตเสย
ขอมสิ่งกันแมนหมั้น	บอกให้หับทวาร
๓๘๔. ในบานเบิกอยู่แล้ว	ยามลูก คินเสย
จึงปีศาจมันผูก	จิตตชา
แมคึกไม่ผิดถูก	ทุกอย่าง จริงนา
แมนแมนกลาวอา	จักอันอำตาย

๓. ตอนอาบู่หะชั้นเลี้ยงกาหลิบครั้งที่ ๒ กาหลิบหรือทอคาตางเมือง

จากเมืองมุตสุดคนเดิม นั้น กลับมาพักที่บ้านอาบู่หะชั้นอีกครั้งหนึ่ง อาบู่หะชั้นจึงไต่เตา
ให้ซึ่งถึงภัยที่มีแก่ตน และได้บอกให้ทราบวาสาเหตุทั้งนี้มาจากการที่เพื่อนไม่ช่วยบิด
ประตุบานให้ เมื่อตอนกลับ จึงเป็นเหตุให้ของเสียสติ เพราะอำนาจปีศาจ กาหลิบ
ทรงยอมรับว่าหลงลืม อาบู่หะชั้นจึงให้ทอคาตางเมืองผู้สาวานว่าจะไม่ลืมตั้งครั้งก่อน
อีก บทสนทนาโต้ตอบระหว่างอาบู่หะชั้นและกาหลิบมีดังนี้

๔๓๗.....เหตุนี้ไซ้กรรมคา ซึ่งมีมาเพราะใคร ท่านจะไปจากเรือน
เราไต่เตือนกำขับ ให้ท่านหับทวารไว้ ท่านบ่ไต่ทำตาม จึงเกิดความอุบาทว์ ผุ่งปีศาจเข้า
สิ่ง รังกายาเราฝัน ถึงสิ่งสรรพคดี ปลายมือมีอันตราย จนเจียนตายมอคมวย เป็นเหตุทั้ง
นี้ด้วย ท่านแกล้งลืมหลง ไซ้ดา

๔๕๑. กรรมไต่บึงเกิดขึ้น	บันกาล
ให้พี่ลืมหับทวาร	เบิกไว้
แคนกายประมาทการ	เกิดเหตุ
จึงเกิดอันตรายให้	ท่านเพียงววยชนม

๔๕๘. ประสงค์แห่งทานนั้น เรายับ
 แตะจะขอกำชับ ทานไว้
 จากสถานทานจงทัฬหี ทวารแห่ง เรานา
 ปีกาจจักไม่ได้อีก ของรายท่าเรา

๔๕๙. ขอเอาความสัจให้ สาบาน กอนรา
 จึ่งจักไม่ลืมปาน กอนนั้น
 กาทลึงกับรับสาร คำสัจ
 สองจึ่งชวนกันคน ควนเรามาเรือน

๔. ตอนกาทลึงรับสั่งให้แบกอายุหะชั้นเข้าวังครั้งที่ ๒ ครันอายุหะชั้น
 รู้สึกตัวตื่นขึ้น ลืมตาขึ้นดูก็แลเห็นเป็นภาพรั้ววังตั้งครวากอน ก็คิดว่าเป็นไปโดยอำนาจ
 ของปีกาจมันดาลาให้เป็นไป จึงคิดว่าเพื่อนผู้นั้นคงจะไม่ได้เปิดประตูบ้านให้ตั้งครวากอน
 นั้นอีก ปีกาจจึงแสดงอำนาจเช่นครวากอน ดังโคลง

๕๐๕. กูเกรงกูจึ่งใด สัญญา
 มันกลับเปิดทวาร โรไว
 ปีกาจจึ่งสวนมา สิ่งสู กูแฮ
 ทำจิตศรัทธาให้ เฟื่องฟูงันเห็น

เรื่องเหล่านี้มาคือคล้ายลงเมื่อกาทลึงทรงปรากฏพระองค์และทรงแสดง
 เรื่องจริงให้อายุหะชั้นได้ทราบ

เรื่องธรรมเนียมการเปิดประตูบ้าน และความเชื่อในเรื่องอำนาจของปีกาจ
 และมารร้ายซึ่งเป็นธรรมเนียมมุสลิม คำมั่นสัญญาระหว่างกาทลึงและอายุหะชั้นเป็นตอน
 สำคัญในเนื้อเรื่องตอนตน

เมื่อเปรียบเทียบเรื่องธรรมเนียมการเปิดประตูบ้านและเรื่องอำนาจปีกาจ
 ในฉบับลิลิตนิทราชาคริต กับฉบับภาษาอังกฤษทั้ง ๓ ฉบับ ได้ความว่า ฉบับของเลน ตอน
 แรกเมื่ออายุหะชั้นเลี้ยงกาทลึงครั้งที่ ๑ กับตอนมารดาอายุหะชั้นตักเตือนบุตรนั้นมีคำข้อ

‘ความโศกเศร้าถึงเรื่องการปิดประตูบ้านเลย ส่วนในฉบับของเบอร์ตัน กล่าวว่า เมื่อเมค เรอแบกอาบูหะซันเข้าวังก็ปิดประตูบ้านให้อาบูหะซัน และเมื่อตอนแบกกลับมาส่งก็ปิดประตูห้องใหญ่ ทั้งสองฉบับอาบูหะซันมีใจออกปากสั่งให้ช่วยปิดประตูใหญ่เลย ครั้นตอนที่ขึ้นที่ในวังตนเองก็ใจกลายเป็นกาหลิบ อาบูหะซันก็นึกว่าเป็นอำนาจของปีศาจทำให้เป็นไปเช่นนั้น ทั้งสองฉบับนี้ใจกล่าวถึงความคิดของอาบูหะซันว่าแขกที่มาคืนนั้นคงเป็นหัวหน้ามดมารร้าย (ญิน) และภาพอื่น ๆ คือมดมารลูกน้อง ตอนที่ ๒ ฉบับมีใจเอ่ยถึงว่าปีศาจหรือมารร้ายเหล่านี้เข้ามาได้ เพราะเรื่องการเปิดประตูทิ้งไว้ แต่ใจกล่าวถึงความสำคัญของอำนาจปีศาจหรือมารร้ายเท่านั้น

เรื่องการปิดประตูบ้านเพียงจะมากล่าวไว้ในตอนอาบูหะซันเลี้ยงกาหลิบครั้งที่ ๒ เป็นคำต่อวาของอาบูหะซัน เรื่องอำนาจปีศาจทำให้เกิดภาพหลอกหลอนและทำให้เสียสติถึงกับต้องถูกส่งไปใคร่รับทุกขุทรมานในสถานคนวิกลจริต กาหลิบจึงได้สารภาพว่าใจลืมเปิดประตูบ้านทิ้งไว้ มิได้ปิดประตูใหญ่ก่อนที่จะไป จึงได้เกิดภัยแก่เพื่อนของตน

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนคโกลิมิเต็ด นั้น เน้นความสำคัญเรื่องการปิดประตูบ้าน และกล่าวถึงคำมั่นสัญญาระหว่างกาหลิบและอาบูหะซันในเรื่องนี้อย่างชัดเจนทุกตอน ในตอนเลี้ยงกาหลิบครั้งที่ ๑ อาบูหะซันใจเอ๋ยปากขอร้องแขกว่าวันรุ่งขึ้นก่อนจากไปถ้าหากเขาไม่ใจลุกขึ้นให้ช่วยปิดประตูบ้านใหญ่ อย่าปล่อยให้ประตูเปิดทิ้งไว้ ซึ่งกาหลิบก็รับคำ แต่กาหลิบใจตรงเปิดประตูทิ้งไว้ด้วย มีพระประสงค์อย่างหนึ่ง ข้อความตอนนี้เหมือนในฉบับลิลิตนิทราชาคริต

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต มีข้อความตรงกับฉบับภาษาอังกฤษฉบับนี้ในเรื่องการปิดประตูบ้านเป็นเรื่องสำคัญ และถ้าละทิ้งเปิดไว้ในตอนกลางคืนจะเป็นช่องทางให้ปีศาจเข้ามาในบ้าน เรื่องการปิดประตูบ้านมีความสัมพันธ์กับเรื่องอำนาจของปีศาจ

ในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนคโกลิมิเต็ด มีข้อความแตกต่างไปจากทุกฉบับ ก็คือใจเน้นความสำคัญของเรื่องการปิดประตูบ้านในตอนกลางคืนนี้ว่าเป็นเรื่องที่เข้าใจกันดี และเอาใจใส่ที่จะปฏิบัติกันในกรุงแบกแดด ที่มัสสุตต้องไม่เคร่งครัดเท่าในกรุงแบกแดดแน่ จึงเป็นทางให้ปีศาจเข้ามาได้ ทำให้ฝันร้ายรบกวนการหลับนอนพักผ่อน ถ้าเราเปิดประตูนอนทิ้งไว้

ในตอนทีกาหลิบเสด็จมาที่บ้านอาบูหะซันครั้งที่สอง กาหลิบมิได้ทรงยอมรับว่าเป็นผู้เปิดประตูไว้ดังฉบับอื่น ๆ แต่อาบูหะซันเป็นผู้ตอบว่าแต่ผู้เดียว ว่าเรื่องทุกซeronที่เกิดขึ้นครั้งก่อน สาเหตุมาจากเพื่อนผู้นี้คนเดียวที่ไม่เปิดประตูบาน เป็นเหตุให้ปีศาจเข้ามาได้ นอกจากนี้ชาวบ้านก็เข้ามาในบานได้ และมาจับตัวไปโรงพยาบาลโรคจิต ถ้าไม่เปิดประตูทั้งไวชาวบ้านก็จะเข้ามาข้างในไม่ได้ ขอความตอนนีไม่มีในฉบับอื่น

เรื่องธรรมเนียมการปิดประตูบานเวลากลางคืน อำนาจของปีศาจ (มารร้าย) กับการระลึกถึงพระผู้เป็นเจ้าให้ไ้ทรงอภิบาลให้พ้นจากบวงมาร และเรื่องคำมั่นสัญญาที่กาหลิบทรงรับคำกั้อาบูหะซัน กล่าวไว้ละเอียดกว่าทุกฉบับ

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต โคลงลาวขอความตรงกับฉบับภาษาอังกฤษฉบับนี้ แต่ในฉบับลิลิตนิทราชาคริตกล่าวไว้สั้น ๆ พอให้เข้าใจธรรมเนียมการปิดประตูบานในเวลาค่ำ ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องอำนาจของปีศาจหรือมารร้ายและเรื่องคำมั่นสัญญาระหว่างกาหลิบและอาบูหะซันซึ่งเป็นจุดสำคัญของเรื่อง

คำว่าปีศาจหรือมารร้ายนั้น ในฉบับภาษาอังกฤษใช้คำศัพท์ต่าง ๆ กัน มีทั้งศัพท์อังกฤษและคำในศาสนาอิสลาม แต่มาใช้ในภาษาไทยแปลออกเป็นคำว่าผี ปีศาจ และมารร้าย ซึ่งไม่ได้ความหมายเท่ากับคำเดิม ความคิดในเรื่องขนบธรรมเนียมในตอนที่กล่าวไว้ในฉบับลิลิตนิทราชาคริตไม่ผิด เป็นการแปลจากฉบับภาษาอังกฤษ แต่ความเข้าใจของผู้อ่านอาจจะปะปน กับความเชื่อเรื่องผี ปีศาจ ตามความเชื่อเดิมของไทย เช่นข้อความในบทนี้ว่า

๓๓๐. "ผิ่คิงผิ่ป่าเขา ประจำ เจ้าฤา
ผิ่สอผิ่แสรงนำ จิตต์ให้

ซึ่งอาจจะทำให้ความเข้าใจในเรื่องอำนาจปีศาจนี้ผิดไปได้ ดังนั้นผู้อ่านจึงควรมีความรู้เรื่องเกี่ยวกับชาตาน ผีนุ และอื่น ๆ ในศาสนาอิสลามไว้ให้ถูกต้องถว้ความหมายของคำเหล่านี้อธิบายไว้ในเรื่องปรัชญาและศาสนา

ประเพณีการแต่งงาน

ฉบับภาษาอังกฤษ

ฉบับของเลนและฉบับของเบอร์ตัน ไทกล่าวขอความไวแต่เพียงว่า เมื่อ อาบุญหะชันได้รับพระกรุณาแต่งตั้งให้เป็นชาวยุโรปให้ใกล้ชิดแล้ว ก็ตามเสด็จเข้าเฝ้าพระนางโซบิเดควย ดังนั้นกาหลิบจึงไต่ทรงจัดการให้อาบุญหะชันแต่งงานกับนอซาทอด อัวคัต นางชาหลวงคนโปรดของพระนางโซบิเด ทั้งสองฉบับนี้มีไคกล่าวถึงพิธีการวิวาห์แต่อย่างใด

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนค็อก ลิมิเต็ด ฉบับนี้ไคกล่าวขอความตั้งแตพระนางโซบิเดทรงสั่งเกล้าอาบุญหะชันพอใจนางนอซาทอด อัวคัต ชาหลวงคนโปรดจึงกราบทูลกาหลิบให้ทรงทราบ กาหลิบทรงระลึกไคว่าเคยรับปากจะจัดการหาภรรยาให้กับอาบุญหะชันแต่ในครั้งก่อน จึงไคทรงถามความสมัครใจทั้งสองคนก็มีความยินดี กาหลิบและพระนางโซบิเดจึงรับสั่งให้จัดวิวาห์อาบุญหะชันและนอซาทอด อัวคัต

การจัดการวิวาห์ได้จัดขึ้นในพระราชวัง ไคมีการฉลองกันอย่างสนุกสนานเต็มที่ พระนางโซบิเดทรงดำริว่าเป็นเรื่องของเกียรติยศที่จะประทานของขวัญที่มีค่านางชาหลวง เพื่อให้กาหลิบทรงพอพระทัย ส่วนองค์กาหลิบนั้นก็ทรงมีพระเมตตาต่ออาบุญหะชันอยู่มาก

อาบุญหะชันไคนั่งคอยอยู่ในห้องประกอบการวิวาห์ก่อนควยความอดทน จนถึงเวลาก็พาตัวเจ้าสาวเข้ามาในห้องนั้น เจ้าบ่าวไคคอนรับเจ้าสาวควยการบรรเลงควยเครื่องดนตรีทุกชนิด และการขับร้องของนักร้องหญิงชายซึ่งเป็นนักร้องในพระราชวังเป็นการบรรเลงดนตรีที่ไพเราะศรีกครัน

การเลี้ยงฉลองและการมหรสพจัดอยู่หลายวัน จนครบตามที่กำหนดคู่สมรสจึงไคอยู่กินควยกันฉันสามีภรรยา และมีความรักกันดี

ข้อความภาษาอังกฤษมีเพียงสั้น ๆ ดังนี้

"The marriage presently took place, The nuptials were celebrated in the palace with great demonstrations of joy. Princess Zobeide considered it a point of honour to make her slave rich presents to please the caliph, and the Caliph, on his part, out of regard for the Princess Zobeide, was equally generous towards Abou Hassan,

The bride was conducted to the apartments which the Caliph had assigned to Abou Hassan her husband, who awaited her coming with impatience. He received her with the sound of all sorts of musical instruments, mingled with the voices of singers of both sexes belonging to the palace, raised together in a loud and harmonious concert.

Many days passed in the festivities and rejoicings usual upon such occasions, At length the newly married pair were left to each other's society."

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต

เรื่องประเพณีการแต่งงานในฉบับพระราชนิพนธ์ลิลิตนิทราชาคริต มีอยู่ในตอนกาหลิบทรงจัดงานวิวาห์อาบูหะซันกับนอซาทอล อีวัตต์ ซึ่งกล่าวไว้ในคำประพันธ์บทที่ ๖๔๒ มีข้อความดังนี้

เรื่องการวิวาห์ เริ่มกล่าวตั้งแต่การจัดสถานที่อันเป็นบริเวณงานในเรื่องให้เป็นการภายในพระราชวังของกาหลิบ ซึ่งพรรณนาไว้ว่าตกแต่งด้วยร้านตะเกียง โคมไฟ สดับกับใบไม้และดอกไม้ เวลากลางคืนจุดไฟสว่างไสว มีการประโคมดนตรีและ

^๑ Anon, op. cit., pp. 258-259.

เล่นมหรสพครบทั้ง ๑๐ วัน เป็นที่เที่ยวสำราญใจของเหล่าสาวสวรรค์กำนัลในทั้งหมด
ในพระราชฐานไม่มีผู้ชายเข้ามาปะปนเลย

ตอจากนั้นโคกลาวถึงห้องที่จะประกอบพิธีวิวาห์ ตกแต่งด้วยดอกไม้
ประติษฐานเป็นคาชวยและมาลัย แขนวระไบครุยมานทั้งสี่ด้าน และตั้งเบญจาทองแดงด้วยดอกไม้
ไม้และแพรระไบลวดลายทอง มีที่นั่งและพนักพิงเหมือนบัลลังก์ ตั้งอยู่ริมผนัง ๒ ซुक
สำหรับคู่บ่าวสาวนั่ง โดยรอบมีตั้งสำหรับผู้มาช่วยการวิวาห์ กลางห้องตั้งเคียง วาง
เตาธูปกำยานและเครื่องบูชา มีหมึก ปากกา กระดาษพาดโต๊ะไวพร้อม แขนวอักษณัม
ระยาแก้ว ไฟสีต่าง ๆ

ครั้นแล้วกิจงานฉลองมีมหรสพครบ ๙ คืน ถึงวันที่ ๑๐ จึงเป็นวันโคกษ
วิวาห์มงคล ตอนค่ำบ่าวสาวแต่งกายสวยงามตามฐานะศักดิ์ เพื่อนสาวก็แห่เจ้าสาวมา
สู่ที่ประชุม คือห้องประกอบพิธีวิวาห์ เจ้าบ่าวเดินจากห้องมีขบวนแห่เทียน ๒๐ คู่ อยู่
รอบข้าง และมีหม่อมโหรเดินสลับแห่หอมมา

เมื่อเจ้าบ่าวและเจ้าสาวเข้าสู่ห้องประกอบพิธีวิวาห์ บ่าวสาวนั่งอยู่ข้างขวา
และเจ้าสาวนั่งข้างซ้ายคอยฟังโอ้แมนผู้แทนองค์ศาสดาอ่านสารสัญญาใหญ่หม่านั่งชุมนุมกัน
เป็นพยานว่า ทั้งสองคนไต่รับพระราชทานให้ประกอบพิธีวิวาห์เป็นสามีภรรยาด้วยกันด้วย
ความสมัครใจ และให้คำสัญญาตามบัญญัติในศาสนาว่า "ฝ่ายชายจะถนอมยอมรับตาม
คำภักโภทราน แม่มมีลูกก็จักจะไม่เกินที่ศาสนากำหนดไว้ และจะรักเท่ากันหมคนันภรรยา
หลวงทั้งสี่คน ไม่กคชี่เป็นทาส อยู่ด้วยกันด้วยดีจนตราบถึงวันตาย คำสัญญาของสตรีคือ
จะไม่มีชู้ จงรักภักดีต่อสามี ฟังวาจาสั่งสอนปฏิบัติในยามกินและยามนอนโดยสม่ำเสมอ

เมื่ออ่านสารสัญญาจบแล้ว เจ้าบ่าวและเจ้าสาวลงชื่อข้างซ้ายสารสัญญานั้น
พยานลงชื่อตามหมคทุกคน แล้วเจ้าสาวก็เข้าห้องแต่งกาย ในวันประกอบพิธีวิวาห์คือ
วันที่ ๑๐ นั้น เจ้าสาวต้องแต่งกายครบ ๘ หน ผลัดเปลี่ยนเสื้อผ้าเจ็ดสี และดวงมณี
เครื่องประดับ ๘ สำหรับ แปก ๆ กัน ผลัดเสื้อผ้าเจ็ดสีสำหรับวันเดียวเปลี่ยนเจ็ดครั้ง
เมื่อแต่งกายสวยงามแล้วก็ออกมานั่งดูการขับรำและฟังดนตรีทุกครั้ง จนถึงวันวิวาห์ตรง
กับวันโคกษไชยี่ของวันนั้นเป็นซुकสุดท้าย

การผลัดเปลี่ยนเสื้อผ้าชุดสีต่าง ๆ ของเจ้าสาวเป็นที่ประจำวันทั้ง ๗ สี
 เริ่มตั้งแต่วันแต่งงาน คือวันศุกร์ ดังนั้นเปลี่ยนชุดแรกจึงเริ่มด้วยวันเสาร์
 วันเสาร์ สียานางพั้นม่วงอ่อน เสื้อลายทอง เครื่องประดับ นิล
 วันอาทิตย์ เสื้อสนอบ (เสื้อตัวยาว) สีแดง เครื่องประดับ ทับทิม
 วันจันทร์ เสื้อผ้าไหมพัสตร์ สีขาว เครื่องประดับ มุกดา รัตนะสีขาว
 และเปลี่ยนแปลงไขโอปอล

วันอังคาร เสื้อผ้า สีชมพู เครื่องประดับ แก้วประพาล

วันพุธ เสื้อผ้า สีเขียว เครื่องประดับ มรกต

วันพฤหัสบดี เสื้อผ้า สีเหลือง เครื่องประดับ ไพฑูรย์มานสังวาล

วันศุกร์ เสื้อผ้า สีน้ำเงิน เครื่องประดับ เพชรรัตน

ทุกครั้งที่เปลี่ยนเครื่องแต่งกายเสร็จแล้ว พวกผู้หญิงจะแห่หอมกันไปนั่งชม
 การแสดงขับรำครบเจ็ดครั้ง

การบรรเลงดนตรี มีวงพิณพาทย์หญิงชาย ๗ วง วงละ ๓ คน และมีผู้
 ระบายวงละ ๓ คน รวมเป็น ๕๔ คน ผลัดกันบรรเลงวงละครั้ง

ตอจากนั้นการอวยพรกันแล้วแขกที่มาก็กลับ เฝ้าแก่งตัวเจ้าสาวให้เข้า
 สู່ห้องอาบู่หะชั้น เป็นอันว่าครบกำหนดการวิวาห์ ๑๐ วัน พิธีวิวาห์ก็สำเร็จลง

เปรียบเทียบประเพณีการแต่งงานจากตอนงานวิวาห์ อาบู่หะชั้นที่กล่าวใน
 ฉบับลิลิตนิทราชาคริตและฉบับของโรงพิมพ์วอร์ด ด็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด

ขอความที่กล่าวตรงกันใ ๒ ฉบับนี้มีเพียงงานวิวาห์นั้นได้จัดขึ้นในพระ
 ราชวังของกาหลิบ การจัดงานมีการเลี้ยงฉลองกันอย่างเต็มที่ วันประกอบพิธีวิวาห์
 เป็นวันสำคัญเจ้าบ่าวและเจ้าสาวต้องเข้าสู່ห้องพิธีนั้นในตอนนั้นมีข้อความกล่าวแตกต่างกัน
 ฉบับภาษาอังกฤษกล่าววเจ้าบ่าวเขามา นั่งคอยอยู่ในห้องพิธีก่อน เมื่อเจ้าสาวมาถึงจึง
 ต้องรับด้วยการประโคมดนตรีและการขับร้อง ส่วนในฉบับลิลิตนิทราชาคริต การเข้าสู່
 ในห้องวิวาห์แล้วมีการจัดพิธีในการวิวาห์ ซึ่งไม่มีในฉบับภาษาอังกฤษ

ข้อความที่ตรงกันอีกตอนหนึ่งก็ลงงานเลี้ยงฉลองงานวิวาห์นั้น จัดอยู่หลายวันจนครบตามที่กำหนดไว้ จึงเสร็จสิ้นพิธีการวิวาห์และได้อยู่กินด้วยกันนั้นสามภรรยาฉบับภาษาอังกฤษก็กล่าวไว้เป็นข้อความสั้น ๆ ส่วนฉบับลิลิตนิทราชาคริตนั้นมีข้อความที่เป็นรายละเอียดเพิ่มเติมขึ้นไว้หลายตอน จึงแตกต่างจากฉบับภาษาอังกฤษมาก

เปรียบเทียบการจัดงานวิวาห์ในฉบับลิลิตนิทราชาคริต
กับการจัดงานวิวาห์ในนิยายอาหรับราตรี เรื่องอื่น

รายบทที่ ๖๕๑ กล่าวว่า "จับบรรยายคำรา การวิวาห์มงคล ทนอาหรับฉบับบุรุษ หัวตระกูลเสนา บรรดาจะแต่งงาน เมื่อเล่นการมหรสพ ครบถ้วนเสร็จสรรพวันที่สิบสองสาว อานเรื่องราวสัญญา เชิญเพื่อนมาเป็นพะยาน แล้วมีการขับรำ จับระบำ กลางห้อง เจ้าสาวทองแดงสกนธ์ ครบเจ็ดคนเปลี่ยนฉัตร...."

ข้อความนี้ใคอาจอ้างว่า คำว่าการวิวาห์มงคลแบบอาหรับแต่โบราณได้จัดการวิวาห์เช่นนั้น จึงใคนำไปเปรียบเทียบกับพิธีจัดการวิวาห์ที่มีกล่าวไว้ในนิยายอาหรับราตรีเรื่องหนึ่ง และเรื่องนั้นคือเรื่องที่ชายคนเครื่องสุลต่านคัสคาร์เป็นผู้เล่า ซึ่งในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด ใคกล่าวไว้ในเรื่องที่ ๒๒ (หน้า ๑๔๘-๑๖๐) ในฉบับอาหรับราตรี เรื่องประโลมโลกพระราชนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ กล่าวไว้ในราตรีที่ ๑๔๙ ชื่อเรื่องว่า "เรื่องชายหนุ่มนิวคาน" และอีกฉบับหนึ่งคือนิยายอาหรับราตรี ฉบับที่ ส.น.ม. แปลจากฉบับของเบอร์ตัน เสฐียรโกเศศ และนาคะประทีป เกลาสำนวนนั้นเป็นเรื่องที่ ๓๐ เรื่องของคนคนเครื่องสุลต่าน

ผลการเปรียบเทียบปรากฏว่า ข้อความเรื่องพิธีการวิวาห์ตรงกับที่ในฉบับลิลิตนิทราชาคริต ดังที่กล่าวไว้ในรายบทที่ ๖๕๑ ทุกอย่าง กล่าวคือ ในนิยายอาหรับราตรีเรื่องนั้น ใคกล่าวถึงการจัดพิธีวิวาห์ซึ่งพระนางโซบีเคประทานให้แกนางชาห์หลวงบูร์บิไซ ไกลซิด การจัดการวิวาห์ครั้งนั้นจัดขึ้นในพระราชวัง แบบของการจัดการวิวาห์ในนิยายอาหรับราตรีเรื่องนี้ ตรงกับการจัดพิธีวิวาห์อาบูหะซันและนอซาตอล อิวักัด ด้วยนางนอซาตอล อิวักัด นั้น เป็นชาห์หลวงคนโปรดของพระนางโซบีเคเหมือนกัน พระบาทสมเด็จพระ

พระเจ้าจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคงจะทรงนำแบบพิธีการวิวาห์ในเรื่องที่กล่าวนี้ มาทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในตอนจัดพิธีวิวาห์อำมฤตและนอชาคอล อวัตต์

การจัดพิธีวิวาห์ในนิยายอาหรับราตรี ฉบับพระราชนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ กล่าวไว้ว่า งานวิวาห์มงคลจัดขึ้นประมาณ ๑๕ วัน มีมหรสพ สนุกสนาน จัดขึ้นในวังถึง ๘ วัน วันที่ ๑๐ เป็นวันประกอบพิธีวิวาห์ ตอนค่ำมีการรับประทานเลี้ยงครีกครันด้วยคนตรีและการร้องขับทำเพลง ต่อจากนั้นเจ้าแก้วทวยขาวสาวให้ไปนั่งดูกันที่โอรน (บัลลังก์) ซึ่งอยู่ในห้องโถงมีการร่อนนำเพื่อนสาวแควดลอม และคอยพาเจ้าสาวไปยลเครื่องแต่งกายและเครื่องประดับหลายชุด ต่อจากนั้นเจ้าแก้วทวยขาวสาวส่งตัวเขาห้องหอ

ข้อสังเกตก็คือในฉบับอาหรับราตรี ได้เพิ่มเติมการร่อนนำและมี เจ้าแก้วทวยขาวส่งตัวเจ้าสาวซึ่งเป็นประเพณีของไทย

ส่วนนิยายเรื่องที่ ๓๐ ในนิยายอาหรับราตรี ฉบับแปลของ ส.น.ม. นั้นกล่าวว่ามี การเลี้ยงอาหารและรื่นเริงกันถึง ๘ วัน วันที่ ๑๐ เป็นวันประกอบพิธี เมื่อแต่งกายเสร็จแล้วทวยขาวสาวก็รับประทานเลี้ยง ครั้นถึงเวลาค่ำหึงคำหนักพระนางโซบิเค็กตักแต่งด้วยประทีปโคมไฟสวยงาม และมีการร้องขับทำเพลง พนักงานนำเจ้าสาวเข้าในห้องโถงใหญ่ แล้วให้นั่งบนบัลลังก์ ทวยขาวหญิงคอยติดตามดูแลเจ้าสาว ก็ได้เปลี่ยนเครื่องแต่งกายให้เจ้าสาวถึง ๘ ครั้ง เพื่อใช้ในพิธีการตามประเพณี เมื่อเสร็จพิธีแล้วทวยขาวก็เข้าไปหาเจ้าสาว

ฉบับนี้ได้แปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษของเบอร์ตัน ไม่มีข้อความเรื่องการส่งตัวเจ้าสาว

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนด์โค ลิมิเต็ด ในนิยายของคนต้นเครื่องของสุตตันตัสการ ได้เล่าไว้มีใจความว่า ในงานวิวาห์ มีการจัดงานเลี้ยงกันอย่างสนุกสนาน ถึง ๘ วัน มีคนตรีและนักร้องชายหญิงขับร้องกันอย่างครึกครื้นทั่วทั้งพระราช

วัง วันที่ ๑๐ อันเป็นวันประกอบพิธีวิวาห์ เขาจัดให้เจ้าสาวและเจาขาวไปอาบน้ำคนละคน ในตอนเย็นมีการเลี้ยงอาหาร คอนค้ำคกแต่งไฟสว่างไสว และมีการบรรเลงดนตรีและแขกที่มาในงานเต้นรำ ต่อจากนั้นเขาก็ไคนำเจ้าสาวและเจาขาวมาเข้าห้องโถงซึ่งได้จัดที่นั่งคู่ตั่งไว้ มีพิธีการหลายอย่างซึ่งพวกผู้หญิงที่คู่และเจ้าสาวคอยเปลี่ยนเสื้อผ้าให้เจ้าสาวหลายชุด เพราะต้องใช้ในพิธีการต่าง ๆ ซึ่งจัดขึ้นนั้น ครั้นเปลี่ยนเครื่องแต่งกายแล้วทุกครั้งก็จะพาเจ้าสาวมาส่งให้เจาขาว เมื่อเสร็จพิธีการวิวาห์แล้วเจาขาวก็เข้าพบเจ้าสาว

เมื่อใดกล่าวถึงข้อความที่กล่าวถึงพิธีวิวาห์ในฉบับต่าง ๆ ทั้งสามฉบับนี้แล้วนำมาเปรียบเทียบกับฉบับลิลิตนิทราชาคริต จะเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเพิ่มเติมรายละเอียดขึ้นไว้ในตอนต่าง ๆ หลายตอน รวบรวมกล่าวเป็นข้อ ๆ ไว่ดังนี้ คือ

๑. การจัดขบวนแห่เจ้าสาวและเจาขาว ก่อนที่จะพาเจ้าสาวและเจาขาวมาสู่ห้องพิธีวิวาห์นั้น ในฉบับลิลิตนิทราชาคริตกล่าววา เพื่อนเจ้าสาวจัดขบวนแห่แทนพาเจ้าสาวมาส่งยังห้องพิธีวิวาห์ ขบวนเจาขาวนั้นเพื่อนเจาขาวถือเทียนยี่สิบคู่ และมีมะโหรีสลับกั้นแห่แทนเจาขาวมาสู่ที่ประชุม ณ ห้องพิธีวิวาห์นั้น ดังนี้

๖๘๖. เนิกนายพรายเพริศพริ้ง พัสตรา ภรณ์แฮ

ตามอย่างหญิงชายนา ศักดิ์ยอม

เพื่อนสาวแห่สาวมา ผู้ที่ ประชุมนา

นั่งที่เกาอ้อม รอบควยแขกเชิญ

๖๘๗. เจาขาวเดินจากห้อง แห่เทียน รายเฮย

นัยยี่สิบคู่เวียน รอบข้าง

มีหม่อมโหรีเนียร- นาทเสนาะ เสียงนา

เดินสับสลัปล่าง ละเลาะหอมแห่ไป

๒. การประกอบพิธีวิวาห์ จักให้เจ้าบ่าวและเจ้าสาวนั่งในหนึ่ง มีพนักงาน
พียงเป็นที่นั่งคู่กันตั้งไว้ในเบญจา ในเจ้าบาวนั่งทางขวา และเจ้าสาวนั่งทางซ้าย ตั้งที่
อยู่โดยรอบห้องสำหรับให้แขกผู้มาเป็นพะยานในพิธีการวิวาห์นั่งกลางห้องจัดที่บูชา มีเตา
ชูป ถ้ายาน เครื่องสักการะบูชา หมึกปากกากระดาษไวพร้อม

เมื่อถึงเวลาประกอบพิธีวิวาห์ ทุกคนมาสู่ที่ประชุมพร้อมกันแล้ว ผู้ประกอบ
พิธีวิวาห์คืออ๊แมน มาอ่านสารสัญญาให้ผู้ที่นั่งชุมนุมกันนั้น เป็นพยานว่าอาบู่หะซันและนอฮาตอล
อ้าวคัต ไคเป็นสามีภรรยากันตามศาสนากำหนด ในสารสัญญามีข้อความตอนหนึ่งจากคัมภีร์
โกทราน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไคทรงเลือกเรื่องการมีภรรยาสี่คน
และความประพฤติของภรรยา ตามหลักศาสนาอิสลามมากลาวไวควย

เมื่อเสร็จจากการอ่านสารสัญญาแล้ว ขอความเพิ่มเติมขึ้นอีกตอนหนึ่งว่า เจ้า
บาวและเจ้าสาวลงชื่อข้างท้ายสัญญานั้น และแขกที่มาในพิธีวิวาห์ลงชื่อข้างท้ายเป็นพะยาน
ควย ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

๒๕๘. เขาในทองแฉกทอง	แกมกาญจน
นั่งอาสน์เบญจาสถาน	สถิตย์ยัง
อาบู่ยชวาพาล	พธูอยู่ เฉวียงแย
พร้อมเพื่อนสาวบาวตั้ง	โสศแห่งยั้งดาว

๒๕๙. บนานจึงอ๊แมน ผู้แทนศาสตราจารย์ อันอ่านสารสัญญา ให้ผู้มานั่งชุมนุม
กันพียงเป็นพะยาน ขอคำขานเชิดชู ว่าอาบู่หะซัน อันเป็นชาภูธร นอฮาตอล อ้าวคัต ชาพระ
รัตนาวรี มีจิตต์จงสัญญา เพื่อนรักิเบศ ผู้ปกเกล้าชาวประชา ทรงกรุณาพระราชทาน ให้
สมานสมรไมตรี เป็นสวามีภรรยา.....ขอทำสัญญาไว้ ฝ่ายชายไสรจะถนอม ยอมรับตาม
โกทราน ไมคิคอ่านปรวนแปร แซ่เชื่อนลมดำเอียง แม่นจักเคียงคู่เคดา บเกินเคาเหลือ
ขนาด ตามในศาสนากำหนด รักเทาหมคเสมอกัน ฉันภรรยาหลวงสี่ ไมกคี่เป็นทาส เกิน
อำนาจสามี อยู่โดยดีด้วยกัน ทราบชีวิตมรณา คำสัญญาสตรี จักไปมีคู่ชาย หมายถึงปกตลอด
ลัก หนึ่งจะจงรักภักศคา พียงวาจาสั่งสอน ยามกินนอนปฏิบัติ เป็นอัคราอาจนิศ ตามระบิลโก
ทราน ทานผู้สร้างโลกา เล็งนัยนาเป็นหลัง ประจักษ์พระหฤทัย ช่วยคุ้มภัยเภทพอง อยา

ตกตองสองรา หนึ่งผู้มาเป็นพะยาน ลงลักษณะสาสนเส้นหมึก จารึกชื่อเป็นพะยาน ไปทราบ
กาลที่หมวย โดยสุขสวัสดิ์คิ้วย พระเจ้าปกครอง สองเทอญ

๒๕๐. เสรีจสนองคำสัจสิน	สัญญา
สาวมาลงเลข	คางหาย
บรรดาที่ไคมา	ลงชื่อ หมคเฮย
สิ้นเสรีจเจ้าสาวผาย	ยัดหน้าแดงกาย

๓. เรื่องพัสดรารณและเครื่องประดับเพชรนิลจินดาของเจ้าสาว พระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไคทรงเพิ่มเติมเรื่องการใช้พัสดรารณและเครื่องประดับ
เพชรนิลจินดาของเจ้าสาวให้แดงสีต่าง ๆ ตามวันทั้งเจ็ด เครื่องประดับนั้นนักได้
ทรงกำหนดไว้เป็นประจำวันควย และไคกำหนดให้วันวิวาห์ตรงกับวันศุกร์ เจ้าสาวจึงแดง
ชุดวิวาห์ควยพัสดรารณสีน้ำเงินและเครื่องประดับเพชรรัตน

๔. การส่งตัวเจ้าสาว เมื่อจบการขบรวาและคนตรีคนนั้นแล้ว แยกที่มาใน
งานวิวาห์ก็มาอวยพรให้คู่บ่าวสาวและลากลับไป ทอจากนั้นเขาแกกจัดการส่งตัวเจ้าสาวสู่
ห้องเจ้าบ่าว เป็นอันเสร็จงานวิวาห์

ข้อความตอนการจัดการวิวาห์จากนิยายอาหรับราตรี เรื่องเจ้าชายนิ้วควนใน
ฉบับต่าง ๆ ที่กล่าวเปรียบเทียบไว้แล้วนั้น มีดังนี้

อาหรับราตรีเรื่องที่ ๓๐ เรื่องของคนตนเครื่องสุดตาน

"ข้าพเจ้าพักอยู่ในวัง ๑๐ วัน ในระหว่างนั้นข้าพเจ้าไม่ได้พบหน้านางเลย
แม้แต่ครั้งเดียว ส่วนโศภิเศกก็ทูลกาหลิมถึงความประสงค์ของพระนางที่จะจัดตั้งการพิธี
สมรสชาหลวงคนสนิท กาหลิมมิไคเป็นแต่เพียงประธานอนุญาตเท่านั้น ยังไคประธานเงิน
เป็นจำนวนมากมายกแกนาง เพื่อให้ตั้งตัวเป็นหลักเป็นฐานต่อไป ในที่สุดก็ถึงวันกำหนด
ต่างก็ตระเตรียมการพิธี มีพวกคนตรีและพวกเคนรำพร้อมถวน ในเวลา ๕ วัน มีการ
เลี้ยงอาหารรื่นเริงทั่วทั้งพระราชวัง วันที่ ๑๐ เป็นวันพิธีพนักงานจึงนำนางกับข้าพเจ้า
ไปอาบนำแดงกายในห้องคนละห้อง ครั้นเสร็จแล้วนำข้าพเจ้าไปรับประทานที่โต๊ะอาหาร
พวกมหาดเล็กตั้งอาหารให้ข้าพเจ้ารับประทาน มีปลาต่าง ๆ ชนิด และอาหารอื่น ๆ อีก
เป็นอันมาก....."

ครั้นถึงเวลากลางคืน ทิวทั้งค้ำหนักโชนิเคและที่อยู่ของนางข้างใน ก็ตก
 แดงควยประทีปโคมไฟ เสียงไฟเราะแห่งคนตรีกรีกครั้นไปทั่วทั้งราชอาณาจักร พวกแขก
 ที่ได้รับเชิญก็พากันมาเฝ้าฯ พระราชวังก็ก่อกองไปด้วยเสียงซึ่งแสดงความยินดี พนักงาน
 นำเจ้าสาวและตัวข้าพเจ้าไปยังห้องโถงใหญ่แล้วให้หนึ่งอยู่บนบัลลังก์หญิงที่ตาม
 เจ้าสาวเขามาก็ทำพิธีเปลี่ยนเครื่องแต่งกายของนาง ๘ ครั้งตามประเพณี

เมื่อการพิธีสำเร็จแล้ว ข้าพเจ้าเข้าไปหาเจ้าสาวเพื่อสวมกอดนาง..."^๑

อาหารบราตรีเรื่องประโลมโลก "เรื่องชายหนุ่มนิวควน" พระนิพนธ์
 พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ภาครีที่ ๑๘๙ ตอนพิธีวิวาห์

".....ฝ่ายพระนางทูลกลีบธิดินทร์ โดยพระจินตนาคนึงถึงไสมย จะ
 แต่งงานสาวงามทรมานไฉน คึงพระไท่ปราโมทย์ทรงโปรดปราน องค์กลีบจอมกรุงนค
 ราษฎร โปรดประสาทพระคำรិតริสมา ณ ตามบุพผางทรงดำรัสจะจัดการ พระราชทาน
 เงินตราหมั้นห้าพัน ในงามปลอดคยอกหยิ่งมิ่งสมร เป็นพรอนวิวาหะการมหันต์ ราช
 กำหนดเกินกว่าสิบห้าวัน องค์จอมขวัญมีพระเสาวนีย์ ไทเขียนสารสัญญาวิวาหะ เสร็จ
 แล้วถวายอนงค์โคมศรี รับสั่งให้แต่งห้องทองรุจี ทั่วถิ่นที่ในพระราชวัง ตกแต่งที่รับคณา
 มาประชุม ที่ชุมนุมโต๊ะใหญ่พระไทยหวัง ทั้งพวกคนตรีฝีมือคัง จัดสรรทั้งคนขับคนรับร้อง
 ทั้งหญิงชายหลายวงคยสงเสี้ยง จัดพร้อมเพรียงนัคเวลามาทั้งอง ตามกำหนดคำรិតริ
 ครอบงำ ลือกก่อกองทั้งมหाराชธานี

ครั้นถึงวันพิธีเริ่มวิวาห์ ท่างคนมาค้ำหนักพระเมเหสี ลวนแต่งตัวยั่วสว่างาม
 อาอินทรีย์ เป็นอย่างทีครีกครันชนวิญญา มีการสนุกนัยกใหญ่ในวังหลวง จนครบดวงเกา
 วันแสนพรรษา วันที่สิบสองงานการวิวาห์ เถาแก่พาเจ้าสาวชาววิไลย โปรดนำตามคำ
 หรับฉบับโลกย์ หมคสันโศกเจริญยศปรากฏใหญ่ ตัวข้าเจาเถาแก่แกพาไป รคนำที่หนึ่ง
 หางกับนางงาม เวลาคำพรอมผู้คิตชุมนุม มาประชุมครันเครงไมเกรงขาม นั้งกินโต๊ะ
 เสี้ยงเวลาเกือบกว่ายาม เครื่องกินหลามหลายอย่างตาง ๆ มี.....

^๑ส.น.ม. (หลวงอัครพิสดการ), นิทานอาหารบ เฒ ๓ (พระนคร: โรงพิมพ์
 ไท, ๒๔๖๖), หน้า ๗๖๑-๗๗๑.

ไสมนั้น สุกสว่างถึงกลางคืน งานบริกรรมโคมประดับกับผนัง ตะเกียงชุม
พุ่มไม้ทั่วในวัง ตกแต่งตั้งแลสลอนซับซ้อนไฟ พระตำหนักนางพระยาโสภาแสง ทุกห้อง
แห่งประที่ปลูกสุกไสว แล้วสำเนียงดนตรีที่จับใจ เครื่องเอกใหญ่ตระโคมะโหรี หิ้งขับ
รอนรำเหากาวจิ้งหะ ประดับคละสมสรรพ ^๑นั่นมี เป็นที่รื่นเริงวิญญาในราตรี ทางจรด
ชวักไขว่กันไปมา

ฝ่ายเจ้าแกจิงพาซาฟเจ้า กับโคมเจดางามเล่ห์เสนาหา เข้าไปทูลพระ
โรงในวิไลยศ ให้อองราเรานั่งบนโชรนรัตน พวกเพื่อนสาวซึ่งแวดล้อมถนอมขวัญ พา
หลอนผันผายไปข้างในผลัด เครื่องประดับกายใหม่เป็นหลายนิต เปลี่ยนแปลงฉับหน้าผาก
ย้วยวนใจ เป็นนิ้วนอนแกลแฉงเรื่อ เหลืองเป็นเยื่อใยแมดวงแซไซ ความธรรม
นิยมแต่งงานการฤชไชย เปลี่ยนครั้งไร เขาพามาทุกคราว ให้อพิศขมงามขึ้นเพียงกลิ่น
งาม งามยิ่งยามคืนเขื่อนกับเพื่อนสาว แต่ละครั้งออกมาเพงคาราว จนสิ้นคราวเสร็จ
เรื่องเปลี่ยนเครื่องกาย

เจ้าแกพาเราทั้งสองไปห้องหอ ส่งตัวภอถึงกลับไปดับหาย ซาฟเจ้ากริม
จิตรคิดสบาย ทวยสมหมายสมมาทสมคาคคิด....."^๑

ฉบับภาษาอังกฤษ

The Arabian Nights' Entertainments. "The Story told
by the purveyor of the Sultan of Casgar." Ward, lock & Co.
Limited. pp. 156-157

"Zobeide in the meantime informed to caliph of the
determination she had taken to give her favourite in marriage,

^๑นราธิประพันธ์พงศ์, กรมพระ, อาหรับราตรี (พระนคร: โรงพิมพ์ไท, ๒๔๓๔),
หน้า ๑๑๘๘-๑๒๐๑.

and the caliph not only left her at liberty to act as she pleased in this matter, but even gave a large sum of money to the favourite as his contribution towards sitting up her establishment. The appointed time at length came, and Zobeide had a proper contract of marriage prepared, with all the necessary forms. Preparations for the nuptials were made, musicians and dancers of both sexes were ordered to hold themselves in readiness, and for nine days the greatest joy and festivity reigned through the palace, the tenth was the day appointed for the concluding ceremony of the marriage. The favourite was led to a bath on one side, and I proceeded to one situate on the other. In the evening I sat down to table, and the attendants served me with all sorts of dishes and ragouts.

"As it was now night, a grand illumination was made in all the ladies apartments. The sweet tones of instruments of music resounded through the building. The guests danced, and the palace re-echoed with exclamations of joy and pleasure. My bride and I were led into a large hall, and seated upon two thrones. The maidens who attended on the bride changed her dress several times, according to the general practice on these occasions. Every time they thus changed her dress they presented her to me. When all the ceremonies were finished, I approached my bride to embrace her!"^၁

^၁ Anon, op. cit., pp. 156 - 157.

เรื่องการจัดการวิวาห์ในลัทธิลัทธิราชาคริต
เปรียบเทียบกับประเพณีการวิวาห์ของชาวมุสลิม

นิยายเรื่องนี้เป็นนิยายอาหรับ การจัดพิธีวิวาห์จึงควรจะเป็นไปตาม ประเพณีของศาสนาอิสลาม เพื่อให้ทราบว่ข้อความเรื่องงานวิวาห์ในพระราชนิพนธ์ ลัทธิลัทธิราชาคริตนี้ถูกต้องตามประเพณีของชาวมุสลิมเพียงไร จึงจะได้เปรียบเทียบการ จัดงานวิวาห์ในลัทธิลัทธิราชาคริต กับประเพณีการวิวาห์ของมุสลิมไว้ด้วย ดังนี้

ประเพณีการแต่งงานของชาวมุสลิมตามที่กล่าวไว้ในประเพณีการแต่งงาน ของชาวอิสลามในสี่จังหวัดภาคใต้ กล่าวไว้ว่า

"เมื่อฝ่ายชายหรือผู้ปกครองฝ่ายชายพอใจสาวคนไหนแล้ว ฝ่ายชายจะจัด คนไปสุขอเมื่อตกลงกันก็จะทำพิธีหมั้นเสียก่อน พร้อมกับกำหนดวันทำพิธีแต่งงาน การ เลี้ยงและพิธีแต่งงานจะทำที่บ้านฝ่ายหญิง ในวันพิธีฝ่ายชายจะจัดขบวนแห่เจ้าสาวไป บ้านเจ้าสาว พอใกล้ถึงบ้านเจ้าสาวก็จะมีกรรองเพลงที่ประค่อนนามานเจ้าสาว ญาติ ผู้ใหญ่จะมารับเจ้าสาวขึ้นไปและนำไปนั่งเคียงอยู่กับเจ้าสาวบนแทนปงายางัน (Penga jangan) เมื่อนั่งเรียบร้อยแล้ว ญาติและบรรดาแขกที่เชิญก็จะไปรู้จักเจ้าสาวเจ้า สาวกับให้เงินหรือของขวัญแก่ดูบาวสาวด้วย เสร็จพิธี"

การจัดงานวิวาห์ในลัทธิลัทธิราชาคริตได้กล่าวถึงเรื่องการจัดขบวนแห่ แต่ ในเรื่องนิยายนั้นงานวิวาห์จัดขึ้นในพระราชวัง จึงได้กล่าวถึงขบวนแห่เจ้าสาวและ เจ้าสาวมาสู่ที่ประชุม คือห้องที่จะประกอบพิธีวิวาห์ นับว่าเพี้ยนไปจากประเพณีของ ชาวบ้านธรรมดาไปบาง

๑ โหม้มมัด อับดุลกาเคร์ และ ร.ต.สมาน ใจปราณี, ความรู้เกี่ยวกับหลักศาสนา อิสลามและขนบประเพณีของชาวไทยอิสลามใน ๔ จังหวัดภาคใต้ (ยะลา: ศูนย์พัฒนา การศึกษาภาคศึกษา ๒, ๒๕๐๖), หน้า ๑๓

เรื่องการจัดห้องประกอบพิธีวิวาห์ ใดทำหน้าที่เจ้าบ่าวเจ้าสาวขึ้นไปนั่งเคียงคู่กันนั้น ในฉบับลิลิตนิทราชาคริตก็จัดเช่นนั้น และได้กำหนดแน่ชัดลงไปว่าให้เจ้าสาวนั่งข้างซ้าย และให้เจ้าบาวนั่งข้างขวา ตอนนี้อาจจะเป็นธรรมเนียมไทยปะปนเข้ามาก็ได้

ในการประกอบพิธีวิวาห์ ฉบับลิลิตนิทราชาคริตกล่าวไว้ในรายบทยี่ ๖๔๗ ว่า อีแมนเป็นผู้อ่านสารสัญญาใหญ่มานั่งชุมนุมกันเป็นพยานว่าทั้งสองยินยอมเป็นสามีภรรยากัน ข้อความนี้ตรงกับหลักการแต่งงานในศาสนาอิสลาม ซึ่งเรียกว่ารูกุนนิกาฮ์ ๕ ประการ คือต้องมีเจ้าบ่าวต้องมีวาลี คือผู้ปกครองฝ่ายหญิงต้องมีพยาน ๒ คน (ชาย) หรือ ๔ คน (หญิงต้องมีคำอียาบ - กอบูล คือคำกล่าวบอกและกล่าวรับ)^๑

ในฉบับลิลิตนิทราชาคริตได้กล่าวถึงการอ่านสารสัญญา ซึ่งมีข้อความว่า อียาบเป็นผู้ทำหน้าที่ในการกล่าวบอกนั่นเอง วาลีในตอนนี้เป็นพระนางโซบิเค และแขกที่มาประชุมเป็นพยาน จึงนับว่าครบตามรูกุนนิกาฮ์ ซึ่งเป็นหลักการแต่งงานในศาสนาอิสลาม

ในฉบับลิลิตนิทราชาคริต อีแมนทำหน้าที่อ่านสารสัญญาหรือการกล่าวบอกประเพณีของชาวมุสลิม เช่นทางจังหวัดภาคใต้ของไทยนั้นกล่าวว่า "พิธีเริ่มด้วยองค์ปารุกผู้หนึ่งอ่านบัญญัติแห่งพระมหาคัมภีร์กูรอ่านและโอวาทของพระนามี ซึ่งส่วนมากจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเป็นมาของการแต่งงาน ความสำคัญ คุณประโยชน์ตลอดจนหลักการต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการแต่งงานและการครองเรือน....."^๒

ข้อความที่เอามาจากคัมภีร์โกทราน ในฉบับลิลิตนิทราชาคริตนั้น เป็นเรื่องการมีภรรยาสี่คน และสำหรับเจ้าสาวไม่ให้มีชู และให้จงรักภักดีต่อสามี ซึ่งเป็นตอนหนึ่งของศาสนบัญญัติจากอัลกูรอ่านหรือคัมภีร์โกทราน กล่าวไว้เป็นบัญญัติของศาสนาอิสลามในเรื่องการแต่งงานว่า

^๑สมาคมคุรุสัมพันธ์, แบบเรียนศาสนาประถมศึกษาเล่ม ๔ (ฉบับวี: มิตรมุขตารี
บางอ้อ ๒๕๑๑), หน้า ๑๑๘

^๒อิสมาเอล สมบูรณ์ "ประเพณีอิสลามที่นารู" วิธีพิเศษในการสอนภาษาไทย
(ยะลา: วิทยาลัยครูยะลา, ๒๕๐๖), หน้า ๑๔๓

"คำว่า การแรงงานในศาสนาอิสลามเรียกว่า "นิกาย" เป็นภาษาอาหรับ ซึ่งมีความหมายว่า การกระทำพิธีแรงงานภายใต้หลักเกณฑ์และข้อบังคับแห่งศาสนาอิสลาม ตามหลักการของศาสนาอิสลาม ชายคนหนึ่งจะแรงงานกับหญิงใดอย่างมากที่สุด ในขณะที่เดียวกันสี่คน คือหมายความว่าชายคนหนึ่งจะมีภรรยาได้ในขณะเดียวกันอย่างมากสี่คน แต่ข้อบังคับว่าชายผู้นั้นจะต้องเลี้ยงดูให้ความยุติธรรมกับภรรยาทั้งหมดได้ ถ้าไม่มีความสามารถแล้วก็ไม่ไหวได้เพียงคนเดียวเท่านั้น

ในพระคัมภีร์กุรอ่านบทที่ ๔ อัน-นิสาอ ภาคที่ ๔ หน้า ๑๗๒ - ๑๗๓ ข้อ ๓ กล่าวไว้ว่า "และถ้าผู้เจ้าเกรงว่าไม่สามารถให้ความเที่ยงธรรมเกี่ยวกับเด็กกำพร้าได้ ดังนั้นจึงแต่งงาน (กับยู) จากในหมู่หญิงที่สนใจแก่ผู้เจ้าสองหรือสามหรือสี่ ครั้นถ้าผู้เจ้าเกรงว่าให้ความยุติธรรมไม่ได้ดังนั้น (แต่งงานกับหญิง) เพียงคนเดียวหรือ (แต่งงาน) ที่มีขอวาของเจ้าครอบครอง (คือกับทาสี) (การทำเช่นนั้น) นั้นเหมาะสมกว่าที่ผู้เจ้าจะได้ไม่ลำเอียง"

การอ่านบทบัญญัติในคัมภีร์กุรอ่านและหะดีษ ในพิธีการแต่งงานจริง ๆ จะต้องยาวกว่าในฉบับลิลิตนิตราชาคริตแน่นอน ส่วนเรื่องการลงชื่อในใบสัญญา และพยานลงชื่อตามนั้น เป็นข้อความที่เพิ่มเติมขึ้นในการวิวาห์ในฉบับลิลิตนิตราชาคริต เรื่องวันประกอบพิธีวิวาห์นั้น ในฉบับลิลิตนิตราชาคริตได้กำหนดให้ตรงกับวันศุกร์ ซึ่งเป็นประเพณีนิยมของไทย ส่วนมุสลิมไม่มีความเชื่อในเรื่องวันหรือฤกษ์ยาม และเรื่องการแต่งกายด้วยสีประจำวันและเครื่องประดับนพรัตน์ ก็เป็นความเชื่อของไทย ถือว่าเป็นสิริมงคลไม่เกี่ยวข้องกับธรรมเนียมอาหรับ เรื่องการส่งตัวเจ้าสาว ในฉบับลิลิตนิตราชาคริตค่อนข้างจะกล่าวแก่จัดการส่งตัวเจ้าสาวเข้าสู่ห้องเจ้าบ่าว ธรรมเนียมการส่งตัวนี้อาจจะเป็นธรรมเนียมการแต่งงานของไทยก็ได้ แต่ธรรมเนียมการแต่งงานของชาวมุสลิมในสี่จังหวัดภาคใต้ก็มีการส่งตัวเจ้าสาว ซึ่งมีพิธีรีตองมากดังนี้

๑ดิเรก กุลศิริสวัสดิ์ "บทที่ ๔ ภาค ๔" ความหมายของอัล-กุรอ่าน (พระนคร: วุฒิกกรักรพิมพ์, ๒๕๑๒), หน้า ๑๗๒ - ๑๗๓.

"คืนที่สามนับจากวันกินเลี้ยงที่บ้านเจาสาว ก็จะมีผู้ปกครองและญาติมิตร เจาบาวไม่กี่คนนำเจาบาวไปส่งบ้านเจาสาว ซึ่งทางบ้านเจาสาวก็ทำอาหารเลี้ยง บุคคลเหล่านี้ตามสมควร เสร็จแล้วคนอื่นกลับหมดทั้งเจาบาวไว้ที่บ้านเจาสาวก็เป็นอัน เสร็จ หลังจากเสร็จจากบ้านเจาสาวแล้ว ทางบ้านเจาบาวก็จัดงานกินเลี้ยงบ้างนิด หน่อยไม่ใหญ่โต เพื่อรับเจาสาวไปบ้านเจาบาว ระยะเวลาที่คั่นกันระหว่างงานบ้าน เจาสาวกับเจาบาวนั้นไม่นานนัก แลแล้วแต่สะดวกคอยประการทั้งปวง ในงานรับเจ้า สาวนี้จะมีญาติทางฝ่ายเจาสาวนำเจาสาวไปส่งยังบ้านเจาบาว แลแล้วก็มีการเลี้ยง อาหารและมีการให้เงินกันบ้างตามสมควร"

ข้อความตอนนี้แสดงว่าในการแต่งงาน มีการเลี้ยงกันหลายวัน และมีการ ส่งตัวเจาสาว

เท่าที่กล่าวเปรียบเทียบมานี้ จะเห็นได้ว่าการจัดพิธีวิวาห์ในเรื่องนี้ไม่ ผิดประเพณีการแต่งงานของชาวมุสลิม และตรงกับที่ปฏิบัติจริง ๆ ดังที่ได้อธิบายมาแล้ว

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อิสมาเอล สมบูรณ์, "ประเพณีอิสลามที่นารู," วิธีพิเศษในการสอนภาษาไทย
(ยะลา: วิทยาลัยครูยะลา, ๒๕๐๖), หน้า ๑๔๓.

ประเพณีการจัดการศพ

เพื่อเป็นพื้นฐานความรู้ จะได้อธิบายถึงเรื่องการตายและการจัดการศพตามบัญญัติของศาสนาอิสลามเสียก่อน ในที่นี้จะได้อธิบายเฉพาะบางหัวข้อที่จะเป็นคำอธิบายให้แก่ออกความที่เกี่ยวกับการจัดการศพในนิยายเรื่องนี้ต่อไป และจะกล่าวโดยสังเขปตามหัวข้อต่อไปนี้

๑. การห่อศพ
๒. สุนัตใหม่ปฏิบัติเกี่ยวกับศพ
๓. การละหมาดใหญ่ตาย
๔. การแหกศพไปสู่สุสาน การวางศพและการฝังศพ
๕. ขอรหัสเมื่อมีการตายและการทำศพ

๑. การห่อศพ หลังจากการอาบน้ำศพแล้ว ก็มีการห่อศพตามแบบของมุสลิมให้ใช้ผ้าขาวห่อหุ้มศพของร่างกาย รายละเอียดของการห่อศพชายให้ห่ออย่างน้อย ๑ ชั้น หรือ ๓ ชั้น การห่อศพหญิงให้ห่อ ๕ ชั้น

๒. สุนัตใหม่ปฏิบัติเกี่ยวกับศพ ให้ปิดหน้าต่างศพ ใช้ผ้ารัดคางกับศีรษะ รัดแขน เขา และข้อเท้า ใช้ผ้าบาง ๆ คลุมตลอดทั้งตัว และเอาสิ่งหนัก ๆ วางลงบนท้องศพ..... ฯลฯ^๒

๓. การละหมาดใหญ่ตาย การละหมาดใหญ่ตายโดยการยืนอ่าน ขอรหัสให้ผู้ตาย กับอีกอย่างหนึ่งคือการไปรวมพิธีสวด (meratib) ที่บ้านของผู้ตาย ตั้งแต่คืนแรกจนถึงคืนที่ ๗

^๑โมหัมมัด อับดุลกาเดร์ และ ร.ค.สมาน ใจปราณี, หลักศาสนาอิสลามและขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวไทยอิสลามใน ๔ จังหวัดภาคใต้ (ยะลา: ศูนย์พัฒนาการศึกษาภาคการศึกษา ๒, ๒๕๐๖), หน้า ๑๗

^๒สมาคมครูสัมพันธ์ แบบเรียนศาสนาประถมศึกษา เล่ม ๔ (ธนบุรี: มิตรมุขตาริ บางอ้อ, ๒๕๑๑), หน้า ๘๘

๔. การเทศน์ไปสู่สถานและการฝังศพ ผู้ที่มาช่วยในการศพร่วมชบวนศพไปสู่สถาน เป็นการเทศน์เพื่อนำไปทำพิธีฝัง^๑ เรื่องการวางศพในสุสานที่ขงปฏิบัติกล่าวว่า ให้วางศพให้หันศีรษะไปทางตะวันตกเฉียงใต้ ส่วนการฝังศพ จึงจะให้เอาศพนอนตะแคงข้างขวาหันหน้าไปทางทิศใต้หรือเรื่องเมกกะ^๒

"ทิศใต้" หมายถึงสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวมุสลิมต้องหันหน้าไปสู่ เพื่อเป็นจุดศูนย์กลางร่วมกัน ซึ่งความคิดของศาสนาอิสลามทั่วโลกย่อมอยู่ที่นั่น^๓

๕. ข้อห้ามเมื่อมีการตายและการทำศพ เรื่องการโกศศพว่า คราวเมื่อมีการตายและการทำศพ ในศาสนาอิสลามเป็นข้อห้ามว่า "ห้ามญาติหรือผู้ใดเปล่งเสียงร้องไห้แสดงความเป็นทุกข์"^๔

ฉบับภาษาอังกฤษ

ฉบับของเลนและเบอร์ตัน การจัดการศพกล่าวไว้หลายตอนดังนี้

๑. ตอนอธิบายสร้างศพตาย อาบูหะซันตกลงกับนอราตอล ว่าให้มัดคัมทำศพ อาบูหะซันเป็นผู้ตายก่อน นอนเหยียดยาวให้ภรรยาคลุมด้วยผ้าไหม คึงผ้าโพกคลุมลงมา ผูกนิ้วเท้าและวางมีดกับเกลือบนท้อง

ตอจากนั้นให้มัดคัมไปเผ่าพระนางโซบิเคและกาหลิบ ในนางนอราตอลสร้างศพทำศพโกศเสียใจ ให้ใส่เสื้อผ้าฝ้าย สบายชม คบหน้าศพตัวเอง และคร่ำครวญและเผ่าพระนางโซบิเค พระนางทรงเมตตาประทานเหรียญทอง ๑๐๐ เหรียญอยู่กับผ้าไหม ๑ ชิ้น สั่งให้จัดการศพและนำไปฝัง

^๑โมหัมมัด อับดุลกาเกร์ และ ร.ค.สมาน ใจปราณี, เล่มเดียวกัน, หน้า ๑๘

^๒แบบเรียนศาสนาประถมศึกษา เล่ม ๔ หน้า ๘๘, ๘๖.

^๓คำอธิบายจาก "เรื่องนารูบางประการเกี่ยวกับศาสนาอิสลาม", วิธีพิเศษในการสอนภาษาไทย (ยะลา: วิทยาลัยครูยะลา ศูนย์พัฒนาการศึกษา ภาค ๒; ๒๕๐๖), หน้า ๑๓๒.

^๔โมหัมมัด อับดุลกาเกร์, เล่มเดียวกัน, หน้า ๑๘.

เมื่อถึงผลึกอาบูหะซัน นางนอราทอล ก็ลงนอนแสรงทำตาย แล้วอาบูหะซัน ก็แสรงสวมเสื้อผ้าสีขาต ทั้งหนวดเครา ปลอยผ้าโพกผมใหม่มรุงรัง เขาเผือกาหลิบ และร้องไห้ พูลวาทกรรมตาย กาทลิบก็ประทานเหรียญทอง ๑๐๐ เหรียญ และผ้าไหม ๑ ชิ้น รับสั่งให้เตรียมศพเพื่อนำไปฝัง และให้จัดงานฝังศพให้งดงาม

เงินที่ให้นี้ ในฉบับของเบอร์ตัน ใหมมาเป็นจำนวน ๑๐๐ ดีนาร์

คำอธิบายท้ายเรื่องในฉบับของเลน กล่าววว่า ขรรณนิยมการผูกนิ้วเท้า ของศพและวางมีดหรือคานบนตัวผู้ตาย ยังคงปฏิบัติกันอยู่โดยทั่วไปในหลายประเทศที่เป็น มุสลิม แต่ไม่เคยได้ยินว่ามีในอียิปต์ ประเพณีการวางมีดหรือคานกับเกลื่อนี้ มาจาก ความเชื่อว่าเหล็กและ เกลือเป็น เครื่องขับไลและป้องกันมวลดินไม่ให้เข้ามาใกล้

เบอร์ตันยืนยันตรงกันว่าวางไวบนทอง "Kalb" ไม่ใช่หัวใจ หมายถึงห้อง และอธิบายว่าผ้าไหมที่ไซคลุมศพนั้นเรียกว่า "Shukkah" ชิ้นหนึ่งยาวประมาณ ๖ ฟุต^๒

๒. ตอนที่เมตเรอและพระนมมาสอบดูให้แน่นอนว่าใครตายกันแน่ นั้น เมื่อ เปิดหน้าดูก็เห็นว่ามีกรรุดันยันคาไว้ควย จึงได้เห็นว่านั่นคานวม

๓. ในตอนท้ายเมื่อกาหลิบกับพระนางโซบิเคเสด็จมาที่บ้านอาบูหะซัน และ เมตเรอกับพระนมตามเสด็จมาพร้อมกัน ทั้งสองคนถึงนอนแสรงทำตายพร้อมกัน ใน ฉบับของเลนว่า

เขานอนเหยียดตรง ผูกเท้าทั้ง ๒ ข้าง ปิดนัยน์ตา และกลืนลมหายใจ นอน หันศีรษะไปทางกิบละฮ (Kibleh) และคลุมร่างกายด้วยผ้าบาง

ฉบับของเบอร์ตัน กล่าววว่า ทั้ง ๒ คนแสรงทำตายควยกัน นอนเหยียดตัว กลืนลมหายใจ ทั้งสองนอนราบลง (the Siesta) ผูกเท้าปิดนัยน์ตา คลุมร่างกายด้วย ผ้าเนื้อบาง และกลืนลมหายใจ

^๑E.W. Lane, op. cit., note 17 p. 379.

^๒Sir. R.F. Burton, op. cit., foot-note 1 - 2, pp. 20 - 21.

ตอนนี้มีคำอธิบายท้ายเรื่องในฉบับของเลนว่าคนฉบับไตอ่านว่ากิบละฮ์ (Kibleh) และได้อธิบายไว้ว่าพวกมุสลิมหันศีรษะศพไปทางกิบละฮ์หรือทางเมืองเมกกะฮ์ บางพวกก็ให้นอนตะแคงผืนหน้าไปทางนั้น^๑

การบรรจุศพไว้ในสุสานให้นอนตะแคงผืนหน้าไปทางนั้น

เบอร์ตัน ได้อธิบายไว้ว่า คำอาหรับเดิม "a la al-Kaylah" มีสเตอร์เพน ไคแปลว่า "siesta-Carpet" ซึ่งแปลว่ากิบละฮ์ และฉบับแปลฉบับเกาแปลว่า "หันเท้าไปทางเมกกะ" เบอร์ตันได้ใช้ตามความหมายที่มีสเตอร์เพนแปลไว้ หมายถึงว่านอนราบลงกับพื้น^๒

การจัดการศพในตอนอุบายแสวงงำศพของอาบูหะซันและนอราตอล อีวัคค์ ในฉบับภาษาอังกฤษ มีดังนี้

ฉบับของเลน

"He answered, We will feign ourselves dead. I will die before thee, and lay myself out: Then do thou spread over me a napkin of silk, and unfold my turban over me, and tie my toes, and put upon my stomach a knife and a little salt: after which dishevel thy hair, and go to thy lady Zubeydeh, and tear thy vest and slap thy face and shriek.

And Nuzhet el-Fuad wept and shrieked, and said, O my mistress, may thy head long survive Abu l-Hasan the Wag, for he is dead! And the lady Zubeydeh mourned for him, and said Poor Abu-l-Hasan the Wag, Then after weeping for him a while, she

^๑ E.W. Lane, op. cit., note 25 p. 379.

^๒ Sir. R.F. Burton, op. cit., foot note 1. p. 12

ordered the female Treasurer to give to Nuzhet el-Fuad a hundred pieces of gold, and a piece of silk and said O Nuzhet el-Fuad, go prepare his body for burial and convey it forth.....

.....They both stretched themselves along, bound their feet, closed their eyes, and held in their breath, lying with their heads in the direction of the Kibleh, and covered themselves with the izar,"^๑

ฉันทน์ของเบอห์ตัน

"We will feign ourselves dead and this is the trick. I will die before thee and lay myself out, and do thou spread over me a silken napkin and loose my turban over me and tie my toe and lay on my stomach a knife and a little salt.

.....Therewith Nuzhat al-Fuad rejoiced and said, "Indeed, this is an excellent device." Then Abu al-Hasan stretched himself out forthright and she shut his eyes and tied his feet and covered him with the napkin and did what so her lord had bidden her, after which she tore her gear and bared her head and letting down her hair, went in to the Lady Zubaydah, crying out and weeping....." O my lady may thy head live and mayst thou survive Abu al-Hasan al-Khali'a for he is dead the Lady Zubaydah mourned for him and said, Alas! poor Abu al-Hasan the Wag and she shed

^๑ E.W. Lane, op.cit., pp. 367-369, 373.

tears for him awhile. Then she bade her treasuress give Nuzhet al-Fuad an hundred dinars and a piece of silk and said to her, "O Nuzhat al-Fuad, go lay him out and carry him forth"

.....and they both lay down on the place where they usually slept the siesta and bound their feet and shut their eyes and covered themselves with the veil and held their breath....."

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด

เรื่องการจัดการศึกษาในตอนอูบายแสรงทำตายของอาบูหะซันในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด กล่าวไว้ว่า

อาบูหะซันสั่งให้ภรรยาให้นำผ้าผืนหนึ่ง เพื่อใช้สำหรับห่อตัวให้เหมือนศพ แล้วบรรจุหีบ...ศพเหมือนกับศพคนตายจริง ๆ แล้วตั้งไว้ตรงกลางห้อง ให้เอาผ้ามาปิดหน้า หันเท้าตรงไปทางเมืองเมกกะ และเตรียมการทุกอย่างเหมือนกับรอเวลาที่จะนำไปสู่ที่ฝังศพอาบูหะซันเป็นยูตายก่อน เมื่อเตรียมการเสร็จแล้วให้นอซาดอลอว์คัค แสร่งทำรองเท้าคร่ำครวญฉีกเสี้ยน สยายผม มีความเศร้าโศก ปลอยผมบุงเหยิง แล้วเขาเฝ้าพระนางโซบีเค ทูลว่าอาบูหะซันตาย และพระนางโซบีเคก็คงจะทรงพระเมตตาประทานจาคลุมศพ และเงินสำหรับใช้จ่ายในการศพและเงินสำหรับซื้อเสื่อผ้าเครื่องแต่งตัวใหม่ตาย

ครั้นเมื่อสองสามีภรรยาปลัดกันแสรงทำตาย และปลัดกันไปขอพระราชทานจากกาทหิบและพระมเหสีมาแล้ว ก็มีผ้าสำหรับคลุมศพสองผืนที่ได้รับพระราชทาน เมื่อแม่เธอและพระนมโคมาสอบดูให้แนว่าผู้ใดที่เป็นยูตาย ทั้งสองสามีภรรยา ก็ได้จาคลุมศพที่ได้รับพระราชทานนั้นเลยทีเดียว

ตอนที่เมศเรอมาที่บ้านอาบูหะซัน เพื่อสอบดูให้แน่นอนตามที่กาหลิบรับสั่ง
ไว้ นั้น เมศเรอเฝ้าดูอาบูหะซันในตอนท้ายซึ่งเป็นข้อความที่น่าสนใจ เกี่ยวกับการ
จัดการศพว่า อย่าเพิ่งให้นำศพไปฝังให้คอก่อน เมื่อเสร็จราชการแล้วจะกลับมา
ชวยงาน เพราะจะไปในพิธีฝังศพด้วย และขณะประกอบพิธีจะสวมมณฑีห์หน้าชาตอล
อวดัก

ข้อความในฉบับภาษาอังกฤษ มีดังนี้

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนคโกลิ มิเต็ค

".....This is what I mean! in order to carry out my
scheme I am going to play the dead man you shall immediately
take a sheet, and you must put me in a coffin as if I were
actually dead. You shall lay me out in the middle of the
chamber in the usual way, with a turban on my face, and my
feet turned towards Mecca, and with every preparation made
for carrying me to the grave. When all this has been done,
you are to begin weeping and lamenting, as is usual upon such
eccasions, rending you garments and tearing your hair, and in
this state of grief and with dishevelled locks, you shall go
to present yourself to the Princess Zobeide Your mistress will
wish to know the reason of your tears, and when you have in-
formed her of my death in broken words mingled with sobs, she
will not fail to pity you and to make you a present of a sum
of money to assist you in defraying thee expenses, of my funeral,
and to purchase a piece of brocade to serve for a pall and to
give a splendour to my obsequies, as well as to purchase a new
dress for yourself, as a substitute for which she will see you
torn.

"Abou Hassan was not long in carrying out the recommendations of Nouzhatoul Aouadat. He lay down on his back on the sheet which had been spread upon the carpet in the middle of the chamber, crossed his arms and suffered himself to be wrapped up in a manner which made him look as if he were only waiting to be placed on the bier and to be carried out for burial. His wife turned his feet towards Mecca, covered his face with the finest muslin, and then placed his turban over it in such a manner as not to interfere with his breathing.

.....and I can assure you I sympathize very sincerely in your affliction. I must now reluctantly leave you to return to the caliph, but I beg as a favour, continued he that you will not let the body be carried away until I return, for I am desirous of being present at my poor friend's interment, and wish to follow her with my prayers.

.....Here comes your lady's nurse to inquire into the truth, I must play again the dead man in my turn.

Everything was soon ready. Nouzhatoul Aouadat placed Abou Hassan upon the ground, threw over him the piece of brocade which the princess had given her, and placed the turban on his face. The nurse in her eagerness to execute her commission, was meanwhile approaching as quickly as she could. Entering the chamber she perceived Nouzhatoul Aouadat, all in tears, with her hair dishevelled, beating her breast and cheeks, and uttering loud lamentations.⁹

⁹ Anon. op. cit., pp. 261-262, 272.

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต

พระราชนิพนธ์ลิลิตนิทราชาคริต ไกล่ลาวถึงเรื่องการจัดการศพตาม
ประเพณีไว้ ตอนอาบู่ชะล้างกับนางนอช่าตอล อ้าวัดต์ วางอุบายแสวงทำตาย เพื่อที่จะ
ได้ขอพระราชทานเงินจากกาหลิบและพระนางโซบิเค

ข้อความที่กล่าวถึงการตาย และการทำศพ มีกล่าวไว้ดังนี้

๒๕๙. ความสำคัญชันษา ซึ่งจักทำเป็นตาย มีแบบคายนลิ่งซึ่ง ไม่มีซึ่งเคื่อง
ระคาย ข้าจะตายก่อนเจ้า จงทราบเอาเงื่องงำ นำมาหอดังศพ ครบแล้วจัดลงหีบ ดั่ง
จะรีบไปฝัง ฉ่าโปกบั้งหน้าไว้ ตั้งเท่าให้ไปละเพาะ เหมาะตรงเมืองเมกกะ คือเมือง
พระมะหะหมัด ตามลัทธิถือกัน เมื่อจัดสรรพร้อมสรรพ กลับไปนั่งครวญครำ ว่าโศกาจง
หนัก ประหนึ่งรักภักดี อีกพิศตราซึ่งนุ่ง ฉีกจูงยุบเป็น สยายผมเดินรำพัน ถึงรักกัน
นานา โสกาครุพิลาป ทาบคือกรำไร ไปยังราชเทวี โซบิเคณงลักษณะ พระนางจักควัด
ถาม ทูลแถลงตามขอคดี คงมีความสังเวช เหตุพระนางกรุณาเจ้า สิ่งของเขาควรประ
ทาน ทรัพย์สินสักการสงศพ ครบทั้งฉ่าสุพรรณ อันจะคลุมศีรษะ จะใดเป็นเกียรติยศ ให้
ปรากฏสมศักดิ์ หนึ่งคงจักส่งสาร ประทานคานงหม ซึ่งฉีกยุบเป็นอัน ได้จัดสรรหาใหม่

จากรายบทที่ ๒๕๙ นี้ ผู้อ่านก็ไต่ทราบว่าการจัดศพที่กล่าวในฉบับลิลิต
นิทราชาคริตนั้นจะต้องมีการหอณาศพแล้วจัดลงหีบศพเพื่อเตรียมไปฝัง ให้โซผาโปก
บั้งหน้าไว้ การตั้งศพให้หันเท้าไปยังเมืองเมกกะ ซึ่งเป็นเมืองของพระมะหะหมัด
ซึ่งเป็นการปฏิบัติตามลัทธิธรรมเนียม เมื่อจัดทุกอย่างเรียบร้อยแล้ว ก็กลับไปนั่งครำ
ครวญร้องไห้อาลัยผู้ที่ตายไปนั้น สำหรับนอช่าตอล อ้าวัดต์ ให้ทำเสราโศกฉีกเสื่อผา
เดินสยายผมรำพันและเขาเฝ้าทูลพระนางโซบิเค เพื่อให้พระนางทรงพระเมตตาประ
ทานทรัพย์สินสักการสงศพ ทั้งฉ่าลายทองสำหรับคลุมศพ เพื่อเป็นเกียรติยศด้วย

เรื่องการทอศพและหั้นเท้าไปทางเมืองเมกกะ ในคอนอาบูหะซันแสรง
ทำตายไ้ภรรยาจัดการศพแล้วไปขอประทานจากพระนางโซบีเค กราวไว้ดังนี้

๓๐๑. อาบูหังชอบใจ ทอคนในหอผ้า
เมียบช่วยจับขา เรียบรอยคืบตี

๓๐๒. คุณุจีตายพลัน หั้นตีนคอแคนดาว
เมืองเมกกะอะคราว วัตตั้งเค็มมา

๓๒๘. ดวงสมรจึงสั่งเจ้า พนักงาน
ให้เบิกกระษาปฎกาณจน ครอบรอย
กับดาลคามาลย ดวงมาศ
ให้แก่อัวคั่นอย บัดนี้ยาวนาน

๓๓๐. เทวีคำร์สตำ สิ่งสรรพ
ไปเด็กจงเร็วพลัน อยาชา
จับจ่ายซึ่งสุวรรณ สการศัพ เขาแธ
สวนหีบจงปกณา ซึ่งให้เห็นควร

๓๓๑. กระบวนทำศพนั้น สุนจง
อยาคำอยาสูงคง ทัดง
ทำแล้วจงอยาหลง ครวญครำ ไปนา
มาอยู่ยังเรือนร้าง จะเลี้ยงคังเค็ม

เมื่อนอนมาตอลกลับมาแล้วก็มาเรียกสามีออกจากหีบศพหรือโลง

๓๓๕. ยลอาบูอุคคู นอน ณ โลงคุดคู
หรือหรือหนึ่งหนึ่ง แลนา

๑๔๕. ในขณะนั้นหะซัน ไทภรรยาทำตาย คอุมร่างกายคจกอน ผอนลง
 โลงเสร์จสรพ หันเหาสู่เมกกะ พุอรุะโสกา แดงกายาอย่างยุง นุงหมไปสมประดี
 โปกเกทีเอียงขวา เดินทางำเงอนเสร์รา ไปที่เฝ้าภูบาล ยังโรงธารที่ปรีกษา ขณะ
 เสนาแน่นันต์ ถลันเข้าเคียงทวาร ปานคั่งทุกซ์โศกนัก ชักเช็ดหย้ามาถือ อยู่ในมือ
 เวียนขับ รับชลนาไหลหลั่ง ถึงลงบโคซาด มือพาคอกชกหัว คุหนึ่งกลัวไปพรอง ที่ท่า
 ทำแทนรอง ทุกซ์ให้บังคมทูล ทานนา

กาหลิบประทานผาดายของคคุมศพภรรยาไทแกอาบูหะซัน และคาสักการ
 ศพคังราย

๑๖๑.ช ก็เชอหมคทุกประการ จึงบรรหารตระโค ให้คั่งจคจ่าย
 ทอง ปองครบรอยเชนกัน ฉาเครีอวัลคดวงมาศ สำหรับลาคคคุมศพ จคมาครบชให้
 อาบูโคพระราชทาน แลวชพจมานสั่งพลัน ฉาสุพรรณันให้ ไคคคุมศพภรรยา ยังกาจจนา
 จงจ่าย ฉายการฝังหังปวง สรวงสักการตามกิจ จงเร่งคคจคผจง คงยคคังนางใน....

กาหลิบรับสั่งกับพระนางโซบิเคเรอองอาบูหะซันมาขอพระราชทานผาคคคุมศพ
 กับทองรอยลิม ควสักการศพ

๑๔๘. พะยานอิงเป็นหลักหมัน	สคยาดเฮย
ตัวหะซันยังมา	เมือก
พุกพลางรำโศกา	ครวญครำ
บอกวาเมียบคยลี้	ลวงแลวจคผัง

๑๔๙. พี่ยังโทผาปัก	พันสุวรรณ
ผืนหนึ่งคคุมศพมัน	ซิงมาย
กับทองลิมรอยบร	จบครบ ถวนแฮ
นายเมกเรอรูควย	หมคสิ้นสมกัน

คอนกาหลิบรับสั่งให้เมศเรอมาสืบดูที่บ้านอาบูหะซันวาอาบูหะซันหรืออช
 คอล อัวคค เป็นคคตายกันแน เมศเรอไคกลาวถึงเรอองการฝังศพสักการศพ ขานคำ
 สวค จคหมุหมวคแทกพ คังราย

๘๑๘. เพื่อเข้าไปจดจำนั้น ทูมเถียงกันจบ จึงปรารถนาให้เรา มาเอา
 ชาววิหเน แต่เรามาในคืน แมงกลับไปกราบทูล ตามมูลถึงคนเห็น คงกลับเป็นประจบ ทบ
 เขาทางทรงธรรม อันหญิงนี้ยากนัก จักได้เชื่ออันใด มักเห็นไปผิดผิด ไปคืนคิดผิดชอบ เรา
 จะประกอบจงดี อันชายฝั่งรือ พอเราไปพูดแถลง ไประวางเชือกชัก จึงคอยรักรับไป ผิง
 เมื่อใดก็ได้ ตัวเราใส่จะมา ส่งสรืราสัการ จะช่วยขานคำสวด จัดหมุหมวดให้
 ครบถ้วนทุกประการ จะให้ทานเป็นชา สูงหยุกอยู่ภา คอยเตาคืนหลัง กอนนา

เมื่อเมฆเรอกลับไปแล้ว อาบุญหะชั้นก็เรียกนางนอชาติอด อวัคค ให้คืนขึ้น

๘๒๒. เดือนเมษคืนเกิดเจ้า คายนักจักเลยเข้า

หีบแล้วลงคืน จริงนา

ในฉบับลิลิตนิทราชาคริต ไทกลาวถึงการไวทุกข์ไวควย ดังที่มีข้อความกล่าว
 ไว้ในรายบทที่ ๘ ตอนกลาวถึงวานายหาณิช บิดาอาบุญหะชั้นถึงแก่กรรมแล้ว หลังจากที่อาบุญ
 หะชั้นได้จัดการฝังศพบิดา ก็ได้ไวทุกข์ตามกำหนดควย ดังคำประพันธ์ว่า

๘.....พาณิชพลันป่วยหนัก ผลักทรัพย์มอบแก่บุตร อากาทรุคสิ้นชนม บุตร
 ขวายนอนฝังศพ ไวทุกข์ครบกำหนด ปลดเปลื้องทุกข์ทำการ วาณิชปานบิดา....."

จากข้อความในคำประพันธ์ที่กลาวมานี้ รวมกลาวไควว่าในฉบับพระราชนิพนธ์
 ลิลิตนิทราชาคริต ไทกลาวถึงเรื่องการจัดการศพ ดังนี้คือ

มีการหมยาศพ แล้วจัดลงหีบศพ และมีผาค้อมหีบศพ การตั้งศพให้หันเท้าไปยัง
 เมืองเมกกะ เรื่องผาค้อมศพนั้นกลาวว่าได้รับพระราชทานจากกาหลิบและพระนางโซมิเด
 เป็นเผ่าที่สวยงามและจัดให้ตามตำแหน่ง นอกจากนั้นทั้งสองสามีภรรยายังได้รับพระราชทาน
 เงินค่าสักการะศพควย ในพิธีฝังศพจะมีการขานคำสวด กอนจะนำไปฝังก็เตรียมจัดหมวด
 หมุสำหรับแหศพ และรอเวลาที่จะนำไปทำพิธีฝังศพ

นอกจากนี้ฉบับพระราชนิพนธ์ยังไทกลาวถึงการไวทุกข์ไวควย ดังแต่ตอนต้น
 เรื่อง ตอนอาบุญหะชั้นจัดการศพบิดาและได้ไวทุกข์ให้ตามกำหนด

ผลการเปรียบเทียบเรื่องการจัดการศพ ในฉบับลิลิตนิทราชาคริตและฉบับภาษาอังกฤษ มีดังนี้

ข้อความที่ตรงกันทุกฉบับคือ อาบู่หะซันและนอซาคอล อัจฉิค วางอุบายแสวงหาตาย โดยฉลัดกันเข้าเผ่ากาหลิบและพระนางโซมิเต เพื่อขอพระราชทานเงินทองมาใช้ ทั้งคู่ก็ตกลงฉลัดกันลงนอน และแต่งให้เหมือนศพในตอนเตรียมพร้อมจะนำไปฝัง "มีการร้องไห้คร่ำครวญ และสองสามีภรรยาที่ได้รับพระราชทานเงินและผ้าคลุมศพ"

การจัดการศพนั้นแตกต่างกัน ฉบับของเลนและฉบับของเบอร์ตัน ใหญ่ แสวงตายนั้นนอนคลุมควยผา และดึงผ้าโพกผมลงมาใหญ่ก้นไว้เท้าและวางมีดกับเก็ลือบนท้องเหมือนกัน แต่ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนคโกลิ มิเต็ค กล่าวแตกต่างออกไปคือโซฆาหอกศพแล้วบรรจุในหีบศพ ตั้งศพไว้กลางห้อง ใ้หันเท้าไปทางเมืองเมกกะ ในฉบับของเลน มีข้อความกล่าวว่าวันที่ระยะของศพไปทาง "กิบลาห" หมายถึงสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวมุสลิมต้องหันหน้าไปสู่ เพื่อเป็นจุดศูนย์กลางรวมกัน ซึ่งความคิดของศาสนาอิสลามทั่วโลกรวมอยู่ที่นั่น จะหมายถึงทิศทางที่เมืองเมกกะตั้งอยู่ก็ได้ ฉบับของเบอร์ตันว่านอนราบลง ส่วนการผูกเท้าและปิดนัยน์ตาเหมือนกันกับฉบับของเลน ในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนคโกลิ มิเต็ค กล่าวไว้ว่า ดึงผ้าโพกผมลงมา และปิดหน้าควยผาเนือบาง

เมื่อเปรียบเทียบเรื่องการจัดการศพที่มีกล่าวไว้ในฉบับลิลิตนิทราชาคริตกับฉบับภาษาอังกฤษทั้ง ๓ นี้แล้ว จะเห็นว่าตรงกันกับข้อความที่มีกล่าวไว้ในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนคโกลิ มิเต็ค

เริ่มตั้งแต่รายบพที่ ๖๘๗ ว่า ".....นำผ้าหอดังศพ ครอบแล้วจัดลงหีบ ดั่งจะรีบไปฝัง ตั้งเท้าให้ไปเฉพาะเหมาะตรงเมืองเมกกะ คือเมืองพระมะหะหมัด ตามลัทธิที่ถือกัน เมื่อจัดสรรพร้อมสรรพ กลับไปนั่งครวญคร่ำ

ข้อความนี้เหมือนกับแปลมาจากข้อความในฉบับโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนคโกลิ มิเต็ค ที่เกี่ยว แต่ในฉบับไทยได้เพิ่มเติมคำอธิบายเมืองเมกกะ เพื่อให้คนไทยเข้าใจว่าคือเมืองพระมะหะหมัด และเป็นการปฏิบัติตามลัทธิศาสนานี้

เรื่องเงินและค่าคุมศพที่ได้รับพระราชทานนั้น ฉบับของเอนและเบอร์ตัน กล่าวไว้อย่างขอความขรรคมคา ส่วนในฉบับลิลิตนิทราชาคริตนั้นเหมือนฉบับโรงพิมพ์ วรรณคดี แอนดโก ลิมิเตด ที่ไต่บงไว้อย่างชัดเจนว่าเป็นคำสั่งการระกพ และว่าที่พระราชทาน มากยิ่งซักลงไปว่าเป็นค่าคุมศพเพื่อให้สมกับตำแหน่ง ทั้งบอกลักษณะว่าเป็นผ้าพันทองยก คอกสวยงาม ในเรื่องไซคูลุมเมื่อเมตเรอพระนมมาที่บ้าน และในตอนท้ายเมื่อทั้งสองพระองค์เสด็จมาที่บ้านสองสามีภรรยา จึงไซคูลุมคนละฝัน

ข้อความอีกตอนหนึ่งที่น่าสนใจคือ ตอนที่เมตเรอมาที่บ้านอาบูหะซัน เพื่อมา สอบสวนความจริงเรื่องผู้ใดเป็นผู้ตาย และได้เห็นศพของนอซาคอด อัคคิ เมตเรอจึงสั่ง คอยตนก่อน เพราะตั้งใจว่าจะมาช่วยในพิธีการฝังศพ ขอความในคำประพันธ์กล่าววว่า ".....ตัวเราใส่รจะมา สงสรวิราสังการ จะช่วยขานคำสวด จักหนุหบวคแห่พ....." ขอ ความตอนนี้ไต่ความเต็มตามที่ไต่กล่าวไว้ในฉบับภาษาอังกฤษ และทำให้ผู้อ่านไต่เข้าใจพิธี การฝังศพมากขึ้น

เรื่องการร้องไห้คร่ำครวญมีกล่าวอยู่ในทุกฉบับ การร้องไห้คร่ำครวญเมื่อมี การตายและการทำศพ เป็นขอห้ามของศาสนาอิสลาม ฉบับลิลิตนิทราชาคริตมีขอความ กล่าวถึงการร้องไห้คร่ำครวญ เพราะไต่แปลตามฉบับภาษาอังกฤษ

ส่วนเรื่องการไว้ทุกขนั้น มีกล่าวเฉพาะในฉบับลิลิตนิทราชาคริต ฉบับภาษา อังกฤษทั้ง ๓ ฉบับนี้ไม่มีขอความนี้กล่าวไว้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไต่ ทรงเพิ่มเติมไว้ในตอนไต่กล่าววว่า พอกาชาวแบกแคคดูเป็นบิตาของอาบูหะซันไต่อินชีวิตลง และบุตรคืออาบูหะซันเมื่อจัดการศพเสร็จแล้วก็ไต่ไว้ทุกขตามกำหนด ในศาสนาอิสลามไม่มี การไว้ทุกข ขอความตอนนี้เป็นธรรมเนียมไทยที่เข้ามาปะปนอยู่ในเรื่องนี้ควย

การล้างมือหลังการรับประทานอาหาร

การล้างมือเป็นมารยาทอย่างหนึ่งในการรับประทานอาหาร กล่าวไว้ในภาค วิชาตาเซาฟู ซึ่งเป็นวิชาที่กำหนดขึ้นให้รู้จักหลักสำรวมจิตใจให้อยู่ในแบบฉบับอันดีงาม ดังทานนาบีมุหัมมัด ไต่ทำเป็นแบบฉบับไว้ให้เป็นมรดกมาจนทุกวันนี้

สมาคมคุรุสัมพันธ์, แบบเรียนศาสนาประถมศึกษา เล่ม ๔ (ธนบุรี: มิตรมุขตาริ บางออด, ๒๕๑๑), หน้า ๑๒๒

ในเรื่องมารยาทในการรับประทานอาหารนั้น กล่าวกันว่า พระนามัมหมัด จะล้างมือให้สะอาดก่อนรับประทานอาหาร และหลังอาหารทุกครั้ง เรื่องนี้เป็นเรื่องหลักของสุซลักษณะ ชาวมุสลิมจึงถือเป็นหลักปฏิบัติในเรื่องความสะอาดโดยทั่วไป และเป็นมารยาทในการรับประทานอาหาร จึงเสมือนเป็นธรรมเนียมอย่างหนึ่งของชาวมุสลิม ดังนั้นเราจึงพบข้อความนี้ในนิยายอาหรับราตรีเรื่องอาบูหะซันนี้ด้วย ในฉบับต่าง ๆ กล่าวไว้ดังนี้

ฉบับภาษาอังกฤษ

ฉบับของเลนและฉบับของเบอร์ตัน กล่าวถึงเรื่องการล้างมือไว้ในตอน อาบูหะซันเลี้ยงต้อนรับกาหลิบครั้งที่ ๑ เมื่อเสร็จการรับประทานอาหารแล้ว ก่อนที่จะดื่มสุราต่อไปก็ล้างมือให้สะอาดเสียก่อน การล้างมือใช้องรองคนไหนๆ เช่นเดียวกัน ส่วนสิ่งที่ชำระล้างมือนั้นใช้คางและพีชบางชนิด ข้อสังเกตคือการล้างมือใช้เครื่องใช้ตามสมัยนั้น ๆ ซึ่งแตกต่างจากในสมัยปัจจุบัน

ฉบับของโรฟิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด กล่าวถึงเรื่องการล้างมือไว้ ๒ ตอนคือ

ตอนแรก ในตอนอาบูหะซันเลี้ยงต้อนรับกาหลิบครั้งที่ ๑ มีข้อความว่า เป็นธรรมเนียมของประเทศนี้จะไม่กิน ไม่ดื่มอะไรรับประทานอาหาร เมื่อเสร็จจากการรับประทานอาหารแล้ว ทาสใคนำน้ำมาไหลล้างมือก่อนที่จะรับประทานอาหารผลไม้ และดื่มสุราต่อไป

ตอนที่ ๒ ในตอนอาบูหะซันเฝ้าวังครั้งที่ ๑ และโคเป็นกาหลิบ หลังจากการเสวยแล้วก่อนที่จะเสด็จสู่อุโมงของหวาน บุนุกใคนำอ่างทอง คนโททอง ผ้าเช็ดมือมาวางใหม่บนตักของอาบูหะซัน เพื่ออาบูหะซันกาหลิบโคตรงชำระพระหัตถ์

ฉบับของเลน

".....and they continued eating until they were satisfied, then the basin and ewer brought, with the Kali, and they washed their hands."^๑

^๑ E.W. Lane, op. cit., p. 354.

ฉบับของเบอร์ตัน

".....They gave not over eating till they were filled, when Abu al-Hasan brought basin and ewer and potash and they washed their hands."^๑

(Lane note 4. p. 177)

The herb Kali and several other vegetables are used for washing the hands after eating, but the most common substitute for soap I have observed to be "dukak, which is the meal of the lupin, called in Arabic "turmus" vulgo tirmis.

(Burton Foot-note 3. p. 5)

Arab. "Kali" our "alkali" for this and other abster-
gents.

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนค็อก ลิมิเต็ด

"Abou Hassan placed himself at table opposite his guest, and the caliph and he began eating with a good appetite, helping themselves to what they like best, without speaking and without drinking according to the custom of their country. When they had done, the slave of the caliph brought them water to wash their hands, while the mother of Abou Hassan took away the dishes, and brought the dessert, which consisted of a variety of the fruits then in season....."

^๑Sir. R.F. Burton, op. cit., p. 5.

"When the damsels saw that Abou Hassan had ceased eating one of them said to the eunuchs who were in waiting. The Commander of the Faithful desires to walk into the saloon where the dessert is prepared, let water be brought. They all rose from the table at the same time, and one took from the hands of the eunuchs a golden basin, another a pitcher of the same metal, the third a napkin, and these they presented on their knees to Abou Hassan, who was still sitting, that he might have an opportunity of washing his hands."^๑

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต

กล่าวไว้ในตอนที่อาบูหะซันเข้าวังครั้งที่ ๑ หลังการเสวย นางกำนัลก็ถวายเครื่องชำระพระหัตถ์ มีอ่างทอง คนโททอง และผ้าเช็ดพระหัตถ์ สำหรับนำล้างพระหัตถ์นั้น ไต่ปรุ้งให้หอมควยน้ำกุหลาบและพิมเสน ดังนี้

๒๐๗. สวานเจ็ดคนางเห็นหะซัน	เสพเสร์จสรพโกชนแล้ว
ควรรจะกลาคลาดแคลว	สูหองเสวยผล ไม่นา
๒๐๘. เรียบกัศคลอาจรง	คนที่ทองคังนำ
กุหลาบพิมเสนขำ	คะยี่แล้วผจงโรย
๒๐๙. สองนางโซยเฉียดเขา	ถวายเครื่องสระหัตถ์เจ้า
แผนหลาทรงขรรรม	
๒๑๐. ผาออนพรรมองแผว	ถวายเช็ดพระหัตถ์แล้ว
ทานคลอยลีลา	

เมื่อเปรียบเทียบการล้างมือในฉบับลิลิตนิทราชาคริตกับฉบับภาษาอังกฤษทั้ง ๓ ฉบับแล้ว ฉบับลิลิตนิทราชาคริตคล้ายคลึงกับฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนค็อก ลิมิเต็ด ที่กล่าวถึงเครื่องใช้ในการล้างมือเหมือนกัน

^๑ Anon, op. cit., pp. 221. 234

การใช้คำแสดงศักดิ์ญาติเรียกบุคคล

ธรรมเนียมการเรียกบุคคลโดยใช้คำแสดงศักดิ์ญาติว่า พ่อ แม่ พี่ ป้า น้า อา ลุง ตามระดับอายุนี้ จะพบในเรื่องอาชญากรรมชั้นฉบับต่าง ๆ ทั้งในฉบับนิเทศาภิบาลและฉบับภาษาอังกฤษแสดงว่า ได้ถ่ายทอดมาจากธรรมเนียมของอาหรับเช่นนั้น จึงสรุปได้ว่า การใช้คำแสดงศักดิ์ญาติเรียกบุคคล เพื่อแสดงความสนิทสนมเป็นกันเอง และเพื่อแสดงความนับถือในวัยวุฒินี้เป็นธรรมเนียมของชาวตะวันออกโดยทั่วไป คนไทยก็มีธรรมเนียมเช่นนั้นเหมือนกัน ด้อยคำเหล่านี้ใช้กล่าวในตอนต่าง ๆ ของเรื่องซึ่งในฉบับต่าง ๆ มีดังนี้

ฉบับภาษาอังกฤษ

การใช้คำแสดงศักดิ์ญาติเรียกบุคคล มีอยู่ในตอนต่าง ๆ ดังนี้

๑. ตอนอาชญากรรมเลี้ยงกาหลิบครั้งที่ ๑ บทสนทนาตอนนักกาหลิบทรงใช้คำว่า "พี่ชายหรือน้องชาย" (Brother) กับอาชญากรรม

ฉบับของเลน ในตอนนักอาชญากรรมโคเลา เรื่องความผิดพลาดของตนในการคบเพื่อนให้กาหลิบฟัง กาหลิบทรงเรียกอาชญากรรมว่าน้องชาย และทรงให้อกัษ

ฉบับของเบอร์ตัน ตอนที่กาหลิบถามความในใจอาชญากรรม แสดงความสนิทสนมเรียกอาชญากรรมว่าน้องชายและอาชญากรรมก็ได้แถลงความในใจว่า อยากรจะเป็นกาหลิบสักวันหนึ่ง เพื่อแก้แค้นอ้อมแทนเพื่อนบ้าน และตอนอำลากาหลิบก็ชวนให้ดื่มแก้วสุดท้ายและใช้คำว่าน้องชาย

ในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด ตอนอาชญากรรมเลี้ยงกาหลิบครั้งที่ ๑ นี้ ยังไม่มีข้อความที่ใช้คำว่าพี่น้อง แต่ใช้คำว่าเพื่อนแทน

๒. เมื่อกาหลิบเสด็จมาที่บ้านอาชญากรรมครั้งที่ ๒ อาชญากรรมโคเลาในตอนเดินเล่นที่ไม่ช่วยปิดประตูให้ กาหลิบทรงสารภาพกับอาชญากรรมว่าตนโคเลาเดินเล่นไปแล้วจริง ๆ ในตอนนี้ใช้คำเรียกอาชญากรรมว่าน้องชาย เพื่อแสดงความสนิทสนมเช่นเดียวกัน ในฉบับของเลนและเบอร์ตัน โคเลาถึงความอัศจรรย์ที่ได้เป็นกาหลิบ ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด กล่าวไว้ในตอนที่กาหลิบเสด็จมาบ้านอาชญากรรมครั้งที่

ที่ ๒ อาบูหะซันก็หลบหน้าเพื่อไม่ให้พบ แต่กาหลิบเข้าหักท้าวและเรียกวานองชาย อาบูหะซันจึงทอว่าเรื่องความเดินเรือเปิดประตูบานทิ้งไว้ และแสดงความโกรธเคืองโลกาหลิบให้ไปเสีย กาหลิบจึงกล่าวว่าจะไม่จากไปด้วยการโกรธกัน และขอความตอนนี้ได้ไร้วางใจชายอีก และอีกตอนหนึ่งคือตอนกาหลิบทรงปรากฏพระองค์ให้อาบูหะซันทราบ และได้ยุบนำแพ้น้ำอาบูหะซัน ทรงให้ความสนิทสนมกับอาบูหะซันและตรีศเรียกนอง

๓. ตอนเมศเรอได้รับสั่งจากกาหลิบให้ไปอยู่ที่บ้านอาบูหะซัน เพื่อให้ทราบแน่นอนว่าผู้ใดเป็นผู้ที่ตายแน่ เมศเรอก็ไปพบกับอาบูหะซัน คิดว่านอชาตอลตายจริง ๆ จึงออกปากส่งสารนอชาตอลและไซคำเรียกวานองสาว

อีกตอนหนึ่งพระนมรับรับสั่งจากพระนางโซบิเค และได้มาสอบดูที่บ้านอาบูหะซันเพื่อให้แน่ใจว่าอาบูหะซันตายแน่ พระนมไปพบกับนอชาตอล การสนทนาต่อนนอชาตอลเรียกพระนมว่าแม่ และพระนมเรียกนอชาตอลว่าลูก

ในฉบับภาษาอังกฤษของเลนและฉบับของเบอร์ตัน ตอนหนึ่งนอชาตอลเรียกพระนมว่านาหรือปา เบอร์ตันอธิบายไว้ว่าในฉบับอาหรับไซคำ "nauntie mine" เป็นพี่สาวหรือน้องสาวของแม่ เป็นคำสำหรับสตรีไซเรียกสตรีผู้สูงอายุ เทียบได้กับธรรมเนียมไทยที่เรียกสตรีผู้สูงอายุป้าหรือน้า

ขอความจากภาษาอังกฤษนี้ดังนี้

ฉบับของเลน

1. So Abu-l-Hasan told him his story, and when the khaleefeh heard it, he laughed violently, and said By Allah, O my brother, thou art excusable in this matter.

2. The khaleefeh smiled at this, and seating himself by his side, addressed him in courteous language, and said to him, O my brother, when I went forth from thee, I inadvertently left the door open, and probably the Devil went in to thee.....

and with thee, O my brother, I will not carouse, nor will I keep company with thee, since I have not found thy visit to be followed by good fortune to me.

.....and that I exercised authority and gave and bestowed: and truly, O my brother, it was not a vision of sleep.

3.and saw Nuzhet el-Fuad stretched out, upon which he uncovered her face, and exclaimed, there is no deity but god! Our sister Nuzhet el-Fuad is dead! How speedy was the stroke of fate!

.....and said to the old woman, O my mother, how good he was! The old woman replied, Truly thou art excusable,And what is the cause of quarrel, O my mother, said Nuzhet el Fuad. The old woman answered O my daughter, Mesroor hath come to them and told them that thou wast dead, and that Abu el-Hasan was well. O my aunt, replied Nuzhet el-Fuad, I was just now with my lady, and she gave me a hundred pieces of gold, and a piece of silk.....

I was with my lady just now and she gave me an hundred dinars and a piece of silk,

ฉบับของเบอรัตน์

"1. Quoth the commander of the Faithful, "By Allah, and again by Alah, O my brother, tell me what is in thy mind! And quoth Abu al-Hassan, "Would Heaven I might be Caliph for one day and avenge myself on my neighbours.....",

My life on thee, O my brother, drink this cup from my hand! and Abu al-Hasan answered, "Ah, by thy life, I will drink it from thy hand."

2. And indeed, O my brother, the night thou camest to me and we conversed and caroused together, I and thou, I was as if the Devil came to me and troubled me that night.....

"O my brother, when I went out from thee, I forgot the door and left it open and perhaps Satan came in to thee!"

3. Presently, Mas rur the eunuch suddenly came in to him and seeing Nuzhat al-Fuad stretched out, uncovered her face and said, "There is no god but god! Our sister Nuzhet al-Fuad is dead indeed. How sudden was the stroke of Destiny! Allah have ruth on thee and acquit thee of all charge!"

Then she shrieked out and rent her raiment and said to the crone, "O my mother, how very good he was to me."Asked Nuzhat al-Fuad, "And what is the cause of discord, O my mother," and the other replied, "O my daughter, Masrur came to the caliph and the lady Zubaydah and gave them news of thee that thou wast dead and that Abu al-Hasan was well" Nuzhat al-Fuad said to her "O Naunty mine,"

^๑Sir. R.F. Burton, op. cit., pp. 7 - 25.

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนค็อก ลิมิเต็ด

"1.-----

2.and from Abou Hassan's turning away, he found immediately how dissatisfied his former host was with him, and that he meant to avoid him. This induced him to walk on that side of the bridge where Abou Hassan was, and to approach him as closely as possible. When he came up to him he stooped down and looked in his face 'Is it you, brother 'Abou Hassan?' said he, 'I salute you, suffer me, I beseech you, to embrace you.'

"Ah, brother Abou Hassan, replied the caliph, embracing him, I do not mean to part from you in this manner.....

"As soon as he had said this, the caliph came down from his closet and entered the saloon. He caused one of his best habits to be brought, and bade the damsels and the officers of the chamber employ themselves in dressing Abou Hassan in it. When they had done so the caliph embraced him, and said You are my brother, ask of me whatever will best please you and I will grant it.....

3. ".....Nouzhatoul Aouadat, my good sister added he, sighing again, your destiny has been very quickly fulfilled. May Heaven have mercy upon you

page 273. O my dear Nouzhatoul Aouadat, I am not come to disturb your grief, nor to prevent your shedding tears for a husband who loved you so tenderly

Ah, my good mother, instantly replied the disconsolate widow, you see to what a wretched situation I am reduced, overwhelmed as I am with the distress at the loss of my dear Abou Hassan,

I pray Heaven to have mercy upon you Farewell, my child, she continued, turning to the mourner, if I could stay with you a longer time should be glad to do so....."^๑

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต

การใช้คำแสดงศักดิ์ญาติเรียกบุคคลดังนี้

๑. ตอนอาบู่หะซันเลี้ยงกาหลิบครั้งที่ ๒ กาหลิบทรงทักทายอาบู่หะซัน
โดยทรงใช้แทนพระองค์ว่า "พี่" และเรียกอาบู่หะซันว่า "น้อง" ดังโคลง

๔๑๑. ดูเหมือนหนึ่งวานอง คือหะซันถูกตอง

กึ่งนนแลญา เจาญา

๔๑๒. ออออกคือแมนแท พจากเจานานแล

จึ่งไคแปลกกัน

๔๑๓. สละมพลันแซมชอย ขอพี่กอรรัตนอย

หนึ่งโทษนใจ พี่รา

๔๒๐. คิยามครึ่งกอนน หนอยรา

คงระลึกขึ้นมา ไหมไค

เจาพี่รักกันปรา โมทยจิตต์ นอยญา

เห็นไม่ลืมเร็วให้ พี่เสรำเสียใจ

^๑Anon, op. cit., pp. 246-273.

๔๒๑. สิ่งไรถูกคองคอก	กระมัง
เจ้าจิ้งจิ้งจิ้งชิ่ง	จิ้งชิ่ง
หาตีคบพบบย้ง	นงายเงื่อน นองเอย
แหงนพิวอนอยาอ้ง	จุงเออนออกความ
๔๒๒. ยามนั้นพิบอกเจ้า	ชัคเจน
มีธุระพั้งเกอช	กะไห
จักชวยบเบียงเบน	เบือนมาก เลยนา
ไซแต่เบาบาไลสร	สิ่งสิ้นสบสถาน
๔๓๑. ทรงธรรมพั้งคอบเปรี๊ยว	แรงจัก,
เชอกลั๊ยเชากอครัด	อึ๊กคร้ง
เจ้าวาพิควรชัค	ใจแต่ ออมนา
ขอจุงเจ้าหยุดยั้ง	อยาพรองไปควร

๒. ตอนกาหลิบทรงปรากฏพระองค์ให้อาบุญะชันทราบ ในตอนที่รับสั่ง
ให้พาอาบุญะชันมาที่ในพระราชวังครั้งที่ ๒ และทรงทักทายอย่างสนิทสนมดังโคลง

๔๔๗. ทนใดเสด็จเขา	กอครัด
ออกโอรุโปรคคำรัส	เรี่ยกนอง
เจ้าจงแสดงอรรถ	ความประ สงคณา
สิ่งซึ่งจะสมคอง	จิตนั่นอันใด

๓. ตอนอ้ายแสดรงทำตายของอาบุญะชัน เมื่อหน้าชาคอด อ้าวคัก ไร่พัน
กับพระนมถึงอาบุญะชัน ไซคำแทนตนเองและพระนมว่าลูกกับแม่ ดังโคลง

๔๕๑. เหลือเกรียมกรมอกแห	แมคณ ลูกเอย
ตกคำแฉวสฤด	ชัวชา
คุดกอดะเกิงกฤษ	กลางอก
เพราะพรากจากผิวชา	คุด เกลาชาครอน

๘๗๖. พระนมเปื้อนหน้าเซ็ด น้ำตา
 สิ้งเวชจิตตอิจจา ลูกนอย
 แมคิคซัดเคื่องสา หัสยิง นั๊กเฮ
 ซางเห็จมารชาถอย กัดบักดิ่งกลายความ

๘๗๗. แมลาไปก่อนแล้ว ลูกเอย
 บอยากกลับหลังเลย ละเจา
 แมนมาแต่เยือนเฉย กิจไป มีฤา
 แมจะอยู่เพื่อนเฝ้า ศพควยบไป

๘. ตอนแม่ศรีเรอไปคูที่บ้านอาบู่หะซัน เมื่อพบศพนอชาคอด กลาวเรียก
 ตนเองวาพี่ ซึ่งหมายถึงวาทนอายุแกกวานอชาคอด จึงมีศักดิ์เป็นพี่กับน้อง คังโคลง

๘๗๘. ปิดเสียบพิศซา เน็นนาน
 เห็นแต่นาคสันนิษฐาน เทียงแท
 ออกปากวาสงสาร อัวคัก พิเอย
 อายุสั้นนั๊กแล ลวงดีเร็วพลัน

๕. นอกจากนี้คำว่า "พี่ กับ น้อง" นิยมใช้สำหรับชายพูดกับหญิง เช่น
 คู่สามีภรรยาและคู่รัก คังเซบหของกาหลิบกับพระนางไซบิเต อาบู่หะซันกับนางใน
 พระราชวังกาหลิบ และอาบู่หะซันกับนอชาคอด อัวคัก เป็นคน คังทัวอย่าง
 บทกาหลิบกับพระมเหสี

๘๗๙. บังอรรักชีฟไว จักคี่ กวานา
 ชีฟนุชคจหนึ่งชี วิตซา
 เจาทุกขยั้งทับทัว ทุกซัพ
 ชนมชีพจักย็นซา เห็นอนางเคี้ยว

บทอาบู่หะซันกับนางในพระราชวังกาหลิบ

๒๒๔. พวงพวงนึ่งเพียง	ประพาลรัตน์ พี่เอย
เสราจิตตพิเศราจิต	จอกนอง
ไปเยือนไปเยือนอรรด	ออกโอบนุ เลยนา
เป็นเหตุจำเริ่มทอง	จิตตเศราเสมอนาม
๒๒๕. ทรามรักพิไให้	โถมเนลา นีเทอญ
พอสระสร้างบางเบา	โศกสรอย
พิจกอยุยนเนา	นานซีพิ
เพราะสวาพองนอย	สร้างเศราบรรเทาคลาย

บทอาบู่หะซันกับนอซาตอด อัวคัต ตอนอุมายแสรงทำตาย

๒๒๕. อยาพะวงวิตกควย	ความนิค เลยเฮย
คงบมพิคค	เหมาะหมั้น
ตองหัดคิรียานิค	หนอยจิง คีนา
พอชวยการสิ่งนั้น	แนนเทาควรกัน

๒๒๖. เห็นฉลาดดาไมเงา	จงวิจารณ์
ยังบเคยสักรว	วาทอง
เห็นจริงทุกสิ่งปาน	คังฝึก ผนแฮ
ในโลกมีแตนอง	กับชาสองคน

การคร่ำครวญและการทบทวนใจเมื่อมีความทุกข์

เลนและเบอร์ตัน ใคอธิบายไว้ว่า การคร่ำครวญและการทบทวนใจนี้ เป็นการปฏิบัติที่เป็นของธรรมดาอย่างหนึ่งของชนชั้นต่ำ คือเมื่อเวลาที่มีความทุกข์หรือ เศร้าโศกเสียใจ ก็จะทบทวนด้วยแผนอิฐ ยิ่งมีความทุกข์มากเท่าไรก็ยิ่งทบทวนแรงขึ้นเท่านั้น^๑

^๑E. H. Lane, op. cit., note 27, p. 379. and Sir. R.F. Burton, op. cit., foot note 4, p. 26.

เรื่องนี้มีกล่าวไว้ในทุกฉบับ ดังนี้

ฉบับภาษาอังกฤษ

ตอนที่สองสามมีบรรยายลัทธิกันแสร้งทำตาย และลัทธิกันเข้าเฝ้าพระนาง โซบิเคและกาหลิบ ในตอนที่ ๑ ไปเข้าเฝ้านั้น ฉบับของเลน ว่า อาบูหะซันสั่งให้นอชาติอดจะสยบยอม นึกเสีย คบหน้าตัวเอง และร้องไห้เสียงดัง ส่วนตัวอาบูหะซันนั้นก็แสดงความโศก ควยการนิกเสื่อผ้าโศก และทิ้งหนวดเครา ฉบับของเบอร์ตันก็กล่าวตรงกันและได้เพิ่มเติมว่าถึงผ้าโศกผืนใหญ่ควย ในตอนท้ายเรื่องกล่าวถึงกาหลิบทรงยืนยันว่าอาบูหะซันมาเข้าเฝ้าควยอาการเศร้าโศกร่ำครวญ และนอกจากจะนิกเสื่อผ้าและทิ้งหนวดเคราแล้ว ยังทูปอกชกใจควยแผนอิฐควย ขอความตอนนี้ฉบับภาษาอังกฤษทั้ง ๒ ฉบับกล่าวไว้ตรงกัน คือ

ฉบับของเลน

".....because Abu-l-Hasan came to me with his clothes torn in pieces, and with his beard plucked, and striking his bosom with two clods,"^๑

ฉบับของเบอร์ตัน

".....She certainly died before Abu al-Hasan for he came to me with his raiment rent and his beard plucked out, beating his breast with two bits of unbaked brick,"^๒

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด

การคร่ำครวญและการทูปอกชกใจมีอยู่ในบทของนอชาติอด อีวัดดี ตอนที่เข้าเฝ้าพระนางโซบิเคได้รำพันถึงอาบูหะซัน ทั้งนม คบหน้า และทูปอกอย่างแรง เพื่อแสดงความเศร้าโศกที่อาบูหะซันตายไป อีกตอนหนึ่งในบทของอาบูหะซันเขาเฝ้ากาหลิบ แสดงความเศร้าโศกที่ภรรยาตายโดยถึงผ้าโศกผืนใหญ่เหยง มือหนึ่งถือผ้าเช็ดหน้าเช็ดหน้าตา อีกมือหนึ่งทูปอก และส่งเสียงครวญครางรำรำพันดังนี้

^๑E.W. Lane, op. cit., p. 373.

^๒Sir. R.F. Burton, op. cit., p. 26.

"Nouzhatoul Aouadat played her part to perfection. The moment she perceived the princess waiting for her, she redoubled her lamentations, and as she advanced tore off her hair by handfuls, struck her cheeks and breast more violently, and threw herself at her mistress feet, bathing them with her tears....."

"Abou Hassan laid out his wife in the same place and in the same manner as he himself had been laid, turned her feet towards Mecca, and went out of his chamber in great disorder, with his turban awry, like a man in great affliction. Thus he went to the caliph who was then holding a particular council with the grand Vizier Giafar and the other viziers in whom he placed the most confidence. Abou Hassan presented himself at the door and the usher, who knew that he always had free access, opened it to him. He entered, with one hand holding a handkerchief before his eyes to conceal the tears which he feigned to be shedding in abundance, and with the other violently beating his breast, while he uttered exclamations expressive of the greatest grief."^๑

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต

การคร่ำครวญและการทูปอกชกใจเมื่อมีความทุกข์นี้ ในฉบับลิลิตนิทราชาคริต
ไตรล่าวไว้ ๒ ตอน คือ
ตอนที่ ๑ นางจอมแก้ว มารดาอาบุญหะซัน ร่ำร่ำพันและทูปอกชกใจเมื่อ
อาบุญหะซันบุตรของตนเสียสติไป ดังโคลง

^๑ Anon, op. cit., p. 262 - 264.

๓๓๘. ออกใจแม่แยกแ้ว	ดูกรรัก แม่เฮย
พลางคอนอกฮักฮัก	รำไห
พอเจ็บแม่จ๊ก	ตายก่อน พอนา
พอจุงจำแม่ไว	มันแล้วลาตาย

ตอนที่ ๒ ตอนอธิบายแสวงฆ่าตายของอาบุญหะชั้นและนอชาตอด อัวคัต สามิ
ภรรยาทั้งสองคนนี้ผลัดกันแสวงฆ่าตาย และผลัดกันแสวงทำโศกเศรารำพัน ฉีกเสื้อผ้าให้
ขาด และสยายผม บทของนอชาตอด อัวคัต มีดังนี้

๓๓๘. กรรุมอกชกหัว	ทุมทอดตัวสะอิน
เสียงสะท้อนสะทั้น	พางเยาเรอนพัง
๓๓๙. ฝารุงรังนิกขาด	วิวแรงกลาดคิดหอย
เป็นพอนเล็กทอนนอย	ยัมห่งกายา
๓๔๐. เป็ลือยกต่ายงเหยง	ประปรกเชิงคิงบา
ทูปอกชกเกศรา	แยงยอผมนคน
๓๔๑. นำอัสสุชลอาบพักตร	สูตำหนักนุมนเนา
โหบิเคเป็นเงา	รำรองเสียงคัง
บทของอาบุญหะชั้น	
๓๔๒. นอชาตอดรังไท	ประทาน ชาแล
หวังจักไคสำราญ	รวมทอง
บัดนี้เกิดบันดาล	เป็นอนิจ จานา
ทูปบั้นหมครอง	รำเพียงบรรลัย

เมื่อเปรียบเทียบฉบับลิลิตนิทราชาคริตกับฉบับภาษาอังกฤษแล้ว จะเห็นว่า
ในฉบับของโรงพิมพ์ วอรัค ลีออค แอนคโกลิ มิเต็ค ทั้งอาบุญหะชั้นและนอชาตอด อัวคัต
คร่ำครวญและทูปอกชกใจ ฉบับลิลิตนิทราชาคริต นอชาตอด อัวคัต เป็นผู้คร่ำครวญ

และทูปอก แยกทของอาบูหะซันมีแก่การคร่ำครวญ การแสดงอารมณ์น้อยกว่าฉบับภาษาอังกฤษ แต่ได้เพิ่มบทของนางจอบแก้วตอนแสดงความเสียใจให้ทูปอกชกใจด้วยอีกผู้หนึ่ง ฉบับของเลนและเบอร์ตัน นอซาทอล อีวักค มีให้ทูปอก แยกทของอาบูหะซันมีการทูปอกชกใจ

อย่างไรก็ดี การทูปอกชกใจมีไชของใหม่ เพราะในวรรณคดีไทยเล่มอื่นๆ ก็กล่าวถึงการคร่ำครวญบริเวณากการและการทูปอกที่เรียกว่า "ซอนทรวง" อยู่บาง การที่มีในฉบับลิลิตนิทราชาคริต แม้จะแปลจากฉบับเดิม เรื่องนี้ก็ไม่ใช่แนวความคิดใหม่

การสร้างรูปสิ่งที่มีชีวิต

ในลิลิตนิทราชาคริต ตอนพรรณนาคความงามของห้องเสวยห้องที่ ๒ ในพระราชมนเทียร มีข้อความกล่าวว่ามีภาพแกะสลักผาผนังเป็นรูปสัตว์ที่มีชีวิต และรูปคน คำประพันธ์ในรายบทที่ ๒๑๑ ว่า "จรลียงห้องใหม่ ให้ดูปานกับเยี่ยงกอน เครื่องแต่ง หอนทนเพรง เต็มรูปชะแดงเลขา มีนานาเขาไม้ รูปสัตว์ไสร้อย่างเป็น เห็นคุดโชนแผน ผก รูปคนกอนเนกนันต์ รูปคนสรรพภาษา สีน่ายาสดสร้าง ดูกระจางเจริญเนตร..."

คำประพันธ์ตอนนี้เป็นพรรณนาโวหารตามแบบแผนในวรรณคดีไทยที่เคยมีมา แรกก่อน เป็นการพรรณนาให้เห็นความงาม โดยมีได้คำนี้ถึงว่าเรื่องนี้เป็น เรื่องของอาหรับ ประเทศที่นับถือศาสนาอิสลาม

เมื่อเปรียบเทียบกับฉบับภาษาอังกฤษแล้ว ฉบับของเลนและฉบับของเบอร์ตัน เรื่องห้องเสวยต่าง ๆ ในพระราชมนเทียร กล่าวไว้แตกต่างกัน รายละเอียดที่บรรยายไว้ก็มีข้อความไม่ตรงกัน และไม่มีการพรรณนาคความงามในห้องที่ ๒ เช่นนี้ ที่กล่าวถึงเรื่องภาพนั้นฉบับภาษาอังกฤษทั้งสองฉบับมีกล่าวไว้ในตอนที่กาหลิกับพระมเหสีทรงตั้งสินพนันกันในตอนอบายแสร้งทำตายของอาบูหะซัน สินพนันได้แก่ "Pavillion of the Pictures" ซึ่งในฉบับลิลิตนิทราชาคริตีไซว่า "คำหนักจิตกรรม" จึงไม่ได้บ่งชัดเจนว่าเป็นรูปสิ่งที่มีชีวิตหรือไม่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าได้ทรงแปลตามศัพท์อังกฤษเท่านั้น แต่ตามความหมายของคำภาษาอังกฤษข้างต้นนั้น ในฉบับภาษาอังกฤษมีคำอธิบายของเลนและเบอร์ตัน กล่าวว่ามี ความหมายไปทางรูปแกะสลักของสิ่งที่มีชีวิต ซึ่งเป็นข้อห้ามของศาสนาอิสลาม

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนค็อก ลิมิเตด

โดยบรรยายห้องเสวยห้องที่สองนี้ว่า ตกแต่งควยภาพสวยงามต่าง ๆ เป็นอันมาก และไม่ได้อธิบายต่อไปว่าเป็นภาพอะไร

เรื่องนี้มีกล่าวไว้ในหลักศาสนาอิสลามว่า

"ตามหลักศาสนาอิสลามห้ามปั้นรูป เป็นการห้ามหนัก คำว่ารูปในที่นี้หมายถึงรูปสิ่งที่มีชีวิต มีวิญญาณ เช่นรูปคนหรือรูปสัตว์ ส่วนรูปอื่นเช่นรูปต้นไม้ ภูเขา ไม่ห้าม"^๑

"ในสมัยกรีกโบราณห้ามขาดไม่ให้ทำปฏิมากรรูปต่าง ๆ เพราะฉะนั้นการเขียนรูปจึงไม่มีในคณะอิสลามศาสนา พระมหะหมัดเคยกล่าวว่าจะเสด็จเข้าบ้าน ซึ่งมีรูปเช่นนั้นไว้ ผู้ที่ทำรูปจะต้องถูกทัณฑ์กรรมในโลกหน้า ให้เที่ยวหาวิญญาณมาสำหรับรูปนั้น มิฉะนั้นจะต้องโทษหนัก"^๒

ขอความจากฉบับภาษาอังกฤษทั้ง ๓ ฉบับ มีดังนี้

ฉบับของเลน

"Pavillion of the Pictures." :-----

The word rendered "pictures" generally signifies carved images, "effigies," or "models" I suppose pictures to be here meant because carved images are generally representations of living creatures, which representations are forbidden by the Muslim law."^๓

^๑โมหัมมัด อับดุลกาเดร์ และ ร.ต.สมาน ใจปราณี, ความรู้เกี่ยวกับหลักศาสนาอิสลามและชนบทประเพณีของชาวไทยอิสลามใน ๔ จังหวัดภาคใต้ (ยะลา: ศูนย์พัฒนาการศึกษา ๒, ๒๕๐๖), หน้า ๓๕.

^๒เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป พระยาอนุมารราชชน และพระสารประเสริฐ, ทศมนตร์ (พระนคร: สำนักพิมพ์นครไทย, ๒๔๕๓), หน้า ๒๐๔.

^๓ E.W. Lane, op. cit., note 22, p. 379.

ฉบับของเบอร์ตัน

"Pavillion of the Pictures" Arab "Tamasil" generally carved images, which amongst Moslems, always suggest idols and idolatry"^๑

ฉบับของโรซิมพ์ วอร์ด ล็อก แอนค็อก ลิมิเต็ด

"Mesrour, who had not quitted Abou Hassan, walked before him, and conducted him into a saloon as large as that he had left, but adorned with a variety of splendid pictures, and ornamented in quite a different manner with vases of gold and silver."^๒

ง. เปรียบเทียบในแนวความคิด "ปรัชญา" และ "ศาสนา"

"เรื่องวรรณคดีและความคิด" ของ เวล-เล็ก และวอเรน ไคกลาวไววา ความคิดต่าง ๆ ที่มีอยู่ในวรรณคดีนั้น ถือว่าเป็นปรัชญาแบบหนึ่ง"^๓

เรื่องอาบูหะซัน ฉบับภาษาอังกฤษและฉบับลิลิตนิทราชาคริตนี้ มีข้อความบางตอนที่แสดงความคิดอันเป็นปรัชญา และหลายตอนเป็นเรื่องของศาสนา การที่จะตัดสินว่าตอนใดเป็นปรัชญาและตอนใดเป็นเรื่องของศาสนา มีหลักอยู่ว่า ตอนที่ เป็นปรัชญานั้นใดแกตอนที่ มีแง่คิดลึกซึ้ง มีเหตุผลน่าฟังและทุกคนเห็นจริงหรืออาจพิสูจน์ได้ ส่วนตอนที่ เป็นเรื่องของศาสนาใดแกตอนที่กล่าวถึงพระผู้เป็นเจ้า ศาสดาและสาวก อันเป็นประวัติของศาสนา และเป็นความเชื่อแท้ ๆ ในศาสนา เช่น ความเชื่อในพระ

^๑ Sir. R.F. Burton, op. cit., foot note 4, p. 23.

^๒ Anon, op. cit., p. 235.

^๓ Rene Wellek, Austin Warren, Chapter 10 "Literature and Ideas," Theory of Literature, 3rd ed. (New York: Harcourt, Brace and World, Inc., 1956), pp. 110-124.

ผู้เป็นเจ้าของ นรก สวรรค์และปีศาจ ซึ่งไม่มีข้อพิสูจน์ว่าเป็นสิ่งที่จริงแท้ แต่ก็นับถือปฏิบัติกันอยู่

แนวความคิดปรัชญาในเรื่องอายุหะชั้นในฉบับต่าง ๆ คล้ายคลึงกับปรัชญาในวรรณคดีเล่มอื่น ๆ ที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ของมนุษย์ ความไม่เที่ยงแท้ของโชคชะตา ซึ่งเป็นหลักความจริงของชีวิต

ส่วนเรื่องศาสนา เรื่องอายุหะชั้นเป็นนิยายอาหรับ ตัวละครทุกตัวเป็นมุสลิม เรื่องของศาสนาจึงเป็นไปในคติของศาสนาอิสลาม ในฉบับลิลิตนิทราชาคริต และฉบับภาษาอังกฤษทั้ง ๓ ฉบับนี้ไต่กลางไว้ต่าง ๆ กัน ดังจะได้เปรียบเทียบต่อไป

แนวความคิดปรัชญา

ฉบับภาษาอังกฤษ

ฉบับของเลนและเบอร์ตัน กาลิบัรรับสั่งกับมเหสีเรื่องความตายของนอชาตอล ไม่มีข้อความใดที่เป็นความคิด "ปรัชญา" แต่เป็นบทสนทนาขวยขอความขรรคมดา แจงข่าวความตายของสองสามีภรรยาเท่านั้น ความคิด "ปรัชญา" มีอยู่ในตอนที่เมศเรอมาที่บ้านอายุหะชั้นตามรับสั่งของกาลิบัร ไต่พบว่านอชาตอลตาย จึงได้กล่าวกับอายุหะชั้นเป็นข้อความสั้น ๆ ถึงโชคชะตาชีวิตวาซางรอดเร็ว ความไม่เที่ยงแท้ของโชคชะตาเป็นความคิดปรัชญา และไต่กล่าวถึงพระผู้เป็นเจ้าของ ซึ่งเป็นการเชื่อทางศาสนา ดังนี้

ฉบับของเลน

".....and exclaimed, there is no deity but God! Our sister Nuzhet el-Fuad is dead! How speedy was the stroke of fate! May Allah have mercy upon her, and acquit thee of responsibility."^๑

^๑E.W. Lane, op. cit., p. 369.

ฉบับของเบอร์ตัน

".....and said, "There is no god but God! Our sister Nuzhat al-Fuad is dead indeed. How sudden was the stroke of Destiny! Allah have ruth on thee and acquit thee of all charge..!"^๑

ฉบับของโรจิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนดโก ลิมิเต็ด กล่าวไว้หลายตอนดังนี้

๑. ตอนนอราตอล อัดัก กราบอุทิศพระนางโซบิเคะเรื่องความตายของ आयुหะซัน มีข้อความว่า "อายุหะซันตายควยถึงกำหนดวาระ" ข้อความภาษาอังกฤษมีดังนี้

....'But Madam,' added she, her tears flowing afresh, 'his hour was come: that alone was the cause of his death'^๒

๒. ตอนกาหลิบทรงปลอบพระนางโซบิเคะว่า ไม่ให้ทรงเศร้าโศกที่ได้สูญเสียนางชาหลวงคนโปรด ข้อความตอนนี้เป็นความคิดปรัชญาว่า "คนเราทุกคนต้องตาย" พระอะหลาพระผู้เป็นเจ้าได้ประทานชีวิตให้เราและทรงเรียกคืนตามกำหนดวาระ ดังนั้นเมื่อถึงกำหนดทุกคนจึงต้องตาย การคร่ำครวญไม่ทำให้ฟื้นกลับคืนชีวิตขึ้นมาได้ จึงไร้ประโยชน์ ข้อความภาษาอังกฤษมีดังนี้

"Since you are well aware I sympathise in all that gives you pain and in all that gives you pleasure; but we are all mortal, and we must give back to Allah that Life which He hath given us whenever He requires it. Nouzhatoul Auadat your slave had in truth qualities which deservedly gained your esteem. Consider, however, that your sorrow will never bring her back again to Life....."^๓

^๑Sir. R.F. Burton, op. cit., p. 24.

^{๒-๓}Anon, op. cit., pp. 263, 266, 269.

๓. ตอนเมื่เรอมาสอบดูที่บานของอาบู่ตะชั้น และเห็นนอชาตอล อัดัดตาย จึงกล่าวถึงเรื่องโชคชะตา การถึงวาระเร็ว และระลึกถึงพระผู้เป็นเจ้า ขอความภาษาอังกฤษมีดังนี้

".....He lifted up the cloth which covered the body that he might look at her face; and letting it fall again, after he had glanced at her countenance he said with a deep sigh: There is no other god but Allah: we must all submit to His will, and every creature must return to Him. Nouzhatoul Aouadat, my good sister! added he sighing again, Your destiny had been mercy upon you,....."

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต

ในเนื้อเรื่องตอนที่กล่าวถึงทรงทราบว่า นอชาตอลตายเสียแล้ว ก็ทรงคำริความเหลือจะทรงเศร้าโศกเสียตาย ควบนอชาตอลนั้นเป็นคนดี และเป็นทีที่โปรดปรานของพระนาง จึงไต่เสด็จมาทรงปลอบโยนพระนาง ขอความที่กล่าวถึงรับสั่งมีลักษณะเป็นปรัชญาเกี่ยวกับชีวิต กล่าวถึงว่าความตายเป็นเรื่องธรรมดาของมนุษย์ มนุษย์ที่เกิดมาทุกคนเมื่อถึงกำหนดก็ต้องตาย ความเศร้าโศกเสียใจไม่เป็นประโยชน์ เมื่อตายแล้วก็กลับฟื้นคืนมาไม่ได้ ดังโคลงต่อไปนี้

๗๗๖. จงวิจารณ์ถวิลถวิล	คำดู เตือนนา
ไปเพราะตองกับหู	แต่แก
ใหญ่ลับสะเบยชู	เมื่อคิด เห็นแธ
จักระงับทุกขแม	โศรกเศร้าพลันหาย

๙๙๙. ร่างกายพระเจ้าโปรด	เป็นมา
ประสิทธิทางวิญญาณ	อยู่ควย
ยามใดพระปรารธนา	โทกลับ
จำจากพรากกันม้วย	สู่ฟ้าเมืองบน

๙๙๘. พอควรเขาซึ่งใด	สวามิภักดิ์
ปรากฏเห็นความรัก	แห่งเจ้า
โศกไปไซ้เขาจัก	คืนชีพ เป็นนา
อยามมอายังเกรา	สร้างเทอญควงสมร

ขอความข้างต้นนี้ กล่าวถึงหลักความจริงแห่งชีวิต คือมนุษย์ทุกคนต้องตาย
ปรัชญาในทุกศาสนาก็มีหลักความจริงข้อนี้ แต่ในเรื่องนี้เป็นนิยายอาหรับ จึงมีความคิด
ของศาสนาอิสลามอยู่ควย ขอความในโคลงบทที่ ๙๙๙ ข้างบนใดกล่าววาพระผู้เป็นเจ้า
ทรงโปรดสร้างร่างกายและวิญญาณของมนุษย์ขึ้น และใดทรงกำหนดวาระการตายไว้
ควย เมื่อถึงกำหนดวาระที่พระผู้เป็นเจ้าทรงปรารธนาโทกลับ มนุษย์ก็ต้องตาย เมื่อ
ตายแล้วมนุษย์จะโคขึ้นสวรรค์ การรองไหคร่ำครวญเป็นสิ่งที่ไร้ประโยชน์ ศาสนา
อิสลามมีบัญญัติห้ามการรองไหคร่ำครวญ

ขอความอีกตอนหนึ่งในฉบับลิลิตนิทราชาคริต ได้กล่าววามนุษย์ต้องตาย
กรรมคลมันดาลให้เป็นไปเช่นนั้น และชีวิตมนุษย์เป็นอนิจจัง คำเหล่านี้เป็นคำที่ใช้ตาม
ศัพท์บาลีที่ใช้ในพุทธศาสนา กล่าวถึงสิ่งที่เป็นไปเองตามกฎธรรมชาติ และความไม่
เที่ยงแท้ของสิ่งใด ๆ ความคิดเหล่านี้เป็นปรัชญา

ขอความนี้กล่าวไว้ในตอนของอาบุหะซันและนอซาทอล อวัตต์ ในโคลงต่อไป
ดังนี้

๙๙๖. นายหะซันซึ่งไท	โปรดปราน
ซาพระไหแต่งงาน	เสร็จแล้ว
รักกันมิทันนาน	เป็นอนิจ นักนา
หลักหลักมาพลัดแคล้ว	คลาดพนักกันไป

๓๒๖. อันกษัตริย์	เวรา เขาแล
สร้างสืบสะสมมา	เท่านั้น
กราบทูลทอศรหยาตา	ตายสนิท
โชนิเคเชอหมัน	หมคสันสงกา
ตอนอายุหะชันกรามพูลกาหลิบ ในโคลงต่อไปนี้	
๓๔๕. นอชาตอลั้งไท	ประทาน ชาแล
หวังจักไศสราญ	รวมทอง
บัดนี้เกิดบันดาล	เป็นอนิจ จานา
พุกบตันหมครอง	รำเพียงบรรลย์
๓๖๐. กรวมกลเป็นคังนี้	ทำไฉน
ข้าบาทเป็นจนาใจ	เจ็บชำ
ขอพระจุงศรีไตร	ตราทอง แทเทอญ
ยังแต่ศุขาปล่า	ทุกขแทเกี่ยวคาย
ตอนเมศเรอมาคูกพนอชาตอล อัวคัต ในโคลง	
๔๑๗. ปิคเสียบพิศชา	เนิ่นนาน
เห็นแตผาคสันนิษฐาน	เพียงแท้
ออกปากวาสงสาร	อัวคัต พิเอย
อายุสั้นนักแล	ดวงดีเร็วพด้น

เมื่อเปรียบเทียบแนวความคิด "ปรัชญา" ในฉบับภาษาอังกฤษและฉบับ
 ลิลิตนิทราชากริตแล้ว ปรากฏว่าการไขถ้อยคำและขอความที่เป็นความคิดปรัชญาใน
 ฉบับลิลิตนิทราชากริต ตรงกับในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด

แนวความคิดทาง "ศาสนา"

ศาสนาเป็นเรื่องของจิตใจ มีอยู่ในข้อความและบทสนทนาบางตอน ซึ่งเป็นตอนที่แสดงความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร มีกล่าวไว้ ๒ เรื่อง คือ เรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาสนาอิสลามโดยทั่วไป และขอความที่อ้างอิงศาสนาอิสลาม

๑. เรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาสนาอิสลามโดยทั่วไป ที่มีอยู่ในนิยายเรื่องนี้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องถึงพระผู้เป็นเจ้า พระมะหะหมัด (มุฮัมมัด) เรื่องปีศาจและมารร้าย เรื่องสวรรค์และนรก ซึ่งฉบับภาษาอังกฤษและฉบับลิลิตนิทราชาคริตกล่าวไว้ดังนี้

ฉบับภาษาอังกฤษ

ฉบับของเลน เรื่อง "ศาสนา" กล่าวถึงเรื่องพระผู้เป็นเจ้าและเรื่องปีศาจเท่านั้น

เรื่องพระผู้เป็นเจ้า

การกล่าวถึงพระผู้เป็นเจ้ามีอยู่ในคำพูดและในความคิดของตัวละครในเรื่องโดยทั่วไป ขอความที่กล่าวถึงพระผู้เป็นเจ้าได้แก่ ขอให้พระผู้เป็นเจ้าทรงประทานพร ทรงอภัยโทษเมื่อประพฤตินิโคต และสรรเสริญพระผู้เป็นเจ้าแม่คำอุทานก็ออกพระนามพระผู้เป็นเจ้า คำที่ใช้ในฉบับนี้ใช้คำพระผู้เป็นเจ้าภาษาอังกฤษบาง แต่ส่วนใหญ่ใช้กล่าวพระนามพระผู้เป็นเจ้าด้วยคำว่าอะหลา (Allah) เช่นตัวอย่าง

"___ O my chief, as thou hopest for Allah's protection, tell me, am I the Prince of the Faithful ? --Yes, by Allah, answered the eunuch; thou art at this present itme the Prince of the Faithful, and the Khale feh, the Lord of all creatures.

___ Praise be to God that He hath dispelled from thee that which thou hatest, and that I have seen thee again in prosperity."^๑

^๑E.W. Lane, op. cit., pp. 357, 365.

เรื่องเกี่ยวกับพระผู้เป็นเจ้าที่นาสนใจคือ ขอความตอนที่ซาราสานัก
กล่าวคำถวายพระพร ขอให้พระผู้เป็นเจ้าทรงประทานความสุขในตอนเช้าแก่กาหลิบ
(อามูหะซัน) ดังข้อความภาษาอังกฤษ

"He remained perplexed and confounded until the
morning, when a eunuch advanced to him and said to him, May
Allah grant a happy morning to the Prince of the Faithful."

การกล่าวถึงพระผู้เป็นเจ้า อ้างข้อความในคัมภีร์ อัล-กุรอาน ตอนที่
กล่าวถึงอำนาจสูงสุดในพระผู้เป็นเจ้า และอีกตอนหนึ่งคือข้อความว่าไม่มีพระเจ้าอื่น
ใดนอกจากพระผู้เป็นเจ้า ซึ่งในเรื่องตอนนั้นหมายถึงว่าพระองค์ทรงกำหนดวาระ
แห่งชีวิต ขอความภาษาอังกฤษมีดังนี้

".....he exclaimed, 'There is no strength nor power
but in God, the High, the great! Come to my help this night;
for this night is more unlucky than the former!'"

_____ And the khaleefeh exclaimed, 'there is no deity
but God!'

_____ Upon which he uncovered his face and exclaimed,
'there is no deity but God! Our sister Nuzhet el-Fuad is dead!
How speedy was the stroke of fate! May Allah have mercy upon
her, and acquit thee of responsibility!'"^๑

เรื่องปีศาจและมารร้าย

มีกล่าวไว้มากหลายตอนในเรื่อง ตอนที่เมื่ออามูหะซันเห็นภาพแปลกประ
หลาดเช่นภาพรั้ววังของกาหลิบ ในคราวที่ถูกวางยาและถูกห้ามเข้าวังทั้งสองครั้ง คิด
ว่าเป็นภาพหลอกหลอนอันเกิดจากอำนาจของปีศาจและบริวาร แยกที่มาพักควายนั่นก็
เป็นหัวหน้าปีศาจเหมือนกัน จึงได้ก่อเหตุเช่นนี้ขึ้นได้ อีกตอนหนึ่งเป็นเรื่องปีศาจเขา

^๑E.W. Lane, op. cit., pp. 365-370.

ในห้องเพราะว่าลืมเปิดประตูห้องนอนทิ้งไว้ในเวลาค่ำ จึงไขกอกเหตุร้ายทำให้สติหัน
เพื่อน

คำที่ไซ้เรียกปีศาจและบริวารมีหลายคำ ทั้งคำภาษาอังกฤษและคำภาษา
อาหรับ ไกแก่ หัวหน้าปีศาจคือซาตาน (ภาษาอังกฤษ) และมารร้ายคือมวลญิน
(คำที่ไซ้ในศาสนาอิสลาม) ในตอนอาบูตะหับเข้าวังครั้งที่ ๒ ได้ขอให้พระผู้เป็นเจ้า
ทรงอภิบาลและอ้างโองการในคัมภีร์ อัล-กุรอาน เพื่อให้พ้นอำนาจหลอกหลอนของ
ปีศาจและมวลญิน ขอความภาษาอังกฤษมีดังนี้

"--As he sat upon the couch, he retracted, and said,
All this is an illusion, and a machination of the Jan.

---No doubt these are of the Jan, and this person
who was my guest is one of the Kings of the Jan, who saw no way
of requiting and compensating me for my Kindness to him but by
ordering his Ons to address me as Prince of the Faithful. All
these are of the Jan. May Allah then deliver me from them
happily!

---O my son, verily Satan doth more than this.

---he added, that thou leftest the door open. so
that the Devil come in to me, and that such thing befel me?

---That thou will not suffer thy "Efreetts to make
sport with me.....?

Is it not enough, O ye wretches of Jinn, that hath
befallen me? But ye are not in fault it is your chief's who
transformed you from the shapes of Jinn into the shapes of
human beings. I implored help against you this night by the
verse of the throne, and the two Preventives."^๑

^๑ E.W. Lane, op. cit., pp. 357-365.

ฉบับของเบอร์ตัน

เรื่องศาสนากล่าวถึงเรื่องพระผู้เป็นเจ้า ปีกาจ และสวรรค์

เรื่องพระผู้เป็นเจ้า

โดยทั่วไปมีลักษณะเหมือนกับในฉบับของเลน แตกต่างกันเล็กน้อยในเรื่องการใช้ศัพท์ ฉบับของเบอร์ตันนิยมกล่าวพระนามพระผู้เป็นเจ้าว่าอะหลาและอินชาอะหลา คำที่ใช้แทนพระผู้เป็นเจ้าคือคำ "สวรรค์" และขอให้พระผู้เป็นเจ้าคุ้มครอง และมีคำสรรเสริญพระผู้เป็นเจ้า ในฉบับนี้ไม่มีข้อความถวายพระพรกาหุลิบในตอนเช้า ขอความที่อ้างอิงกันกับ อัล-กูรอัน คือขอความว่า "ไม่มีพระเจ้าอื่นใดและไม่มีอำนาจใดนอกจากในอะหลา" และขอให้อำนาจพระผู้เป็นเจ้าจัดมวลธุนิให้สิ้นไป" เมื่อกล่าวถึงความตายก็กล่าววว่า "ไม่มีพระเจ้านอกจากพระผู้เป็นเจ้า" ซึ่งมีความหมายว่าพระผู้เป็นเจ้าทรงกำหนดวาระแห่งการสิ้นสุดของทุกสิ่งทุกอย่างในโลก ขอความนี้ตรงกับฉบับของเลน ในฉบับภาษาอังกฤษกล่าวไว้ดังนี้

"---Allah upon thee, O my lord, go with me, for thou art my guest this night, and baulk not my hopes of thee!

---Inshallah, I will never serves myself from thee, replied Abu Hassan.

---Would Heaven I might be caliph for one day and avenge myself on my neighbours.

---'By the protection of Allah, O damsel, am I commander of the Faithful?' She replied 'Yes, Indeed, by the protection of Allah. Thou in this time art Commander of the Faithful.'

---There is no Majesty and there is no might save in Allah, the Glorious, the Great! come to my help this night which meseems more unlucky than the former! Vcrily I am

fearful of the Madhouse and of that which I suffered there in the first time, and I doubt not but the Devil is come to me again, as before. O Allah, My lord, put thou Satan to shame."

---The Caliph exclaimed, "there is no god but God,"..

...and seeing Nuzhat al-Fuad stretched out, uncovered her face and said, "There is no god but God! Our sister Nuzhat al-Fuad is dead indeed How sudden was the stroke of Destiny. Allah have ruth on thee and acquit thee of all charge."^๑

เรื่องปีศาจและมารร้าย

กล่าวไว้ในตอนที่ตรงกับในฉบับของเดิม การใช้คำเรียกปีศาจและบริวาร มีอยู่หลายคำทั้งภาษาอังกฤษและภาษาอาหรับคั้งนี้คือ Jinn, Jann, Satans, Devils, Marids, Ifrits. ขอความภาษาอังกฤษคั้งนี้

---"By Allah, I am in truth Commander of the Faithful presently adding," probably these are of the Jann and he who was my guest yesternight was one of their Kings who saw no way to requite my favors save by commanding his Ifrits to address me as prince of true believers. But all these be of the Jann may Allah deliver me in safety from their mischief."

---"O my Son, thou sportest with thy reason: thou go to the mad-house and become a gazing stock, Indeed, that which thou hast seen is only from the foul Fiend and it was an imbroglio of dreams, for at times Satan sporteth with men's wit in all manners of ways."

^๑Sir, R.W. Burton, op. cit., pp. 5-24.

---I brought thee to my house and fed thee with my best after which thou didst empower thy Satans and Madrids to disport themselves with my wits from morning to evening.

---"O brother, the night thou camest to me and we conversed and caroused together, I and thou, It was as if the devil came to me and troubled me that night."

---"Sufficeth ye not, O ye wretched Jinns, that which hath befallen me? But the fault is not yours: the fault is of your chief who transmewed you from Jinn shape to mortal shape. I seek refuge against you this night by the throne - verse and the Chapter of Sincerity and the two Preventives!"^๑

เรื่องสวรรค์ - นรก

เรื่องสวรรค์มีกล่าวไว้ในตอนที่อาบูหะซันเข้าวังครั้งที่ ๑ พอพ้นคนคุมตาแลเห็นพระราชวังอันสวยงาม นี้ก็เป็นสวรรค์สถานที่แห่งความสงบสันติ

เบอร์ตันได้อธิบายว่า สวรรค์คำนี้คือ "คาร์ อาล สะลาม" ในภาษาอาหรับ เป็นอุทยานแห่งหนึ่ง อุทยานทั้ง ๗ ซึ่งสวรรค์ของศาสนาอิสลามมีรูปเป็นอุทยาน และมีเจ็ดชั้น

คำว่าสวรรค์และนรก มีกล่าวไว้อีกตอนหนึ่งคือ ในตอนที่เป็นการถวายพระพรแด่องค์กาหลิบ ซึ่งมีใจความว่า

"ขอจงมีอาณาจักรกว้างขวาง และขอให้สวรรค์เป็นที่อยู่ของพระองค์ และนรกเป็นที่อยู่ของศัตรู"

^๑Sir. R.F. Burton, op. cit., pp. 5 - 20.

ข้อความตอนนี้เป็นความคิดของศาสนาอิสลามว่า สวรรค์เป็นอาณาจักรของ
พระผู้เป็นเจ้า และนรกเป็นอาณาจักรของซาตาน

ข้อความภาษาอังกฤษมีดังนี้

"By Allah, either I am dreaming a dream or this is
Paradise and the Abode of Peace!"^๑

"Be the wide world of Allah the treading of the feet
and may Paradise be thy dwelling-place and the Fire the home
of thy foes! Never may neighbour defy thee nor the eights of
fire die out for thee, O caliph of all cities and ruler of all
countries."^๒

ฉบับของโรฟิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนดโก ลิมิเต็ด

กล่าวถึงพระผู้เป็นเจ้า พระศาสดา ปีกาจ สวรรค์ และนรก

เรื่องพระผู้เป็นเจ้า

ข้อความที่กล่าวถึงพระผู้เป็นเจ้าเหมือนกับในฉบับของเลนและของเบอร์
ตัน แต่นิยมใช้คำภาษาอังกฤษว่า "สวรรค์" แทนคำพระผู้เป็นเจ้าหลายแห่ง การ
เอยนามพระผู้เป็นเจ้าไว้ว่า "Allah" เช่นเดียวกับฉบับอื่น ๆ ดังตัวอย่างจากฉบับ
ภาษาอังกฤษ

^๑ Arab "Dar al-Salam" One of the seven "gardens" into which
the Mohammedan Paradise is divided. Man's fabled happiness
began in a garden (Eden) and the suggestion came naturally that
it would continue there.

^๒ Sir. R.F. Burton, op. cit., pp. 9 - 20.

---"I thank Heaven for having inspired me with the idea of reserving what I call my income under the rule and oath I made not to touch it for any foolish dissipation."

---"Now, in the name of Allah, I beseech you tell me exactly the truth, 'Am I really and truly the Commander of the Faithful."

ตอนที่น่าสนใจคือ บทถวายพระพรกาหลิบ ซึ่งมีข้อความคล้ายกับที่กล่าวไว้ในฉบับของเลน ดั้งนี้

---"O Commander of the Faithful, in the name of Allah, we wish your majesty good morning."

นอกจากนี้มถอยคำที่กล่าวถึงพระผู้เป็นเจ้าถวายความยกย่องตามทีศาสนาอิสลามกล่าวไวหลายตอน และเรื่องสวรรคตหรือพระผู้เป็นเจ้าทรงกำหนดวาระแห่งความตาย ข้อความภาษาอังกฤษมีดังนี้

---"While he was suffering all this bad treatment he said to himself: There is no greatness and strength but in Allah, the lofty and omnipotent. It is determined that I am a madman, although I am certainly in my senses; I bear these injuries and suffer all this indignity, resigned to the will of Heaven.

---"...But alas your majesty, she was to die, and Heaven has chosen to take away from me the happiness...."^๑

^๑Anon, op. cit., pp. 219 - 265.

เรื่องพระศาสดา

มีคำว่า "The Prophet" แต่มิได้กล่าวพระนามมะหะหมัด ขอความนี้
กล่าวไว้ในตอนที่อธิบายว่ากาหลิบคือใคร เพื่อให้อาบูหะซันได้ทราบขอความนี้ว่า
"กาหลิบ" คือผู้สืบเชื้อสายต่อมาจากพระศาสดา ซึ่งเป็นผู้แทนพระอะหลา คือพระผู้
เป็นเจ้าของสวรรค์และโลกมนุษย์ ขอความภาษาอังกฤษมีดังนี้

"Is not your majesty the Commander of the Faithful
the monarch of the world from the east to the west, and upon
earth vicar of the prophet sent from Allah, who is master of
all both in heaven and on earth."^๑

เรื่องปีศาจและบริวาร

เรื่องปีศาจและบริวารที่มีใจความตรงกันกับฉบับอื่น ๆ คืออำนาจของปีศาจ
และซาตาน ทำให้เกิดความหลงผิด ทำให้แลเห็นภาพหลอนต่าง ๆ อีกเรื่องหนึ่งคือ
การเปิดประตูบานทิ้งไว้ในเวลากลางคืนเป็นช่องทางให้ปีศาจและบริวารเข้ามาได้ ทำให้
ให้เกิดภัยและเกิดอันเป็นต่าง ๆ ขึ้น

คำที่ใช้เรียกปีศาจ และมวณิน ใช้คำภาษาอังกฤษคือ Satan, evil
spirit. ขอความภาษาอังกฤษมีดังนี้

".....What evil genius possesses you that you hold
such language. The blessing of Allah be upon you, and may he
deliver you from the malice of Satan!....."

".....He had promised with an oath that he would shut
my chamber door after him when he left my house; but he has not
done so, and the evil spirit has entered, and is now again

^๑ Anon. op. cit., pp. 229 - 252.

turning my brain with this cursed dream about the Commander of the Faithful, and all the other fancies by with he fancinates my eyes. May Allah confound thee, Satan, and heap a mountain of stones upon thy head!"

".....I resign my self into the hands of thy Providence, O Allah, preserve me from the temptation of Satan!... I will sleep till Satan leaves me, and goes back to the place whence he came;....."^๑

เรื่องสวรรค์และนรก

ข้อความกล่าวถึงสวรรค์และนรกมี ๒ ตอน ตอนหนึ่งกล่าวถึงความหมายของกาหลิบว่า กาหลิบคือตัวแทนของพระผู้เป็นเจ้าแห่งโลกทั้งสอง ซึ่งหมายถึงสวรรค์และพิภพ อีกตอนหนึ่งเป็นคำถวายพระพรของแกรนด์ วิเซียร์ ข้อความภาษาอังกฤษมีดังนี้

---"Your Majesty is the Commander of the Faithful, and vicar upon earth of the Lord of Both worlds!"

---(The Grand vizier) said in a solemn voice: "O Commander of the Faithful, may Allah pour upon your majesty all the blessings of this life, and receive you into Paradise in the next and cast your encmies into the flames of hell!"^๒

^๑Anon. op. cit., pp. 229 - 252.

^๒Anon, op. cit., pp. 229 - 230.

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต

ก. เรื่องพระผู้เป็นเจ้า ในฉบับลิลิตนิทราชาคริต ไก่กล่าวถึงพระผู้เป็นเจ้าในศาสนาอิสลามไว้มากหลายตอน บางตอนเอ่ยพระนามว่าพระอะหลา (Allah) คำอื่น ๆ ที่ใช้สำหรับพระผู้เป็นเจ้าได้แก่พระบนสวรรค์ พระอะหลาจอมโลก ตามความหมายของพระผู้เป็นเจ้าคงกล่าวมาแล้ว การกล่าวถึงพระผู้เป็นเจ้านั้นบางตอนก็ได้แสดงว่าต้องการความอภิวาดจากพระองค์ เช่นมนุษย์เกรงกลัวการหลอกหลอนของเหล่ามารร้ายและปีศาจ เกรงกลัวภัยต่าง ๆ เช่นภัยจากคนชั่ว เมื่อตอนที่กระทำผิดก็ระลึกถึงว่าพระผู้เป็นเจ้าทรงรู้เห็นเมื่อถึง เรื่องความตายก็ระลึกถึงพระผู้เป็นเจ้า การเปล่งคำอุทานด้วยความตระหนกตกใจกลัว ก็เอ่ยพระนามพระผู้เป็นเจ้าเพื่อให้ทรงคุ้มครองเช่นเดียวกัน และเมื่อจะอวยพรก็กล่าวพระนามพระผู้เป็นเจ้า เพื่อขอประทานพรจากพระองค์ ขอความเหล่านี้อีกกล่าวไว้ในคำประพันธ์หลายตอน ดังนี้

การขอประทานพรจากพระผู้เป็นเจ้า

ตอนที่อาบูหะซันได้เป็นกาหลิบ ข้าราชการนักโตขอประทานพรจากพระผู้เป็นเจ้า เพื่อให้อาบูหะซันมีความสุขในตอนที่

๑๕๑. พรอมกันร้องประกาศกอง	โกลา หลเฮย
ขอพระทรงธรรมมา	ซึกไท
จงเสวยสุขหรรษา	สมัยเมื่อ เซาเฮย
ตั้งพระเป็นเจ้าไท	คอยนอยถวายพร

ตอนมารดาอาบูหะซันทราบเรื่องกาหลิบทรงชุบเลี้ยงอาบูหะซัน จึงขอประทานพรจากพระผู้เป็นเจ้าให้ทรงคุ้มครองกาหลิบ

๒๐๖.....ฝ่ายมารดาครั้นยิน ยินกอดบุตรสุดสวาท น้ำตานหยาดย่อยหยด หมกความทุกข์ท่วงน พระเจ้าคดจิตต์ไท ไทกรุณาถูกแม่ ปางนี้แจะสำราญ ขอภูบาล ปีนเกล้า พระเจ้าจงเสวยสวัสดิ์ ขจัดสรรพอันตราย ทุกขกำจายหายไต่ก พระโรค เบาปีทา ชนมพรรษาขึ้นยิ่ง..... ข้าขอพรพระองค์ ผู้ทรงเดชานุภาพ ทราบเหตุ

ทั่วโลก จงกรมบันดาล การซึ่งชาวพรรณนา สมปรารถนาทุกพระองค์ พระโปรกพระ
ช่วยปอง ปกโทธิบคินทร ควยเทอญ

คอนมารดาขอระทานพรจากพระผู้เป็นเจ้า เพื่อเป็นสิริมงคลแก่อามุหะซัน
ในการที่จะเข้ารับราชการกับกาหลิบ

๒๒๒. ขออะหลาจอมโลกญ	มะคฺงฺสร-พลีควเฮย
ฟิงแฉร์คมีกัน	กอบกัง
อามุหะซันบร-	เทหาโทษ ทุกชนา
โหสถาพรยัง	อยารูโรยรา

การกล่าวถึงพระผู้เป็นเจ้าให้ทรงอภิบาลเพื่อไพบนจากบาปมารร้ายปีศาจ

และภยันตรายต่าง ๆ ที่กล่าวอยู่ในเรื่องมีดังนี้

คอนมารดาเตือนสติอามุหะซัน	
๓๑๖. หนึ่งจงเงยพักตร์ชน	นมัสการ
ขอพระโปรกบันดาล	จิตต์เจ้า
ไพบนพิการพาด	พาคลึง คดุมนา
ความคิดนึกชั่วเคา	จักสิ้นเสื่อมกษัย

คอนอามุหะซันเข้าวังในครั้งที่ ๒ อามุหะซันก็ระลึกถึงพระผู้เป็นเจ้าด้วย
เกรงกลัวอำนาจของมารร้ายที่ทำให้สติฟั่นเฟือนไปอีกครั้งก่อน

๕๑๒. คอยแผลงพลิกหนาเปิด	ตามอง
เห็นอยู่ทุกสิ่งปอง	ไปเปลื้อง
โอพระยิงใหญ่ครอง	ภพโลก
ชาพระมอบชีพเบื่อง	บาทใดเอ็นดู

คอนมารดาเตือนอามุหะซันให้ระลึกถึงพระผู้เป็นเจ้า เพื่อให้ทรงคุ้มครอง
ไพบนจากบาปคือภัยจากการเจ็บป่วย

๓๙๒. ควรวายอภิวาทเจ้า	โลกา
ทรงโปรดพนักษา	พาธราย
ขอพระจุ้รักษา	สงวนต่อ ไปแฮ
จักรอดจากมาปบาย	เพราะเบื่องบาทหงส์

ที่แล้ว ตอนอาบู่หะซันพบเพื่อนพอคชาชาวมุสลิมคนเคิมที่ก่อความเคือครอนให้ในครั้ง
ก็ระลึกถึงพระอะหลาเพื่อไคทรงคุมครองให้พนจากคนชั่ว

๔๐๘. มีอรันรุมกรอง	องคอะ-หลาเฮย
ขอเคช ปกษาพระ	ปางนี้
คนชั่วชาติยักษปะ	ชาอิก พระเอย
พระโปรดให้เขาลี้	ลาศ์แคลวอันตราย

การระลึกถึงพระผู้เป็นเจ้าเพื่อจะไคไมกระทำผิด

ชาวมุสลิมมีคำเคือนผู้กระทำผิดโดยกระทำบาปหรือประพฤติชั่วว้า ให้เกรง
กลัวพระผู้เป็นเจ้า ควบพระองคทรงทราบและทรงเห็นอยู่ตลอดเวลาตั้ง เชนตอนอาบู่
หะซันเสียสติเมียนคีมารดา ซึ่งเป็นความประพฤติที่ผิดศีลธรรมอย่างหนัก ชาวบ่านจึงมา
ห้าม

๓๕๔. เหตุไฉนเป็นคังนี้	หะซัน
จึงเมียนมารดาอัน	เกิดเกล้า
ไปกลัวพระบนสวรรค์	ทรงทราบ แลฤา
อาจจะละลี้มเค่า	ขอคชอคุณเคิม

ข. เรื่องพระมะหะหมัด พระมะหะหมัดคือศาสดาในศาสนาอิสลาม ในฉบับ
ลิลิตนิทราชาคริตไคกล่าวถึงพระมะหะหมัด และขออิหพระองคทรงคุมครองให้พนจากภัยอัน
ตราย

๓๔๕. ปราศรัยลูกรักเจ้า	แมร่า
แต่แมยีนวากา	พอพรอง
สิ้นทุกขสร้างโศกา	สิ้นขุน เคื่องพอ
ตั้งมะทะหมักมาป่อง	ปักเป็ล้องภัยมรณ

ค. เรื่องปีศาจและมารร้าย เรื่องปีศาจและมารร้ายนี้ มีข้อความกล่าววาทาหากเปิดประตูบานทิ้งไว้ในเวลากลางคืน ปีศาจจะเข้ามาในบ้านใดและทำให้สติพันเพื่อน จึงมีการสอบสวนพระผู้เป็นเจ้าขอความอภิบาลให้พ้นจากปีศาจและมารร้ายเหล่านั้น มีเรื่องนักกล่าวไวหลายตอนในฉบับลิลิตนิทราชาคริตดังนี้

มารคาอาบุญหะชั้นพุกกับบุตรวา เพื่อนพอกตาตางเมืองผู้ที่มาเป็นแขกคั้นนั้นไม่ได้ปิดประตูบานให้

๓๔๘. ไบบานเบิกอยู่แล้ว	ยามลูก ต้นเฮย
จึงปีศาจมันผูก	จิตตบา
แมคึดไมผัดถูก	ทุกอย่าง จริงนา
แมนแมบกลาวอา	จักอันอำตาย

ตอนมารคาอาบุญหะชั้นออนวอนพระผู้เป็นเจ้าให้คุมครองอาบุญหะชั้นให้พ้นอำนาจปีศาจที่ทำให้หลุมคลั่ง

๓๓๑. ขอเชิญอะหลาญ	ทรงฤทธิ์ พระเฮย
ไปรคชัยผิป่าปลิด	โทษร้าย
จากอกหะชั้นสถิต	เป็นสุข สบายนา
โดยเดชพระคงผาย	ผานพณภัยเชิญ

ตอนที่กาหลิบเสด็จมาบ้านอาบุญหะชั้นครั้งที่ ๒ อาบุญหะชั้นได้เล่าถึงภัยที่บังเกิดแก่ตน กล่าวถึงอำนาจของปีศาจ แทรกตายมาไตควยอำนาจของพระอะหลาทรองคุมครอง ดังราย

๔๓๗.....เห็นประจักษ์อำนาจ ฝูงผีศาจสิงห์ธ แพมเมื่อมรณมลาย
 ชนม กลับคืนตนไปมอด รอคเพราะองค์อะหลา มาเหลารอยหายสูญย พระคุณพูน
 เทียบภู ทุ่งพอนอันคราย.....

ตอนอาบู่หะชั้นเขาวังครั้งที่ ๒ อาบู่หะชั้นก็ระลึกถึงพระผู้เป็นเจ้า ควย
 เกรงกลัวอำนาจของมารร้ายที่ทำให้สติหันเหินไปอังกดงครังกอน

๕๑๓. ขออุทิศพิชชา	บาทหงส์ พระเอย
ขจัดขจายมารจง	จิตตราย
พระเศษแห่งพระองค์	กำจิด
คงชยาคเทธิ์มาย	ณานพณภัยปวง

ง. เรื่องสวรรค์และนรก เรื่องสวรรค์และนรกนี้ ไคกลาวไว้ในตอน
 อาบู่หะชั้นวางอุบายแสร้งทำตายและหลังจากตายแล้ว เมื่อพูดถึงก็จะกลาวว่าผู้ตายขึ้น
 สวรรค์ คังโคลง

๕๑๔. ".....

ยามไคพระปรารธนา	ไคกลับ
จำจากพรากกันมวย	สู่ฟ้าเมืองบน"

อีกตอนหนึ่งคือค่อนนอชาคอด อิวคัก ำพันให้พระนมพังว่า อาบู่หะชั้น
 ตายแล้วหนีขึ้นสวรรค์แต่ญเดียว และอยากจะทำตัวตายเพื่อจะได้ไปพบกับนบนสวรรค์
 คังโคลง

๕๑๕. ไปพันไรควนมวย	จงฆาซาไปควย
จักไคพบกั	อิกแล
๕๑๖. หนีไปสวรรค์แต่ญ	เดียวบบอกใหญ่
หลีกเรนคณหนี	ชานา

เมื่อเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องศาสนาโดยทั่วไปในฉบับลิลิตนิทราชาคริต กับฉบับภาษาอังกฤษ แนวความคิดเรื่อง "ศาสนา" ในฉบับภาษาอังกฤษนั้น ชัดเจนกว่า ในฉบับลิลิตนิทราชาคริตมาก คอยเหตุดูหาความต่าง ๆ ที่กล่าวถึงพระผู้เป็นเจ้าก็คื ปีสัจและบริวารก็ดี เรื่องศาสนาและเรื่องสวรรค์ นรก นั้น ชาวตะวันตกมีพื้นฐานของ ความเข้าใจในเรื่องศาสนาอิสลามดีกว่าคนไทย เพราะแนวความคิดของศาสนาในเรื่อง เหล่านี้เป็นแนวเดียวกับของศาสนาคริสต์

การใช้คำเรียกพระผู้เป็นเจ้านับลิลิตนิทราชาคริต ได้ใช้คำว่า "อะหลา" ซึ่งเป็นคำที่อ่านตามสำเนียงอังกฤษ แต่เมื่อมาเป็นคำไทยแล้วทำให้อ่านออกเสียงผิดไป มาก คำอาหรับเรียกพระผู้เป็นเจ้าว่า "อัลลอฮ์"^๑ ฉบับภาษาอังกฤษนอกจากจะเอ่ย ถึงพระผู้เป็นเจ้าโดยทั่วไปแล้ว ยังมีข้อความที่แสดงความหมายในทางศาสนามากกว่า ดังเช่นข้อความว่า

"ไม่มีพระเจ้าอื่นใดนอกจากพระผู้เป็นเจ้าองค์เดียว" ซึ่งเป็นข้อความ สำคัญที่กล่าวไว้ในบทความเป็นเอกภาพของพระผู้เป็นเจ้าในสุเราะห์ที่ ๑๑๒ แห่งคัมภีร์ อัลกุรอาน เป็นต้น

เรื่องเกี่ยวกับพระผู้เป็นเจ้า ข้อความตอนที่กล่าวถวายพระพรโดยขอประ ทานพรจากพระผู้เป็นเจ้าให้กาหลิบ ทรงมีความสุขในคอนเฮ้านั้น มีกล่าวในฉบับลิลิต นิทราชาคริต ซึ่งตรงกับฉบับของเลนและฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด ข้อความนี้คล้ายกับจะเป็นธรรมเนียมการกล่าวอรรถสวัสด์ของชาวตะวันตก แสดงว่าฉบับ ลิลิตนิทราชาคริตได้ถ่ายทอดมาจากฉบับภาษาอังกฤษแน่นอน

^๑ดิเรก กุลศิริสวัสดิ์, "อัลลอฮ์" ความหมายของ อัล กุรอาน (พระนคร: วชิรการพิมพ์, ๒๕๑๒), หน้า ๒๗๓

ในฉบับลิลิตนิทราชาคริตได้ออกพระนามพระมะหะหมัดอยู่ตอนหนึ่ง กล่าวไว้ในเรื่องการกราบไหว้ อ่อนน้อม ไหล่คุ้มครองป้องกันโทษจากภัย ส่วนในฉบับภาษาอังกฤษมีไคเอยพระนาม แต่ไคกล่าวถึงศาสดาและไคให้ความหมายของศาสดาไว้อย่าง

ข้อความที่เกี่ยวกับเรื่องปีศาจและมวลมารร้ายนั้น ฉบับลิลิตนิทราชาคริตได้แปลจากฉบับภาษาอังกฤษ แต่ที่ใส่คำปีศาจและมารร้ายนี้อาจจะให้ความหมายไคไม่ตรงตามความเชื่อของศาสนาอิสลาม เช่นในโคลงบทที่ ๓๓๑

"ขอเชิญอะหลาดู ทรงฤทธิ พระเอย
ไปรคชัษฎีปาปลิด โทษร้าย"

คำว่า "ผีป่า" อาจจะทำให้ผู้อ่านเข้าใจปะปนกับเรื่องผีตอนความเชื่อเดิมของคนไทยได้ เรื่องปีศาจและมวลมารร้ายที่กล่าวนี้ หมายถึงชาตานและมวลญิน^๑ ในศาสนาอิสลาม คือผู้ที่คอยหลอกหลอนบันกาลใหม่มนุษย์มีความเห็นผิดเป็นชอบ กระทำหรือประพฤติผิด

เรื่องสวรรค์และนรก ก็เช่นเดียวกัน เป็นความคิดในเรื่องสวรรค์และนรกของศาสนาอิสลาม ในฉบับลิลิตนิทราชาคริต โคลงบทที่ ๔๖๖ ตอนคำรำพันของนอราตอล อัดดีต ว่าจะมาตัวตายตามอาบูหะซัน จะไคไปพบกันบนสวรรค์ "สวรรค์" ที่กล่าวถึงนี้เป็นความคิดของสวรรค์ในวรรณคดี คล้ายกับความคิดเรื่อง "แดนสุขาวดี" ซึ่งเป็นสวรรค์ของความรักในวรรณคดีอื่นเคย

ในศาสนาอิสลามไคกล่าวไว้ว่ามีสวรรค์ คือดินแดนแห่งความสุขสงบ มีรูปเป็นอุทยานและมีเจ็ดชั้น ดังกล่าวมาแล้ว สวรรค์ก็คือที่สงบสุข เป็นชีวิตหลังจากความตาย ผู้ที่ตายไปแล้วเมื่อไคขึ้นสวรรค์จะไคเสวยผลบุญแห่งความดี และมีความสงบสุขที่ไคเขาถึงพระผู้เป็นเจ้า^๒

^๑"ความหมายของคำ ญิน" ผู้สร้างจากไฟ ๑๕.๒๗ ความหมาย ๖ : ๑๒๙ เป็นหัวหน้าอันซพาล ๖ : ๑๑๓", เล่มเดียวกัน, วรรณคดีหน้า ๖๔๒.

^๒Maulan Muhammad Ali, V. "Life After Death" 'The Holy Qur' An, 5th ed. (Lahore: The Ashmadiyyah Anju man ISha 'at Islam, 1963), p. 25.

เรื่องนรกไม่มีกล่าวในฉบับลิลิตนิทราชาคริต จึงไม่มีข้อความที่จะเปรียบเทียบ

๒. ข้อความที่อ้างอิงเรื่องราวทางศาสนาอิสลาม ฉบับของเลนและเบอร์ตัน ขอความที่อ้างอิงเรื่องราวทางศาสนาอิสลามมีอยู่ ๓ ตอนคือ

ก. ตอนที่กล่าวอ้างนบีสุลัยมาน โอรสนบีคาวุก (อ่านตามสำเนียงอาหรับ) หรือนบีโซโลมอน โอรสนบีเควิก (อ่านตามสำเนียงอังกฤษ)

ข. ตอนที่อ้างอิงข้อความในคัมภีร์ อัล กุรอาน บท-"ความเป็นเอกภาพ" (ของพระผู้เป็นเจ้า) และ บท-"ความอภิบาลของพระผู้เป็นเจ้า" สองบทสุดท้าย (The Unity and the two Preventives).

ค. ตอนคำประกาศและคำอธิฐานของกาหลิบเบองหน้าศพทั้งสองสามีภรรยา ในตอนอธิบายแสวงทำศพของอาบูหะซัน ทั้งสามข้อนี้กล่าวอยู่ในเรื่องดังนี้คือ

ก. ตอนที่กล่าวอ้างนบีสุลัยมาน โอรสนบีคาวุก ข้อนี้ทั้งสองนี้ ฉบับเลนอ่านตามสำเนียงภาษาอาหรับ ฉบับเบอร์ตันอ่านตามสำเนียงภาษาอังกฤษ ข้อความที่กล่าวอ้างนี้กล่าวไว้ในตอนที่กาหลิบเสด็จมาที่บ้านอาบูหะซันครั้งที่ ๒ และขอพักที่บ้านเพื่อร่วมสนุกด้วยอีกครั้งหนึ่ง อาบูหะซันได้ให้กาหลิบกล่าวคำปฏิญาณตนก่อน ในฉบับของเลน กล่าววาใหม่ปฏิญาณตนต่อ "จารีกบนตราของสุลัยมาน โอรสของคาวุก" และในฉบับของเบอร์ตันว่า "จารีกบนตราของโซโลมอน โอรสของเควิก"

เรื่องสุลัยมาน โอรสของคาวุก ก็คือกษัตริย์โซโลมอนซึ่งเป็นกษัตริย์ยิวที่ทรงพระเดชานุภาพมาแต่โบราณกาล การที่นำมากล่าวอ้างในเรื่องตอนนี้ก็เพราะว่าในศาสนาอิสลามโดยกษัตริย์ทั้งสองว่าเป็น "นบี" (นักบุญ) เรียกพระนามว่าท่านนบีคาวุก อะลีย์ ฮิสลาม และนบีสุลัยมาน อะลีย์ ฮิสลาม ในหนังสือความหมายของ อัล กุรอาน โลกกล่าวเรื่องราวของท่านทั้งสองไว้ดังนี้

"ท่าน นบีคิ คาวูด อะลัย ฮิสลาม ไคฟรประเสริฐเป็นผู้มีพลังเป็นผู้หันสู่
อัลลอฮ์เสมอ (๓๘:๑๗) เป็นผู้มีวิทยปัญญา (๓๘:๒๐) เขาไกลอัลลอฮ์ (๓๘:๒๕)

ท่านนบี สุลัยมาน โอรส นบี คาวูด กับนางษัชเชาะ ในกุรอานกล่าววา
ท่านนบีสุลัยมาน อะลัย ฮิสลาม เป็นผู้ซื่อสัตย์ ผู้ภักดี (๘:๑๖๓, ๖:๘๕, ๒๗:๑๕,
๓๘:๓๐) ท่านมีไคปฏิเสขในหลักธรรม (๒:๑๐๒, ๒๗, ๒๘-๒๕)

คามหลักศรัทธาของอิสลาม นบีทุกคนจึงเป็นผู้ซื่อสัตย์ ไม่พูดโกหก ไม่กล่าว
เท็จ ไม่วางกรณีใด ๆ (๓:๑๖๐) และไม่ปฏิบัติการลามก"^๑

ควยเหตุนี้ในเรื่องอาบูหะซันจึงให้เพื่อนต่างเมือง (กาหลิบ) ที่จะพักอยู่
ควยกับตนเป็นครั้งที่สอง จึงให้กล่าวปฏิญาณต่อนบี สุลัยมาน โอรสนบีคาวูด หรือไซ
โลมอน โอรสเควิก

ข้อความจากฉบับภาษาอังกฤษทั้งสองฉบับมีดังนี้

ฉบับของเลน

".....My desire, answered Er-Rasheed, is to be thy
guest this night, And at length Abu l-Hasan said, On the con-
dition that thou swear to me by the inscription on the seal of
Suleyman the son of Dawood (on both of whom be peace!)"^๒

ฉบับของเบอร์ตัน

".....and the Commander of the Faithful answered,
'Verily, I am thy guest; reject not the guest. Quoth Abú al-
Hasan, 'On condition that thou swear to me by the characts on

^๑ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, เล่มเดียวกัน, คำนำหน้า บ. ป.

^๒E.W. Lane, op. cit., p. 364.

the seal of Solomon David's Son (on the twain be the peace!)
that thou will not suffer thine Ifrits to make fun of me.' He
replied, "To hear is to obey"^๑

ฉบับของโรฟิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนค็อก ลิมิเต็ด

ขอความตอนกาทลิมเศค็จมาบานอาบูหะซันครั้งที่ ๒ และขอพักที่บ้านอาบู
หะซันอีกครั้งหนึ่ง อาบูหะซันได้ให้กาทลิมปฏิญาณตนว่าจะช่วยปิดประตูห้องนอนให้เมื่อตอน
จะออกจากบ้านเพื่อให้ปีศาจเข้ามาทำให้สติฟั่นเฟอนครั้งก่อนอีก กาทลิม (พอค้า) ก็
ให้สัญญากับอาบูหะซัน คำสัญญาของกาทลิมคือ ขอให้อาบูหะซันมีความมั่นใจและให้สัญญา
อย่างผู้มีเกียรติว่า จะไม่ลืมคำพูดของตน ต่อจากนั้นก็เห็นว่า เป็นบุคคลที่เป็นที่ไว้วาง
ใจของอาบูหะซัน เป็นบุคคลที่มีความปรารถนาให้เพื่อนประสบความสำเร็จและความเจริญ

ขอความภาษาอังกฤษกล่าวไว้ดังนี้

".....I consent, said he, but only upon a condition
which you shall bind yourself by an oath to observe. It is this:
that you do me the favour to shut my chamber door when you leave
my house that the devil may not come to turn my brain as he did
before ? The pretended merchant gave his promise. Thereupon
the two men rose and walked towards the town. The better to
engage Abou-Hassan, the caliph said to him, Put confidence in me,
and I promise you, as a man of honour, that I will not fail of my
word After this you will not hesitate to rely upon a person like
me, who wishes you all kinds of prosperity and happiness!

^๑ Sir. R.F. Burton, op. cit., p. 17.

"I do not require this", rejoined Abou-Hassan, suddenly stopping short- 'I give way with all my heart to your inportunity, but I can dispense with your good wishes, and I beg for Heaven's sake that you will not invoke any blessings upon me. All the ills that have befallen me to the present time have no other source than those wishes of yours. "Good," replies the caliph, smiling within himself at the still disordered imagination of Abou Hassan, 'since you will have it so, you shall be obliged. I promise to express no more good wishes for you.' 'I am heartily rejoiced to hear you say so.' said Abou Hassan' and I have nothing else to ask. And if you keep your word in this, I will lay no further conditions upon you."^๑

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต

ขอความกล่าวสัตย์ปฏิญาณต่อจาร์กษัตริย์ของ นบี สูดัยมาน โอรสนบีตาอูด
ไม่มีในฉบับลิลิตนิทราชาคริต แต่ได้กล่าวไว้เพียงว่าอาบูหะซันให้กาหลิบสาบานว่าจะซื่อ
สัตย์ รักษาคำพูดสัตย์ว่าจะไม่ล้มปิดประตูบานตั้งครั้งก่อน กาหลิบก็ทรงรับปากกับอาบู
หะซัน และกล่าวเพิ่มเติมว่าพระองค์เป็นมิตรที่ดี และมีความปรารถนาดีต่ออาบูหะซัน
ตั้งโคลงต่อไปนี้

๔๕๙. หะซันสบถไว้	นานมี
ไปอาจทานวาจา	ทานนาว
ออกปากรับจะพา	ไปอีก คราวนา
แต่เรียกทัตบนทาว	ทานไว้คำคง

^๑Anon., op. cit., p. 249.

๔๕๔. ประสงค์แห่งทานนั้น	เรารับ
แต่จะขอกำชัย	ทานไว้
จากสถานทานจงหีบ	ทวารแหง เรานา
ปีศาจจักไม่ได้	ของรายท่าเรา
๔๕๕. ขอเอาความสัจให้	สาบาน กอนรา
จึงจักไม่ล้มปาน	กอนนั้น
กาหลิบกับรับสาร	คำสัจ
สองจึงชวนกันค้น	ควนเรามาเรือน

เมื่อเปรียบเทียบฉบับลิลิตนิทราชาคริตกับฉบับภาษาอังกฤษ ปรากฏว่าข้อความตอนนีตรองกับฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนค็อก ลิมิเต็ด ทั้งสองฉบับนี้ไม่มีข้อความอ้างถึงจารึกบนตราของนบี สุลัยมาน โอรส นบีดาวิด ดังเช่นฉบับของเลนและของเบอร์ตัน

ข. ตอนที่อ้างอิงข้อความในคัมภีร์ อัล-กุรอาน บท- "ความเป็นเอกภาพ"
กับ บท- "ความอภิบาล" ๒ บท (The Unity and the two Preventives)

เนื้อเรื่องตอนอาบูหะซันเข้าวังครั้งที่ ๒ อาบูหะซันรู้สึกหวาดกลัวและมันใจว่าภาพที่เห็นนั้นเป็นไปค้วยอำนาจของปีศาจ (ภูิน) จึงสวคมนตรีขอความคุ้มครองจากพระผู้เป็นเจ้า ขอความต่อนักดาวอ้างอิงศาสนาอิสลาม ซึ่งมีความแตกต่างกันในฉบับต่าง ๆ ดังนี้

ฉบับภาษาอังกฤษ

ฉบับของเลนและฉบับของเบอร์ตัน ข้อความที่เป็นแนวความคิดของศาสนาอิสลามตรงกัน คืออาบูหะซันเข้าใจว่าภาพรั้ววังที่เห็น และมนุษย์ที่อยู่ในวังเหล่านั้น เป็นไปค้วยอำนาจของภูินและเป็นพวกบริวารภูิน อาบูหะซันจึงขอยึดที่พึ่งให้พ้นจากมวลภูินค้วยโองการในพระคัมภีร์ บทความบริสุทธิ์ใจและบทความอภิบาลของพระผู้เป็นเจ้าอีก ๒ บท ซึ่งฉบับทั้ง ๒ มีกล่าวไว้ดังนี้

ฉบับของเลน

"And Abu-l-Hasan said to them, Is it not enough, O ye wretches of Jinn, that hath befallen me ? But ye are not in fault: the fault is your chief's, who transformed you from the shapes of Jinn into the shapes of human beings I implore help against you this night by the Verse of the throne, and the Chapter of Sincerity, and the two Preventives! Upon this Er-rasheed exclaimed from behind the curtain, thou hast killed us, O Abu-l-Hasan! And Abu-l-Hasan recognised him, and kissed the ground before him,....."

ฉบับของเบอร์ตัน

"And Abu al Hasan cried to them, "Sufficeth ye not, O ye wretched Jinns, that which hath befallen me ? But the fault is not yours: the fault is of your chieid who transmewed you from Jinn shape of mortal shape. I seek refuge against you this night by the Throne-verse and the Chapter of Sincerity and the two Preventives!"^๒

ขอความที่อ้างอิงศาสนาตั้งกล่าวข้างตนนั้น หมายถึงขอความในพระคัมภีร์ อัล กุรอาน ซึ่งเลนและเบอร์ตันได้อธิบายไว้ว่า หมายถึงบทความบริสุทธิใจหรือความเป็นเอกภาพ กับบททนายของคัมภีร์ อัล กุรอาน อีก ๒ บท นับว่าเป็นแนวความคิดทางศาสนาที่สำคัญตอนหนึ่ง คำอธิบายเพิ่มเติมมีดังนี้

^๑ E.W. Lane, op. cit., p. 366.

^๒ Sir. R.F. Burton, op. cit., p. 20

"โองการ" (The Throne-Verse) นั้น หมายถึงคัมภีร์ อัล-กุรอาน ซึ่งเป็นโองการจากพระผู้เป็นเจ้า พระมหะหมัดผู้เป็นศาสดา เป็นผู้รับถ่ายทอดมาสู่มวลมนุษย์ มุสลิมทุกคนจึงนับถือวาคัมภีร์ อัล กุรอาน เป็นพระคัมภีร์ที่ศักดิ์สิทธิ์

บทที่กล่าวถึงความบริสุทธิ์ใจ คือสูเราะฮ์ ที่ ๑๑๒ (บทที่ ๑๑๒) ในคัมภีร์ อัล กุรอาน และสองบทสุดท้ายที่กล่าวถึงความอภิบาลของพระผู้เป็นเจ้านั้น ได้แก่ สูเราะฮ์ที่ ๑๑๓ - ๑๑๔

เหตุผลที่นิยายเรื่องนี้ยกสูเราะฮ์ ที่ ๑๑๒ - ๑๑๓ - ๑๑๔ มาอ้างเพื่อแสดงถึงความคุ้มครองป้องกันคนโศกจากอำนาจของญินนั้น เกี่ยวกับบรรดในสูเราะฮ์ ๑ ภาษา อังกฤษและคำแปลภาษาไทยมากล่าวไว้ในที่นี้ ดังนี้

Chapter 112.

Al - Ikhlas: The Unity.

(Revealed At Makkah: 4 verses)

In the name of Allah, the Beneficent the Merciful.

1. Say: He, Allah, is one
2. Allah is He on whom all depend
3. He begets not, nor is He Begotten;
4. And none is like Him.

Chapter 113.

Al - Falaq: The Dawn.

(Revealed At Makkah: 5 verses)

In the name of Allah, the Beneficent, the Merciful

1. Say: I seek refuge in the Lord of the dawn,
2. From the evil of that which He has created.

^๑Moulana Muhammad Ali. The Holy Qur' An 5th ed, (Lahore: The Ashmadiyyah Anjuman I sha'at Islam,- 1963) pp. 1219 - 1222.

3. And from the evil of intense, darkness , when it comes,
 4. And from the evil of those who cast (evil suggestions) in firm resolution
 5. And from the evil of the envier when he envies.
- Chapter 114.

Al - Nas: The Men

(Revealed At Makkah: 6 verses)

In the name of Allah, the Beneficent, the Merciful.

1. Say: I seek refuge in the Lord of men,
2. The King of men.
3. The God of men.
4. From the evil of the whisperings of the slinking (devil),
5. Who whispers into the hearts of men.
6. From among the jinn and the men.

คำแปลภาษาไทย

ซูเราะฮ์ ๑๑๒.

อัล-อิกลาศ: ความบริสุทธิ์ใจ

(โองการนี้ประทานที่ มัคกะฮ์ ๔ อายะฮ์)

ควยพระนามแห่งอัลลอฮ์ ผู้ทรงกรุณาปราณี ผู้ทรงเมตตาเสมอ

๑. จงกล่าวเถิด (มุหัมมัด) พระองค์คืออัลลอฮ์ องค์เดียว
๒. อัลลอฮ์- เป็นที่พึ่งของสรรพสัตว์ทั้งหลาย
๓. พระองค์มิได้ให้กำเนิด และพระองค์มิได้ถูกกำเนิด
๔. และไม่มีสิ่งใดที่จะเทียบเท่ากับพระองค์ได้

สุเราะฮ์ ๑๑๓

อัล - ฟาลัค : รุ่งอรุณ

(โองการนี้ประทานที่มักกะฮ์ ๕ อายะฮ์)

ควยพระนามแห่ง อัลลอฮ์ ผู้ทรงกรุณาปราณี ผู้ทรงเมตตาเสมอ

๑. จงกล่าวเถิด (มุหัมมัด) ข้าพระองค์ขอความคุ้มครองจากพระผู้

อภิบาลแห่งรุ่งอรุณ

๒. ไทพนจากความชั่วร้ายที่พระองค์ทรงบังเกิด

๓. และไทพนจากความชั่วอย่างมหันต์ และความมืดมนที่คลุมแผ่ไปทั่ว

ทั้งมวล

๔. ไทพนจากความชั่วร้ายแห่งมารทั้งหลาย ผู้ซึ่งชักชวนไปสู่ความชั่วร้ายทั้งมวล

๕. และไทพนจากความชั่วร้ายแห่งการอิจนาริษยา

สุเราะฮ์ ๑๑๔

อัล - นาส : มนุษย์

(โองการนี้ประทานที่มักกะฮ์: ๖ อายะฮ์)

ควยพระนามแห่งอัลลอฮ์ - ผู้ทรงกรุณาปราณี ผู้ทรงเมตตาเสมอ

๑. จงกล่าวเถิด (มุหัมมัด) ข้าพระองค์ขอความคุ้มครองจากพระผู้

อภิบาลแห่งมวลมนุษย์

๒. ผู้เป็นใหญ่แห่งมวลมนุษย์

๓. พระผู้เป็นเจ้าแห่งมวลมนุษย์

๔. ไทพนจากความชั่วร้ายแห่งการกระซิบกระซาบจากเหล่ามารที่

หลอกหลอน

๕. (มาร) ผู้กระซิบกระซาบในจิตใจของมวลมนุษย์

๖. จากบรรดามวล ฉุน และมวลมนุษย์

จากสุเราะฮ์ทั้งสามข้างต้นนี้ สุเราะฮ์ที่ ๑๑๒ มีข้อความกล่าวถึงพระผู้
เป็นเจ้า "อัลลอฮ์" ผู้ทรงเป็นที่พึ่งของสรรพสัตว์ทั้งหลาย และไม่มีสรรพสิ่งใดเสมอ

เหมือนพระองค์ สุเราะฮ์ที่ ๑๑๓ กล่าวถึงการขอความคุ้มครองจากพระผู้เป็นอภิบาลแห่งรุจอรูม ซึ่งโศกกล่าวถึง - ความชั่วร้ายต่าง ๆ ที่สำคัญคือ ในอายะฮ์ที่ ๔ ที่กล่าวว่า โทษจากความชั่วร้ายแห่งมารทั้งหลายผู้ซึ่งชักชวนไปสู่ความชั่วร้ายทั้งหมด สุเราะฮ์นี้แสดงถึงพระปณิธานอันแน่วแน่ของศาสนิกชนที่ทรงเผชิญความยากลำบากในการก่อตั้ง "สังคม" (Truth) ขึ้น บรรดาศาสนิกชนที่มีศรัทธาแน่วแน่ของพระศาสดาก็ยังพึ่งพัน (คือสุเราะฮ์ที่ ๑๑๓) จึงเป็นบทที่สำคัญบทหนึ่ง สุเราะฮ์ที่ ๑๑๔ อันเป็นสุดท้ายโศกกล่าวสรรเสริญพระผู้เป็นเจ้าเริ่มต้นแต่ทรงเป็นพระผู้อภิบาลแห่งมวลมนุษย์และได้ขอความคุ้มครองจากพระองค์โทษจากความชั่วร้าย จากเหตุมารที่หลอกลอนมารผู้กระซิบกระซาบในจิตใจของมวลมนุษย์ และจากบรรดามวลอุญินและมวลมนุษย์

การที่ฉบับภาษาอังกฤษทั้งสองฉบับนี้มีข้อความที่อ้างอิงถึงการจากคัมภีร์อัล กุรอาน คือสุเราะฮ์ทั้งสามนี้ นับว่าเป็นการอ้างอิงที่ถูกต้อง เพราะในเรื่องกล่าวหาอาบูหะซันมีความมั่นใจว่าภาพรั้ววังที่เห็นอยู่นั้นเป็นอำนาจของมารร้ายหรืออุญิน ที่มาคลบแคลงให้เป็นไป และทำให้จิตใจหลงผิดไปกลายเป็นผู้สับสนเพื่อน ดังที่ได้ถูกจับไปเข้าสถานคนวิกลจริตครั้งหนึ่งแล้วนั้น ในครั้งที่สองนี้ได้ถูกกักตมมาเห็นภาพหลอนเช่นนั้นอีก อาบูหะซันจึงเกิดความกลัวมาก ยึดพระผู้เป็นเจ้า "อัลลอฮ์" เป็นที่พึ่ง และระลึกถึงโองการจากพระคัมภีร์กุรอานและสุเราะฮ์ทั้งสามนี้ ซึ่งตรงกับความหมายของเรื่องเป็นอย่างดี นับว่าเป็นการแทรกความรู้ทางศาสนาอิสลามให้แก่ผู้อ่าน จึงจัดเขาอยู่ในแนวความคิดเรื่องศาสนาที่สำคัญตอนหนึ่ง แต่เนื่องจากได้นำโองการจากคัมภีร์ อัล กุรอาน มากล่าวไว้ในบทกลของอาบูหะซัน ชาวมุสลิมที่เคร่งศาสนาจึงเห็นว่าไม่สมควรฉบับโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนค็อก ลิมิเต็ด

ข้อความตอนอาบูหะซันเขาวังครั้งที่สอง ในฉบับภาษาอังกฤษฉบับนี้กล่าวว่า เมื่ออาบูหะซันกักตัวของตนเอง และทราบวาทันก็ออกอุทานว่าตนใดตกอยู่ในความฝันดังที่เคยฝันมาแต่เดือนที่แล้ว ก็นึกถึงว่าคงจะต้องพบกับการถูกเขียนดี เข้าโรงพยาบาล

หมายเหตุ สุเราะฮ์ (อาหรับ) - บท, อายะฮ์ (อาหรับ) - โองการ

โรคจิต และถูกขังกรงเหล็กอีก จึงไคกลาวคำอ้อนวอนพระผู้เป็นเจาว่า "อะหลา" พระผู้ทรงเมตตาปราณี ข้าขอมอบคนให้อยู่ในหัตถ์แห่งความอภิบาลของพระองค์" แล้วก็นั่งถึงเพื่อนพอคาทางเมืองที่ไคมาพักอยู่ด้วยเมื่อคืนวันวานว่าเป็นคนชั่ว ที่ทำให้เกิดภาพหลอนและผลจากนิกคอคความทุกขทรมาณ นึกควาเพื่อนผู้ทรยศที่ล้มคำสาบานที่ให้ไว้ว่าจะปิดประตูห้องนอนให้หลังจากที่จะออกจากบ้านไป ปีศาจชั่วร้ายจึงเข้ามาในห้องไค และทำให้ฝันเพื่อนฝันเห็นภาพตาง ๆ เหล่านี้ แล้วเขาไคอ้อนวอนพระผู้เป็นเจาให้ปราบซาตาน และขจัดออกไปเสียจากความคิด....แล้วในตอนท้ายก็กล่าววว่า "ข้าขอมอบคนให้พระผู้เป็นเจาทรงอภิบาลขออำนาจพระผู้เป็นเจาคูมครองให้พ้นจากการหลอกหลอนของซาตาน"

ในฉบับภาษาอังกฤษกล่าวไว้ดังนี้

"Alas! cried Abou Hassan, biting his fingers, and speaking in a loud voice, to the delight of the caliph, "here am I again fallen into the same dream and the same illusion which I experienced a month ago; and what have I to expect but the same scourging, the hospital for madmen, and the iron cage? O Allah the merciful! I resign myself into the hands of thy divine providence. He whom I received yesterday evening at my house is a most wicked rascal to bring upon me this delusion, and all the misery I shall suffer is consequence of it. Perfidious traitor He had promised with an oath that he would shut my chamber door after him when he left my house; but he has not done so, and the evil spirit has entered, and is now again turning my brain with this cursed dream about the Commander of the Faithful, and all the other fancies by which he fascinates my eyes. May Allah confound thee, Satan, and heap a mountain of stones upon thy head!

.....I resign myself into the hand of thy providence, O Allah preserve me from the temptation of Satan!"^๑

^๑ Anon, op. cit., p. 252.

แนวความคิดเรื่องศาสนาในตอนนี้ กล่าวถึงการขอความคุ้มครองจากพระผู้เป็นเจ้า พระผู้ทรงอภิบาล และอีกตอนหนึ่งขออำนาจพระผู้เป็นเจ้าไต่ทรงคุ้มครองจากการหลอกลอนของซาตาน ซึ่งมีกล่าวไว้ในบทสวดมนต์ เป็นข้อความสำคัญในสุเราะฮ์ที่ ๑๑๓-๑๑๔ ในคัมภีร์ อัล กุรอาน แต่มีใค่างสุเราะฮ์ทั้งในฉบับของเลนและของเบอร์ตัน เป็นการกล่าวโดยย่อ แต่ใคความคิ

ฉบับลิลิตนิตราชาคริต

ตอนอาบูหะซันเขาวังครั้งที่ ๒ มีข้อความว่า พอรู้สึกตัวตื่นขึ้นก็แลเห็นภาพรั้งรั้งคังเช่นครั้งก่อนอีก ก็รู้สึกตกใจกลัวนึกถึงการถูกเขียนและเขากรงขังในสถานวิกลจริต นึกถึงความทรยศของเพื่อนที่แสวงล้มปิตประตุนองนอนให้หัก ทำใ้หมารรายเขาคลับนาคาลให้พันเพื่อนไปอีกคังครั้งก่อน อาบูหะซันใค้นึกถึงพระผู้เป็นเจ้าขอมอบชีวิตใ้พระผู้เป็นเจ้าใค้เ็นคุ้มครองใ้พินจากอำนาจของมารราย และช่วยขจัดมารรายใ้พินไปจากอำนาจของพระผู้เป็นเจ้า แล้วคิควาจะนอนหลับตาจนกวาจะพินจากอำนาจของมาร

ข้อความในฉบับลิลิตนิตราชาคริต ตอนนีเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาสนาคือ ไค้กล่าวถึงพระผู้เป็นเจ้าและเรื่องอำนาจของมาร และมีข้อความอยู่เพียงนี้คังใค้ลง

๕๑๒. คอยแพลงพลิกหน้าเปิด	ตามอง
เห็นอยู่ทุกสิ่งปอง	ไปเปิดอง
โอพระใหญ่ยิ่งครอง	ภพโลก พระเฮย
ข้าพระมอบชีพเบ้อง	บาทใค้เ็นคู
๕๑๓. ขอซูซุพิตซา	บทบงสุ์ พระเฮย
ขจัดขยายมารจร	จิตศราย
เพราะเคชแห่งพระองค	กำจค
คงชยาคฤหิณาย	ผานพนปวงภย

๕๑๔. ทนใค้หลับเนตรซำ	พาท
กูจะทำใค้ค	ไปรู
จักนอนหอคอินทรีย	จนเที่ยง เ็นนา
• กวาจะพินมารผู้	เนารายมะลายดอน

เมื่อเปรียบเทียบฉบับลิลิตนิทราชาคริตกับฉบับภาษาอังกฤษแล้ว ปรากฏว่า ฉบับลิลิตนิทราชาคริตได้กล่าวถึงเรื่องพระผู้เป็นเจ้าขอให้พระองค์ทรงอภิบาลและทรงปักเป้ามารรายออกไป มีใคอาจอิงคัมภีร์ อัล กุรอาน แต่อย่างไร เมื่อเปรียบเทียบกับฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนค็อก อิมิเต็ด แลว เรื่องราวก็ตรงกัน แต่ขอความที่กล่าวอ่อนวอนขอความอภิบาลจากพระผู้เป็นเจ้า และตอนที่กล่าวถึงการหลอกหลอนของชาตานั้น ชัดเจนกว่าที่กล่าวในฉบับลิลิตนิทราชาคริต เพราะได้แสดงไว้ชัดเจนว่าเป็นศาสนาอิสลาม มีพระผู้เป็นเจ้า คือพระอะหลา ปีกัจ และมารราย ซึ่งให้ชื่อหัวหน้าว่าชาตาน ฉบับลิลิตนิทราชาคริตการแปลใช้คำว่าพระผู้เป็นเจ้าและมาร ซึ่งไม่ชัดเจนว่าเป็นเรื่องของศาสนาอิสลาม

ค. คำประกาศและคำอธิบายของกาหลิบเบื่องหน้าศพ ในตอนอธิบายแสวงทำ
ตายของอาบูหะซัน
ฉบับภาษาอังกฤษ

ฉบับของเลนและเบอร์ตัน ในคำประกาศของกาหลิบเบื่องหน้าศพของสองสามีภรรยา มีคำอธิบายก่อน กล่าวอธิบายต่อที่ฝังพระศพพระสาวกแห่งพระอะหลา ซึ่งหมายถึงพระศาสดา และที่ฝังพระศพของบรรพบุรุษกาหลิบ ซึ่งหมายถึงผู้ที่สืบเชื้อสายจากพระนบีผู้หม้มัค ขอความที่กล่าวนี้เป็นการอ้างอิงเรื่องของศาสนาอิสลาม ทั้ง ๒ ฉบับมีข้อความตรงกัน ผิดกันแต่การใช้ถ้อยคำเท่านั้นดังนี้

ฉบับของเลน

"The Khaleefeh then seated himself at the heads of the two pretended corpses, and said, by the tomb of the Apostle of Allah (God favour and preserve him!), and by the tombs of my ancestors, if any one would acquit me which of them died before the other, I would give him a thousand pieces of gold."^๑

^๑E.W. Lane, op. cit., p. 374.

ฉบับของเบอร์ตัน

"At last the caliph sat down at the heads of the pair and said, "By the tomb of the Apostle of Allah (Whom may he save and assain!) and fore fathers, who so will tell me which of them died before the other, I will willingly by give him a thousand dinars!"^๑

ฉบับของโรฟิมท์ วอร์ค ล็อค แอนคโก ลิมิเต็ด

กาหลิบได้ทรงอธิษฐานเบื้องหน้าศพของสองสามีภรรยาเช่นเดียวกับในฉบับของเลนและเบอร์ตัน ในคำอธิษฐานนั้นได้ตั้งสัตย์ปฏิญาณต่อพระนามอันศักดิ์สิทธิ์แห่งพระผู้เป็นเจ้า และประกาศว่าจะทรงพระราชทานเงินพันเหรียญแก่ผู้ที่ยืนยันได้ว่า สองสามีภรรยาผู้นี้ใครเป็นผู้ตายก่อน ขอความในคำอธิษฐานแตกต่างจากในฉบับของเลนและเบอร์ตัน ดังนี้

"Mortified at not being able to come at the truth in this matter, he drew near the two dead bodies, and seated himself near their heads, endeavouring to think of some method which should determine the wager in his own favour and against the princess." Yes, cried he, a moment after, "I swear by the holy name of Allah that I will give a thousand pieces of my own money to the person who shall ascertain for me which of the two died first?"^๒

^๑Sir. R.F. Burton, op. cit., p. 26.

^๒Anon, op. cit., p. 276.

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต

เมื่อกาหลิบและพระนางโซบิเคเสด็จมาถึงบ้านอาบูหะซัน ไคทอกพระเนตร
เห็นศพสองสามีภรรยาเคียงกันอยู่ จึงเสด็จเข้ามาใกล้ศพทั้งสองและทรงประกาศว่า
หากผู้ใดมีเหตุผลจะบอกไควาสองสามีภรรยาผู้ใดใครเป็นผู้ตายก่อนจะพระราชทานรางวัล
ทองพันลี้ม ขอความตอนนี้ไม่มีคำอธิบายฐานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ เลย ดังคำประพันธ์

๕๔๐. ทรงธรรมประกาศควย	วาจา
ใครหากนำเหตุมา	บอกอ้าง
ในการภริยาสา-	มีคู่ นี้แฮ
ใครมลายชีพร่าง	เร็ดลีนก่อนกัน

๕๔๑. สุวรรณพันลี้มฉวน	ถันบี
บ้ำเห็นจปูนปานกับ	ทรู
แพชนะจะไคจับ	จงมัน คงแฮ
คิกวามัวอูดุ	อกอันตันใจ

เมื่อเปรียบเทียบลิลิตนิทราชาคริตกับฉบับภาษาอังกฤษ ปรากฏว่าฉบับลิลิต
นิทราชาคริตไม่มีคำอธิบายฐานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ เลย มีแต่คำประกาศของกาหลิบ ขอ
ความอื่น ๆ ตรงกับในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนด์ โก ลิมิเต็ด

คำอธิบายในฉบับภาษาอังกฤษที่กล่าวมานี้ เป็นตัวอย่างอันหนึ่งแสดงว่า
เหตุไคชาวมุสลิมที่เคร่งในศาสนาอิสลาม จึงไม่นิยมยกย่องนินายอาหรับราตรี ถือว่าเป็น
เรื่องไร้สาระ ยิ่งกว่านั้นก็คือได้ให้แนวความคิดทางศาสนาที่ผิด อันอาจจะทำให้คนเสื่อม
ศรัทธาในศาสนาอิสลาม คำอธิบายในเรื่องนี้ คงจะได้แต่งขึ้นใช้เฉพาะในนินายเพราะ
ชาวมุสลิมไม่มีคำอธิบายเช่นนี้

แนวความคิดเรื่องคติธรรมและสุภาษิต

คติธรรมและบทสุภาษิต หมายถึงข้อความที่เป็นหลักแห่งความประพฤติที่พึงงาม และถูกต้องตามศีลธรรมจรรยา เรื่องอาบุญหะชันมีลักษณะ เช่นเดียวกับนิทานเก่าแก่เรื่องอื่น ๆ ที่จะเป็เ็นอุทาหรณ์และมีสุภาษิตสอนใจอยู่ในเรื่องด้วย นอกจากนี้บางตอนยังได้แทรกคำสั่งสอน บทสุภาษิต และคำกล่าวโบราณอันเป็นแนวทางสอนใจทั้งสิ้น ในเรื่องนี้แบ่งได้ตามลักษณะเป็น ๓ ประการคือ

๑. คติธรรมของเรื่อง
๒. คติธรรมและบทสุภาษิตที่แทรกไว้ในตอนต่าง ๆ
๓. คุณธรรมบางประการ

แนวความคิดตามหัวข้อดังกล่าว มีอยู่ในฉบับภาษาอังกฤษและฉบับลิลิตนิทราชาคริต ดังนี้

๑. คติธรรมของเรื่อง นิยายเรื่องอาบุญหะชันทุกฉบับที่ใช้เปรียบเทียบ มีคติธรรมของเรื่องตรงกัน คือความสำคัญของการคบเพื่อน ซึ่งกล่าวไว้ในเรื่องดังนี้

ในเนื้อเรื่องตอนต้นได้ใช้ความประพฤติของอาบุญหะชันเป็นอุทาหรณ์ ชี้ให้เห็นโทษของการคบเพื่อนโดยไม่เลือกหน้า อาบุญหะชันได้นำทรัพย์สินอันเป็นมรดกมาแบ่งออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งได้นำมาทุ่มเทไปในการเลี้ยงเพื่อนฝูงและเล่นอย่างสนุกสนาน อาบุญหะชันจึงมีเพื่อนฝูงมากมายมารวมกันเลี้ยงและสนุกด้วย ครั้นต่อมาไม่ช้าก็สิ้นทรัพย์ส่วนนั้น เพื่อนพวกนั้นก็หลีกหนีหน้าไปหมด หาเพื่อนที่จะปลอบโยนและเป็นที่ปรึกษาหารือในยามทุกข์ยากไม่มีเลย

ต่อมาอาบุญหะชันได้คบเพื่อนพวคาคางเมืองซึ่งเป็นแขกแปลกหน้า ทั้งที่ในสำนวนภาษาไทยเรียกว่า "คบคนจร" ซึ่งเป็นบุคคลที่ยังไม่รู้จักกันดี อาบุญหะชันจึงได้รับความเดือดร้อน ดังที่ปรากฏอยู่ในเรื่องว่าอาบุญหะชันเกิดพันเพื่อนถึงกับทุบตีมารดา และถูกจับตัวส่งเข้าสถานคนวิกลจริตและต้องได้รับทุกขทรมาน

ในเนื้อเรื่องคอนท่าย ข้าให้เห็นประโยชน์ของเพื่อนที่ตัว การคบเพื่อนที่ดี นั้นแม้มคบเพียงคนเดียวก็จะเป็นคุณอย่างมาก เมื่อถึงคราวทุกข์ร้อนก็จะช่วยเหลือ และให้ความอุปถัมภ์กำชู ดังเช่นอาบู่หะซันผู้มีความโชคคิ ได้มีโอกาสเป็นเพื่อนกับกาหลิบ และเป็นที่โปรดปรานถึงกับทรงแต่งตั้งให้เป็นชาวยุริบายใช้ใกล้ชิด และได้ทรงอุปถัมภ์อาบู่หะซันจนตลอดชีวิต จึงควรที่จะประพุดตินเป็นคนค้อยูเสมอด้วย เพราะว่าจะมีโชคคิได้พบกับเพื่อนที่ดีดังเช่นที่อาบู่หะซันได้พบกาหลิบบ้าง

ฉบับลิลิตนิทราชาคริตนั้น ได้ให้คติเรื่องการคบเพื่อน เช่นเดียวกับที่กล่าวมาแล้วนั้น และได้แนะนำหนักเพิ่มขึ้นอีกข้อหนึ่งว่า ขณะเมื่อกำลังมีความสุขและมียศ อยาหลงระเริงในบุญวาสนาจนลืมตัว จะเป็นภัยแก่ตนเอง ดังเช่นที่อาบู่หะซันได้หลงระเริงลืมตนมาแล้ว ฉบับภาษาอังกฤษไม่ได้เน้นความสำคัญเรื่องความหลงระเริงในยศศักดิ์และการลืมตน แต่ได้ให้เป็นไปในแนวลักษณะนิสัยของอาบู่หะซันว่าเป็นคนเจ้าสำราญ รักสนุก และไม่รู้จักประมาณในการใช้จ่าย แต่เป็นผู้โชคคิที่ได้เป็นที่โปรดปรานของกาหลิบ จึงไม่ต้องเคืองรอนเพราะพระองค์ทรงอุปถัมภ์

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต คอนท่ายเรื่องโคกลาวไวดังนี้

๘๖๓. ความหมายในเรื่องนี้	หะซัน
คบเพื่อนมากมายครัน	นับร้อย
ยามซัดสัดพลัน	เพลงหมก
คบมามีคุณน้อย	หนึ่งใหญ่ชู
๘๖๔. คบภูษเรศเจ้า	ชรัณี คลญา
อาจสงเป็นกษัตริย์	คจพรอง
คบถูกทศศคิ	เคี้ยวคจ รอยแฮ
คบเพื่อนจำเพียงทอง	เลือกชำหลายครา
๘๖๕. เวลามีสุขลน	เหลือเหลิง
ปลดอยจิตคคิละเลิง	โลงแลว
ถึงทุกขแทบปนเปิง	เปลืองชีพ
เพื่อนักมักไมแคลว	เหตุร้ายเร็วถึง

๘๖๖. คำนี้รู้ลึกแล้ว	ละพยส เสียเฮย
ก็จึงกลับปรากฏ	อีกครั้ง
ดูลามตราบตัวปลอก	ปลงชีพ
ควรยุคสตีรั้ง	อย่าเตนตนบุญ

๒. คติธรรมและบทสุภาษิตที่แทรกไว้ในตอนต่าง ๆ ของเรื่อง นิยายเรื่อง อามูหะซันเป็นนิยายสำหรับ คติธรรมและบทสุภาษิตต่าง ๆ ในเรื่องแต่เดิมก็คงเป็นของ สำหรับ แต่เมื่อใดแปลออกเป็นฉบับภาษาต่าง ๆ ก็ย่อมเป็นธรรมดาที่จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปตามความรู้ ความคิดเห็นของผู้แปล การไขถ้อยคำสำนวนและวิธีพูดก็เกินไปตามแบบของภาษานั้น ๆ เช่นฉบับภาษาอังกฤษทั้ง ๓ ฉบับนี้ก็ใช้วิธีเขียนแบบอังกฤษ ใช้ถ้อยคำสำนวนและวิธีพูดตามแบบที่ผู้อ่านชาวอังกฤษจะเข้าใจ คติธรรมในแต่ละตอนมีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกันก็จริง แต่อาจผิดเพี้ยนกันในวิธีให้คำสั่งสอนตักเตือน การนำสุภาษิตและคำกล่าวโบราณมากล่าวไวต่าง ๆ กัน ฉบับลิลิตนิทราชาคริตก็เช่นเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไคทรงแทรกบทสุภาษิตและคำกล่าวโบราณของไทยไว้ ควบหลายบท และบางบทไคทรงแปลจากข้อความในตนฉบับภาษาอังกฤษ

คติธรรมและบทสุภาษิตที่แทรกไว้ในตอนต่าง ๆ มีดังนี้

ก. คติเรื่องการใช้ทรัพย์

ฉบับภาษาอังกฤษ

ฉบับของเลนและของเบอร์ตัน กล่าวไว้สั้น ๆ ว่า อามูหะซันไคแบ่งทรัพย์ ออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งเป็นส่วนที่เก็บ อีกส่วนหนึ่งเป็นส่วนที่แบ่งไว้ใช้จ่ายเลี้ยงดู เพื่อนฝูงด้วยการกินดี คิมดี และสนุกสนานจนทรัพย์สิ้นส่วนนั้นไคใช้จ่ายหมดสิ้นไป ข้อความในฉบับภาษาอังกฤษมีดังนี้

ฉบับของเลน

"He took as his familiar friends a number of the sons of the merchants, and others, and gave himself up to the delights of good drinking and good eating, until all the wealth that he had appropriated to this purpose was consumed."^๑

^๑ E.W. Lane, op. cit., p. 352.

ฉบับของเบอร์ตัน

"The merchant died leaving great store of wealth to his heir, who divided it into two equal parts, where of he laid up one and spent of the other half; and he fell to companying with Persians and with the sons of the merchants and he gave himself up to good drinking and good eating, till all the wealth he had with him was wasted and wantoned,....."^๑

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนดโก ลิมิเต็ด มีข้อความเรื่องการจัดการทรัพย์สินของอาบูหะซันละ เอียกความนับภาษาอังกฤษทั้งสองฉบับนั้น ในฉบับนี้กล่าววว่าอาบูหะซันได้แบ่งทรัพย์สินมรดกออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งเขาได้จัดการซื้อที่ดินในชนบทและชานเมือง และแมวจะไฉฉลประโยชน์อย่างพอใช้ อาบูหะซันก็ตั้งใจว่าจะทำให้เงินจำนวนนี้เพิ่มพูนขึ้น อีกส่วนหนึ่งเป็นเงินสดจำนวนมาก ไฉนำออกใช้เพื่อการสนุก และไฉวางกฎไว้ว่าจะไม่ใช้จ่ายให้เกินเงินจำนวนนี้ ข้อความนี้ชี้ให้เห็นความรอบคอบและความตั้งใจมั่นคงของอาบูหะซัน วิธีแบ่งทรัพย์สินออกเป็นสองส่วน เป็นเรื่องชี้ให้เห็นว่าวิธีใดเป็นวิธีที่เก็บทรัพย์สินไว้ให้อยู่ได้ และวิธีใดเป็นการใช้จ่ายทรัพย์สินให้หมดสิ้นไป นับว่าเป็นแนวความคิดที่แข็งแรงไว้ชัดเจนอีกตอนหนึ่ง ภาษาอังกฤษกล่าวไว้ดังนี้

".....Accordingly, he divided his fortune into two parts. With the one he purchased estates in the country and houses in the city and although these would produce a revenue sufficient to enable him to live at his ease, he resolved to let the sums arising from them accumulated; the other half, which consisted of a considerable sum of ready money, was to be spent in enjoyment, but he laid it down as a primary rule, which he determined inviolably to keep, not to expend more than this sum in the jovial life he proposed to lead."^๒

^๑Sir. R.F. Burton, op. cit., p. 1.

^๒Anon. op. cit., p. 217.

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต

คติเรื่องการใช้จ่ายทรัพย์กล่าวไว้ในตอนที่อาบู่หะชั้นแบ่งทรัพย์มรดก
ออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งนำออกใช้จ่ายเลี้ยงเพื่อนฝูงอย่างสนุกสนาน อีกส่วนหนึ่ง
เก็บไว้ ส่วนที่เก็บนี้อาบู่หะชั้นใคร่ซื้อสวน ซ้อมานเรือนและซื้อตึกให้คนเช่า ได้เก็บ
เงินค่าเช่าเป็นรายได้ จึงเป็นทรัพย์สมบัติที่คงอยู่ถาวร ส่วนเงินที่นำไปใช้จ่ายเลี้ยง
เพื่อฝูงนั้นหมดไปโดยเปล่าประโยชน์ ดังข้อความในรายบทที่ ๘ และคำสั่งสอนของ
มารดาอาบู่หะชั้นในโคลงบทที่ ๒๒ - ๒๓

๘.....ความนึกหมายพลันทำ นำสมบัติบิดา มาปันเป็นสองภาค
ส่วนหนึ่งหากจำหน่าย จ่ายซ้อมานเรือนสวน ซื้อตึกควรรคนเช่า เป็นเรือนเช่าเก็บค่า
ทุกดินทามากหลาย รายทรัพย์สิ้นส่วนพลัน อีกส่วนอันยังเหลือ เล่นพื้นเผื่อไปยั้ง ตั้ง
เลี้ยงเพื่อนพวกทอง เล่นซบรองเพื่อนรำ กำจ่ายทรัพย์เนื่องนิจ บขุกคิดทุนรอน

๒๒. แตนานแมนึกแล้ว	บฝึก นึกเลย
เห็นพอปลดทรัพย์ปลิด	จ่ายใช้
เลี้ยงเพื่อน เพื่อนบฝึก	คุณชอบ เลยเฮย
มีแต่สอซำไท	สิ่งไรเราถึง
๒๓. ฟิงรุระลึกไว้	เป็นตรา เดิตรา
ภายน่าอย่าเติมหา	ที่รอน
บุญมีเดอญมา	ปันทรัพย์ ไว้พอ
เป็นส่วนเก็บเขี่ยซ่อน	และไคไคกิน

คติเรื่องการใช้จ่ายทรัพย์มีกล่าวในตอนชีวิตครอบครัวของอาบู่หะชั้นอีก
ตอนหนึ่ง อาบู่หะชั้นและนอซาคอด อัวคัต ไม่รู้จักประมาณในการใช้จ่ายทรัพย์ จึงต้อง
เป็นหนี้สินและเดือดร้อน ขอความที่เป็นสุภามิตในการใช้จ่ายทรัพย์ ดังนี้

๒๗๕. ประพศิปานตั้งนี้เน็น	นานนา
ส่วนไคบคึกหา	เพียว
ส่วนเสียบนำพา	ตามแต่ เลียนา
เงินจะเหลืออยู่ไค	เหตุควยอันไค

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต ไต่ย้าความสำคัญไว้ในตอนความประพฤติอาบุญหะซัน
และนอบาคอล อัวคัก เพื่อเป็นอุทาหรณ์สำหรับคคิซอน

ข้อความตอนนั้น ฉบับภาษาอังกฤษเป็นข้อความบรรยายความเจ้าสำราญ
ของอาบุญหะซัน มิไคเนนความสำคัญว่าเป็นคคิหรือสุภาสิค

ข. คคิเรื่องเพื่อนกันและเพื่อนตาย

การคบเพื่อนสัมพันธ์กับเรื่องการใช้ทรัพย์ คคิที่อาบุญหะซันได้หุ้มเทเงิน
ทองเลี้ยงดูเพื่อนฝูงโดยไม่เลือกหน้า ทำให้สิ้นทรัพย์ไปโดยไร้ประโยชน์ เพราะเพื่อน
พวกนี้คอยแยกรวมสุข เมื่อยังมีเงินอยู่ก็รู้จักคบหาสมาคมคอย พอสิ้นทรัพย์และมีความทุกข์
ทุกคนก็หลบหน้าไม่มีผู้ใดยื่นมือช่วยเหลือหรือเป็นที่ปรึกษาหารือ คนที่มีความกตัญญูถึง
ความมีน้ำใจที่เคยมีมาแต่เดิมไม่มีเลย คคิเรื่องเพื่อนกันและเพื่อนตายนี้ ฉบับต่าง ๆ
กล่าวไว้ดังนี้

ฉบับภาษาอังกฤษ

ฉบับของเลน เมื่ออาบุญหะซันสิ้นทรัพย์แล้ว เพื่อนฝูงก็ทิ้งไปหมด หาเพื่อน
ผู้ใดจะเป็นที่ปรึกษาหารือหรือช่วยเหลือก็ไม่มีเลย จึงไปหามารดาและมารดาได้สั่งสอน
มีข้อความเป็นคคิเรื่องการคบเพื่อนดังนี้

"But she said, O Abu-l-Hasan, thus are the sons of
this age: as long as thou hast anything, they draw thee near to
them; and when thou hast nothing, they east thee off."

ฉบับของเบอร์ตัน คำสั่งสอนของมารดาอาบุญหะซันในคคิซอนกล่าวถึงสอง
ตอน ตอนแรกเป็นคำสั่งโดยตรงของมารดาเมื่อเห็นบุตรผิดหวังในการคบเพื่อน และ
ตอนที่สองเป็นตอนที่อาบุญหะซันเล่าให้แขกต่างเมืองฟัง ข้อความที่เป็นคคิมีอยู่ว่า อาบุญ
หะซันคบเพื่อนไม่เลือกหน้า เช่นพวกเปอร์เซียและบุตรพอลาจันสิ้นทรัพย์ เมื่อสิ้นทรัพย์
แล้วเพื่อนฝูงก็ละทิ้งตนไปหมด หาผู้ที่จะปรึกษาไม่ใคร่แม้แต่คนเดียว จึงหามารดาเพื่อ
ฟังคำสั่งสอน แล้วอาบุญหะซันก็ท่องโคลงอันเป็นสุภาสิคเรื่องเพื่อนกันเพื่อนตายบทหนึ่ง
คำสั่งสอนของมารดาและบทโคลงมีดังนี้

^๑E.W. Lane, op. cit., p. 352.

"O Abu al-Hasan, on this wise are the sons of this time and thou have aught, they draw thee near to them, and if thou have naught, they put thee away from them."^๑

"An wane my wealth, no man will succour me, when my wealth.

Waxcth all men friendly show: How many a friend, for wealth showed friendliness, when my wealth departed, turned to foe!"^๒

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์ โก ลิมิเต็ด คติเรื่องการคบเพื่อน กล่าวไว้อย่างน่าฟัง ในตอนที่อาบูหะซันเล่าให้มารดาฟังถึงความสำนึกผิดของตนว่า คนนั้นต้องยากจนลงเพราะคบเพื่อนผิด ได้กล่าวความเปรียบภาวะของความร่ำรวย และ ภาวะของความยากจนไว้อย่างน่าฟัง นอกจากนั้นก็เป็นการสอนมารดาในตอนที่อาบูหะซัน อยากจะล่องใจเพื่อน เชื่อว่าจะมีเพื่อนที่ค้ำข้าง มารดาก็เตือนว่าไปประโยชน์โดยได้ กล่าวถ้อยคำที่เป็นสุภาษิต อาบูหะซันก็ฟังมารดาแต่อยากจะทำเรียนรูด้วยตนเอง บทสนทนาของอาบูหะซันและมารดาตอนนี้นั้น

".....and in the midst of his grief exclaimed, 'Oh, my dear mother, I know from woeful experience how insupportable poverty is, yes, I feel very sensibly that as the setting of the sun deprives us of the splendour of that luminary, so poverty deprives us of every sort of enjoyment. Poverty buries in oblivion all the praises that have been bestowed on us, and all the good that has been said of us, before we fell into its grasp. He who is poor is regarded but a stranger, even by his relations and his friends."^๓

^{๑-๒} Sir. R.F. Burton, op. cit., pp. 1 - 3.

^๓ Anon, op. cit., pp. 217 - 219.

".....I plainly see you do not yet know those men who, among people of your description, are commonly styled friends; but you will soon know them....."^๑

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต เมื่ออายุหะชั้นโษทรพัยสิ้นส่วนที่แบ่งไว้สำหรับเลี้ยงเพื่อนฝูงและเพื่อการสนุกหมดสิ้นแล้ว ก็คิดจะไปหาเพื่อนเพื่อออกปากขอยืมเงิน ด้วยความหวังว่าเพื่อนที่คิดกตัญญูคงมีบ้าง มารดาจึงไคสั่งสอนบุตรว่า ยามมั่งมีกับยามจนนั้น ผิดกัน โดยกความเปรียบเปรียบเทียบเขากับชูลี และไคยกสุภามิตเพื่อนกินเพื่อนตาย จากไคลงสุภามิตโลกนิตีคำไคลงของกรมพระยาเศวตฉัตร มากลาวไวอางอิง ไคลงสุภามิตบทนี้มีความหมายดีและเป็นไคลงสุภามิตเกาแก่ที่จับใจคนไทยอยู่มาก คำประพันธ์มีดังนี้

๒๕. ลูกเอชยามยากแด	ยามมี
บรรพตเทาชูลี	เปรียบไว
สุภามิตพาที	ทานกลาว
ตั้งแมจักวาไห	ลูกนอยจงยิน

๒๖. เพื่อนกินสิ้นทรพัยแล้ว	แห้งหนี
ทางายหลายหมื่นมี	มากไค
เพื่อนตายถายแทนชี-	วาอาตม
หายากฝากผีไซ	ยากแท้จักหา

เมื่อเปรียบเทียบฉบับลิลิตนิทราชาคริตกับฉบับภาษาอังกฤษทั้ง ๓ ฉบับแล้ว ฉบับลิลิตนิทราชาคริตมีข้อความตรงกับฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์ โก ลิมิเตด มากที่สุด แต่ในฉบับลิลิตนิทราชาคริตไคเปลี่ยนมาใช้ความเปรียบและบทสุภามิตของไทยเรา ซึ่งมีความหมายเท่ากับในฉบับภาษาอังกฤษ ทำให้ผู้อ่านคนไทยเข้าใจดีและส่งเสริมให้คติของเรื่องนิทราชาคริตทั้งเรื่องเด่นชัดด้วย

ค. คติเรื่องการพูด

ตอนที่อาบูหะซันสำคัญผิดคิดว่าตนเป็นกาหลิบ มีคำสั่งสอนตักเตือนของมารดาเรื่องการพูดตรงกันทุกฉบับว่า "คนเราอาจจะคงตายเพราะคำพูดของตนเองได้" และแต่ละฉบับมีวิธีสั่งสอนและให้เหตุผลต่างกันไ้แตกต่างกันไป ดังนี้

ฉบับภาษาอังกฤษ

ฉบับของเลน คติเรื่องการพูดมีอยู่ในตอนที่มารดาห้ามปรามให้อาบูหะซันหยุดพูดว่าตนเป็นกาหลิบ โดยใช้ประโยคคำสั่งสั้น ๆ เพียงประโยคเดียวว่า

"Be silent, she said, or else thy life will be lost"^๑

ฉบับของเบอร์ตัน คำเตือนของมารดายาวกว่าในฉบับของเลน คติเรื่องการพูดมี ๒ ข้อคือ

๑. ตักเตือนให้หยุดพูด เพราะการพูดที่ไม่สมควรเป็นการหาเหตุให้ทองสูญ เสียชีวิตและทรัพย์สินของตน

๒. หากมีคนได้ยินข้อความที่พูด และนำไปกราบทูลกาหลิบก็จะ เป็นภัย

ข้อความภาษาอังกฤษมีดังนี้

"Heaven preserve thy reason! Be silent, O my son, and cause not the loss of our lives and the wasting of thy wealth, which will assuredly befall us if any hear this talk and carry it to caliph."^๒

^๑ E.W. Lane, op. cit., p. 362.

^๒ Sir. R.F. Burton. op. cit., p. 14.

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนคโกลิมิเต็ด เมื่ออาบูหะซันสำคัญ
 ผิดกล่าววาทนเป็นกาหลิบนั้น มารดาได้ตักเตือนให้ระลึกถึงพระผู้เป็นเจ้า และให้
 เลิกพูดเช่นนั้น เพราะจะเป็นภัยแก่ตนเอง มารดาของอาบูหะซันได้ถามบุตรเพื่อให้
 ได้คิดว่าการพูดเช่นนั้น ถ้ายิ่งเฝ้าผู้มีมาโคยีนเขาเขาจะวาทอย่างไร และโลกกล่าว
 ถ้อยคำเป็นภาษิตว่า "เจ้าไม่รู้อะไรหรือว่ากำแพงมีหู"^๑

ขอความในตอนนี้คล้ายคลึงกับฉบับของเบอร์ตัน ที่แทรกความคิดเรื่องพระ
 ผู้เป็นเจ้า และเรื่องภัยจากการพูด ถ้าหากโคยีนถึงหูผู้อื่น ขอความภาษาอังกฤษมีดังนี้

".....'For Heaven's sake, my son, put your trust in
 Allah, and refrain from this kind of language, lest some mischief
 befall you let us rather talk of something else....."

'My son, I pray Heaven to pity and have mercy upon you.
 Cease my son, from talking a language so utterly devoid of common
 sense. Look up to Allah, and entreat him to pardon you, and give
 you grace to converse like a man in his senses. What would be
 said of you if you should be heard talking in this manner. Do you
 not know that walls have ears ?"^๑

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต มารดาได้ตักเตือนให้อาบูหะซันหยุดพูดคำหยาบ
 และให้เชื่อฟังคำห้ามปรามของตนโดยให้หยุดประกาศตนว่าเป็นองคกาหลิบ เพราะคำพูด
 เช่นนี้อาจจะเป็นภัยถึงกับถูกประหารชีวิตได้ ขอความที่กล่าวเป็นสุภาษิตในตอนนี้มีว่า
 "ลิ้นฆาตคนใดเช่นเดียวกับมือ"^๒ ซึ่งตรงกับสุภาษิตโบราณของไทย เช่นสุภาษิตสุนทรภู่
 กล่าววาทว่า "แมนพูดชั่วตัวตายทำลายมิตร...." และได้เตือนสติต่อไปอีกว่า การที่พูด
 เรื่องที่จะเป็นภัยแก่ตน เช่น พูดวาทนเป็นกาหลิบนั้น แม้จะพูดกับกำแพงก็อาจมีตนแอบ
 โคยีน แล้วนำไปพูดต่ออีกอาจทรงทราบถึงกาหลิบได้ สุภาษิตในตอนนี้มีกล่าวไว้อีกบทหนึ่ง
 ว่า "กำแพงยอมมีหู"^๓ เป็นสำนวนเตือนให้ระวังว่าขอความที่พูดอาจจะทราบถึงผู้อื่นได้

^๑Anon, op. cit., p. 240.

^{๒-๓}"อธิบายคำศัพท์," ลิลิตนิทราชาคริต, (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๔๕๑),
 หน้า ๑๕๕.

แม่กำแพงเปล่า ๆ ก็ให้มีความมันมีหู ขอสังเกตคือสุภาสิตว่า "กำแพงมีหู" นี้ เป็น
สุภาสิตใหม่ ไม่มีกล่าวในหนังสือวรรณคดีไทยเล่มอื่น ๆ มาก่อน สุภาสิตเรื่องการพูด
นี้มีกล่าวไว้ในคำประพันธ์ดังนี้

๓๐๖. บารมีพระเจ้าโปรด	บำรุง พอเทอญ
คำหยาบอย่าพูดจง	หยุดยั้ง
ไปนานนักจักจง	คุมโทษ ทำแฮ
แมจะเลาเมื่อครั้ง	กอนนั้นวันวาน
๓๐๗. นครบาลบูดบึ้งพักตร์	พามา
องค์แม่ณศิษยา	หมกฉั้น
เขาเขียนแหมมรณา	พด้นขับ เสียเฮย
เพราะพูดบรูฉั้น	มาไคคุมมือ
๓๐๘. นึกอ้าวอย่างให้	ฟังเห็น
อย่าหยิ่งยกตัวเป็น	ปิ่นไท
ครูเคียวจักเกิดเชษฐ	ยับยอย
พูดหนักนักมักให้	โทษแท้ถึงตน
๓๐๙. หนึ่งจงเงยพักตร์ขึ้น	นมัสการ
ขอพระโปรคบันดาล	จิตศเจ้า
ในพนพิการพาล	พาคั่ง คุมมนา
ความคิดนึกขอเคา	จักฉั้นเสื่อมกษัย
๓๑๐. ฦวไกรผู่อินอ่าง	คำอัน นินา
พอจะคิดฉนั้นใด	คังนัน
กำแพงยอมเกรกรรณ	คอยสดับ
ตีชั่วใจจักอัน	โอรุ้อื่อนออกเอง

เมื่อเปรียบเทียบฉบับลิลิตนิทราชาคริตและฉบับภาษาอังกฤษแล้วก็พบว่า สุภาสิต
"กำแพงยอมเกรกรรณ คอยสดับ" ในฉบับลิลิตนิทราชาคริตตรงกับ "Walls have ears."
ในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนคโกลิมิเต็ด แต่ไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็นสุภาสิตอาหรับ
หรือสุภาสิตอังกฤษ

ง. บทสุภาษิตอื่น ๆ

สุภาษิตหลายบทกล่าวไว้แตกต่างกันในฉบับต่าง ๆ สุภาษิตเหล่านี้กล่าวไว้ในตอนกาหลิบเสด็จมาที่บ้านอาบูหะซันครั้งที่ ๒ อาบูหะซันตอบวาทกาหลิบและปฏิเสธไม่ยอมต้อนรับ

ฉบับภาษาอังกฤษ

ฉบับของเลนและเบอร์ตัน ได้ใช้สุภาษิตบทเดียวกัน ความหมายในสุภาษิตนั้นคือ เมื่อใครกระทำผิดหรือประพฤติแล้วครั้งหนึ่ง ยังจะทำให้เกิดขึ้นซ้ำอีกเป็นสิ่งที่น่าตำหนิติเตียน บทสุภาษิตในภาษาอังกฤษมีดังนี้

ฉบับของเลน

".....for the proverb saith, He who stumbleth against a stone and returnth to it, is to be blamed and reproached:- and with thee, O my brother, I will not carouse, nor will I keep company with thee;....."

ฉบับของเบอร์ตัน

"Never again will I take thee to cup-companion or sitting comrade; for the proverb saith: 'Who so stumbleth on a stone and there to returneth, upon him be blame and reproach.'"^๒

ฉบับของโรจิมพ์ วอร์ด ลอค แอนด์โก ดิมิเต็ค

เมื่อกาหลิบเสด็จมาในครั้งที่ ๒ นี้ อาบูหะซันระมัดระวังตน จึงปฏิเสธด้วยเหตุผลว่าจะไม่กลับมาคบกับคนที่เคยก่อความเดือดร้อนให้ ไคกลาวสุภาษิตบทหนึ่งแสดงว่าไม่ต้อนรับให้ไปเสีย ขอความภาษาอังกฤษมีดังนี้

^๑ E.W. Lane, op. cit., p. 364.

^๒ Sir. R.F. Burton, op. cit., p. 17.

"For that very reason Abou Hassan protested he would be upon his guard. I have sufficient power over myself", he cried, 'to prevent myself from again associating with a man who carries mischief about him as you do. You know the proverb, which says, "Take up your drum and march," apply it to yourself. Why should I repeat what I have so many times said? May Heaven direct you! You have done me much harm; and I would not willingly expose myself to more at your hands."^๑

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต

เมื่อกาหลิบเสด็จมาพบกับอาบูหะซันในครั้งที่ ๒ นี้ อาบูหะซันตอบว่าควยคำกล่าวอันเป็นสุภาษิต ๒ ตอนคือ

๑. อยาคบกับคนพาล เพราะวาคนพาลนั้นเปรียบเสมือนมีพิษคอกอยู่ที่หลังไปไหนก็เอาพิษคอกตัวไปใส่ให้ผู้อื่น
๒. สุภาษิตบทใหม่ในวรรณคดีไทยว่า "จงหีบกลองของตน รีบผาย" ซึ่งในคำอธิบายทายเลมให้ความหมายว่า "เป็นความเปรียบเทียบว่า อยามาตีกลองร้องเป่าอีกเลย จงเอากลองของท่านกลับไปเสียเถิด" หมายความว่า "อย่าพุดมากไปเลย ไปเสียเถิด" สุภาษิต ๒ บทนี้มีกล่าวไว้ในโคลงดังนี้

๔๒๔. เราถือเราไปตอง	เกรงใจใครเลย
บอยาคบคนใจ	มกราาย
ลากพิษคอกหลังไป	คังหนึ่งเจานา
จำรักษาทนผาย	ผานพนคนพาล

๔๒๕. โบราณท่านกล่าวไว้	อย่างยล
จงหีบกลองของตน	รีบผาย
ลองเทียบเปรียบสกันธ	ดูเถิด
กงทราบสิ่งซึ่งละมาย	ไม่ตองที่แจง

^๑ Anon. op. cit., p. 247.

บทสุภาษิตทั้งสองนี้ แสดงว่าฉบับลิลิตนิทราชาคริตมุ่งหมายถึงตัวบุคคล คือ เมื่อใดคบไว้เป็นเพื่อนแล้วก่อเรื่องเดือดร้อนใหญ่ไม่ควรคบไว้เป็นเพื่อนอีก

เมื่อเปรียบเทียบบทสุภาษิตต่าง ๆ ในตอนนี้แล้วปรากฏว่า ฉบับลิลิตนิทราชาคริตมีบทสุภาษิตที่ตรงกับที่มีอยู่ในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนค็อก ลิมิเต็ด สุภาษิตบทหนึ่งคือ "จงหยิบกลองจงคน รับมาย" ตรงกับภาษาอังกฤษว่า "Take up your drum and march." ซึ่งฉบับภาษาอังกฤษฉบับนี้ยืนยันไว้ชัดเจนว่าเป็นสุภาษิตบทหนึ่ง การที่เราทราบแน่ชัดว่าเป็นสุภาษิตแปล ช่วยให้การตีความหมายของข้อความในคำประพันธ์ตอนนี้ได้ถูกต้องยิ่งขึ้น

สุภาษิตอีกบทหนึ่งในฉบับลิลิตนิทราชาคริตที่เป็นความเปรียบว่า "ลากพิมิตคิดหลังไป" นั้น ไม่มีในฉบับภาษาอังกฤษทั้ง ๓ ฉบับ

จ. บทสุภาษิตอาหรับ

บทสุภาษิตที่ทราบแน่ชัดว่าเป็นสุภาษิตอาหรับมีอยู่ในตอนอธิบายแสวงท่าตายของอาบูหะซัน ซึ่งกล่าวไว้เป็น ๒ ตอนคือ

๑. ในตอนที่กาหลิบและพระนางโซบิเคทรงโต้แย้งกัน เรื่องความตายของสองสามีภรรยา

๒. ในบทสนทนาระหว่างอาบูหะซันและนอซาคอด เมื่อได้เห็นวาทะหลิบกับพระนางโซบิเคกำลังเสด็จมาที่บ้าน

ฉบับต่าง ๆ กล่าวไว้ดังนี้

ฉบับภาษาอังกฤษ

ฉบับของเลนและเบอร์ตัน

๑) ในตอนที่กาหลิบและพระนางโซบิเคทรงโต้แย้งกันในเรื่องความตายของสองสามีภรรยา กาหลิบตรัสว่านอซาคอดได้ตายเสียแล้ว แต่พระนางโซบิเคก็ทรงยืนยันว่าอาบูหะซันตาย กาหลิบจึงได้ทรงยกสุภาษิตบทหนึ่งให้เมศเรอฟังว่า "ดูหญิงนั้นเป็นผู้เบาปัญญา" บทสุภาษิตบทนี้ได้กล่าวซ้ำอีกครั้งหนึ่งเมื่อเมศเรอกลับมาจากบ้านอาบูหะซันเพื่อสอบถามความจริงแล้ว เพราะพระนางโซบิเคทรงยืนยันอยู่อย่างเดิม ข้อความที่เมศเรอพูดกาหลิบคือ "ดูหญิงนั้นเป็นผู้เบาปัญญาละชาดศาสนา" ข้อความนี้มี

คำอธิบายของเลนและเบอร์ตันว่า เป็นคำกล่าวในหะดีษ (คำสอนของพระศาสดา) เป็นประโยชน์สำหรับชาวมุสลิมใซอองเพื่อให้ภรรยาหยุดโต้เถียง จึงนับว่าเป็นสุภาษิตสำหรับบทหนึ่ง ฉบับภาษาอังกฤษทั้ง ๒ ฉบับกล่าวไว้ดังนี้

ฉบับของเลน

"O Mesroor, verily women are of little sense"

"He spoke truth who said, that women are dificient in sense and religion."^๑

ฉบับของเบอร์ตัน

"O Mesrur, verily women are little of wit....."

"He spake sooth who said 'women are little of wits and lack religion ?"^๒

ฉบับของเลนและเบอร์ตัน

๒) ในบทสนทนายาระหว่างอาบูหะซันและนอฮาดอด อัวคัก เมื่อแลเห็นว่ากาหลิบและพระนางโซบิเดกำลังเสด็จมาที่บ้าน อาบูหะซันได้กล่าวสุภาษิตมีข้อความดังนี้

ฉบับของเลน

"ของลื่น ๆ ทุกอย่างไม่ไช้ขนมแพนเค้ก
มีไช้ทุกครั้งที่คุณมี แฉ่คุณจะไม่แตก"

ข้อความภาษาอังกฤษมีว่า

"In truth every thing that is slippery is not a pancake, and not every time that the jar is struck doth it escape unbroken."^๓

^๑E.W. Lane, op. cit., pp. 369 - 371.

^๒Sir. R.F. Burton, op. cit., pp. 22 - 24.

^๓E.W. Lane, op. cit., pp. 373.

ฉบับของเบอร์ตัน

"สิ่งที่เหนียวไม่ใช่ขนมแพนเค้ก กระเบื้องดินเผาที่แตกแล้ว ไม่ใช่ถ้วย
ทุก ๆ ครั้งจะแตกไม่ได้"

เบอร์ตันได้อธิบายว่า ชื่อขนมแพนเค้กนั้นคำอาหรับเรียกว่าซาลาเบียฮ์
(Zalabiyah) ขอความภาษาอังกฤษมีว่า--

"Verily, all that is sticky is not a pancake they cook,
nor every time shall the crock escape the shock."^๑

ฉบับของโรจิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนดโก ลิมิตัด

๑) ขอความนี้กล่าวไว้ในตอนที่แม่เรามาที่บ้านของอาญุหะซัน ใน
บทสนทนาของแม่เรอกับอาญุหะซัน แม่เรอได้อ้างคำกล่าวหรือสุภาษิตบทหนึ่งว่า
"ผู้หญิงนั้น บางทีก็พูดได้โดยที่ไม่ทราบว่าคนพูดอะไร จึงไม่น่าให้อภัย"
ขอความภาษาอังกฤษมีดังนี้

"The saying is true which tells us that women sometimes
know not what they say, which cannot be excused."^๒

๒) ไม่มีบทสุภาษิตดังที่กล่าวในฉบับของเลนและของเบอร์ตัน ใน
บทสนทนาของอาญุหะซันและนอฮาตอล อัจคัต ตอนนี ในฉบับนี้กล่าวแต่เพียงว่า นอฮาตอล
อัจคัต ตกใจ อาญุหะซันสั่งให้ทำตามแผนการที่คิดไว้ต่อไป
นอกจากนี้ยังมีบทสุภาษิตกล่าวไว้ในบางฉบับอีก ซึ่งบางบทเป็นประเภทคำ
พังเพยหรือคำคม เช่นในฉบับของเบอร์ตัน มีข้อความว่า

"The cause hath a tail."

(เบอร์ตันไดยกนิทานย่อยประกอบเพื่ออธิบายข้อความนี้)

"To hear is to obey"

(คำมั่นสัญญาของกาหลิบค้ออาญุหะซัน ในตอนที่เสด็จมาที่บ้านอาญุหะซันครั้งที่ ๒)
คำเปรียบเทียบกับที่เป็นคำคมมีอยู่ในตอนที่พระนมคาวาแม่เรอ มีกล่าวตรงกันใน

^๑Sir R.F. Burton, op. cit., p. 26.

^๒Anon, op. cit., p. 269.

ฉบับของเลนและของเบอร์ตัน แต่ไม่มีในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก
 ลิมิเต็ด คำเปรียบเทียบกับนี้คือ

"Thy wit is as the hen's wit."

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต

๑) ขอความเกี่ยวกับเรื่องการพูดของสตรี กล่าวไว้ในตอนเดียวกันนี้
 เป็นข้อความที่กาหลิบริบสั่งกับเมกเธอว่า "มีคำกล่าววาญหญิงนั้นฟังยังไม่ทันรู้แต่ก็พูดเสีย
 ก่อน ทำให้ฉีกพลาตไค" ดังโคลง

๙๘๕. นิสสัยหญิงทานวาไว	คำมี อยู่นอ
ฟังบมันวาทิ	มักพลั้ง
ฉีกขอบไปควรรตรี	ซาโทษ เขาแธ
ตองบทจ่างคยั้ง	ยกให้ ไปประมาณ

๒) ไม่มีบทสุภาษิตเช่นเดียวกับฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด
 เมื่อเปรียบเทียบกับฉบับลิลิตนิทราชาคริตและฉบับภาษาอังกฤษแล้ว จะเห็นว่า
 ฉบับลิลิตนิทราชาคริตคล้ายคลึงกับฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด มากที่
 สุด ที่แตกต่างกันก็คือฉบับภาษาอังกฤษฉบับนี้มีข้อความละเอียดกว่ามาก ฉบับลิลิตนิทรา
 ชาคริตกล่าวไวสั้น ๆ และแทรกถ้อยคำสำนวนไทยไว้มากในตอนที่แย้งกัน

๓. คุณธรรมบางประการ นิยายเรื่องนี้ได้ชี้แนวความประพฤติที่ถูกต้อง
 ตามหลักศีลธรรม จรรยา หรือคุณธรรม ซึ่งมีอยู่ ๓ ประการคือ

- ก. ความกตัญญูกตเวที
- ข. ความซื่อสัตย์
- ค. โทษของการเบียดเบียนเพื่อนบ้าน

ฉบับต่าง ๆ กล่าวไว้ดังนี้

ก. ความกตัญญูกตเวที

ฉบับภาษาอังกฤษ

ฉบับของเลนและของเบอร์ตัน ขอความที่กล่าวถึงการปฏิบัติคอกาหลิ
 และมารดาเป็นบทบรรยายตามเรื่อง ไม่มีการเน้นนำหนักเรื่องความกตัญญูกตเวที

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนด์โก ลิมิเต็ด มีข้อความที่สอนใจให้
กตัญญูกตเวทียุ ๒ ตอน คือให้ถวายความจงรักภักดีต่อกษัตริย์คนหนึ่ง และให้กตัญญู
กตเวทิต่อมารดาอีกคนหนึ่ง

เรื่องความจงรักภักดีต่อกษัตริย์

คุณธรรมข้อนี้กล่าวไว้ในคำสั่งสอนของมารดา ตอนที่อาบูหะซันสำคัญผิดคิด
ว่าตนเป็นองคกษัตริย์ มารดาได้เตือนสติอาบูหะซันให้รู้สึกตนว่า ควรจะได้ระลึกถึงพระ
กรุณาธิคุณของกษัตริย์ ที่พระองค์ได้พระราชทานทองคำถึงพันลึง ทองคำเหล่านี้ต่อไปจะ
ตกเป็นของอาบูหะซัน เพราะมารดาชราแล้ว จึงควรที่จะรู้สึกกตัญญูและถวายความจง
รักภักดี ขอความภาษาอังกฤษมีดังนี้

".....I am perfectly sincere in telling you that you
are my son Abou Hassan, and that you are quite wrong in claiming
for yourself a title which belongs only to the Caliph Haroun
Alraschid, your sovereign lord and mine; and this is the more
culpable, at a time when our monarch has been heaping benefits
upon both you and me, by the present he sent me yesterday. I
have to tell you that the grand Vizier Giafar took the trouble
yesterday to come hither to me, and putting into my hands a
purse of a thousand pieces of gold, he bade me pray to Allah to
bless the Commander of the Faithful, who made me this present;
and does not this liberality concern you more than me, seeing
I have but a few days to live."

^๑
Anon, op. cit., p. 241.

เรื่องความกตัญญูภักทเวทิตอมารคา

คุณธรรมของนักกล่าวไว้ในตอนที่อาบูหะซันสำคัญผิดคิดว่าตนเป็นกาหลิบ จึงได้เขียนตีมารคา การเขียนตีมารคานั้นเป็นความประพดิดที่ผิดศีลธรรมของศาสนาอิสลามอย่างมาก ชาวบานไคเซามาช่วยมารคาและตำหนักการกระทำของอาบูหะซันว่าล้มตนและล้มหน้าทที่ที่เป็นบุตร ชาวบานมีความสงสัยถึงไคซักถามอาบูหะซันว่า มารคาคือผู้ที่เลี้ยงมาแต่เล็กแต่น้อยและอยู่ควยกันตลอดมา เหตุไคจึงจะจำไมไค ถึงกับทำรายมารคาเช่นนี้ ชาวบานจึงมั่นใจว่าอาบูหะซันเสียสติ

ขอความที่ชาวบานกล่าวกับอาบูหะซันในฉบับภาษาอังกฤษมีดังนี้

"Abou Hassan's rage began to abate a little when the neighbours came to his chamber. The first who appeared at once threw himself between his mother and him; and snatching the stick from his hand cried out, "What are you doing, Abou Hassan, have you lost all sense of duty, or are you mad? Never did a son of your condition in life dare to lift his hand against his mother? And are you not ashamed thus to ill-treat her who so tenderly loves you?"

.....'do you not acknowledge this woman for the person who brought you up, and with whom we have always seen you living? Do not you acknowledge her for your mother?'"^๑

คุณธรรมเรื่องความกตัญญูภักทเวทิตกล่าวในคัมภีร์ อัลด กุรอาน ว่า "และพระผู้อภิบาลของสุเจาไคมีบัญชาว่า สุเจาเอยาไคทำเคารพักกัต (ผู้อันไค) นอกจากพระองค์เท่านั้น และจงทำความคิตอบิตามารคา" สุเราะฮ อัลด อิสรออ อายะฮ ที่ ๒๓^๒

^๑Anon, op. cit., p. 242.

^๒"ขอความจาก อัลด กุรอาน," แปลโดย อาดี อีซา, อิร-รอฮิเภาะฮ อันคัมที่

ใน อัล หะดีษ (คำสอนของพระศาสดา) ข้อ ๑๕ - ๑๖ มีข้อความว่า

- ๑๕. "แท้จริงมันเป็นโศกใหญ่โศกหนึ่งจากจำนวนโศกใหญ่ ๆ ทั้งหลาย คือการแข่งคาบิคา มารดาของตน....."
- ๑๖. "หะดีษนี้สอนให้รู้ว่า หามมุสลิมทุกคนทรยศต่อบิคา มารดา แม่แท้โดยปริยาย และห้ามในสิ่งที่เป็นคนเหตุแห่งความชั่ว"

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต คุณธรรมเรื่องความกตัญญูกตเวที ในฉบับลิลิตนิทราชาคริตนี้ มีอยู่ ๒ ประการคือ การถวายความจงรักภักดีต่อกาหลิบ และอีกประการหนึ่งคือ ความกตัญญูกตเวทีต่อมารดา ข้อความทั้งสองตอนนั้นในคำประพันธ์กล่าวไว้ดังนี้

การถวายความจงรักภักดีต่อกาหลิบ

๓๓๘. "แม่จ๊กเลาเจงยีน พระภูมินทร์มหाराช พระบาททรงกรุณา ให้ไทยฟ้าเทียวคน คนหาแม่จนพบ ทานปรารภพระราชทาน ทองประมาณมากนัก จักนับถวนพันแห่ง เพื่อเราแพงภักดี

-----ทานทรงคุณอย่างนี้ แม่จ๊กชี้ให้ชัด ทรัพย์สินสมบัติมาสู่ แม่จะอยู่เท่าใด ก็จะไปปรโลก ทรัพย์สินอุปโลกศฤงคาร ทุกสิ่งสถานตกเจ้า พอคิดเล่าตรองตาม ความทั้งนี้เป็นไฉน คุณทานไต่ยงล้ำ ชำมีแก่เจ้าหนัก ยิ่งนักกว่ามารดา เพราะชราภาพแล้ว จักตกอยู่ถูกแกว เรงรูระลึกคุณทานเทอญ"

เรื่องความกตัญญูกตเวทีต่อมารดา

๓๕๔. เหตุไฉนเป็นคั้งนี้	หะซัน
จึงเมียนมารดาอัน	เกิดเกล้า
ไปกลัวพระบนสวรรค์	ทรงทราบ แลดู
อาจจะละลืมเภา	ขอคชคุณเคิม

"อัล หะดีษ ข้อ ๑๕ - ๑๖," แบบเรียนศาสนาประถมศึกษา เล่ม ๔, (ธนบุรี: มิตรมูฮตารี, ๒๕๐๖), หน้า ๑๖๓ - ๑๖๔.

๓๔๕. ฮึกเหิมใจนักควาย อันโค นั้่นอ
 จริตจะเสอะไหลใจ จิ้งกล่า
 มารตารักเจ้าใคร จักเปรียบ ปุ่่นนา
 ทำประนีเ่แห่งมา แบนแลวคูกู

เมื่อเปรียบเทียบคำประพันธ์ข้างต้นนี้ กับข้อความในฉบับภาษาอังกฤษของ
 โรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนดโก ลิมิเต็ด แล้ว จะเห็นว่าข้อความตรงกันทั้งสองตอน

ข. ความซื่อสัตย์

คุณธรรม "ความซื่อสัตย์" นี้ มีอยู่ในตอนที่กาหลิบทรงปลอมพระองค์เสด็จ
 มาพักที่อาบู่หะซันครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๒ เมื่อมาพักครั้งที่ ๑ อาบู่หะซันเจ้าของบ้าน
 ไคซอรองไห้แขกช่วยปิดประตูห้องใ้ก่อนที่จะกลับ กาหลิบทรงเปิดประตูห้องทิ้งไว้และ
 ขออภัยว่าลืม เมื่อมาพักครั้งที่ ๒ อาบู่หะซันจึงไห้แขกปฎิญาณตน เอาค้ำมั่นสัญญาไห้ไ้
 วาจะไม่ลืมต้งครั้งกอนอีก ฉบับต่าง ๆ กลาวไว้ดังนี้

ฉบับภาษาอังกฤษ

ฉบับของเลนและเบอร์ตัน เมื่อกาหลิบทรงเสด็จมาพักที่บ้านอาบู่หะซันในครั้ง
 ที่ ๒ อาบู่หะซันไ้ให้ปฎิญาณตนต่อจาร์กิบนตราของนบี สุลัยมาน โอรสของนบีคาวูด ซึ่ง
 มีความหมายวาให้รักษาความสัตย์ ตามหลักศรัทธาของศาสนาอิสลามมีว่า นบีทุกคน
 เป็นผู้ซื่อสัตย์ ไม่พูดปด ไม่กลาวเท็จ ไม่ว่าในกรณีใด ๆ โดยเฉพาะท่านนบีทั้งสองนั้น
 เป็นผู้เลิศในความสัตย์ ดังที่ไ้กลาวมาแล้วในแนวความคิดเรื่องศาสนา

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนดโก ลิมิเต็ด ก่อนที่อาบู่หะซันจะไ้
 ตกลงยินยอมต่อนรับใ้กาหลิบทรงพักในบ้านของตนเป็นครั้งที่ ๒ นั้น อาบู่หะซันไ้ขอใ้
 กาหลิบทรงให้ค้ำมั่นสัญญาอย่างแข็งขันวาจะไม่ลืมปิดประตูบ้านต้งครั้งแรกอีก แต่อาบู่หะซันก็
 รู้สึกนึกหวัง เพราะตอนเขาเมื่ออาบู่หะซันรู้สึกตัวตื่นขึ้นก็กลับไ้เห็นภาพรั้ววังต้งครั้งกอน
 จึงคิดวาเพื่อนไม้รักษาความสัตย์และทรยศ ข้อความในภาษาอังกฤษมีดังนี้

".....'here am I again fallen into the same dream and the same illusion which I experienced a month ago.....O Allah the merciful! I resign myself into the hands of thy divine providence. He whom I received yesterday evening at my house a most wicked rascal to bring upon me this delusion, and all the misery I shall suffer in consequence of it. Perfidious traitor! He had promised with an oath that he would shut my chamber door after him when he left my house; but he has not done so, and the evil spirit has entered and is now again turning my brain with this cursed dream about the Commander of the Faithful and all the other fancies by which he fascinates my eyes.'"^๑

ฉบับลิลิตนันทราชากริต เมื่ออาบูหะซันได้ให้กาหลิมสบดสาบานอย่างแข็งขันแล้วว่าจะช่วยปิดประตูบานนี้ให้ และจะไม่ลืมตั้งครั้งก่อนแล้ว อาบูหะซันก็ต้อนรับให้กาหลิมพักที่บ้านของตนเป็นครั้งที่สอง แต่แล้วเมื่อตอนรุ่งเช้าพออาบูหะซันรู้สึกตัวก็กลับเห็นเป็นภาพรวิ้งดังที่เห็นครั้งก่อน จึงได้นึกกลัวว่าเพื่อนว่าเป็นผู้ที่ไม่มีความซื่อสัตย์ต่อเพื่อน ให้คำสาบานแล้วก็ยังหวนสาบานได้ ขอความตอนนี้คำประพันธ์กล่าวไว้ดังนี้

๕๐๗. อนิจจังใจจิตคราย	แรงหนอ
คือเพื่อนเราชอบพอ	รับเลี้ยง
ควรหรือกลับขมคอ	เรามา เสียเฮย
คงจะจันทานเพียง	แต่ครั้งหลังมา
๕๐๘. อนิจจาอายุชาติชา	อมพระ
สบดสะบักตัดศละ	ควางทิ้ง
คนคดกบฏประ	ทุศคอ มิตรเฮย
ลับปลืงปิกมีกลิ้ง	กลับใจหลายเพลง

^๑Anon, op. cit., p. 252.

๕๐๕. กูเกรงกูจิ่งไค	สัญญา
มันกลับเปิดทวาราร	โรไว
ปีศาจจิ้งสวณมา	สิงสู่ กูแฮ
ทำจิตตกความคึกให้	เฟื่องฟุ้งฉันเห็น

เมื่อเปรียบเทียบฉบับลิลิตนิทราชาคริตกับฉบับภาษาอังกฤษแล้ว ปรากฏว่ามีข้อความตรงกันกับฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนด์ โก ลิมิเต็ด แต่ข้อความเรื่องความซื่อสัตย์เมื่อใช้ในสำนวนไทยแล้วมีน้ำหนักมากกว่า

ค. โทษของการเบียดเบียนเพื่อนบ้าน

การเบียดเบียนเพื่อนบ้านเป็นความประพฤติน่าติเตียนของคลองธรรม มีแทรกไว้เป็นตัวอย่างในบทของอิมาน (อิหม่าม) ซึ่งมีอยู่ในเรื่อง ๓ ตอนคือ

ตอนที่ ๑. ตอนอาบูหะซันเลี้ยงกาหลิบครั้งที่ ๑ อาบูหะซันไคเลาให้กาหลิบฟังถึงเรื่องความประพฤติของอิมานกับชีค (Shaykhs) หรือศานูศิษย์ ที่ไคกอความเคียดรอนให้กับอาบูหะซันและคอยเบียดเบียนเพื่อนบ้าน

ตอนที่ ๒. ตอนลงโทษอิมาน มีการประกาศความชั่วว่า การที่ต้องถูกลงโทษเช่นนี้ เพราะเป็นผู้รบกวนและเบียดเบียนเพื่อนบ้าน

ตอนที่ ๓. ตอนมารดาไคชี้แจงความประพฤติน่าติเตียนของอิมานและการต้องโทษตลอดจนขอความในคำประกาศโทษให้อาบูหะซันไคฟัง เพื่อเป็นอุทาหรณ์

ข้อความทั้ง ๓ ตอนนี้ ในฉบับต่าง ๆ มีข้อความตรงกัน แต่ใช้ถ้อยคำแตกต่างกันไปดังนี้

ฉบับภาษาอังกฤษ

ฉบับของเลน

ตอนที่ ๑. ในบทสนทนาของอาบูหะซันและกาหลิบ กล่าวว่า อิหม่ามและศิษย์ทั้ง ๔ คน คอยฟ้องร้องต่อวาดีใหม่รับใหม่ตน ทุกครั้งที่มีเสียงคนตรีและการเล่นสนุกสนาน ทำให้อาบูหะซันได้รับความเคียดรอน ดังข้อความภาษาอังกฤษว่า

".....And Abou-l-Hasan answered, In our neighbourhood is a mosque, to which belong an Imam and four sheykhs, and whenever they hear music or any sport, they incite the Walee against me, and impose fines upon me, and trouble my Life, so that I suffer torment from them: If I had them in my power, therefore, I would give each of them a thousand lashes, that I might be relieved from their excessive annoyance."^๑

ตอนที่ ๒. มีคำสั่งลงโทษให้เขียนอีมานและศิษย์พันครั้ง แล้วไม่ให้อยู่ในถนนนั้น เอาชื่อผู้คนละตัวประจานรอบเมือง ให้ประกาศว่าเป็นการตอบแทนแก่ผู้ก่อความเดือดร้อนให้ชาวบ้าน ดังข้อความภาษาอังกฤษว่า

".....then take the Iman of the mosque, and the four sheykhs, inflict upon each of them a thousand lashes, and when thou hast done that, write a bond against them, confirmed by oath, that they shall not reside in the street, after thou shalt have paraded them through the city, mounted on beasts with their faces to the tails, and hast proclaimed before them, this is the recompense of those who annoy their neighbours!"^๒

ตอนที่ ๓. มารดาเล่าให้อาญหะซันฟังว่า อีมานและศิษย์ถูกลงโทษเพราะก่อความเดือดร้อนให้แก่เพื่อนบ้าน ดังข้อความภาษาอังกฤษว่า

".....the khaleefeh gave orders yesterday to beat the Imam and the four sheykhs, and caused a bond to be written against them, confirmed by oath, that they shall not transgress henceforth against any one by their impertinent meddling..."^๓

ฉบับของเบอร์ตัน

ตอนที่ ๑. กล่าวถึงเรื่องความประพฤติของอิมานและศิษย์ว่า เมื่อเวลาที่มีแขกมาหาที่บ้านอาญะฮันก็คอยรบกวน พวกจาวาและชมชัวจะฟ้องร้องตอกาหัดิบและกตขอาญะฮันมาก อาญะฮันเจ็บช้ำน้ำใจจนคิดว่าถ้าโคเป็นกาหัดิบก็จะลงโทษ และให้ประกาศความผิดที่โคก่อความเดือดร้อนและคอยเบียดเบียนเพื่อนบ้านไม่ให้ได้รับความสุข คังขอความภาษาอังกฤษว่า

"Would Heaven I might be Caliph for one day and avenge myself on my neighbours, for that in my vicinity is a mosque and therein four shaykhs, who hold it a grievance when there cometh a guest to me, and they trouble me with talk and worry me in words and menace me that they will complain of me to the Prince of True Believers, and indeed they oppress me exceedingly, and I crave of Allah the Most High power for one day, that I may beat each and every of them with four hundred lashes, as well as the Imam of the mosque, and parade them round about the city of Baghdad and bid cry before them:- This is the reward and the least of the reward of whose exceedeth in talk and vexeth the folk and turneth their joy to annoy. This is what I wish, and no more."

ตอนที่ ๒. กล่าวถึงคำสั่งลงโทษอิมานและศิษย์ให้เขียนพันครั้งแล้วให้เนรเทศ ก่อนเนรเทศให้เอาชื้อรูปะจาน ประกาศโทษว่าเป็นการลงโทษแก่ผู้ที่พูดว่าให้ชาวบานเดือดร้อน และทำลายความสุขของชาวบาน คังขอความภาษาอังกฤษ

".....Then go to such a mosque and take the four shaykhs and the Imam and scourge each of them with a thousand lashes and mount them on beasts, face to tail, and parade them

^๑Sir. R.F. Burton, op. cit., p. 7.

round about all the city and banish them to a place other than this city, and bid the crier make cry before them, saying:- 'This is the reward and the least of the reward of who so multiplied words and molesteth his neighbours and damamgeth their delights and stinteth their eating and drinking!'"^๑

ตอนที่ ๓. มารดาเตือนสติอาบูหะซันว่า อีแมนได้ถูกลงโทษเพราะประพฤติผิด คำประกาศโทษมีว่า เป็นการตอบแทนสำหรับคนที่ชาวบานไบนียมนับถือ และได้เบียดเบียนก่อกวนความเดือดร้อนให้แก่ชาวบาน ดังข้อความภาษาอังกฤษ

".....for yesterday's record is that there came the Wazir Ja' afar the Barmecide and his many, and beat the shaykhs of the mosque and the Imam, each a thousand lashes; after which they paraded them round about the city, making proclamation before them and saying:- This is the reward and the least of the reward of who so faileth in good will to his neighbours and troubleth them their lives! And he banished them from Baghdad."^๒

ฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ด ล็อค แอนค็อก ลิมิเต็ด

ตอนที่ ๑. อาบูหะซันเล่าให้กาหลิบฟังว่า อีแมนเป็นคนที่ปากก็ใจไม่ตรงกัน ปากก็แต่ใจร้าย พวกศิษย์ก็เป็นพวกที่มันสยเหมือนกัน มีการประชุมกันทุกวัน เมื่อประชุมก็มีแต่เรื่องพูดจาอุหมิ่น ใสร้าย และมุ่งร้ายต่ออาบูหะซันและเพื่อนบ้าน ทำให้ไม่สงบสุข ทำคนเฒ่าเป็นทีนาครันคราม และคอยข่มขู่ชาวบาน อยากให้ชาวบานอยู่ใต้อำนาจของตนทั้ง ๆ ที่ยังไม่มีความสามารถจะปกครองตนเองได้ อาบูหะซันอยากให้อีแมนและศิษย์สนใจในคัมภีร์โกทรานแทนที่จะมาคอยรบกวนชาวบาน อาบูหะซันถึงกับตั้งความปรารถนาว่าถ้าได้เป็นกาหลิบสักวันหนึ่ง จะจับอีแมนและศิษย์มาเขียนบนฝ่าเท้าศิษย์คนละรอยที่ และตัวอีแมนสักสี่รอยที่เพื่อสั่งสอนใหญ่สำนึกว่าจะไม่รบกวนชาวบานให้เดือดร้อน ขอความภาษาอังกฤษมีดังนี้

^{๑-๒} Sir. R.F. Burton, op. cit., p. 15.

".....The Iman of this division is a very old man, of an austere countenance; he is a complete hypocrite, if ever there was one in the world. He assembles in council from other dotards, my neighbours, very much of the same character with himself, and they meet regularly every day at his house when they get together there is no sort of slander, calumny and mischief which they do not raise and propagate against me, and against the whole quarter; they disturb our quiet, and stir up dissensions among us. They make themselves formidable to some, and threaten others. They wish, in short, to be our masters, and desire that each of us should behave himself according to their caprice. while at the same time, they cannot govern themselves. I cannot bear to see them busying themselves with everything except the Koran, and it angers me that they cannot let their neighbours live in peace..

I would beg of Heaven for this purpose is, that I might for one day be caliph....., which would give satisfaction to all good people I would order that one hundred strokes on the soles of the feet be given to each of the four old men and four hundred to the Iman himself, to teach them that it is not their business to disturb and vex their neighbours."^๑

ตอนที่ ๒. ในตอนคำสั่งลงโทษอิมาน ให้ประกาศโทษว่าเป็นการลงโทษบุคคลซึ่งวนวายกับธุระการงานของคนอื่นซึ่งตนไม่มีส่วนเกี่ยวข้องของ ก่อความแตกราวให้กับ ชาวบานและครอบครัวต่าง ๆ ทำให้เกิดความเดือดร้อนแล้วให้เนรเทศออกจากเมือง หลังจากสิ้นครบาลรายงานการลงโทษแล้ว อาบูหะซันได้กล่าวเพิ่มเติมว่า คนที่ปากดีใจร้าย คอยแจะวนวาย วิจารณ์ผู้อื่น สมควรที่จะถูกลงโทษ ภาษาอังกฤษกล่าวไว้ดังนี้

^๑Anon, op. cit., P. 224.

".....You shall have them led through the different quarters of the town preceded by a crier, who shall quarters of the town preceded by a crier, who shall proclaim with a loud voice, "This is the punishment of those who meddle with affairs which do not concern them, and who make it their business to sow dissension among neighbouring families, and to cause strife and mischief..... Hypocrites who undertake to comment upon my actions, and think it wrong that I should receive and entertain respectable at my house, richly deserve this disgrace and punishment"^๑

ตอนที่ ๓. ขอความที่กล่าวถึงการประกาศโทษของอิมานว่าเป็นการลงโทษผู้ที่วนวายกับธุระของชาวบ้านซึ่งตนไม่มีหน้าที่เกี่ยวของ และเป็นการลงโทษสำหรับผู้ที่ก่อให้เกิดความแตกราวในครอบครัวต่าง ๆ ของชาวบ้าน ภาษาอังกฤษมีดังนี้

".....Allow me to tell you what happened yesterday to the Iman of our mosque, and to the four old men of our neighbourhood. The officer of the police caused them to be apprehended, and after having given them each in turn I know not how many strokes on the feet, he ordered it to be proclaimed by the crier that this was the punishment of men who meddled with affairs that did not concern them and who made it their business to sow dissension among the families of their neighbours. Then he caused them to be led through all parts of the town, while the same proclamation was repeated before them, and he forbade them ever to set foot again in our neighbourhood."^๒

^{๑-๒} Anon, op. cit., pp. 232, 240.

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต

ตอนที่ ๑. ในบทสนทนาของอาบุญหะชั้นและกาหลิบในตอนเลี้ยงกาหลิบ
ครั้งที่ ๑ อาบุญหะชั้นได้เล่าถึงความประพฤติกของอีแมนไว้ดังนี้

๑๖.....ในสถานส่วนเราสิ่ง อีแมนซึ่งจับเขี้ยว พักตร์บุคเบี้ยงเปรี้ยว
จึก ไครบหักเทียมทัน หน้าไหวพอลันหลังหลอก ความคตินอกกร็กรอย กอยกคชี่ทายก
ตกจะให้ประพฤติกตาม ความที่ตนเห็นผิด ยังมีกษย์ส่นาย ล้วนเป็นชายปราศสติ ไป
ครองครอิอันใด เขานักไปประชุมกัน เทียรทุกวันบวบ การทั้งหลายเขาปริกษา ล้วน
แตการุณราย บายความชั่วผู้นั้น ชนนับหมื่นนับมิชอบ หวังให้หมอบแต่เขา เอาเป็นบาว
บังคับ ให้เราบริกรรมเนียมใหม่ ตามเขาใส่ใจกัน ฝ่ายเราเป็นจนจิตต์ เขาเห็นผิด
เป็นชอบ ประกอบคนใดทอง ของชัคคำโกทราน ไปคิกอานทำตาม จึงคุกคามว่าไป
ผู้ใดในแขวงนี้ ถูกจูจู้ทุกคน จนบมีสุขได้ เพราะเหตุเขาชั่วไสว จักให้เราตาม ตอนา

ตอนที่ ๒. การลงโทษอีแมนและกษย์ ให้เขียนกษย์คนละร้อยครั้ง และ
พระให้เขียนถึงสี่ร้อยที เพื่อให้เลิกเบียดเบียนเพื่อนบ้าน แล้วให้ชื้อรูปะจานโดยให้ชื้อรูปะ
ตัวเดียวกันทั้ง ๕ คน ทอจากนั้นจึงให้เนรเทศ ในคำประพันธ์กล่าวไว้ดังนี้

๑๗.....จักให้หน้าทีปริกษา ทั้งสี่มาลงทัณฑ์ เขียนแข่งกันคนละร้อย ตัว
พระนอยไปมี สี่ร้อยทีควรโทษ เขียนเพื่อโปรดสั่งสอน ถอนทิฏฐิเดิมค่าน ออย่าเบียด
เบียนเพื่อนบ้าน คุจคั้งเดิมมา แฉนา

๑๗๐. ทศแพนทีหยาบชา	สาธาณ
กวนรานทรชาติสามานย	ชั่วแท้
แล้วเอาชื้อรูปะจาร	ตัวหนึ่ง
ให้ชื้อหาคณแล	กลับหน้ามาหลัง

๑๗๕. สั่งให้เพ็ชชชชาติแล	พะทามะรง
นำตระเวนเวียนวง	รอบดาว
เกรินโทษเกริกท้วง	ออย่าเยียง มันแธ
แล้วชื้อบออย่าให้กา	เหยียบพันคินกู

ตอนที่ ๓. มารดาเตือนสติอายุหะชั้นให้เกรงกลัวพระราชอำนาจของ
กาหลิบ โดยยกตัวอย่างเรื่องอีมานตุกลงโตะ แต่ไม่กล่าวถึงเรื่องการเบียดเบียน
เพื่อนบ้านในตอนนั้น

เมื่อเปรียบเทียบฉบับลิลิตนิทราชาคริตกับฉบับภาษาอังกฤษแล้ว จะเห็น
ได้ว่าทุกฉบับไม่กล่าวถึงเรื่องการเบียดเบียนเพื่อนบ้าน อันเป็นความประพฤติดีของ
อีมานตรงกันทุกฉบับ ผิดเพี้ยนกันที่ความสั้นยาวของข้อความและการใช้ข้อความเท่านั้น
ซึ่งฉบับลิลิตนิทราชาคริตคล้ายกับฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ท ล็อค แอนด์ โกล ดีมิเท็ค มาก
กว่าฉบับอื่น ๆ

เรื่องการลงโตะอีมานเป็นอุทาหรณ์ว่า ผู้ที่มีหน้าที่ปกครองไม่ควรประพฤติดี
เบียดเบียนเพื่อนบ้านให้เป็นที่เคืองครอน ควรจะประพฤติดีให้ถูกต้องตามทำนองครอง
ธรรม ผู้ปกครองเขตต่าง ๆ ของอาหรับในสมัยกาหลิบฮารูนอาลราชิดนั้น มีตำแหน่ง
เป็นอิหม่าม ดังนั้นจึงควรประพฤติดีให้เคร่งครัดตามคัมภีร์โฆราน และศึกษาคัมภีร์
โฆรานจนแตกฉานควย เรื่องความประพฤติดีของอีมานตอนนี้แสดงคุณธรรมในศาสนา
อิสลามตอนหนึ่ง นับว่าเป็นแนวความคิดที่ได้จากนิยายอาหรับเรื่องนี้ ซึ่งอยู่ในประเภท
วรรณคดีมุสลิม

แนวความคิดเรื่องศีลธรรมและสุภาพชน สรุปได้ดังนี้

ศีลธรรมและสุภาพชนในเรื่องนี้ เป็นศีลธรรมที่เป็นประโยชน์ในชีวิตโดยทั่ว
ไป ฉบับภาษาอังกฤษทั้งสามฉบับมีทั้งบทสุภาพชนของอังกฤษและบทสุภาพชนที่แปลจากอาหรับ
แต่บทสุภาพชนอาหรับมีอยู่น้อย ในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ท ล็อค แอนด์ โกล ดีมิเท็ค มีบท
สุภาพชนและคำคมอาหรับน้อยกว่าในฉบับของเลนและเบอร์ตัน เรื่องนี้เป็นนิยายอาหรับ
หลักที่ศีลธรรมจรยาจึงเป็นหลักของศาสนาอิสลาม เช่นบางบทเป็นข้อความจากหะดีษซึ่ง
ที่กล่าวมาแล้ว นับว่าเป็นอิทธิพลวรรณคดีมุสลิมที่มีอยู่ในนิยายอาหรับ

ฉบับลิลิตนิทราชาคริต ได้ถ่ายทอดจากฉบับภาษาอังกฤษอีกทอดหนึ่ง แต่ไม่
ใช้จากฉบับของเลนและเบอร์ตัน จึงไม่ได้รับบทสุภาพชนอาหรับดังที่กล่าวไว้ในสองฉบับนั้น

บทสุภาษิตบางบทเป็นบทสุภาษิตที่ได้จากฉบับภาษาอังกฤษ เพราะไม่ได้บอกไว้ให้ชัด
เจนวาเป็นของอาหรับหรือเป็นของอังกฤษ ผลของการเปรียบเทียบทำให้ทราบเพียง
แต่ว่าได้ถ่ายทอดจากฉบับภาษาอังกฤษตอนใดบ้างเท่านั้น เพราะในฉบับลิลิตนิทรา-
ชากริตได้แทรกบทสุภาษิตและคำคมของไทยไว้ด้วย ตอนที่ถ่ายทอดจากฉบับภาษา
อังกฤษนั้น เปรียบเทียบกับที่มีอยู่ในฉบับของโรงพิมพ์ วอร์ค ล็อค แอนคโกลิ มิเตอร์
เพราะว่าขอความตรงกันมากที่สุด



ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย